

*Національна спілка краєзнавців України
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
Хмельницький обласний краєзнавчий музей
Державний архів Хмельницької області*

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 34

Хмельницький
2021

УДК 908 (477.43)
ББК 26.891 (4 Укр-4Хме)
Хме 65

*Друкується за ухвалою
Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині
Інституту історії України НАН України.
Протокол №8 від 9.12.2021 р.*

Рецензенти:

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, член НСКУ
Місникевич Леонід Леонідович, доктор історичних наук, професор, член НСКУ, Почесний
краснавець України

Голова редакційної колегії:

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, голова Хмельницької обласної
організації НСКУ (голова), Почесний краснавець України

Відповідальний секретар:

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, учений секретар Хмельницького
обласного краєзнавчого музею, заслужений працівник культури України, член НСКУ,
Почесний краснавець України

Редакційна колегія:

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, учений секретар ДПКЗ
«Межибіж», член НСКУ

Брицька Олена Миколаївна, директор Хмельницького обласного краєзнавчого музею,
заслужений працівник культури України

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент, голова Хмельницької міської
організації НСКУ, Почесний краснавець України (співголова)

Погорілець Олег Григорович, директор ДПКЗ «Межибіж», член НСКУ, Почесний краснавець України
Синиця Надія Миколаївна, учений секретар Хмельницької обласної наукової бібліотеки,
заслужений працівник культури України, член НСКУ

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, директор департаменту
Державної служби якості освіти України (м. Київ), член НСКУ, Почесний краснавець
України

Чабан Катерина Анатоліївна, директор Хмельницької обласної універсальної наукової
бібліотеки, член НСКУ

Хме 65 **Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник** / [редкол.
Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп.
секр.) та ін.] – Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2021. – Вип. 34. – 282 с.

Збірник містить наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської
організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших регіонів.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Усі права захищено. Жодна частина цього збірника не може бути відтворена в будь-
якій формі або за допомогою будь-яких електронних або механічних засобів, включаючи
системи зберігання і пошуку інформації, без письмового дозволу видавця. Дозволяється
лише цитувати уривки статей з посиланням на автора.

© Автори публікацій, 2021

НАШ ЮВІЛЯР

МАТВЄЄВ АНДРІЙ ЮРІЙОВИЧ

ГЕРБ АНДРІЯ ЮРІЙОВИЧА МАТВСЄВА

ОПИС ГЕРБА

Щит поділений виллоподібно. В першій – лазуровій частині щита – золоте, усміхнене сонце з 16-ма променями. У другій – червоній – срібний сувій (звitek), спадаючий зверху до низу. У третій – червоній частині – біле (срібне) гусяче перо. В центрі – білий (срібний) щиток з лазуровим Андріївським хрестом. У верхів'ї щита золотий шолом увінчаний також ж короною. Намет синьо-жовтий, підбитий золотом. В підніжжі щита девізна стрічка синього кольору з написом «Відданість».

Пояснення символів

Золоте сонце – символ вищої космічної енергії. Серце космосу, центр буття та інтуїтивного знання. В геральдиці символ життя, сили і багатства.

Білий сувій (звиток) – символізує вчення, знання, плин часу, період життя та історичну епоху.

Біле (срібне) перо – символізує істину, легкість. Протягом XVII–XIX ст. використовувалось в якості письмового інструменту. Звідси, у сучасній культурі є негласним символом літературно-письменницької творчості.

Андріївський хрест – названий на честь апостола Андрія, якого розп'яли на хресті такої форми. Популярний символ у європейській геральдиці, вексилології. Використовується в державній, військовій і приватній геральдиці багатьох країн. Щиток з Андріївським хрестом в даному гербі вказує на приналежність герба армієви (власнику герба) Андрію.

Синій (лазур) колір – символізує великодушність, чесність, вірність, відданість і бездоганність.

Червоний (червень) колір – один із найважливіших і широкоживаних кольорів в сучасній геральдиці. Символізує хоробрість, мужність, героїзм, любов, а також героїчне історичне минуле.

Зелений (зелень) колір – символізує багатство, достаток, надію, свободу і радість.

Автори герба:

Сергій Ільїнський, Валентин Ільїнський

ПЕДАГОГ І НАУКОВЕЦЬ АНДРІЙ МАТВЄЄВ

Професія педагога, мабуть як і будь-яка інша, передбачає постійну роботу над помилками та вдосконалення протягом усього життя. Покликання дослідника та науковця вимагає ще більшої творчості та пошукової невтомності. Вважаємо, що педагогічну професію неможливо порівняти ні з якою іншою, адже маємо справу з найвідповідальнішим – навчанням та вихованням майбутнього покоління, формуванням елітарної наукової думки. Особливістю поєднання цих двох діяльностей є кінцевий результат, а його якраз неможливо розгледіти одразу, навіть не наступного дня чи року. Результат праці педагога та науковця стане відчутним лише згодом, коли майбутні фахівці втілюватимуть високу організованість та творчу ініціативу, проявлятимуть професійність, умілість, отримані знання та навички зуміють якнайкраще практично застосувати у реальному житті.

У поєднанні двох основних якостей – педагогічної майстерності та дослідницької вдачі полягає життєве покликання викладача ВСП «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж Київського національного торговельно-економічного університету» Андрія Юрійовича Матвєєва.

Андрій Юрійович народився 6 грудня 1971 р. у місті Дунаївці, що на Хмельниччині, у традиційній українській сім'ї, де шанують книгу та цінують інтелект. Мати, Валентина Іванівна, учителювала; спочатку навчала російської мови та літератури учнів Дунаєвської середньої школи №1, а згодом, у зв'язку з реорганізацією закладу, – у середній школі № 3 [1]. Батько, Юрій Степанович, – електрик за освітою та покликанням – установлював, діагностував та ремонтував електричні прилади й обладнання на Дунаєвському арматурному заводі.

У 1978 р. родина переїхала на постійне місце проживання у село Корчунок, що неподалік обласного центру. Тут пройшли дитячі та шкільні роки Андрія Юрійовича. Невеликий населений пункт, який невдовзі стане хутором у складі Розсошанської сільської ради, давав простір для спостережень за природою та стимулював до продуктивної праці. Тут функціонувала школа-інтернат для дітей-сиріт, де згодом працювали й батьки: мати, як зазвичай, вчителювала, батько – завідував господарством закладу. Життя хутора оберталось навколо інтернату: майже все доросле населення, в тій чи іншій мірі, трудилося тут – хто вчителював, хто займався якимсь господарюванням. Основним надбанням закладу став великий сад та пришкільні ділянки, якими постійно опікувалися вихованці. Нелегке

життя інтернатівських дітей назавжди залишить свій відбиток у пам'яті Андрія. Однак, насичені пригодами шкільні будні, цікаві уроки, спортивні змагання та виховні заходи розбавляють минуле позитивом.

Хлопець рано почав читати, захопився творами українських та світових класиків. А найбільше вабили його книги про історію.

Якраз по закінченню восьми класів, у 1986 р., сім'я знову переїжджає, тепер до міста Хмельницький. Першого вересня цього року Андрій розпочав навчання у Хмельницькому педагогічному училищі. Студентське життя повною мірою поглинуло його: лекції, семінари, лабораторні, креативні викладачі, нові знайомства і бурхливе міське життя значно пришвидшило ритм буття.

І досі завдячує власному педагогічному стремлінню викладачам Г. С. Гамрецькій, Є. П. Чалому, М. М. Полюх, О. Я. Тарнавській, М. Ю. Шевчишину, Є. А. Горбачовій, Л. В. Банашко, Л. П. Сказатній, І. Б. Слоневській, В. П. Ільїнському та багатьом іншим.

Тут назавжди визначився із профілем майбутньої педагогічної діяльності – історія. Неодноразово пригадував, що у цьому великою мірою заслуга куратора, нині кандидата філософських наук, доцента кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Галини Степанівни Гамрецької. Саме вона зуміла привити любов до минулого, заклала основи пошукової наукової діяльності.

У червні 1990 р. випускники отримали дипломи, а разом і направлення на роботу. Розлетілися хто куди, однак зв'язок досі не втрачено: кожні 5 років альма-матір кличе у рідні стіни.

Молодий учитель початкових класів Андрій Матвеев отримав направлення у Пашковецьку неповну середню школу Хмельницького району. Перший клас і для дітей, і для вчителя стали справжнім випробуванням.

Становленню педагогічної майстерності, як годиться, допомагала мати. Вона сповна ділилася своїми знаннями й учительським досвідом, доповнювала, радила, навчала.

А 1991 р. Андрій Матвеев продовжив навчання – відтепер студенту Кам'янець-Подільського педагогічного інституту мрія про історичні дослідження стала ближчою на історичному факультеті.

Студентські роки для більшості людей – один із найкращих моментів життя. Нові враження, однокурсники, викладачі занурюють з головою у нову реальність. Не раз, по закінченні навчання, пригадував лекції та семінари під керівництвом корифеїв вітчизняної історичної науки: професорів Баженова Лева Васильовича, Завальнюка Олександра Михайловича, Копилова Сергія Анатолійовича, Винокура Іона Срулевича, Філінюка Анатолія Григоровича, Газіна Володимира Прокоповича, Кукурудзяка Миколи Григоровича, Якубовського Василя Івановича, Степанкова Валерія Степа-

новича, Нечитайла Віталія Васильовича, Рибак Івана Васильовича, доцентів Петрова Миколи Борисовича, Гуцала Анатолія Федоровича та ін.

В подальшому, великий вплив на становлення дослідника-краєзнавця Матвєєва А. Ю. мали науковці Слободянюк Петро Якович, Прокопчук Віктор Степанович, Берека Віктор Євгенович, Маркова Світлана Василівна, Григоренко Олександр Петрович, Олійник Микола Петрович, Кабачинський Микола Ілліч, Блажевич Юрій Іванович, Єсюнін Сергій Миколайович, Роздобудько Анатолій Григорович. Їхні знання, мудрість, ставлення до історії в цілому та краєзнавства зокрема сприяли становленню молодого історика не тільки як педагога, але й дослідника історії рідного краю.

У 1993 р. Андрій Матвєєв бере участь у своїй першій науковій конференції – «Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля», де опубліковано тези «Місце оточуючого середовища в історичному краєзнавстві» [2].

Зараз у науковому доробку Матвєєва А. Ю. понад 100 наукових праць і публікацій, що охоплюючи широкий спектр історико-політичної, краєзнавчої і педагогічної проблематики.

Характерно, що чимало доклав до становлення майбутнього науковця і його дідусь – Буяков Іван Тихонович [3], якого у 1989 р. обрано заступником голови ради Хмельницької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОПІК), а у 1991–1996 рр. він стає першим головою Хмельницької обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців [4]. Отож першу публікацію було написано саме у співавторстві з Іваном Тихоновичем.

З 1995 р. Андрія Юрійовича, у якості учителя історії, прийнято на роботу до Мацьковецької загальноосвітньої школи I–II ступенів. У 1998-му – вчителює у Хмельницькій санаторній школі-інтернат № 2.

Цього ж 1998 р. розпочато співпрацю із відомим в Україні істориком-аграрником, професором Рибак Іваном Васильовичем [5]. Відомий науковець розгледів жагу до історичної пошукової роботи Андрія Юрійовича та зумів поставити її на професійну основу. Як наслідок, у співпраці вийшли у світ спільні наукові публікації, загалом 9 статей, частина з яких згодом вилилися у дисертаційне дослідження «Колективізація і розкуркулення селян Поділля та Південно-Східної Волині (друга половина 20-х – середина 30-х років ХХ ст.), захист якого успішно пройдено у червні 2009 р. на базі Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича [6].

Крім того, у співавторстві із Рибак І. В. вийшли друком навчальний посібник-коментар (2005), дві монографії (2001, 2011) та архівна розвідка (2012).

У подальшому наукова співпраця переросла у дружбу. Неодноразово Андрій із дружиною Світланою були бажаними гостями у будинку Івана Васильовича та Олени Павлівни у Кам'янці-Подільському.

У 2000 р. Андрій Юрійович переходить на роботу у Хмельницький приватний інститут бізнесу (з 2004 р. – ПВНЗ «Хмельницький економічний університет»), де спочатку працює на посаді викладача кафедри гуманітарних дисциплін, а з 2003 р. його призначено на посаду проректора з навчально-виховної роботи. Тут працював до 2015 р. [7, с. 48–50], де й відбулося його становлення не тільки як викладача, але й управлінця-менеджера.

Під час роботи в університеті співпраця із Рибакон І. В. продовжувалась, оскільки на той час знаний науковець очолював кафедру українознавства і культури у ХЕУ (2001–2009) [5, с. 291].

Велику роль у формуванні світогляду відіграли старші колеги та наставники: Новіков Юрій Борисович (проректор з наукової роботи, к. т. е., доцент), Терещенко Олександр Іванович (проректор із зовнішніх зв'язків) та ін.

З найбільшою вдячністю Андрій Юрійович висловлюється про наставництво та підтримку ректора університету, академіка АЕНУ, професора, кандидата економічних наук Петра Степановича Смоленюка, який зумів розгледіти організаторські здібності у молодому науковці.

Під мудрим керівництвом Петра Степановича та невтомній роботі усього науково-педагогічного колективу вже з середини 2000-х років університет зростає кількісно та якісно [8].

Протягом 2006–2012 рр. тут готують фахівців із спеціальностей «Облік і аудит», «Фінанси і кредит», «Економіка підприємства», «Комерційна діяльність», «Маркетинг», «Менеджмент», «Туризм». Акредитовано магістерські рівні із трьох спеціальностей.

У лютому 2012-го кафедру українознавства і культури реорганізовано у кафедру гуманітарної підготовки, яку очолив Андрій Юрійович. З цього часу кафедра починає готувати документи на ліцензування спеціальності «Туризм» та успішно отримує ліцензію у 2013 р. Цього ж року присвоєно вчене звання «Доцент».

Петро Степанович зумів об'єднати навколо закладу науковців, викладачів, фахівців своєї справи у потужний та дружній колектив. У той час працювали тут Горбатюк Олександр Вікторович – декан факультету обліку і аудиту, Тарабан Андрій Анатолійович – декан фінансового факультету, Кривончак Олексій Вікторович – декан економічного факультету, Федонюк Любов Василівна – начальник навчального відділу. Роботу координував перший проректор – Андрій Юрійович Матвеев.

Крім того, у його обов'язки входив напрям виховної роботи: діяльність кураторів та студентського комітету (виховні години, вечори відпочинку, тематичні виставки та екскурсії тощо).

Однак життя невпинно підкидає нові виклики та подекуди непередбачувані ситуації. У 2015 р. Андрій Юрійович переходить на інше місце роботи – Відокремлений структурний підрозділ «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж Київського національного торговельно-економічного університету» (до 2020 р. – Хмельницький торговельно-економічний коледж КНТЕУ).

Завдяки своїм діловим якостям, професіоналізму, комунікабельності, яскравому почуттю гумору він зуміє швидко адаптуватися до нових викликів та стилю роботи у новому колективі. Тут очолює циклову комісію суспільних дисциплін. Наразі читає лекції, працює над науковими статтями, керує клубом «Краєзнавчий», в рамках якого здобувачі вищої освіти опублікували 10 наукових праць у збірниках різних наукових конференцій. У 2016 р. стає членом Національної спілки краєзнавців України.

За підтримки директора коледжу Світлани Іванівни Гребінської організував низку Всеукраїнських наукових історико-краєзнавчих конференцій, зокрема: у 2018 р. – «Освіта і культура Поділля в добу Директорії (грудень 1918–1921 рр.)», у 2020 р. – «Поділля у добу непу (1921–1928)».

Звичайно, певні досягнення були б неможливими, якби не надійне плече родини, зокрема дружини Світлани Михайлівни. Молода вчителька після закінчення Тернопільського державного педагогічного інституту також отримала направлення на роботу в Мацьковецьку загальноосвітню школу І–ІІ ступенів, де викладала хімію та біологію. Тут зустрілися, а згодом й стали на весільний рушник. Зараз подружжя виховує двох синів: Юрій – студент Київського національного торговельно-економічного університету за спеціальністю «Цифрова економіка», магістерський рівень; Роман – студент ІІ курсу Одеської національної академії харчових технологій.

Керівництво коледжу, викладацький колектив та студентська спільнота, друзі, однокурсники високо цінують Андрія Юрійовича за його професіоналізм, ініціативність та щирі людські якості. Адже сучасному навчальному закладу вкрай необхідний педагог, який зумів би поєднати у собі різні професії, одночасно бути психологом, дослідником, науковцем, актором, господарником, здатним креативно вирішувати освітні професійні завдання, співпрацювати з усіма та вести за собою.

Джерела та література:

1. Матвеев А. Ю., Гурський П. Ю. Дунаєвецька загальноосвітня школа І–ІІІ ст. №3: історія і становлення / Хмельниччина: історія та сучасність : матер. наук. істор.-краєзн. конф. з міжнародною участю. Хмельницький, 2017. С. 237.
2. Бубяков І. Т., Матвеев А. Ю. Місце оточуючого середовища в історичному краєзнавстві / Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля : тези доповідей республіканської наукової конференції. Дунаївці, 1993. С. 99–101.

3. Матвеев А. Ю. Життєвий шлях Смолянина Івана Тихоновича Бубякова на Подільській землі / Хмельниччина в контексті історії України : матер. Всеукр. наук.-краєзн. конф. Хмельницький, 2012. С. 430–431.
4. Архів Матвеева А. Ю. Записано від Бубякова І. Т. 1990 р., м. Хмельницький.
5. Матвеев А. Ю., Свідерська О. М. Науково-педагогічна спадщина історика-аграрника Івана Васильовича Рибак / Духовні витoki Поділля: науковці в історії краю : матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. Хмельницький : ХГПА, 2015. С. 290–292.
6. Матвеев А. Ю. Колективізація і розкуркулення селян Поділля та Південно-Східної Волині (друга половина 20-х – середина 30-х років ХХ ст.) автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. Наук : спец. 07.00.01 – Історія України. Чернівці, 2009. 22 с.
7. Мої літа – моє багатство (до 60-річчя ректора Смоленюка Петра Степановича). Хмельницький економічний університет, 2010. 96 с.
8. Рибак І. В., Матвеев А. Ю. Фундатор першого приватного вищого навчального закладу (Петро Степанович Смоленюк) / Видатні постаті міста Хмельницького : матер. другої наук.-практ. конф. «Місто Хмельницький в контексті історії України» (19 вересня 2007 р.). Хмельницький, 2007. С. 273–278.

Світлана Гребінська
м. Хмельницький

АНДРІЙ ЮРІЙОВИЧ МАТВЄЄВ – ВИКЛАДАЧ, НАУКОВЕЦЬ, КРАЄЗНАВЕЦЬ

Андрій Юрійович народився у мальовничому містечку Дунаївці, що розташувалося на березі річки Тернава 6 грудня 1971 р. у простій українській родині.

Дитинство Андрія пройшло у селі Корчунок Хмельницького району, де він у 1978 р. пішов до першого класу Корчунецької середньої школи-інтернату імені Петра Панча.

З самого дитинства Андрій захоплювався читанням книжок з історії, його цікавила історія, історичні постаті України та рідного краю.

Після 8 класу Андрій вступив до Хмельницького педагогічного училища (спеціальність: вчитель початкових класів), яке закінчив у 1990 р. Проте, на цьому не зупинився і продовжив у 1991 р. навчання у Кам'янець-Подільському педагогічному інституті імені Володимира Затонського (спеціальність: вчитель історії).

Трудову діяльність Андрій Юрійович розпочав з вересня 1990 р. у Пашковецькій неповній середній школі Хмельницького р-ну, на посаді вчителя початкових класів. З вересня 1995 р. прийнятий на посаду вчителя історії та призначений на посаду педагога-організатора Мацьковецької ЗОШ I–II ступенів. У 1998 р. прийнятий на посаду вчителя історії Хмельницької санаторної школи-інтернату №2 ЗОШ I–III ст. З вересня 2000 р. прийнятий на посаду викладача кафедри гуманітарної підготовки ПВНЗ «Хмельницький економічний університет» (до 2004 р. Хмельницький інститут бізнесу). У січні 2002 р. переведений на посаду старшого викладача кафедри українознавства і культури. У 2003 р. призначений на посаду проректора з навчально-виховної роботи.

19 червня 2009 р. захистив дисертацію у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича на тему: «Колективізація і розкуркулення селян на Поділлі та Південно-Східній Волині (друга половина 20-х – середина 30-х років XX ст.)», подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Диплом ДК № 057602 від 10.02.2010 р.

Того ж 2009 р. призначений на посаду завідувача кафедри українознавства і культури (за внутрішнім сумісництвом) ПВНЗ «Хмельницький економічний університет». З вересня 2012 р. – завідувач кафедри гуманітарної підготовки (за внутрішнім сумісництвом). 25 квітня 2013 р. присвоєно вчене звання «Доцент». З вересня 2014 р. – завідувач кафедри гуманітарної підготовки та туризму (за внутрішнім сумісництвом).

У вересні 2015 р. прийнятий на посаду викладача Хмельницького торговельно-економічного коледжу Київського національного торговельно-економічного університету (з 2021 р. – Відокремлений структурний підрозділ «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж КНТЕУ»), де працює і сьогодні. За внутрішнім сумісництвом – голова циклової комісії суспільних дисциплін.

За період роботи в коледжі Андрій Юрійович зарекомендував себе педагогом, який володіє інноваційними освітніми технологіями, активно їх використовує та поширює у професійному середовищі; впроваджує форми та методи організації освітнього процесу, що забезпечують максимальну ефективність навчання, вносить пропозиції щодо вдосконалення освітнього процесу в закладі. На заняттях оптимально поєднує вибір репродуктивних і проблемно-пошукових, словесних і практичних методів.

За ініціативи Андрія Юрійовича (відповідальний редактор), на базі коледжу організовано і проведено дві Всеукраїнські наукові історико-краєзнавчі конференції: 18 листопада 2018 р. «Освіта і культура Поділля в добу Директорії (грудень 1918–1921 рр.) та 22 грудня 2020 р. «Освіта і культура Поділля в добу Директорії (грудень 1918–1921 рр.)». Як зазначив голо-

ва Хмельницької обласної організації НСКУ академік Лев Васильович Баженов у виступі на пленарному засіданні крайньої конференції: «ВСП «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж КНТЕУ» стає новим осередком краєзнавства на Хмельниччині». За матеріалами конференції видано збірники наукових статей.

Також, він сам є активним учасником регіональних, всеукраїнських, міжнародних конференцій. Сфера його наукових інтересів – Історія Подільського регіону ХХ ст. та Гастрономічний туризм. Автор понад 80 наукових праць, в т. ч. монографій у співавторстві з професором Іваном Васильовичем Рибаким: «Трагічний перелом: Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині» (2001) та «Здійснення насильницької політики розселення на Поділлі і Південно-Східній Волині (друга половина 20-х – середина 30-х років ХХ ст.)» (2011); навчального посібника «Історія України у проблемному викладі, в особах, термінах, назвах і поняттях» (2005, у співавторстві з Рибаким І. В.); брошури (архівна знахідка) «У вінок партизанської слави: щоденник радянського месника» (2012, у співавторстві з Очеретянком В. І. та Рибаким І. В.).

Андрій Юрійович очолює студентський гурток «Краєзнавчий», під його керівництвом здобувачі освіти коледжу працюють над науковими дослідженнями з історії Поділля та Південно-Східної Волині, результати яких опубліковано у збірниках наукових конференцій, конкурсах молодих науковців та відмічені сертифікатами і грамотами.

Андрій Юрійович неодноразово відзначався грамотами Хмельницького обласного управління освіти і науки, міської ради м. Хмельницького, Президії Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, дирекції ВСП «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж КНТЕУ».

Нагороджений Почесною відзнакою «За розбудову освіти» Асоціації навчальних закладів України приватної форми власності.

Член Національної спілки краєзнавців України з 2016 р.

Член журі Хмельницького територіального відділення Малої академії наук України, секція «Історія України».

У 2020 р між ВСП «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж КНТЕУ» та Інститутом дослідження Голодомору (директор Маркова С. В.) Національного музею Голодомору-геноциду укладено договір про співпрацю. Коледж став одним із майданчиків апробації Навчального посібника для вчителів «Голодомор 1932 – 1933 років – геноцид української нації». Андрій Юрійович виступив одним із рецензентів посібника.

Андрію Юрійовичу, нехай Ваша сила, життєва енергія, творча наснага будуть гарантією великих досягнень у Вашій діяльності, а кожна розпочата справа стане ще однією сходинкою до вершин успіху. Щиро зичимо

Вам здоров'я, щастя, невичерпної енергії, успіхів у Вашій благородній справі, нових здобутків у ім'я української освіти і науки.

*Катерина Івахова
Петро Слободянюк
м. Хмельницький*

НАУКОВІ ПРІОРИТЕТИ АНДРІЯ ЮРІЙОВИЧА МАТВЄЄВА

Науковий доробок відомого подільського історика, талановитого педагога вищої школи, активного краєзнавця Андрія Юрійовича Матвєєва сягає понад сотню наукових праць і публікацій, охоплюючи широкий спектр історико-політичної, краєзнавчої і педагогічної проблематики: монографії, ґрунтовні праці в авторитетних наукових виданнях, високопрофесійні фахові навчально-методичні розробки, цікаві краєзнавчі опуси, своєрідні генеалогічні розвідки.

Головним науково-дослідницьким пріоритетом науковця є звернення до надзвичайно актуальних проблем відродження історичної пам'яті народу та державного патріотизму – хід та наслідки колективізації, розкуркулення і голодомору – тотального трагічного перелому в історії селянства наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. на Поділлі і Південно-Східній Волині, куди входили Вінницький, Тульчинський, Гайсинський, Могилів-Подільський, Проскурівський, Кам'янецький, Шепетівський округи, 106 районів, 3079 населених пунктів, загальною площею 40,3 тис. км²) [1].

Наукова новизна його ефективних наукових пошуків полягає в дослідженні невідомих, раніше заборонених і призабутих процесів масового винищення українського селянства, які змінювали багатовіковий устрій життя більшості суспільства, його соціальну структуру, а разом з нею і політичну систему. Саме від початку 90-х рр. ХХ ст. новаторські регіональні дослідження Андрія Матвєєва помітно вписалися в загальнонаціональний компендіум понад 20 тис. актуальних публікацій українських і зарубіжних науковців та дослідників щодо критичного осмислення історії колективізації в Україні. Його наукові пошуки сприяли подоланню різноманітних схем, стереотипів та міфів, успадкованих від радянської історіографії даної проблеми, насамперед введенням у науковий обіг новітніх історико-документальних джерел і фактів, які різняться за особливостями походження, інформативними можливостями, ступенем об'єктивності, місцем збереження [2].

Дуже важливо, що науковець відтворив цілісну картину здійснення антиселянської політики тоталітарного режиму у волино-подільському регіоні у всеукраїнському вимірі: специфічних політичних, соціальних, демографічних, економічних проблем сільського господарства, об'єктивних особливостей, процесів, подій і явищ колективізації та розкуркулення й Голодомору як геноциду українського народу. Дослідник переконливо аргументує, що держава розглядала індивідуальні селянські господарства як тимчасове явище, відтак мало дбала про них, чинила всілякі перешкоди їх модернізації, намагаючись на практиці довести більшовицький постулат про обмеженість, відсталість, вичерпність можливостей індивідуального господарювання на селі. Тому на ліквідацію вільного селянства були спрямовані утвердження радянізації села і колгоспно-радгоспної системи ведення сільського господарства шляхом розкуркулення селян [3].

Аналізуючи законодавчу базу, А. Матвєєв доводить, що суцільна колективізація у регіоні офіційно проводилась в три етапи і тривала з листопада 1929 р. – до середини 1930-х років, супроводжуючись розкуркуленням (руйнуванням заможних селянських господарств), ліквідацією заможного селянства та масовою депортацією противників колективізації [4]. Цілеспрямоване розорення міцних селянських господарств відбувалось через надмірні хлібозаготівлі, податковий тиск, обмеження використання вільнонайманої праці, оренди землі тощо. А. Матвєєв аргументує, що колективізація та розкуркулення в краї здійснювались за розкладкою, тобто за попередньо встановленими планами для кожного району і навіть сільської ради [5]. Згідно з постановою ЦК КП(б)У від 23.01.1930 р., «куркулі» поділялися на тих, хто підлягав:

- а) ізоляції в концтаборах (60 тис. осіб) або розстрілу;
- б) висилці у «віддалені місцевості» СРСР (від 30 до 35 тис. сімей);
- в) переселенню на землі за межами створюваних колгоспів.

Жертвами розкуркулення ставали одноосібники, які не бажали вступати до колгоспу, члени сільськогосподарських артілей, які саботували колгоспне виробництво, або не справлялись із хлібозаготівлями, сплатою податків та зборів [6]. Як засвідчує оприлюднена офіційна статистика, тільки навесні 1929 р., в 22-х округах УСРР (з чотирьох десятків) було розпродано майно 18 тис. куркульських господарств, які злісно ухилялися від виконання зобов'язань по хлібозаготівлям, накладених на них сільськими сходами. А за даними на грудень 1930 р., в УСРР було розкуркулено 70 407 господарств. Кількість виселених за межі республіки становила 31 593 сім'ї (146 229 осіб). У північні райони СРСР з УСРР було виселено 19 658 сімей (93 461 особа), а в Сибір – 11 935 сімей (52 425 осіб). Депортаціям підлягали не лише заможні селяни, а в більшості й середнє селянство та навіть господарі, котрі в загальній масі односельчан не від-

різнялись заможністю [7]. Всього в УСРР було розкуркулено близько 200 тис. господарств. Майно репресованих підлягало конфіскації. Розкуркулених селян виселяли з хат на холод, голод, поневір'яння у найбільш важкий сезонний період з метою вселити у них всеохоплюючий страх [8].

Однак, як дослідив А. Матвеев, уже з осені 1929 р. почалися відкриті виступи («волинки») селян і навіть повстання. Зокрема, у Тульчинському, Вінницькому, Могилів-Подільському округах виступами було охоплено 243 села, в яких ДПУ зареєстровано 81 збройний виступ. У Грицівському районі Шепетівського округу станом на 13.03.30 р. волинками було охоплено 42 села [9]. Науковець доводить, що паралельно з наступом на селянство, влада здійснювала тотальний наступ на церкву як сферу духовного життя народу. Відбувалась масова руйнація храмів, переслідувались священнослужителі й віруючих [10].

Чільне місце у публікаціях дослідника обґрунтовано положення, що специфічні особливості, загальні закономірності колективізації, розкуркулення кінця 1929 – початку 1930 рр. і голодомору 1932-33 рр., голоду 1934-35 рр. на Поділлі і Південно-Східній Волині були складовою загальноукраїнського процесу занепаду продуктивних сил та дезорганізації сільського господарства, катастрофічного зубожіння народних мас. Дослідник дійшов висновку, що саме колективізація, розкуркулення, голодомори призвели до руйнації традиційної селянської громади, інших інституцій сільської автономії, а на їхнє місце прийшла примусова структура аграрного виробництва – колгоспна визискувальна система [11]. Картина перебігу колективізації, розкуркулення і Голодомору-геноциду в його дослідженнях характеризується як гуманітарна катастрофа, де оцінка минулого допомагає зрозуміти його наслідки на розвиток українців як нації. Науковець розглядає колективізацію і розкуркулення селян у регіоні не як статичні явища, а у послідовному русі боротьби суперечностей між владними структурами і переважною більшістю селян. Дослідник небезпідставно стверджує, що *«фактично це була громадянська війна між сталінським режимом і селянством, які представляли різні культури, способи мислення і буття у фатальному варіанті цього існування»* [1, с. 1].

Пріоритетним напрямком досліджень А. Матвеева стали ґрунтовні наукові праці з педагогіки, історичного краєзнавства, економіки і навчально-методичні розробки в системі освітньої діяльності. Зокрема, науковою новизною виділяються історико-методологічне дослідження А. Матвеева «Історія України в проблемному викладі, в особах, термінах, назвах і поняттях: навчальний посібник-коментар» (2005, у співавторстві з Іваном Рибакієм). Досить цікавими є вперше опубліковані ним: архівна знахідка «Щоденник бойових дій учасників партизанських підпільно-диверсійних груп і громадян, що брали участь в боротьбі з німецько-фашистськими

загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) на території районів колишньої Кам'янець-Подільської області» (2012) та «Відомості про Летичів у XIV–XIX ст. у розрізі міжконфесійних відносин», а також історії сіл Сквородки Старокостянтинівського (1994) і Терешки Красилівського (1995) районів; нові сторінки історії Білогірщини (2000). Висвітлив історію становлення найбільшого в західному регіоні України Теофіпольського цукрового заводу (2007). Актуальністю виділяється його публікація про місце оточуючого середовища в історичному краєзнавстві (1993).

У низці публікацій А. Матвеев дослідив: найбільш ефективні сучасні шляхи і методи підвищення рівня здоров'я та професійної працездатності здобувачів вищої освіти; навчально-педагогічну роботу Волочиського НВК; становлення загальноосвітньої школи I–III ст. № 3 м. Дунаївці та Хмельницької СЗОШ I–III ст. № 18 ім. В. Чорновола; формування конкурентоспроможних фахівців, яких готує Хмельницький торговельно-економічний коледж КНТЕУ для сфери ресторанного господарства, а також місце шкіл у розповсюдженні унії на Поділлі (1999). У статті «Краєзнавчі дослідження, як засіб патріотичного виховання молоді: на прикладі ВСП «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж КНТЕУ» (2021) обґрунтував використання краєзнавчих матеріалів під час навчального процесу, як важливий чинник патріотичного виховання студентської молоді. Довів, що активна краєзнавча робота розширює кругозір студентської молоді та стимулює їх до участі у суспільно-корисній діяльності.

Досить інноваційною є його концептуальна стаття про роль лідера у політичній системі України (2004).

В персоніфікованих публікаціях А. Матвеева висвітлюються:

- науково-педагогічна спадщина історика-аграрника, краєзнавця, професора Івана Рибачака;
- діяльність фундатора першого приватного вищого навчального закладу Хмельниччини Петра Смоленюка;
- життєвий шлях і громадська діяльність ветерана війни та краєзнавця Івана Бубякова;
- грані творчості Заслуженого працівника культури України Петра Слободянюка;
- наукові здобутки директорки філіалу «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду Світлани Маркової;
- діяльність педагога, доцента Ніни Трішкіної;
- життєпис ветеранів Другої світової війни Владислава Гурського та Олександра Левицького.

Андрій Матвеев опублікував два десятки ґрунтовних науково-методичних праць з економічних питань України. Зокрема, обґрунтував проблеми

і шляхи їх подолання у сучасних фермерських господарствах (2003). Дослідив теоретичні аспекти моделювання стратегії управління фінансовими активами недержавних пенсійних фондів (2013). Здійснив аналіз маркетингових досліджень історичного розвитку реклами, її сучасного стану та розглянув проблеми становлення рекламного ринку України (2017). На прикладі готельно-ресторанного комплексу «Південна Брама» висвітлив застосування інтерактивних методик в підготовці конкурентоспроможного фахівця сфери ресторанного бізнесу (2015). Обґрунтував перспективи розвитку гастрономічного туризму, як одного із видів туристично-рекреаційного бізнесу на Хмельниччині (2017). Дослідив проблеми розвитку туристичної галузі на Хмельниччині в умовах реалій коронавірусної інфекції COVID-19 (2020). Розкрив процеси відродження подільської кухні в 90-х рр. XX ст. у Хмельницькому (2021).

Релігійна тематика висвітлювалась краєзнавцем у статтях про поширення соцініанського руху у краї (1993); історіографію проблематики дохристиянських вірувань на лівобережжі Середнього Подніпров'я (2015); репресивну політику влади щодо церкви в 30-х рр. на Поділлі (1995), історію і сьогодення Сатанівського монастиря (2001).

У 2021 р. вийшов друком навчальний посібник для вчителів «Голодомор 1932–1933 років – геноцид української нації» за ініціативи та сприяння Національного музею Голодомору-геноциду (директорка Олеся Стасюк) та Інституту дослідження Голодомору (директорка Світлана Маркова). Посібник охоплює події широкий історичний спектр – від національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. до масового штучного голоду 1946–1947 рр. Актуальними є теми, присвячені формам опору українців, аналізу моделей поведінки організаторів, виконавців і співучасників злочину проти української нації. У навчальному посібнику поглиблено аналіз теми Голодомору як злочину геноциду українців, висвітлено його пролонговані наслідки, охарактеризовано реакцію світової спільноти на Голодомор 1932–1933 років тощо [12, с. 4]. Одним із рецензентів навчального посібника є доцент Андрій Матвеев.

Отже, наукові напрацювання, здійснені автором внаслідок осмислення актуальних тем, окреслення кола питань колективізації, розкуркулення і голодомору в конкретному регіоні, теоретичні й фактологічні результати дослідження мають стати в нагоді викладачам історії, авторам наукових праць, розробникам дидактичних матеріалів з краєзнавства та історії України.

Пріоритети А. Ю. Матвеева з даної проблематики є актуальними як з наукової, так і з соціально-політичної точки зору, що є суттєвим внеском в процеси збереження національної пам'яті та утвердження національної свідомості українського народу.

Джерела та література:

1. Матвеев А. Ю. Колективізація і розкуркулення селян Поділля та Південно-Східної Волині (друга половина 20-х – середина 30-х років ХХ ст.) : дис. канд. істор. наук : спец. 07.00.01 – історія України. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2009. 22 с.
2. Матвеев А. Ю. Колективізація і розкуркулення на Поділлі і Південно-Східній Волині (кін. 20-х – сер. 30-х) в історико-краєзнавчих студіях / Андрій Юрійович Матвеев, Іван Васильович Рибак // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету / Українська історіографія на рубежі століть : матер. міжнар. наук. конф. Т. 7 (9). Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. С. 590–594.
3. Матвеев А. Ю. Трагічний перелом: колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині / Андрій Юрійович Матвеев, Іван Васильович Рибак // Монографія. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2001. 140 с.
4. Документи радянської влади щодо здійснення «політики ліквідації куркульства як класу» на Поділлі та Південно-Східній Волині / Гуманітарний журнал. Дніпропетровськ, 2012. №1. С.132-140.
5. Матвеев А. Ю. «Похід на куркулів» Поділля в 1930 р.: документи і факти / Андрій Юрійович Матвеев // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Т. 8 (10). Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2002. С. 394–400.
6. Матвеев А. Ю. Акти по розкуркуленню селянства на Поділлі і Південно-Східній Волині в 1930–1932 рр. / Андрій Юрійович Матвеев // Трагічні події 30-х років ХХ століття як засіб формування тоталітарної системи в Україні (у зв'язку із 70-ми роковинами голодомору в Україні) : матер. міжнар. наук.-практич. конф. Вип. 1. Хмельницький, 2004. С. 91–93.
7. Матвеев А. Ю. Здійснення політики обмеження та витіснення куркульських господарств на Поділлі в кінці 20-х років / Андрій Юрійович Матвеев // Бізнес на Поділлі: стратегія, організація, ефективність : матер. Всеукраїнської наук. конф. 23 листопада в Хмельницькому інституті бізнесу. Хмельницький : НВП «Єврика» ТОВ, 2001. С. 266–271.
8. Матвеев А. Ю. До питання щодо статистики кількості жертв голодомору 1932–1933 рр. на Поділлі / Андрій Юрійович Матвеев // Голодомор 1932–1933 рр. в Україні : соціально-демографічні та економіко-правові аспекти : збір. наук. праць. Хмельницький, 2007. С. 76–80.
9. Матвеев А. Ю. Опір селян Поділля і Південно-Східної Волині колективізації: документи свідчать / Андрій Юрійович Матвеев// Вісник Національного університету «Львівська політехніка» Держава та армія. Вип. № 493. Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2003. С. 85–91.

10. Матвеев А. Ю. Репресивна політика щодо церкви в 30-х роках на Поділлі / Андрій Юрійович Матвеев // Політичні репресії на Поділлі в ХХ ст. : матер. міжнар. наук.-практич. конф. Вінниця : Велес, 2002. С. 53–57.
11. Матвеев А. Ю. Голодомор на Поділлі: детермінанта та наслідки / Андрій Юрійович Матвеев, Іван Васильович Рибак // Геноцид: Голодомор 1932–1933 рр. на Хмельниччині: причини жертви, наслідки : матер. Всеукраїнської наук.-практич. конф. Хмельницький – Кам'янець-Подільський, ФОП Сисин О. В., 2008. С. 70–83.
12. Навчальний посібник для вчителів «Голодомор 1932–1933 років – геноцид української нації». Київ : Видавництво Марка Мельника (ФОП Мельник М. Ю.), 2021. 336 с. : іл.

ФОТОЛІТОПИС ЮВІЛЯРА

Мама – Валентина Іванівна Бубякова

«Перший раз у перший клас» (с. Пашиківці, 1990)

Іван Тихонович Бубяков (1975)

У Хмельницькій санаторній школі-інтернаті № 2 із колегами

Науковий керівник і наставник – Іван Васильович Рибак

*У Кам'янці-Подільському зі Петром Степановичем
та Людмилою Тимофіївною Смоленюк (2004)*

*Кавалькада до дня міста (кафедра українознавства і культури):
Мишко Т. Г., Семенчук С. О., Свідерська О. М., Матвеев А. Ю.,
Тарабан А. А., Ячмінь В. І., Голярдик Н. А. (2012)*

Клуб «Берегиня» (ХЕУ, 2009)

Циклова комісія суспільних дисциплін: (2020)

*Засідання клубу «Краєзнавчий» проводить археолог,
к. і. н. Семенчук С. О. (2020)*

47 група: зустріч випускників (2021 р.)

З дружиною Світланою

Два сини, дві надії, два крила

Віктор Адамський
м. Хмельницький

СОЦІАЛІСТИЧНЕ ЗМАГАННЯ В ДОБУ СТАЛІНІЗМУ: ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНІКУМИ ПОДІЛЛЯ ЯК ЗРАЗОК ДЕМОНСТРАЦІЇ ПРОЦЕСУ

У статті аналізується документальне забезпечення соціалістичного змагання між колективами Проскурівського та Кам'янець-Подільського педагогічних технікумів, організоване на початку 1930-х років. Показано виконання взятих на себе зобов'язань співробітниками та студентством Проскурівського педагогічного технікуму.

Ключові слова: соціалістичне змагання, технікум, студентство, соціалізм, реконструкція.

На початку 1930-х рр. у радянській Україні соціалістичне змагання як метод могутнього знаряддя комуністичного виховання молоді все більше запроваджувалося в практику педагогічних закладів освіти. Прикладом у цьому на Поділлі виступали Проскурівський та Кам'янець-Подільський педагогічні технікуми. У працях О. Б. Комарницького розглядаються певні аспекти цієї проблематики [1; 2].

У даній студії ставиться за мету мовою документів відобразити реалізацію забезпеченості цього процесу, а також подати відомості про результати взятих на себе зобов'язань з боку Проскурівського педагогічного технікуму.

Слід наголосити, що на початку 1930-х рр. прикладів застосування соціалістичного змагання було небагато. А тому радянська влада активно займалася питанням популяризації цього руху [3]. З огляду на це, досвід Подільських закладів освіти як одних із зачинателів соціалістичного змагання містить у собі значну змістову інформацію для вивчення досвіду радянської державності у цій сфері.

Рішення про проведення соцзмагання між Кам'янець-Подільським та Проскурівським педагогічними технікумами було ухвалене 14 лютого 1932 р. на партійно-комсомольських зборах, які відбувалися разом з представниками профспілкового активу та представниками Проскурівського підтехнікуму у Кам'янці-Подільському. Головою на зборах виступав тов. Горук, а обов'язки секретаря виконував тов. Кротик.

Протокольний запис цього засідання був доволі лаконічним:

«СЛУХАЛИ: 1) Обміркування соцугоди між Проскурівським та Кам'янецьким Педтехнікумами, а також між партосередками Проскурівським та Кам'янецьким при Педтехнікумі.

УХВАЛИЛИ: 1а) Прийняти виклик Проскурівського партосередку при Педтехнікумі. Арбітром обрати пратколектив Кам'янець-Подільського ІСВ. Угоду пристосувати до умов роботи Кам'янецького партосередку та надіслати її до 25 лютого.

б) Прийняти виклик Проскурівського Педтехнікуму та пристосувати до умов Кам'янецького Педтехнікуму. За арбітра обрати Вінницький обласний Відділ Наросвіти.

Перевірити виконання соцугоди один раз на 2 місяці, а саме 25 квітня і наприкінці навчального року.

Додатки до соцугоди доручити розробити т.т. Горуку, Парамош, Білянчиній, Сапожкову та Сидоренкові» [4].

Умова про соціалістичне змагання була доволі розлогою і містила зобов'язання з організації різних царин навчально-виховного процесу, матеріально-технічної забезпеченості та інших сегментів педагогічної праці. Нижче ми подамо цей документ як він зберігся у фондах Державного архіву Хмельницької області:

«Під проводом Ленінської комуністичної партії пролетаріят Союзу радянських республік переможно будує соціалізм у Країні Рад. У завзятій клясовій боротьбі, в боротьбі з правими – «лівими» опортуністами пролетаріят і трудящі СРСР, переможно виконуючи 5-річку у 4 роки, домоглися грандіозних перемог на фронті економічному, політичному і науково-теоретичному.

В наслідок розгорнутого соціалістичного наступу на всіх фронтах пролетаріят в 3-му році першої п'ятирічки успішно завершив побудову фундаменту соціалістичної економіки, веде боротьбу за остаточну соціалістичну реконструкцію сільського господарства, за суцільну його колективізацію і за ліквідацію на її основі куркуля як кляси. Пролетаріят на чолі з комуністичною партією веде боротьбу за чистоту марксо-ленінської науки, за правильне розуміння переможного шляху пролетарської боротьби за Жовтень, за соціалістичне будівництво.

Соціалістична реконструкція народнього господарства вимагає підготовки пролетарських кадрів здатних з ентузіазмом боротися за соціалістичне суспільство.

Ухвала ЦК ВКП(б) «Про початкову і середню школу» становить розгорнуту програму дій на культурно-освітньому фронті, на фронті підготовки кадрів для соціалістичного будівництва. Лист тов. СТАЛІНА є програма боротьби за чистоту марксо-ленінської науки, за прищеплення молоді ленінського розуміння історичного процесу клясової боротьби.

Пролетаріят СРСР в боротьбі зі всіма ворогами, що стоять на шляху соціалістичного будівництва, в боротьбі за соціалістичну економіку країни, за суцільну колективізацію сільського господарства, за марксо-ленінське виховання й перевиховання суспільства створив нову методу праці – соцзмагання й ударництво, що викликає ентузіазм трудящих, підвищує продукційність праці, прищеплює соціалістичне ставлення до праці.

Будуючи всю свою роботу на основі постанови ЦК ВКП(б) від 5/IX-31 року та згідно з листом тов. СТАЛІНА і застосовуючи методу соцзмагання й ударництва, Проскурівський Педтехнікум схвалює вищенаведену програму практичних завдань і викликає до виконання їх Кам'янецький Педтехнікум.

А. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ

1) Побудувати всю навчально-виховну роботу на засадах комуністичного виховання педагогічних кадрів, забезпечивши просякнення всіх дисциплін марксо-ленінською методологією, борючись за генеральну лінію партії проти правого та «лівого» ухилу в теорії й на практиці, виявляючи та ліквідуючи всі прояви клясово-ворожої ідеології, звертаючи особливу увагу на політвиховання та розгортаючи соцзмагання і ударництво, як провідну методу у всіх галузях праці педтехнікуму.

2) Піднести на вищий щабель політехнізацію Педтехнікуму, підсилити вивчення наукових основ виробничих процесів, вивчення головних галузів виробництва, розгорнути на широкій базі практику всіх видів, підпорядковуючи її навчально-виховним завданням технікуму, забезпечити пов'язання теорії з практикою та практики з теорією, поліпшити стан навчання в майстернях, пов'язати працю в майстернях з політехнічною та педагогічною практикою студентів.

3) Забезпечити набуття студентами загально-освітніх знань, зокрема досягнути цілковитої грамотности та достатнього рівня математичних знань, поставити на належну височінь оволодіння соціально-економічними знаннями, діямат, вивчення історії ВКП(б), озброїти марксо-ленінською педагогікою; підсилити методичну роботу, втягуючи до участі в ній студентів; активізувати методи роботи.

4) Винайти шляхи поліпшення матеріального забезпечення студентів.

5) Організувати допомогу початковій школі та районним методорганам в справі переведення в життя постанови ЦК ВКП(б) «Про початкову й середню школу», зокрема щодо політехнізації та методів роботи, а також шляхом участі в підвищенню кваліфікації робітників освіти.

6) Піднесення на вищий щабель громадсько-політичної та культосвітньої роботи серед навколишнього населення.

На підставі цих загальних засад Проскурівський та Кам'янецький Педтехнікуми беруть на себе такі зобов'язання:

А. В ГАЛУЗІ АКАДЕМРОБОТИ

- 1) Зниження собівартости студента на 11%.
- 2) Випуск студентів 3-го курсу довести в 1932/32 навч. році до 48, а в 1932/33 році до 170 осіб.
- 3) Піднесення кількості і покращення якості продукції Педтехнікуму, не зменшуючи вимог, що їх подано в програмах. Цілком ліквідувати другорічність.
- 4) Ліквідувати прогули та запізнення на роботу на 100%, як з боку студентів, з боку лектури та техперсоналу.
- 5) Провадити точний облік відвідування занять студентів, лектури, удосконаливши існуючі, або виробивши нові форми обліку.
- 6) Досягнути цілковитого забезпечення Педтехнікуму викладачами, як в галузі теоретичного навчання, так і в галузі керування практикою студентів.
- 7) Скласти перспективний та робочий пляни з педагогічної та виробничої практики, ув'язавши зміст практики з теоретичною роботою так, щоб практика була підпорядкована навчально-виховним завданням технікума.
- 8) Виконати на 100% затверджений цикловими комісіями пляни теоретичного навчання та педагогічно-виробничої практики.
- 9) Проробити на циклових комісіях питання про найдоцільніші методи викладання з окремих дисциплін, добившись того, щоб 70% програмового матеріалу було опрацьовано активними методами.
- 10) Розв'язати питання про найдоцільніші методи якісного обліку праці студентів на засіданнях методорганів і виробничих нарад.
- 11) Регулярно провадити працю циклових комісій та методкому, забезпечивши своєчасне розв'язання всіх питань методкерівництва.
- 12) Заслухати протягом року на засіданнях циклових комісій доповіді всіх викладачів про стан роботи з окремих дисциплін та про стан допоміжних установ.
- 13) Провадити соцзмагання в межах технікуму між окремими курсами, громадськими і клубними організаціями, кабінетами і комісіями, а в межах окремого курсу між робочими групами і бригадами на кращу успішність та на труддисципліну. Утворити низку гуртків допомоги відсталим студентам з окремих дисциплін.
- 14) Організувати соціально-економічний кабінет та устаткувати нормальним устаткуванням та навчальним приладдям військовий кабінет.
- 15) Звернути особливу увагу на методичне керівництво роботою студентів практикантів.
- 16) Поставити на належну височінь викладанням методики мови, математики, природознавства, суспільствознавства в школі 1-го концентру, точно зазначивши кількість годин на викладання методики.

17) Піднести на належну височінь роботу педагогічного кабінету (методдопомога студентам, збирання найкращих зразків педагогічної роботи студентів та місцевого вчителства).

18) Перевести до кінця навчального року дві загальнотехнікумівських виробничих наради, а в наступному навчальному році не менш трьох таких нарад. Щомісяця провадити курсові виробничі наради.

Б. В ГАЛУЗІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРЧОЇ РОБОТИ

1) З метою розгорнення самокритики скликати 4 виробничих наради з питаннями постановки культпобуту студентства на належну височінь та дві доповіді поставити на студентських загальних зборах адміністрації та профкому.

2) Радіофікувати 1 гуртожиток повністю та в кожному гуртожитку не менш як по одній точці трансляції.

3) В двох гуртожитках утворити та відповідно обладнати Червоні кутки.

4) Зліквідувати знеосібку ставлення до держмайна в спосіб суворої відповідальності в гуртожитках комендантів та старост кімнат, а в аудиторіях профгрупоргів.

5) Забезпечити гуртожитками всіх студентів, що потребують жит. приміщень, з відповідною кубатурою, додержуючись потрібного освітлення та опалення. Кожний студент повинен мати окреме ліжко (залізне), стілець. Забезпечення студентів матрацами на 100%, простинями та наволочками на 100%, ковдрами на 80%, тумбочками на 95%.

6) Добитись повного виконання правил внутрішнього розпорядку в гуртожитках та в стінах технікуму, запобігти зайвих витрат світла, палива та води.

7) Перевести раціональний розподіл стипендій між студентами, забезпечивши пролетарську частину студентства за встановленими розмірами.

8) Улаштувати буфет для обслуговування студентства при Педтехнікумі закритого типу.

9) Розподіл промкраму проводити за принципом стимулювання ударників.

10) Дбати про збільшення калорійності в студідальні.

11) Утворити ізолятор для хворих студентів на 4 ліжка.

12) На протязі року перевести два рази огляд гуртожитків, зосередивши громадськість навколо цього питання.

В. ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА І КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ РОБОТА

1) Клубну працю провадити за календарем, завівши точний облік досягнень в цій справі.

2) Забезпечити правильний напрямок літературного гуртка, всіляко сприяти роботі такого.

3) Організувати періодично доповіді на теми пролетарської української культури, літератури й мистецтва.

4) Організувати гурток по вивченню марксизму і лєнінізму.

5) Посилити роботу гуртка «Техніка масам» та поширити*... [5].

Невдовзі після цього до базової угоди були зроблені додатки, які фіксували певні зміни та уточнення:

«1) Після речення «веде боротьбу за суцільну колективізацію і ліквідацію куркуля як кляси» додати «Успішно вивершити фундамент соціалістичної економіки в першій п'ятирічці. XVII партійна конференція ставить перед нами завдання збудувати соціалістичне суспільство в країні Рад. Остаточнo зліквідувати капіталістичні елементи і кляси взагалі, повне знищення причин, що породжують клясові протиріччя та експлоатацію і переборення пережитків капіталізму в економіці і свідомості людей, перетворення всього працюючого населення країни в свідомих і активних будівників безклясового соціалістичного суспільства».

2) В пакті 2-му загальних засад замість слів: «поширити й поглибити» внести: «Забезпечити вивчення голівних галузів виробництва».

3) В пакті 3-му вставити: «Забезпечити набуття студентами систематичних знань».

4) В галузі академроботи в розділі «б» зазначити: «Кам'янецький технікум бере на себе низити собівартість студента до норм НКО».

5) В розділі «б» пакті 2-му цей пакт викреслити, оскільки випуску в технікумі не передбачається в 1932 році.

6) Пакт 5-й: Запровадити точний облік відвідування занять студентами і лектурою за формами, що їх повинні виробити методичні органи технікуму.

7) Пакт 10-й: Розв'язати питання про методи якісного обліку праці студентів на засіданнях методорганів та виробничих нарадах.

8) Пакт 12-й: Заслуховувати один раз на м-ць на засіданні методнаради доповіді про стан роботи та академуспінність студентів з окремих дисциплін.

9) Пакт 14-й: Зняти з огляду на відсутність площі та спільности користування кабінетами ІСВ.

10) Пакт 17-й: Організувати педагогічний кабінет.

Крім цього додати такі пакти:

1) Перевести громадський огляд навчальних плянів і програмів з усіх дисциплін.

2) Довести навчальні пляни до студентства, до бригади.

3) Обладнати лябораторії: мови, педагогіки, основ виробництва і математики.

4) Організувати при т-мі куток природи та агроділянку.

- 5) Скласти навчальний плян на 1932/33 навчальний рік.
- 6) Організувати товариство «Техніка масам».
- 7) Підвищити кваліфікацію педагогів з галузі політехнізації.
- 8) Перевірити наслідки академроботи за однотиповими бригадами.
- 9) Вести диференційну оцінку успішності студентів і довести оцінку на «добре» не менш 70%.

11) В галузі організаційно-господарчій: пакт 2-й скреслити. Пакт 3-й: «В одному гуртожитку влаштувати Червоний куток, поскільки в одному обладнаний меться».

12) Пакт 5-й: «Забезпечити гуртожитками всіх студентів згідно з порядженням НКО. Кожний студент повинен бути забезпечений ліжком, стільцем, матрацом, наволочкою, ковдрами на 55%, тумбочками на 50%».

13) Пакт 7-й: «Додержуватись раціонального розподілу стипендій між студентами за нормами, встановленими НКО».

14) Пакт 12-й – до пакту 12-го додати: «Перевести медогляд студентів».

15) В галузі громадсько-політичної роботи: пакт 4-й – «100% відвідування академічним персоналом марксо-ленінського семінару при ІСВ».

16) Пакт 5-й: «Організувати товариство «Техніка масам» та перевести роботу за опанування техніки в колгоспі підшефного села».

17) Пакт 6-й: «На протязі навчального року силами Технікуму ліквідувати неписьменність 100 осіб».

18) Пакт 13-й сполучити з пактом 11-м.

19) Пакт 17-й: «Профкому та Секретарю-організатору обговорити питання щодо поїздок до технікумів та ВИШів для обміну досвідом».

20) В галузі заочної освіти: пакт 6-й – «Зробити по одному обстеженню до кінця навчального року».

21) Охопити кращих студентів спілкою РОБОС.

22) 100% охоплення студентів пресою.

КОМІСІЯ: Горука, Парамош, Білянкина, Сапожков, Сидоренко» [6].

Перше обстеження щодо виконання умов соціалістичного змагання у Проскурівському технікумі відбулося 28-29 квітня 1932 р. Комісія була у складі предстаників Кам'янець-Подільського педагогічного технікуму студента І. Горука та лектора О. Парамош та за участі представників Проскурівського педтехнікуму, студентства, викладачів і адміністрації виявили такі результати виконання взятих на себе зобов'язань:

«АКАДЕМРОБОТА

1. Зниження собівартости студ. мається на 11%. Вживаються заходи що до зниження собівартости шляхом доведення до норми груп.

2. Випуск студентів думають довести до 48, хоча на курсі мається 45 студентів.

3. Другорічництва не мається. Робота переводиться за принципом однородних бригад.

4. Проголів з боку лектури неоправданих мається лише 29, всього біля 80 годин. Відвідування студ. лекцій в середньому дорівнюється 98%.

5. Єдиного обліку як відвідування, так й успішности, не мається. Кожна група має свою форму.

6. В основному технікум викладачами забезпечений, крім викладача історії техніки. Як недолік слід відмітити часту зміну викладачів суспільствознавства, зокрема історії клясової боротьби.

7. Пляни вироб. практики маються й відповідають вимогам навчально-виховавчій меті.

8. Пляни виконання дисципліни й практики реалізуються, але 100% ще не досягли.

9. Основна метода викладання лабораторна.

10. На засіданні виробничої наради питання про якість й облік праці й успішности студентів не стояло.

11. Методком працює регулярно, циклові комісії не регулярно.

12. Про стан допоміжних установ доповіді заслухались, про стан окр. дисц. не стояли.

13. Соцзмагання між групами, курсами й бригадами запроваджено, але не налагоджено обліку праці.

14. Соц.-ек. кабінет в стадії початкової організації, військовий кабінет має обладнання, педкабінет існує лише формально, але своєму призначенню не відповідає, хоча маються для цього відповідні умови. Зовсім нічого не вжито заходів що до організації мовознавчого кабінету. Слід відмітити гарне обладнання й устаткування агробіологічного кабінету.

16. Методика мови й математика мають своє місце в роботі технікума, в гіршому стані викладання методика суспільствознавства й природознавства, бо немає методистів.

17. Що до роботи педкабінету слід відмітити відсутність метод. допомоги як місцевому учительству, так й студентам.

18. Загально-технікум. виробничих нарад не було, були лише групові.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ГОСПОДАРЧА

1. Переведено одну вироб. Нарату по питанню побуту студентів.

2. Радіофіковані усі гуртожитки.

3. Червоних кутків не організовано.

4. Заведено відповідне закріплення держмайна як у гуртожитках, так і в технікумі, але останнє з неосібку не зліквідовано.

5. Помешкання гурт. студентів забезпечено на 100%, ліжками залізними 100%, матрацами на 100%, ковдрами 80%, тумбочками на 85%.

6. Правила внутрішнього розпорядку маються.

7. Стипендії розподіляються за класовим принципом.

8. Буфета не влаштовано.

9. Пром. крам розподіляється, надаючи переваги ударникам.

10. Покращення харчування не досягнуто.

11. Організовано ізолет. на 4 ліжка.

12. Переводиться декада обліку гуртожитків.

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА РОБОТА

1. Клубна робота переведена за ...*

2. Літературний гурток працює регулярно.

3. Переведено одні збори, присвячені Шевченкові й відведено літ. гурток в стінгазеті.

4. Організовано гурток Марк.-ленінський для викладання.

5. Гурток «Тех. Мас.» із студентів працює регулярно як в технікумі, так й на селі.

6. Ліквідовано неписьменність 275 осіб.

7. Систематично висилаються бригади у підшефне село.

8. Студенти в громадську роботу втягнуті лише на 55%.

9. Засідання організовано за пляном.

10. Працює гурток «Безвірник» й виклад. дисц. просягнуто антирелігійн. моментами.

11. Організовано Допр, охоплено на 100%, Озот 55%, ОСО на 100%, «Геть неписьм.» 50%, УЧХ організовано.

Мали місце прояви антисемітизму, на це явище своєчасно реагували.

12. Газета видається два рази у місяць, у якій висвітлюється хід соцзмагання й ударництва не достатньо.

13. Праця гуртків переводиться регулярно, охоплено студентів 50%.

14. Політгуртком охоплено академ. персонал. Прикріплено до гуртків викладачів за фахом.

15. Масові вечори переводяться спільно з підшефною військово-армійською частиною (5) та у селі (2).

16. Поїздок в справі обміну досвідом не переведено.

17. Профспілка зросла на X чол.

Заочний сектор за відсутністю роботи не обстежено.

На далі на підставі вищезазначеного, необхідно проробити наступне:

1. Розгорнути роботу заг. технік. виробничих нарад, а також курсових.

2. Запровадити єдиний облік академуспінності й відвідування студентами.

3. Висвітлювати хід соцзмагання подекадно.

4. Оформити ударництво через подання зобов'язань.
5. Організувати ударні бригади.
6. Запровадити точний облік преси, яка випикується студентами.
7. Розгорнути масово-політичну роботу, особливо зокрема націон. роботу.
8. Розробити плян роботи Профкому на другий квартал.
9. Організувати колект. від. кінотеатру з метою широкого обговорення.
10. Розподілити роботу так, щоб колектив студент. мав громад. навантаження.
11. Розробити профіль ударної групи, бригади.
12. В галузі навчальної роботи заслухати звіти викладачів про стан роботи з окремих дисциплін.
13. Взяти участь в роботі Райметод. Коміт. з метою допомоги місцевому учительству.
14. Піднести якісне засвоєння основн. наук, зокрема суспільн.
15. Перевести громад. огляд навчального пляну та гуртожитків.
16. Запровадити політ. викладачів» [7].

Соціалістичне змагання між навчальними закладами було тривалим і продовжувалося впродовж усього періоду функціонування навчальних закладів. Це засвідчує черговий акт перевірки Проскурівського педагогічного технікуму, що відбувався 22-23 травня 1934 р. комісією у складі бригади Кам'янець-Подільського педтехнікуму викладача М. П. Зінчука та представника студпрофкому Е. Біхштейна. У ньому, зокрема, зазначалося:

«Наслідком перевірки виявлено, що реалізація взятих зобов'язань згідно з умовою між Кам'янецьким і Проскурівським Педтехнікумом проходила так:

1. АКАДЕМРОБОТА

На 1/V 1934 р. академуспінність по окремих курсах за матеріалами поточного обліку така:

	Дуже добре	Добре	Задовільно	Незадовільно	Не атест.
1 курс	5%	23%	63%	7%	2%
2 курс	2%	19%	72%	5%	2%
3 курс	2%	22%	73%	2%	1%

Отже, академуспінність, особливо по 1 курсу, низька тим більш, що неатестовані це по суті незадовільні оцінки.

Найбільший процент неуспінності це з еконогеографії (15,6% незад. і 3,7% не атестовано), фізики і хімії (понад 11% незадов. і 3,4% не атестовано).

Чи домігся технікум найефективніших методів викладання? Мусили відповісти, що ні.

Так урок з зоології 22/V на 1 курсі пройшов так: з студентами організовано самостійну лабораторну проробку, що мала закріпити матеріал теми (перед тим викладач читав лекцію) організовано в такий спосіб.

Студенти розподілилися на бригади по 7-8 осіб, на кожну таку бригаду дано по 1 експонату (череп тварини, костяк чи таблиця). Один студент з бригади читав голосно з книжки, решта слухали. Викладач підходив до бригад і роз'яснював теж голосно, де які студенти з інших бригад слухали роз'яснення викладача, лишивши працю в своїй бригаді. У класі від голосного читання і роз'яснення зчинявся шум і активно працювала лише частина студентів, решта прослухали, один студент з бригади хвилин 5-8 шукав таблицю-малюнка.

Така організація самостійної лабораторної проробки матеріалу при недостатці літератури і експонатів не є ефективна і по суті є залишки старої бригадно-лабораторної методи.

Так була організована лабораторна робота в одного з кращих викладачів-ударників Технікуму т. ПІДКОЛЮКА, що подає хороші зразки організації роботи, особливо на дослідній ділянці, організував і обставив експонатами природничий кабінет, керує природничим гуртком.

Урок з укр. мови (викладач т. ЮРЧУК) 22/V пройшов так: тема дієслово. Викладач пропонує студентам взяти книжки і прочитати 2 сторінки, щоб закріпити знання. Студенти читають про себе протягом 15 хвилин, а викладач у цей час лишається «безробітним». В час цієї проробки викладач навіть не підходив до студентів, щоб перевірити як вони працюють чи подати консультацію і навіть, не перевіривши, чи всі прочитали з книжки (а нотаток студенти теж ніяких не робили) відзначені сторінки, приміняє самостійну роботу і приступає до вправ, викликаючи до таблиці окремих студентів.

Речення писав на дошці лише один студент – останні же записували і не закріплювали навичок грамотного письма. Вражає і ідеологічна спрямованість речень, що їх подавав викладач, напр., перше речення таке: «Бувало лежимо під возом і розповідаємо про минуле». У конспектах студентів 1 курсу надibuємо такі записи: «Українська літературна мова зростає на ґрунті народніх говірок південного. Літературною мовою пишуть закони, газети, книжки, журнали і вчать її в школі. Літературна мова має свої правила і закони як треба вимовляти. Таким чином, літературна мова є національне знаряддя міжговіркових зносин. Літературна мова входить формою національна, а змістом класова» (студент ГОНЧАР, 1 курс. Орфографію зберігаємо по оригіналу).

Викладання укр. мови не побудовано на засадах Марксо-ленінської методології. Замовчано про нацдемівщину та шкідництво, що було на мовному фронті. Робітничий план складено формально (зразок додається). В мовному кабінеті голі та до того й брудні стіни, висить портрет Т. ШЕВЧЕНКА і 2 таблиці з правопису. Зшитки студентів з укр. мови не перевіряється, хоч там є сила помилок, особливо з орфографії. Ось характерніші «директиви абрєвіатури».

Знаряддя «пиридавати», «сідайти» і др. В окремих студентів зшитки брудні. Наполегливої боротьби за грамотність у технікумі нема, ще гірше справа з російської мови, напр., студент III курсу ПКУЛІЯК (випускник) конспектує так: «Этот Беликов показан Чеховим как якой то боягуз. Что они таки билякови бояться величия старого строя бо чтобы чего не вышло. Т. СТАЛІН на XVI партсъезде отличал что и у нас таких Билякови є что всего бояться его правило».

За бездоганні вважаємо лекції з фізики, педагогіки і рос. літератури, на яких ми були 23/V-34 р., хоч якість їх знижували такі моменти:

1) Майже не було ілюстративного матеріалу;

2) Викладач фізики (читав лекцію про електр.) на запитання студента – чому на сонці линияє кольорова хустка, відповів: «Тому що під впливом проміння міняється фарба». Звичайно це не наукова відповідь.

3) Викладач рос. літератури, аналізуючи творчість Пушкіна не виходив за рамки того матеріалу, що поданий у підручнику для неповної середньої школи.

По трьох групах III курсу по суті є прогалина з російської літератури, бо відведено на весь курс лише 30 годин і звичайно проходять її «галопом», абстрактно і схематично.

У робітному плані з укр. літератури, що його складено на початку року припущені окремі націоналістичні формулювання та рекомендована шкідлива контрреволюційна література, напр., твори Іргана Сказинського, критичні статті Ткачука Ів. та інші.

Взаємовідвідування лекцій хоч зрідка викладачами практикується, але докладного обговорення методів роботи окремих викладачів, вивчення кращих зразків роботи нема. Циклові комісії, як і загальна методнарада працюють слабо, без достатнього контролю. У навчальній частині є не більше третини робітних планів, решта ніби в викладачів на руках.

Більшість робітних планів складена формально, навіть не вказана література, нема розподілу годин по темах тощо.

До програми з економполітики додатково не введені години для вивчення завдань і програмів робіт у 2-й п'ятирічці, на основі постанов XVII партз'їзду.

Постанови XVII партз'їзду проробили на політгодинах. Керували про- робкою здебільшого сильніші студенти.

Заліки приймали викладачі.

Ми переглядали конспекти студентів з 8 дисциплін і ні один не пере- вірявся викладачами (зрідка перевіряють конспекти з деяких соцеконом- дисциплін).

Конкурсу на кращий конспект не переведено. Не всі студенти вміють правильно нотувати і не всі конспекти повноцінні, напр., у конспектах з природничих наук ми не нашли ні одного малюнка чи схеми органів тва- рини. Окремі студенти просто механічно переписують в інших студентів.

В технікумі є недооцінка конспекту, як одного з заліків у боротьбі за якість засвоєння знань і зокрема за підвищення стану грамотності студен- тів.

Стан з випускними роботами – задовільний. З 122 на 23/V виконано 118. При перегляді їх змісту треба відзначити, що окремі студенти надто мало або й зовсім не користувалися першоджерелами – творами класиків марксизму.

Готування до залікової сесії проходить недостатньо. На 23/V план ка- лендар до студентів не доведено. Методика переведення сесії з окремих дисциплін на циклових комісіях ще не пророблена (наприкінці I сем. теж не проробляли).

Гуртки допомоги відсталим лише працюють з математики і фізики. Також працює природничий гурток.

Обладнані кабінети природничий, фізичний, слабо соцеккабінет, вій- ськовий і педагогічний.

У педкабінеті зовсім нема матеріалів, які б ілюстрували зразки сту- дентської педпрактики та кращі зразки роботи вчительства району.

В цьому році кабінети надто мало поповнювалися наочними прилад- дями, а в хімічн. кабінеті нема навіть спирту для горелок. Більшість кабін- нетів це по суті добре обладнані аудиторії, нема місця, де їх розташувати. Добре поставлена с. г. ділянка при технікумі, але не організовані метеоро- логічні спостереження, хоч є для цього всі можливості.

При технікумі є майстерні по дереву та слюсарня.

Педпрактика пройшла задовільно. Одначе чимало конспектів, пробних уроків студентів (зокрема суспільствознавства, мови) розроблені схема- тично, не визначено методтехніки здійснення їх, нема ілюстративного ма- теріалу, є досить абстрактні запитання (Зразок конспектів додається).

У учбовому процесі кіно і чарівний ліхтар не застосовуються.

БІБЛІОТЕКА

Бібліотека упорядкована, провадить масову роботу (рекомендаційні списки тощо). Масовий фонд очищено від класово-ворожої літератури,

але все ж навіть при поверховому огляді ми потрапили в художньому відділі на націоналістичні твори Ів. Ткачука (зокрема – прострільний декрет).

НОВИЙ НАБІР НА 1934/35 НАВЧ. РІК

Технікум недостатньо розгорнув роботу. Є лише 40 заяв вступників. Вербовочних бригад не посилав. Є недооцінка цієї справи з боку дирекції та парт. КСМ і профорганізацій Технікуму, мовляв ще встигнемо, набере-мо.

ОРГАНІЗАЦІЯ І КЕРІВНИЦТВО СОЦЗМАГАННЯ

Груповими умовами охоплені колектив на 100%, індивідуальними умовами далеко не всі. З загальної кількості студентів 328, ударників на 1/V 1934 р. 75, з них комсомольців 47 з загальної кількості викладачів 32 (штатних і нештатних), учителів ударників – 8. Умова складається в більшості на семестр. Вони схематичні, шаблонні і придатні до кожного технікуму (зразки додаються), перевіряються 2 рази на семестр. Соцзмагання ще не піднесено на принципову височінь за якість навчання. Є такі пакти, як не спізнятися на лекції або дати 100% успішність. Порушення дисципліни є. Прогули до нуля серед студентів не зведені, є прогули і серед лектури (шкільна гігієна). Позики (згідно з умовою «За якість навчання») Технікум не реалізував. Облік соцзмагання (і взагалі облік робочий в Технікумі) поставлений незадовільно. З 1-го травня трикутник технікуму оголосив конкурс на кращу підготовку до закінчення навчального року, але поки що по цьому нічого не пророблено.

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА РОБОТА

Технікум шефствує над с. Давидівкою і червоноармійською частиною і здійснює шефство задовільно. Звіт про проведену там роботу, а також про роботу деяких громадських організацій Технікуму (ОСО, МОПР) додається. (Обліку роботи нема). Культмасова робота в самому технікумі незадовільна. Дозвілля студента організується недостатньо. Читальні нема. В квітні-травні був один масовий вечір. Науково-популярних лекцій не було. Було лише 2-3 колективних відвідування театру, кіно. Дирекція закупила 2 постійних квитки в кіно.

Існують гуртки: природничий, педагогічний, літературний, драматичний (план роботи педгуртка додається). На літгуртку розробляли досить абстрактно – визначені теми, напр., «Діалектика розвитку літературного процесу».

По коридору висять застарілі гасла, напр., – до обміну профквитків.

Клуб невеличкий. Газет студенти передплачують достатньо, але не всі читають. Надто мало читають книжок з художньої літератури (в гуртожитку на 4-5 студентів найдеш 1 книжку з художньої літератури).

Гуртожитки і учбовий корпус не радіофіковані.

МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВІ УМОВИ

Гуртожитками забезпечені всі студенти, що потребують житлового приміщення. Кубатура недостатня. Є кімнати, де живуть 15-20 осіб, тіснота і погані умови для заняття. Не вистачає ковдр, простинь, як виняток 4 студентки сестри сплять по 2-х на одному ліжку. Ізолятора для хворих нема. Лазню відвідують 3 рази на місяць. Медогляд переведено. Майстерні для поправки одягу та взуття не організовано. Пральня є, але в ній надто брудно і тісно.

Санмінімум не всі студенти виконують. В тумбочках, столах подекуди залишаються об'їдки, не завжди провітрюються кімнати, не всі мають зубний порошок тощо.

Навіть в учбовому корпусі брудно, розтавлені антигігієнічні плювальниці (скриньки з піском). Обслуговує технікум їдальня коопхарчу. Є обіди і для лектури. Адміністрація дала дотації готівкою і продуктами на 12000 карб. Калорійність обідів все ж низька. У їдальні всі обідають у головних уборах (у класі тож часто дівчата сидять у хустках), столи ненакриті скатертинами.

При технікумі є підсобне господарство. Землі 17 га і свинарник (поставлено воно добре).

ЗАОЧНИЙ СЕКТОР

План набору виконано. Консультаційні пункти в районах утворено, викладачів підбрано. Складено план консультацій. Однак жодної контрольної роботи від заочників нема, що свідчить про те, що на місцях заочники ще не опрацьовують як слід, програмні завдання і відповідної допомоги не мають. Наші висновки про наслідки перевірки.

1) Чи мало пактів з соцзобов'язання, взятого на себе, технікум не реалізував, хоч і має можливості. В боротьбі за якість навчання потрібно до кінця року насамперед:

А) Боротися за чистоту марксо-ленінської теорії при викладанні, виправити ті помилки, що є.

Б) Підвищити грамотність студентів.

В) Налагодити роботу циклових комісій, контроль і допомогу в роботі викладачів.

Г) Запровадити облік роботи в технікумі.

Д) Зараз же розпочати підготовку до сесії.

Е) Організувати дозвілля студента та самостійну роботу дома.

Ж) Посилити боротьбу за здійснення санмінімуму.

З) Розвантажити частину викладачів, що читають щоденно по 8-10 годин і через це знижують якість роботи.

ПРИМІТКА: Наші пропозиції були обговорені на нараді активу Технікуму і загальних зборів студентства.

На нараді активу частина промовців намагалася замазати свої помилки та хиби» [8].

Таким чином, радянська модель функціонування системи освіти у добу сталінізму передбачала як форму комуністичного виховання організацію соціалістичного змагання на різних рівнях. Приклад педагогічних технікумів дає можливість з'ясувати, які зобов'язання навчальних закладів ставали предметом змагань. Але водночас в цих документах містилася цінна інформація з розвитку освітніх інституцій. За відсутності інших джерел, це надає можливість більш повно відтворити історію педагогічної освіти на Поділлі.

Джерела та література:

1. Комарніцький О. Б. Студентство Кам'янець-Подільського педагогічного технікуму у першій половині 1930-х рр. // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. Т. 17: Пам'яті академіка Петра Тимофійовича Тронька. С. 171–193.
2. Комарніцький О. Б. Студенти-педагоги у модернізації вищої освіти радянської України у 1920-1930-х рр.: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2017. 984 с.
3. Чефранов О. Соціалістичне змагання та ударництво в трудшкoлі. Харків: Державне видавництво «Радянська школа», 1931. 100 с.
4. Державний архів Хмельницької області. Ф. Р-300. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 117.
5. Там само. Арк. 114–118.
6. Там само. Арк. 112–112 зв.
7. Там само. Арк. 308–311.
8. Там само. Спр. 68. Арк. 118–120.

Віктор Берека
м. Хмельницький

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА ПРОБЛЕМУ РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МЕНЕДЖЕРІВ ОСВІТИ

В статті розглядається актуальні проблеми наукових поглядів на проблему розвитку управлінської компетентності як основи вироблення системи сучасних поглядів на дану проблему. Виділено етапи формування поняття «управлінська компетентність», розкрито психолого-педагогічні особливості кожного з них.

Ключові слова: етапи формування управлінської компетентності, компетентність, менеджер освіти, управлінська компетентність.

Постановка проблеми. Радикальні зміни парадигми освіти повинні охопити всі сфери педагогічної галузі – від методології до конкретних технологій та методів; так щоб людина, оцінюючи своє місце у світі та рівень реалізації життєвого сенсу, на кожному етапі була задоволена своїм життям [3, с. 48].

Фундаментальні положення про необхідність навчання і виховання майбутніх управлінців знаходимо ще в соціально-політичних доктринах античної філософії. Заслуговує на увагу ґрунтовна праця Платона «Держава», в якій стверджується, що для того щоб стати придатним до управління, не достатньо природних задатків і здібностей, а потрібне також особливе спрямоване виховання і навчання. При цьому для визначення здатності до управління необхідні найвищі, найсуворіші критерії [8, с. 386].

Доцільно відзначити, що існуюча нині система вимог до професійних управлінців мало чим відрізняється від системи Платона. Сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідники, як і їх древні колеги, називають обов'язковими елементами кваліфікованого менеджера ґрунтовну загальну освіту, широку професійну підготовку і високий освітньо-культурно рівень, уміння швидко поновлювати і поповнювати знання [1, с. 26].

Аналіз досліджень і публікацій. На нинішню потребу ринку праці швидко відгукнулись заклади освіти, де навчання менеджменту розвивається найбільш швидкими темпами. Ділове управління стає більш популярним серед студентів, зростає якість навчання, розробляються і запроваджуються нові дисципліни та навчальні курси, відкриваються нові вищі навчальні заклади, які орієнтуються на світові стандарти навчання [2, с. 38].

Дану естафету підхопили науковці, їхній інтерес до проблеми підготовки фахівців з управлінської діяльності останнім часом значно розширився. Зокрема, питаннями формування та розвитку управлінських якостей керівників навчальних закладів займалися Байрамуков М. І., Даниленко Л. І., Данченко Г. В., Дмитренко Г. А., Єльнікова Г. В., Жебровський Б. В., Карашук Л. Н., Кошинець О. Ю., Кривко М. П., Маслов В. І., Панчук Т. В., Пекельна В. С., Селіверставова Н. І., Тонконогов Е. П., Федоров Г. В., Шенкунова В.В. та багато інш.

Отримання знань про управлінську діяльність стає необхідністю навчального процесу старшокласників, про що свідчить дослідження Парошенко Л. І., Солоненко Н. С., Ситановської Т. В.

Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави зробити висновок про те, що проблема підготовки компетентних управлінців турбувала людство не одне століття. На кожному етапі розвитку суспільства до них висувалися специфічні вимоги у відповідності з часом і економічною ситуацією, які були поштовхом для організації навчання і накопичення управлінського досвіду. Кожне нововведення в управлінську практику було враховано, осмислено і використано у навчальних ситуаціях. Тому з упевненістю можна говорити про те, що сучасний менеджмент інтегрує у собі збагачені роками управлінські знання, уміння, досвід, традиції. Наша думка підкріплена дослідженнями сучасних науковців Л. Калініною, Т. Михайленко, В. Бурми, які підкреслюють, що «знання і розуміння ролі історичного розвитку теорії менеджменту важливі для практичної діяльності управлінців сучасності» [6, с. 63].

Метою та завданням цієї статті є спроба систематизувати наукові знання про управлінську компетентність менеджерів освіти, визначити та охарактеризувати етапи означеної проблеми, їх вплив на вироблення системи сучасних поглядів на це питання.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових джерел із зазначеного питання дає змогу виділити основні етапи формування поняття «управлінська компетентність». Дана періодизація пов'язана з виникненням і розвитком самої науки «управління», на яку впродовж ХХ ст. суттєво вплинули управлінські школи та управлінські підходи.

I етап (до 90-х рр. ХІХ ст.) характеризувався відсутністю наукових поглядів на систему управління, а тому й на процес навчання управлінців. І хоча державному управлінню на цьому етапі з боку прогресивної інтелігенції приділялась значна увага, вона стосувалася здебільшого військової справи, розвитку торгівлі та вдосконалення ведення сільського господарства. Особистість же управлінця залишалася поза увагою.

Києво-Могилянська академія, заснована у 1632 р., упродовж багатьох десятиліть визнавалась центром освіти й управлінської думки в Україні. Однак процес викладання був спрямований на здобуття глибоких знань у сферах економіки та астрономії, хоча вже тоді назріла гостра потреба у компетентних управлінцях для державної служби і великих промислових підприємств.

Дана проблема почала вирішуватися після 1809 р., коли Сенатом Російської імперії був прийнятий «Указ о новых правилах производства в чины по гражданской службе», у якому головним принципом просування по службових сходинках була не вислуга років, а «дійсні заслуги і відмінні пізнання» [7, с. 49]. А тому право на отримання професії тогочасного управлінця у державній сфері мали тільки ті чиновники, які пройшли курс навчання в університеті та склали іспит за спеціальною програмою.

Згаданий документ був прийнятий за ініціативою управляючого справами Міністерства внутрішніх справ імперії Сперанського М. М., який висловив ідею розпочати підготовку кваліфікованих державних службовців і заснувати закритий ліцей (Царськосільський ліцей) для навчання дворянських дітей з метою подальшої служби у державних установах.

Участь у діяльності державного апарату людей освічених, спеціально підготовлених до сумлінного виконання державної служби повинна була, за його твердженням, забезпечити введення перетворень без революційних вибухів і потрясінь. Освічені чиновники повинні були, для розкриття потенціалу кожної особистості, забезпечити створення і підготовку умов [5, с. 49].

У XIX ст. із початком індустріального розвитку управлінська проблематика поступово почала просуватися у структури мікрорівня. Під менеджментом тоді розуміли контроль над реалізацією запланованого. А саме адміністрування, за висловом російського дослідника Уткіна Е. А., стало трактуватися як процес формування загальних цілей і політики компанії [10, с. 14].

Із зростанням обсягів промислового виробництва сфера діяльності управлінців розширилась, і, нарешті, була визнана провідною, про що свідчать історичні джерела, зокрема доповіді управляючого однієї із американських промислових компаній Г. Тауна.

З цього часу необхідність управлінської освіти стала загальною визначною.

У 1881 р. фінансист і промисловець із Філадельфії Дж. Вартон виділив 100 тис. доларів університету Пенсільванії для відкриття відділення, де молодь мала б змогу отримати освіту і знання для кар'єри у менеджменті. За його думкою, вища освіта необхідна менеджерам так само, як і лікарям, юристам та іншим фахівцям. Нове відділення університету у Пенсільванії, що у подальшому було названо школою, розробило програми для підготовки фахівців у сфері бізнесу, які мали такі курси: принципи кооперації, господарське право, природа резервів та облігацій, причини паніки та грошових криз, ораторське мистецтво, проблеми страйків тощо. Тривалий час школа менеджменту Дж. Вартона була єдиною, допоки у 1898 р. університети у Чикаго і Каліфорнії не організували свої школи бізнесу. У XX ст. цей процес набув значного поширення, вийшовши далеко за межі США [7, с. 117].

II етап (90-ті рр. XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.) характеризується новими підходами до управлінської діяльності завдяки появі школи наукового управління й адміністративної (класичної) школи. У цей період на розвиток професійного менеджменту мали вплив наукові праці Ф. Тейлора, Г. Ганнта, Ф. і Л. Гілбертів, Г. Емерсона, Г. Форда, А. Файоля, Л. Урвіка,

цінні ідеї яких система сучасної менеджмент-освіти використала у запроваджених навчальних курсах «Основи менеджменту», «Економіка праці і соціально-трудова відносини», «Виробничий менеджмент», «Управління ресурсами і витратами» та деяких інш.

Засновником школи наукового управління вважається Ф. У. Тейлор. Він запропонував наукову систему знань про закони раціонального управління, з яких починалося ознайомлення студентів-менеджерів із своєю майбутньою професією.

Одним із чотирьох наукових принципів, які лежать в основі праць Ф. Тейлора, є «відбір ... менеджерів на підставі наукових критеріїв, їх профвідбір і профнавчання». Цим підкреслюється важливість ретельного відбору кандидатів на управлінську посаду і цілеспрямованого професійного навчання як невід'ємного компонента раціональної організації виробничого процесу [9].

Одним із послідовників Ф. Тейлора, американським ученим Гаррігтоном Емерсоном, було сформульовано 12 принципів управління, які забезпечують ріст продуктивності праці. Третім принципом він називає «компетентну консультацію професіоналів і удосконалення процесу управління на основі їх рекомендацій» [10, с. 87].

«Вкрай важливо мати хоча б небагато фахівців», стверджує вчений, – «наділених інтуїцією, спостережливістю, зрозумілістю з одного боку і усім багатством фізіологічних, психологічних і антропологічних наукових знань, з іншого. Тільки такий фахівець може дати ... справді компетентну пораду» [10, с. 93].

Це підтверджується в подальшому значною кількістю наукових досліджень, які на сьогодні становлять окрему сферу системи менеджменту. У цілому ж школа наукового управління виробила такі вимоги до професіоналізму менеджерів: знання способів диференціювання оплати праці робітників; уміння формувати завдання та розподіляти заохочення і премії; знання основ оперативного управління і календарного планування діяльності підприємства; кваліфікований підхід до управління кадрами, їх науковий підбір, розстановка та підтримка; знання суті продуктивності праці і принципи її підвищення; система знань про якість виробів, забезпечення постійної уваги до якості, розвиток сервісної мережі; знання управлінської функції координації, процедури досягнення цілей; уміння управляти запасами і здійснювати контроль над виплатами; нормування і графічне відображення виконаних робіт тощо.

Дещо по іншому розуміють управлінську компетентність менеджерів представники адміністративної (класичної) школи менеджменту. Засновник школи А. Файоль негативно ставився до впровадженої системи підготовки керівних кадрів для промисловості, доводячи, що адміністративні

здібності не можна розвинути шляхом тільки однієї інженерно-технічної науки і підкреслюючи необхідність включення у навчальні плани інженерних вузів спеціальні курси по адмініструванню [5, с. 186]. Самому ж менеджеру, вказував він, повинні бути властиві такі моральні якості, як «свідома, тверда, наполеглива воля, активність, енергія і, у деяких випадках, відвага; мужність відповідальності; почуття обов'язку, турбота про загальні інтереси» [4, с. 41].

Значення адміністративної школи менеджменту для сучасної управлінської і педагогічної свідомості полягає в тому, що її представниками було суттєво доповнений перелік професійно важливих якостей менеджера, а саме: усвідомлення управлінської діяльності як універсального процесу, що складається з декількох взаємопов'язаних адміністративних операцій – планування, організації, мотивації, координації, контролю; знання універсальних принципів управління й особливості їх застосування у практичній роботі.

III етап (30-ті рр. – 60-ті рр. XX ст.) характеризується виникненням і розповсюдженням ідеї психологічної підготовки менеджерів до професійної управлінської діяльності. На розвиток цього напрямку в даний період мали праці Г. Мюнстерберга, М. Фоллетт, Е. Мейо, Р. Лайкерта, Д. Макгрегора, А. Маслоу, що віднесені до школи людських відносин і «поведінкових наук».

Узагальнення матеріалів представників наукових шкіл свідчать про те, що компетентний управлінець повинен: використовувати у своїй діяльності досягнення психології і соціології, знати умови і організацію праці; враховувати психологічні явища у групах, індивідуальні потреби, цілі, мотиви; виявляти мотивацію до праці; уміти здійснювати відбір кадрів, визначати їх сумісність і професійні здібності.

Вказані вимоги до менеджерів підкреслили необхідність формування додаткової складової управлінської компетентності – здатності до комунікацій всередині колективу. Ідея комунікативної підготовки у сучасних умовах знайшла відображення у запровадженні навчальних курсів «Психологія управління», «Управління персоналом», «Етика ділових стосунків».

IV етап (60-ті рр. XX ст. – по сьогодні) характеризується виникненням окремих підходів до управлінської діяльності, які широко використовуються у сучасній науці і практиці. Знання кожного з наведених нижче підходів, як показує практика, є затребуваним для сучасного управління, а тому управлінська компетентність менеджера не буде повністю сформованою, якщо не додати наступних знань:

- з кількісного підходу: статистики і теорії ймовірності для визначення методів контролю над якістю; методів лінійного програмування для по-

легшення вибору напряму діяльності з урахуванням певних обмежень; теорії черговості для балансування вартості і часу експлуатації обладнання; теорію ігор для можливості краще зрозуміти конкурентну стратегію комп'ютерних програм для моделювання надходження капіталу і побудови різноманітних кількісних моделей [7, с. 226];

- з *процесного підходу*: змісту управління як єдиного процесу впливу на організацію; послідовність виконання процесів планування, організації, мотивації, контролю; методології проектування автоматизованої системи управління;

- з *системного підходу*: зміст взаємопов'язаних частин організації як системи; методів дослідження впливу навколишнього середовища на організацію; методологію стратегічного управління; суті синергетичного ефекту;

- з *ситуаційного підходу*: правильного інтерпретування ситуації і визначення факторів, найбільш важливих для отримання бажаного результату; змісту і особливостей прийняття управлінських рішень на основі виявлення сукупності ситуаційних факторів; уміння передбачати в конкретних ситуаціях позитивні і негативні наслідки.

Зроблений нами аналіз наукової літератури з розвитку управлінської думки і формування образу «професійного менеджера» дає підстави узагальнити, що даний образ інтегрує у собі значну частину управлінських надбань минулого і вимоги сьогодення, оскільки управлінська сфера – найбільш чутлива до змін макросередовища і умов діяльності мікроструктур.

У сучасних умовах, для зведення інформації про управлінську компетентність менеджера і врахування наростаючих вимог до нього, повинна бути складена динамічна модель компетентності, яка містила б набір професійно значущих знань, умінь і навичок. Однак огляд психолого-педагогічних джерел доводить складність систематизації положень про професійну компетентність управління, що пов'язано з відсутністю цілісної та узагальненої системи функцій менеджера, а це, безперечно, є підставою для визначення посадових і професійних обов'язків даного фахівця. Для виконання даного важливого завдання, на нашу думку, потрібно:

- зрозуміти та визначити специфіку вимог (соціальних, нормативних, ринкових, особистісних), які висуваються до фахівця з менеджменту залежно від рівня підготовки і галузі, в якій він буде працювати;

- вибрати групу характеристик, що визначають структуру моделі компетентності менеджера, а потім скласти перелік показників, які входять в ці групи;

- врахувати принципи, на яких базується управлінська компетентність; фактори що визначають її зміст; виділити окремі рівні та визначити характеристики управлінської компетентності для кожного з них;

- визначити джерела надходження інформації про сучасні вимоги до професіоналізму фахівців з менеджменту;

- своєчасно корегувати модель управлінської компетентності у зв'язку із розвитком і удосконаленням зазначених вимог.

Отже, формування системи наукових поглядів на розвиток управлінської компетентності менеджерів – це тривалий і нескінченний процес взаємодії науковців, педагогів і менеджерів-практиків з метою накопичення, узагальнення і систематизації знань про сучасні вимоги до даних фахівців, а також вироблення дієвого механізму, впровадження даних надбань у безпосередній навчальний процес.

Джерела та література:

1. Библиотека управляющего персоналом : мировой опыт / Профессиональная ориентация, подготовка и оценка персонала : обзорная информация / Сост. В. И. Яровой; под ред. Г. В. Щекина. Киев : МАУП, 1995. 120 с.
2. Бутченко Л. В., Ткаченко Е. Г. Особенности формирования устойчивости потенциальных качеств менеджеров в высшей школе // Сборник научных трудов ДонГАУ : «Социально-гуманитарные проблемы менеджмента» : Серия «Государственное управление». Т. IV. Вып. 19. Донецк : ДонГАУ, 2003. 493 с.
3. Вебер М. Исследование по методологии науки. Ч. 1. Москва : ИНИОН, 1980. 202 с.
4. Гастев А. К. Как надо работать / Практ. введение в науку организации труда. Москва, 1972.
5. История менеджмента / Учеб. пособие под ред. Д. В. Валового. Москва : ИНФРА-М, 1997. 256 с.
6. Калініна Л., Михайленко Т., Бурма В. Історичний контекст розвитку теорій менеджменту // Освіта і управління. 2003. Т. 6. № 2. С. 63–72.
7. Кредисов А. И. История учений менеджмента. Киев : ВИРА-Р, 2000. 336 с.
8. Савенкова М. Е. Управленческая компетентность в социально-политических доктринах античной философии // Сборник научных трудов ДонГАУ : «Социально-гуманитарные проблемы менеджмента» : Серия «Государственное управление». Т. IV. Вып. 19. Донецк : ДонГАУ, 2003. 493 с.
9. Тейлор Ф. У. Принципы научного менеджмента. Москва, 1991.
10. Уткин Э. А. История менеджмента. Москва : Ассоциация авторов и издателей «Тандем» ЭКМОС, 1997. 224 с.

ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ КОЛЕСНИК – ВІРНИЙ СИН МАЛОЇ БАТЬКІВЩИНИ

За 22 кілометри від міста Хмельницького розкинулось подільське село Везденьки. Споконвіків тут жили трудівники – українці, поляки, вірмени, представники інших національностей, які обробляли землю, вирощували сади, доглядали домашню худобу, плекали виноград, народжували дітей, будували родинні гнізда, займалися ремеслами і промислами, відзначали релігійні і народні свята, веселились, одружували хлопців і видавали заміж дівчат, охрещували немовлят, а потім проводжали їх в школу, в армію, у широкий світ. І скрізь вихідці з Везденьок не забували свою маленьку батьківщину, намагалися повертатися до рідних домівок, до батьків, родичів, друзів, навідуватись до могилок.

Одним з таких вірних синів маленької батьківщини – села Везденьок Хмельницького району – став генерал-майор міліції Василь Михайлович Колесник, який народився 25 червня 1950 р. в звичайній селянській сім'ї Колесників – Михайла Карповича і Ганни Омелянівни. Через кілька років з'явилася на світ й сестра Валентина. З малих літ вони пізнавали, що таке нелегка селянська праця на городі, біля домашньої худоби, в саду тощо. Приклад показували батьки. Михайло Карпович пройшов війну, був поранений, відбудовував шахти на Донбасі, в Макіївці і Краснодарі, потім повернувся в рідне село, одружився, довго працював бригадиром будівельної бригади, збудував хату, облаштував садибу, користувався заслуженим авторитетом в односельчан, а мати Ганна Омелянівна також славилася своєю працелюбністю, господарністю, працювала бухгалтером в колгоспі, встигала поратись з домашнім господарством, раділа, що їй допомагають Василь і Валя. Василь, як старший брат, добре запам'ятав, як допомагав в будівництві хати, хліва, льоха, літньої кухні тощо [1, с.44-46].

Спочатку Василь навчався в місцевій школі, а десятирічку закінчував в селі Грузевиця, де жив у родичів – директора школи і вчительки, які в свій час взяли на виховання сироту Ганну, яка пізніше стала матір'ю Василя. Він закінчив школу лише з трьома четвірками і зразу ж подав документи та вступив у Миколаївський суднобудівельний інститут. Досить швидко зрозумів, що це не його покликання, тому вирішив не продовжувати навчання, а спочатку відслужити в армії, розібратися в собі, знайти стежину в дорослому житті. Військову службу пройшов в Ракетних військах, захоплювався технікою і після завершення служби поступив на робфак

Севастопольського приладобудівного інституту. Колишній армієць старанно вчився, брав активну участь в громадському житті вузу, успішно виконував комсомольські доручення, що стало вагомою причиною для його прийому кандидатом в члени КПРС. В цей період до юнака прийшла й перша любов, однак його дівчина отримала направлення у Владивосток і Василь після завершення навчання також подався в це місто, навіть домовився щодо роботи на заводі атомних підводних човнів, але забув стати на облік як кандидат в члени КПРС. Його визвали на бюро райкому партії. Враховуючи те, що Владивосток тоді був закритим містом, тут процвітала спекуляція, розбої, хуліганство, а молоді не вистачало, особливо в міліції, на бюро перед молодим кандидатом було поставлено жорстку умову: або виключення з партії, або йти служити в міліцію. 23 лютого 1972 р. Василь Колесник став міліціонером відділу внутрішніх справ Першоріченського райвиконкому міста Владивостока.

Так долею було визначено його пожиттєву професію, однак на жаль, його кохана дівчина виїхала в Україну, а Василь змушений був залишитись на службі. Розпочались буденні клопоти, йому прийшлося на ходу пізнавати ази міліцейської служби, займатися розшуковою діяльністю, розробляти оперативні завдання, боротися з хуліганями, спекулянтами, іншими порушниками громадського порядку [2, с.94].

Водночас налагоджувались дружні стосунки з колегами по роботі, контакти в органах влади, в громадському суспільстві. Однак доля ще раз вирішила зіграти з ним в кульбін і подарувала йому нове кохання на все життя. Це сталося через півроку у вересні 1972 р. , коли його колега по роботі попросив показати його сестрі Тані Примор'я. Сестра, випускниця педінституту із міста Ростов-на-Дону, приїхала до своїх родичів у відпустку (вона вже була лейтенантом міліції і працювала в дитячій кімнаті), а у Василя Колесника тоді був мотоцикл «Ява» і він погодився показати дівчині Приморський край. Вони побували, окрім Владивостока, в Находці, Усурійську, в бухті Золотий ріг. На жаль, в цій бухті під час купання Таня отримала опік медузи-хрестовика і надовго попала в лікарню у Владивостоці. Її постійно навідував Василь, приносив фрукти, квіти, солодощі і одного разу обручку. Так зустрілися два люблячих серця, дві споріднені душі і вирішили поєднати своє життя назавжди. Батьки Тані жили в Ростові-на-Дону і весілля вирішено було зіграти 4 листопада 1972 року в цьому місті. Досить складно було добитися перевodu Василя на нове місце служби, сам комісар Приморського краю О. Дронов пропонував майбутній молодій сім'ї залишитися у Владивостоці і вибрати у центрі міста двокімнатну квартиру, однак вони твердо вирішили виїхати у Ростов-на-Дону, де й відбулося їхнє весільне торжество [2, с. 95-96].

На новому місці Колесник розпочав свою службу дільничим в Ленінському ВМС, в районі «Нахалівка» де тоді займалася розбоєм банда братів Товстопятових, які грабували інкасаторів. Якраз в цьому районі він пройшов справжній гарт, навчився відпрацьовувати оперативні розробки, доводити свою правоту на «планерках» і нарадах. Вже у 1975 році він перейшов на оперативну роботу і чотири роки відпрацював в кримінальному розшуку УВС міста Ростов-на-Дону, а коли розпочалась чистка ВБГСС, його, оперативника з прекрасною репутацією, направили на зміцнення цього структурного підрозділу.

70-і роки ХХ ст. були тоді періодом тотального дефіциту, а такі явища як хабарі, спекуляція, пересортиця, прикриття товарів ставали нормою життя при негласній підтримці органів влади. Нелегко прийшлося й Колеснику в цій кримінальній круговерті, що лише загартувало його характер, відточувало майстерність, розвивало оперативні здібності. В 1983 р. він очолив таку службу Кіровського району Ростова-на-Дону. За підсумками роботи відділ виходив на перші місця протягом кількох років. Водночас Василь Михайлович заочно здобував вищу юридичну освіту у філіалі Академії МВС СРСР в Ростові-на-Дону (1974-1979), та подумував про кандидатську дисертацію, яку й захистив через 12 років і став кандидатом юридичних наук, що до речі, також допомогло йому в кар'єрному рості.

Цікавий такий факт. У 1983 році донську міліцію очолив генерал-майор О. Коновалов, який розпочав свою діяльність з перевірки роботи райвідділів. Не обминув він і Кіровський райвідділ. Колишній обхесник Олексій Коновалов із семи претендентів дві години екзаменував Василя Колесника і залишився задоволеним таким керівником. Коли ж звільнялась посада заступника начальника міського відділу О. Коновалов за високий професіоналізм і порядність призначив на цю посаду нашого земляка. Через деякий час Василь Михайлович очолив міський відділ, а через три роки став заступником начальника УМС міста Ростов-на-Дону. Два роки він займався оперативно-пошуковою діяльністю і оперативникам вдавалось тримати ситуацію в місті під контролем [2, с. 97].

В 1990 р. В. Колесника призначають заступником начальника кримінальної поліції УВС Ростовської області – начальником відділу кримінального розшуку. Нині цей період називають «лихими дев'яностими», а як тоді було протистояти захопленню заручників, кілька років розшукувати маньяка Чикатило і затримувати злочинців, які йшли на вбивство навіть заради маленької пенсії або пляшки алкоголю... Заразом 90-і роки принесли наркотрафіки, організовані злочинні групи, озвірілий бандитизм, пограбування на вантажному транспорті, контрабанду зброєю, алкоголем, боєприпасами, валютою тощо. Фактично розгорілась прихована «кримі-

нальна війна», частина людей, особливо старшого віку, не витримувала темпів, які пропонувала тодішня ситуація і Василь Колесник проводжав їх з почестями на пенсію, підбирав нові кадри, вчив їх діяти професійно і самовіддано. Його не один раз запрошували на роботу в Москву, однак Василь Михайлович просив не забирати його з донської столиці.

Проте йому все-таки довелося побувати в Москві. Тодішній міністр МВС РФ О. Куликов подякував за службу в кримінальній міліції і призначив його начальником Північно-Кавказького Управління Внутрішніх справ на Транспорті (ПК УВСТ). Тоді в Росії було 20 таких управлінь і Північно-Кавказьке управління з усіх показників було на 20-му місці. Колесник насамперед побував в усіх краях, областях і республіках Північного Кавказу, а це 15 суб'єктів Російської Федерації, зустрівся з кожним губернатором, президентом, керівним складом свого управління на місцях. Для того, щоб по-справжньому реформувати службу, провести серйозні кадрові зміни, він добився того, щоб призначати в інтересах служби керівників УВС і ОВС на транспорті без погодження з місцевими вождями.

Дбав Василь Михайлович і про побутові умови залізничної міліції. В 1997 р., наприклад, відсвяткували новосілля 32 сім'ї міліціонерів. А Василю Михайловичу, який вже був генерал-майор, в 1998 р. було присвоєно звання «Почесний залізничник», а через рік – «Почесний працівник транспорту» [2, с. 100-101].

Перші кроки на новій посаді почали давати перші результати. Генерал-майору Колеснику дісталась надзвичайно складна і занехаяна галузь транспортна міліція, а це залізниця, водний і річковий транспорт, аеропорти. В середині 90-х років по всіх цих каналах йшла суцільним потоком контрабанда із республік Середньої Азії, Закавказзя, Північного Кавказу, окремих суб'єктів РФ, особливо Чечні, а також Туреччини і України. Цьому сприяло вигідне географічне положення транспортних магістралей для доставки на територію Росії та в Європу і Америку. Так, наприклад, тільки через кордон з Україною протягом доби проходили 34 пасажирські поїзди й десятки вантажних, що складало щорічно до 5 млн. осіб і тисячі тон вантажу. Організація крадіжок і збуту викраденого майна набувала особливих форм і мала свою регіональну специфіку в масштабах міжнародної злочинності. Тут активно використовувалися підроблені паспорти та посвідчення, документи на автомобілі, митні декларації, фальшиві грошові знаки тощо [3, с. 4].

Особливу небезпеку становили контрабанда наркотиків і зброї. Якщо наркотики поступали із Середньої Азії, зокрема й з Афганістану, то в зв'язку з воєнними конфліктами на території Північного Кавказу (дві війни в Чечні, інші збройні конфлікти) в десятки разів зросла контрабанда зброї і боєприпасів. Так, наприклад, за рік в період «лихих дев'яностих»

біля 70% наркотиків перевозились в пасажирських поїздах з Бреста, Мінська, Львова та Києва, що йшли до Адлера і Кисловодська, решта – автомобільним та водним транспортом і літаками. За статистикою, тільки за рік транспортною міліцією на об'єктах залізничного, водного і повітряного транспорту реєструвалось до 6,0 тисяч злочинів, в громадян конфісковувалось до 200 кг наркотиків, більше 200 одиниць вогнепальної зброї, майже 500 вибухових пристроїв тощо [3, с. 6].

Як одного з найкращих начальників управлінь ВСТ Росії Колесника направили в складі делегації МВС РФ на 65-ту сесію Генеральної Асамблеї Інтерполу в Туреччині, де брали участь 570 делегатів із 148 країн світу. Колесник брав участь у засіданні комітету по боротьбі з наркотиками і вніс низку пропозицій щодо покращання роботи в цьому напрямку [4, с. 4-6].

Як вже зазначалось, в результаті воєнних конфліктів на Північному Кавказі, неодноразово, окрім крадіжок та контрабанди, підкладали вибухівки під залізничні колії і під укіс летіли поїзди, брали в полон міліціонерів-транспортників, чинили звірства в окремих населених пунктах, навіть захоплювали в заручники дітей. Ось в такій зловісній ситуації прийшлося працювати В. Колеснику.

На початку 2000-х рр. в Російській Федерації пройшла зміна влади. Єльцин добровільно пішов з поста Президента РФ і передав владу прем'єр-міністру Путіну, який до того очолював ФСБ Росії. Володимир Путін розпочав кадрову «чистку» на всіх щаблях влади і в усіх сферах життя. Як завжди, дивились не на професійні можливості, а на відданість новому очільнику країни. Знайшлося й багато заздрісників і бажаючих очолити відповідні напрямки діяльності. Для цього використовувались давні зв'язки і стосунки, підкупи і кадрові перестановки в зв'язку із змінами назв міністерств, управлінь та інших підрозділів. Це до речі, й спричинило звільнення генерал-майора Колесника Василя Михайловича в 2001 р. від займаної посади. Адже на думку деяких заздрісників його посада була надзвичайно «хлібною», а Колесник хабарництва в своїх системі не допускав. Необхідно для цього привести такий факт. Коли Василь Михайлович очолив Північно-Кавказьке УВСТ одного дня до нього на прийом записався представник осетинської мафії і запропонував йому дипломат доларів тільки за те, щоб раз в тиждень він дозволяв провести вантаж осетинської горілки на територію Росії. Якщо ж Колесник давав згоду, то такий дипломат він одержував би щотижня. Пропозиція була дуже заманливою, однак новий керівник служби на це не пішов, а з корінням викорчовував такі і подібні випадки в своїй системі. Це й стало однією з причин його звільнення [2, с. 98].

Однак ситуація на Північному Кавказі була надзвичайно небезпечною. В зв'язку із зміною адміністративно-територіального поділу країни і утво-

ренням федеральних округів до влади на місцях почав рватися криміналітет і в таких округах почали утворювати управління МВС. В Південному федеральному окрузі, який охопив Північний Кавказ, де постійно виникали збройні конфлікти, зросла контрабанда наркотиків і зброї, затребувались професіонали міліцейської служби, які добре орієнтувались в специфіці цього регіону і Василь Колесник, як ніхто інший був призначений на посаду заступника начальника – Головного управління - начальником оперативно-розшукового бюро. Для Василя Колесника знову розпочались бойові будні фактично із 38 років міліцейського стажу 10 літ приходились на бойові відрядження – звільнення заручників і розкриття терактів, розшуки і затримання лідерів і активних учасників незаконних збройних формувань, захист життів мирних громадян – ось чим займались міліціонери управління МВС Південного федерального округу. Кожний квартал, кожний рік В. Колесник і багаточисельний загін співробітників з боротьби із організованою злочинністю давали в звітах детальну інформацію про розкриття вбивств, розбійних нападах, викрадання людей, затримання членів збройних формувань, вилучення вогнепальної зброї, босприпасів, звільнення заручників, вибухових пристроїв, наркотиків, грошей і цінностей на мільйони рублів і доларів тощо [2, с. 103].

Неодноразово Василь Михайлович попадав й під обстріли при проведенні бойових операцій, однак ризикуючи собою, він все робив для того, щоб зберегти не тільки своє життя, а й здоров'я і життя своїх підлеглих, робив все, щоб загасити вогонь ненависті на палаючому Північному Кавказі. Фактично з 2001 по 2010 рр. його служба проходила в надзвичайно складних умовах в цьому регіоні, були й вогнепальні поранення, були й тривоги в сім'ї, адже його завжди чекали вірна дружина Тетяна і син Олексій, який на той час був підполковником міліції, мав свою сім'ю – дружину і донечку, в якій не чаяв душі Василь Михайлович Колесник. До речі, він ніколи не забував про свою маленьку батьківщину, до 2014 р. (до путінської агресії) щорічно приїжджав до батьків і сестри Валентини і її сім'ї – чоловіка Миколи і двох їх дітей, завжди підтримував всіх матеріально, морально, фінансово. На жаль батьки – Михайло Карпович і Ганна Омелянівна рано відійшли у вічність, а сім років тому після важкої хвороби пішла й засвіти сестра Валентина, однак він ні на хвилину не забував їх, профінансував спорудження пам'ятників на цвинтарі, де вони знайшли вічний спокій.

Як вже зазначалось, Василь Михайлович ні дня не сидів після 2010 р. на пенсії, він став одним із керівників ООО «Пан-Авто» «Mercedes-Benz», брав активну участь в створенні і діяльності громадського клубу «Міліцейські генерали Дону». У нього було почесне звання «Почесний співробітник МВС», медалі «За отличную службу по охране общественного

порядка», «За укрепление боевого содружества», нагородна зброя (пістолет Макарова), ювілейні медалі, присвячені 60-річчю і 70-річчю Збройних Сил СРСР тощо. Як представник «Пан-Авто» «Mercedes-Benz», він часто приїжджав в Україну, зокрема й на Хмельниччину, встановлював зв'язки в інтересах своєї компанії, не забував про родичів, постійно бував на могилках рідних, зустрічався з односельцями, приїжджав на весілля до племінників Сергія і Тані, підтримував їх матеріально в становленні сімей, виховання їх дітей Владислава, Кирила, Соломійки й Ярослави. На жаль після важкої хвороби два роки тому померла племінниця Таня, однак Василь Михайлович з відомих причин став невізним і тільки через мобільний зв'язок висловив глибокі співчуття і профінансував спорудження пам'ятника на її могилі [1, с. 62-64].

В 2020 р. ми також через мобільний зв'язок привітали його з 70-річчям від дня народження. Василь Колесник планував, що після завершення війни на Сході України він вирветься на малу батьківщину – свої рідні Везденьки, вклониться могилкам рідних людей, поспілкується з сім'ями племінників і сватів Юрія і Ольги Блажевичів, однак COVID-19 був неблаганний. Василь Михайлович закінчив своє життя на 71-му році життя й похований на кладовищі в Ростові-на-Дону. Вічна йому пам'ять і Царство Небесне.

Джерела та література

1. Особистий архів автора статті Блажевича Ю.І. Папка «Славетні подолляни», С. 44-64.
2. Генералы милиции Дона. Художественно-биографический сборник. – Ростов-на-Дону: Типография ООО «Омега-Принт», 2013. – 352 с.
3. Колесник В. Преступный транзит отменяется. – Звезда, № 55-56, 14-20. 2007. – Заслон (совместный специальный выпуск дорожной газеты и Северо-Кавказкого управления внутренних дел на транспорте). – С. 4 -5.
4. «Информационный сборник» Национального центрального бюро Интерпола в Российской Федерации №20. – Москва: Типография МВД РФ, 1997. 76 с.

Валентин Говорун
м. Хмельницький

КОМПЛЕКСНЕ КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ сс. НОВОСЕЛИЦЯ І ДУБОВИЙ ГАЙ НА ПОЛОНЩИНІ

У статті розповідається про заснування сс. Новоселиця і Дубовий Гай, історичні події які відбувалися в різні часи на їх теренах, демогра-

фічний стан населення, місцеве сільськогосподарське підприємство. Крім цього схарактеризовано природу прилеглої території, рослинний і тваринний світ, реальний стан природи та зооценозів.

Ключові слова: Хмельницька область, Полонщина, сс. Новоселиця і Дубовий Гай, історія, населення, колгосп, природа, рельєф, ландшафт, іхтіофауна, земноводні, плазуни, ссавці, орнітофауна, зооценоз.

Перша згадка про с. Новоселицю датується 1583 р., воно в цей час складалося з трьох подвір'їв, належало православному українському князю Василю Костянтиновичу Острозькому, воєводі Київському, маршалку Волинському, політичному і культурному діячу, одному з найзаможніших і найвпливовіших магнатів Речі Посполитої. Проте також населений пункт згадується в історичних джерелах від 7 грудня 1601 р. – «в донесені ввізних Волинського воєводства Криштофа Щуки та Станіслава Янковського Луцькому міському суду про огляд містечок і сіл Луцького повіту, спустошених і спалених татарами в 1589 році». Інвентар 1620 р. в Новоселиці фіксував уже 28 будинків, 13 мешканців яких татари забрали в ясир. [5]

У межах земель цього населеного пункту людина жила досить давно, в околицях с. Новоселиця в ХІХ ст. було виявлено два городища та три кургани. А навпроти південно-західної околиці, вздовж лівого берега річки Хомора, знайдено двошарове поселення, в культурному шарі якого виявлено уламки чорнолощеної кераміки банкоподібних форм черняхівської культури, а також фрагмент кістяного гребня та точильного бруска. У 1881 р. був знайдений скарб польських срібних монет. [6]

У 1620 р. в Новоселиці була побудована перша невеличка православна церква, у ній у неділю і в свята служив місцевий священик.

У 1648 р. село входило до Полонської сотні козацького Волинського полку в Українській державі гетьмана Богдана Хмельницького. На північній околиці с. Новоселиця, обабіч дороги нащадками споруджено пам'ятний знак на честь українських козаків, які вели тут кровопролитні бої з татарами, захищаючи рідний край, його жителів від ворога. За переказами, на східній околиці Новоселиці, по дорозі до с. Котелянка, розташовувалася козача сторожова вежа. Споруда до наших днів не зберіглася, проте залишився насип, на якому вона стояла.

У 1716 р. на кошти парафіян зведена нова церква в ім'я Ісуса Христа, вона була дерев'яна з такою ж дзвіницею. У 1870 р. на кошти парафіян була вибудувана на кам'яному підмурку, дерев'яна, вкрита бляхою церква в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці з дерев'яною дзвіницею. Копії метричних книг у ній зберігалися з 1797 р., а сповідальні відомості – з 1825 р. В цей час у Новоселиці було 72 подвір'я, проживало 583 особи.

Наприкінці XIX ст. у селі діяли церковно-парафіяльна і дві «міністерські» школи, вони були трьохрічні. У 1875 р. у цьому населеному пункті почало діяти однокласне народне училище Міністерства народної освіти.

Влітку 1893 р. видатна українська письменниця, перекладачка, культурна діячка Леся Українка відвідала Новоселицький палац княгині Гагаріної. У цей час село було центром Велико-Новоселицької волості Новоград-Волинського повіту.

У 1897 р. в с. Новоселиця побудований цукровий завод, який був у 1941 р. зруйнований під час відступу радянських військ. При цукроварні знаходився шпиталь, дві крамниці. Вона виробляла 248 тис. пудів річного продажу цукру, відгодовувалися породисті воли, була земська випозичальна сільськогосподарських машин.

У 1916 р. на території цукрового заводу була відкрита вища чотирирічна початкова школа, яка проіснувала до 1925 р. Для ліквідації неписьменності серед дорослого населення в 1924-25 рр. почав працювати лікнеп. У 1929 р. в Новоселиці відкривається семирічна школа.

На початку 1944 р. відновила свою роботу семирічна школа в с. Велика Новоселиця, а також початкові школи в Малій Новоселиці та Червоній Новоселиці, які ще на початку XX ст. були окремими селами. У 1953 р. на теренах Червоної Новоселиці була відкрита середня школа.

Як і решта Полонщини, с. Новоселиця пережило Українську революцію 1917-21 рр., три жахливих Голодомори 1921-23 рр., 1932-33 рр., 1946-47 рр., сталінські репресії Великого терору та Другу світову війну.

Після проголошення III універсалом Центральної ради Української Народної Республіки в Полонному і в с. Новоселиця, Лабунь, Воробіївка були утворені народні управи, які від імені Центральної Ради взяли на себе обов'язки виконавчої влади. Але через певний час після розпуску, в квітні 1918 р., Центральної ради і встановлення гетьманату Павла Скоропадського на Полонщині були ліквідовані народні управи та земельні комітети. Прибічники гетьмана на той час обирали волосних і сільських старост, призначали начальників «державної варті», які виконували поліцейські функції. Відновлювалося поміщицьке землеволодіння. Так, у червні 1918 р. в одному з наказів Новоград-Волинського повітового старости говорилося: «Весь живий і мертвий реманент, вирубаний ліс і взагалі майно приватних власників, яким воно не було б, негайно повернути власникам. Замість майна, яке знищене, або не може бути знайдене, власники мають право одержати з винних справжню вартість цього майна грішми». Гетьманський уряд докладав зусилля, щоб забезпечити робочою силою відновлені поміщицькі господарства. Проте тутешні селяни відмовлялися примусово працювати на землевласників. До Новоград-Волинського повітового старости надходили численні донесення з Лабунської, Кустовець-

кої волостей про масові страйки селян, про небажання їх трудитися на бурякових плантаціях, що належали власникам Новоселицького цукрового заводу.

У 1932-33 рр. у часі Голодомору в Новоселиці померло 550 осіб. [6] Голод був не випадковим, а як наслідок цілеспрямованого застосування сталінською владою терору проти селян голодом, тобто геноцид. Масове фізичне винищення українських хліборобів штучним голодом підірвало соціальні основи нації, її традиції, духовну культуру та самобутність. Багато заможних родин, які жили за рахунок власної праці на землі, було розкуркулено та примусово вивезено, а їх будинки, худобу та робочий сільськогосподарський інвентар реквізовано до колгоспу. На Новоселицькому цвинтарі в південно-східній частині села встановлений пам'ятний знак мешканцям населеного пункту – жертвам Голодомору.

Як свідчать матеріали державних архівів, комісії з питань поновлення прав реабілітованих Полонської районної ради, 2378 жителів району були незаконно репресовані політичним режимом, серед них 580 осіб було розстріляно, 490 – ув'язнено, 1090 – депортовано. У біографічних довідках політично репресованих можна бачити прізвища жителів с. Новоселиця, які постраждали від кривавих рук палачів сталінського тоталітарного режиму: Баб'яр Франц Іванович – колгоспник, Байцар Адольф Іванович – моторист цукрового заводу, Байцар Микола Казимирович – помічник слюсаря цукрового заводу, Байцар Олександр Казимирович – робітник радгоспу, Байцар Станіслав Францович – робітник фабрики, Бебех Адам Іванович – помічник інспектора держстраху, Білий Дорофій Кузьмич – селянин-одноосібник, Бондар Павло Олександрович – рахівник колгоспу, Ботвин Станіслав Казимирович – селянин-одноосібник, Бутвинський Стефан Францович – тесля на станції Майдан-Вила, Вальчук Іван Михайлович – селянин-одноосібник, Вальчук Никанор Михайлович – селянин-одноосібник, Вельгас Адам Станіславович – майстер формувального цеху керамічного заводу, Вельгас Антон Францович – коваль колгоспу, Вельгас Ганна Павлівна – домогосподарка, Вельгас Йосип Іванович – колгоспник, Вельгас Павло Францович – колгоспник, Вельгас Станіслав Йосипович – утриманець, Вельгас Яків Йосипович – утриманець. [7]

Під час Другої світової війни лише 30 червня 1941 р. Ставка Верховного Головнокомандування віддала наказ військам Південно-Західного фронту здійснювати відступ на новий рубіж оборони, тому багато односельчан с. Новоселиця було мобілізовано до лав Червоної армії. Відступ частин Південно-Західного фронту під навальним і добре озброєним наступом нацистів був неорганізованим. Перша німецька танкова група, яка ввійшла в розрив радянських армій, змусила їх відступати, тому вже увечері 7 липня 1941 р. нацистські піхотинці були у Новоселиці. Через

деякий час німці в селі призначили свого старосту, зберегли колгоспну систему господарювання, так, ймовірно, німцям було легше обробляти землю і збирати врожай, вивозити його до Німеччини.

У часи Другої світової війни понад 400 чоловіків – мешканців Новоселиці – були мобілізовані до Червоної армії, в період 1944 - 1945 рр., з них загинуло 333 воїни. Пам'ятники загиблим односельцям, а також 62 бійцям Червоної армії від вдячних нащадків встановлено біля приміщення колишньої сільської ради на повороті дороги до с. Котелянка. У роки Другої світової війни у селі діяла підпільна група, яку очолював Н. М. Вальчук.

У другій половині ХХ ст. в с. Новоселиця проживало 4015 осіб, на території її складової частини – Великої Новоселиці – знаходився центр сільської ради. Новоселицька сільська рада була утворена у 1923 р., територія її земель сягала – 5,807 кв. км. Населений пункт розташовується на правому березі річки Хомори, за 5 км від районного центру і за 11 км від залізничної станції Полонне, знаходиться на лінії Бердичів – Шепетівка.

У Новоселиці працював бурякорядгосп і колгосп імені Мічуріна. Бурякорядгосп спеціалізувався на вирощуванні насіння цукрових буряків. Новоселицький колгосп імені Мічуріна – один з найбільших у тодішньому Полонському районі, площі його сільськогосподарських угідь сягали 7, 9 тис. га. Господарство спеціалізувалося на відгодівлі великої рогатої худоби, гарно в ньому було розвинуто рільництво, садівництво, молочне тваринництво та птахівництво. За вирощування високих врожаїв фруктів і дослідницьку роботу садовод Ф. І. Климов та члени садової бригади ще у 1940 р. були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. За успіхи в розвитку господарства 120 жителів Новоселиці були нагороджені орденами та медалями.

У с. Новоселиця працювали середня, восьмирічна, початкова школи та школа сільської молоді, а також три клуби, три бібліотеки, дільнична лікарня, два фельдшерсько-акушерських пункти, швейна та взуттєва майстерні. Завдяки роботі освітніх закладів із села вийшло 240 спеціалістів різних галузей народного господарства. Серед них виділяються Юзьков Леонід Петрович – український вчений-правознавець, доктор юридичних наук, перший голова Конституційного суду України; Шамрай Євген Федорович – доктор біологічних наук, професор КНУ; Корніюк Ніна Миколаївна – к. ф.-м. н. доцент, кафедри алгебри і аналізу К-ПНУ; Парлюк Анатолій Федорович – лікар-невролог; Хіміч Олександр Трохимович – агроном, голова колгоспу; Михайленко Ганна Станіславівна – економіст, директор Запорізької філії Національної академії статистики та аудиту; Тирановець Володимир Іонович – к. ветер. наук, доктор філософії, доцент ЛНУ; Яремов Іван Васильович – український художник [6].

У ХХІ ст. протягом лише перших десяти років у Новоселиці припинили існувати колгосп імені Мічуріна, бурякорадгосп «Новоселицький» і державний гранітний кар'єр, які були основним місцем роботи та джерелом заробітку для більшості дорослого населення села.

Після розпаду СРСР і відновлення державної незалежності України в селі відновилося релігійне життя. Станом на 2019 р. у Новоселиці проживають парафіяни ПЦУ, УПЦ МП, римо-католики, протестанти, Свідки Єгови.

У 2006 р. за кошти Новоселицької громади і парафіян УПЦ, а також колгоспу імені Мічуріна (голова правління – Святський В.К.) було завершено будівництво Православного Храму в ім'я Ікони Матері Божої Казанської, який збудований на місці церкви, зруйнованої в 30-ті роки минулого століття більшовицькою владою.

З 1995 р. в с. Новоселиця почав діяти побудований мешканцями населеного пункту під керівництвом отця-єпископа Станіслава Широкоградюка римо-католицький костел Полонського деканату РКЦ, який належить вірним парафії Фатимської Матері Божої (МБФ).

Село Дубовий Гай, яке належить до Новоселицької сільської ради Полонської міської територіальної громади, засноване у 1987 р., у ньому проживає 225 осіб, площа населеного пункту – 0, 447 кв. км. На західній стороні від Дубового Гаю пролягає дорога Т 0612. Президія Верховної Ради Української РСР постановила присвоїти найменування населеному пункту: поселенню Котелянського відділення бурякорадгоспу «Новоселицький» – с. Дубовий Гай. Географічні координати цього населеного пункту – 50°01'19" пн. ш. та 27°32'59" сх. д., поблизу нього розташоване озеро Котелянське. Річка Хомора, за ствердженням місцевих краєзнавців, отримала назву, ймовірно з легенди про злого полянського духа, якого звали «Хо». Він у цій водній артерії, траплялося, топив людей. Тому припускають, що від слів «Хо» і «мор», вірогідно, пішла назва річки Хомора.

Села Новоселиця і Дубовий Гай та їх землі розташовані у Лісостеповому типі подільських ландшафтів, які розкинулись у межах Скрипівського природного району, що є східним продовженням Білогірського ландшафту, він межує на півночі з Шепетівським поліссям, але південною його межею є річка Хомора.

Ландшафтознавці межу між Скрипівським і Білогірським ландшафтом проводять по річці Горинь від Радошівки до Клубівки і далі на села Топори, Сахнівці на Хоморі. Скрипівський ландшафт балочний, але дещо з менш глибоким розчленуванням, ніж Білогірський, а тому більш рівнинний. Цьому сприяють і менші абсолютні висоти Скрипівського природного району, а також те, що на більшій частині близько до поверхні залягають кристалічні породи, до того є незначні нерівності поверхні, які

нівелюють четвертинні відклади лесовидних порід. Такі особливості геологічної будови і рельєфу цього природного району зумовили поширення в доагрокультурну епоху просторів з лучно-степовою рослинністю, під якою утворилися глибокі малогумусні чорноземи високої природної родючості при майже повній відсутності лісів. Лише західна частина цього ландшафту горбиста, має своєрідні острови дібровних лісів на опідзолених чорноземах.

У геоботанічному відношенні села Новоселиця і Дубовий Гай розташовані у Східноєвропейській лісостеповій області, в Старокостянтинівському, або Уланівському геоботанічному районі, де колись переважали степнені луки та лучні степи, що були з віками повністю перетворені на родючі орні землі з темно-сірими опідзоленими ґрунтами і глибокими чорноземами. Сумарна потужність чорноземів глибоких, мається на увазі їх горизонтів, становить (Н + Нр 80...120 см). За механічним складом чорноземи глибокі переважно легкосуглинисті, рідше – важкосуглинисті. Вони мають значні запаси перегною – від 4 – 5 % у малогумусних до 6 – 8 % – у середньогумусних та високі валові запаси поживних речовин. Вміст рухомих сполук поживних речовин у таких ґрунтах різко змінюється залежно від рівня агротехніки, ступеня вологості та інших властивостей.

У межах земель сіл Новоселиця і Дубовий Гай можна виділити за ландшафтно-екологічними принципами лише два основні зооценози: водно-болотяний зооценоз, а також зооценоз оброблювальних угідь, суходільних лук і пасовищ.

У с. Новоселиця водно-болотяний зооценоз сформувався завдяки річці Хоморі, яка тут розливається в став завдовжки до 1800 м, завширшки – до 650 м в окремих місцях. У цьому населеному пункті річка долає дві греблі, тече по двох рукавах, а потім зливається в одне русло. Біля Хомори у межах села розкинулось досить велике болото, річка меандрує, утворює два кільця: перше завершене, а друге – незавершене.

Тутешній водно-болотяний зооценоз складають типові водні і напівводні хребетні тварини, а також екологічно пластичні види – убіквісти. Найповніше цей зооценоз представлений навесні та влітку, найбідніше – взимку, тому сезонні аспекти фауни в цьому зооценозі все-таки досить добре виражені. Іхтіофауна представлена в основному родинними каропові, окуневі, бичкові, але є тут поодинокі види шукових, сомових, в'юнових і колючкових. Частіше всього рибалки ловлять карася, пічкура, верховодку, плітку, окуня, в'юна, бичка-ротана, гірчака, йоржа, краснопірку, лина, ляща, рідше – шуку, сома, в'язя, товстолобика та амура білого.

Земноводні цього зооценозу не такі численні у видовому відношенні як риби, але багаті кількістю особин у весняно-літній період під час розмноження і поширення молодняка, тому тут вдається бачити жабу ставко-

ву, жабу трав'яну, жабу гостроморду, жабу озерну, кумку червоночереву, ропуху зелену, квакшу, ропуху сіру та тритона звичайного.

Плазуни на території тутешнього зооценозу дуже рідкісні, подекуди можна бачити ящірку прудку, ящірку живородящу, вужа водяного, вужа звичайного, дуже рідко, але трапляється черепаха болотяна, в заплаві – гадюка звичайна.

Орнітофауна місцевих водойм досить багата такими видами, як грицик великий, вівсянка очеретяна, деркач, кобилочка річкова, крижень, крячок річковий, крячок малий, кулик-сорока, курочка водяна, ластівка берегова, лебідь-шипун, лиска, лунь очеретяний, очеретянка ставкова, плиска жовтоголова, плиска біла, серпокрилець, синиця вусата, скопа, сова болотяна, трав'янка лучна, чайка, квак, чапля сіра, чапля руда та щеврик лучний.

До характерних підводних ссавців належить ондатра, полівка водяна, бобер річковий, кутора звичайна і видра річкова. На Новоселицьких вологих луках поширені полівка темна, миша маленька, їжак звичайний, горностай, кріт, бурозубка звичайна, пацюк сірий, лисиця та заєць-русак.

Тутешній зооценоз оброблювальних угідь, суходільних лук і пасовищ характеризується тим, що земноводні тут представлені ропухою зеленою, жабою трав'яною, ропухою сірою, часничницею звичайною і дуже рідко квакшою, яка трапляється на кущах розкиданих по луках. Хоча дорослі особини перерахованих видів земноводних постійно перебувають в агроценозах Новоселиці та Дубового Гаю, проте ікру вони відкладають виключно у водойми, де спостерігається різне виживання личинок даних видів.

Плазуни оброблювальних полів у порівнянні з амфібіями надто нечисленні за видовим складом, але все-таки влітку вдається бачити ящірку прудку, вужа звичайного, ящірку живородящу. В останні роки може трапитись гадюка звичайна, яка заповзає під час полювання з полонських лісових масивів.

Серед птахів на Новоселицьких оброблювальних сільськогосподарських угіддях можна бачити бджолоїдку звичайну, боривітра степового, вівсянку звичайну, голуба сизого, горихвістку чорну, горобця польового, жайворонка рогатого, жайворонка польового, зимняка, куріпку сіру, луня польового, посмітюху, просянку, сиворакшу, сорокопуда тернового та щеврика польового.

До теріофауни тутешніх оброблювальних угідь, суходільних лук і пасовищ належать полівка звичайна, миша польова, заєць-русак, миша маленька, хом'як звичайний, лисиця, ласка, тхір темний, горностай, білозубка білочерева, їжак, білозубка мала, кріт звичайний. У літньо-осінній період з полонських лісів заходять надвечір, вночі або вранці свині дикі, козулі та навіть вовки сірі іноді парами або одинаки.

У північно-західній частині с. Новоселиця, на правому березі річки Хомори, розкинувся Великоновоселицький парк площею 10,1 га – пам'ятка садово-паркової архітектури державного значення, яка була створена у XIX – на початку XX ст. Статус парку надано згідно з постановою Ради Міністрів УРСР від 29.01.1960 р. № 105.

Цікава історія створення Великоновоселицького парку, яка свідчить про те, що в XIX ст. графська родина Гагаріних запросила пейзажного архітектора Діонісія Мак-Клера для закладки парку поблизу садиби в с. Новоселиця. На місці дубової діброви Мак-Клер створив парковий ансамбль з максимальним використанням рельєфу та місцевої рослинності. У парку рельєф хвилястий з оригінальним нахилом до річки Хомори в тому місці, де річка утворює меандру; заплава має декілька озерець. Парк з трьох сторін оточений заплавою Хомори, але зі сходу – сільською дорогою. Протягнутою дорогою він розділений на меншу – 4,5 га, де власне був розташований палац, який збудував німець Грипар, та більшу частину – північно-західну – площею 5,6 га. У Новоселицькому парку переважно ростуть місцеві листяні породи дерев ясен, дуб, липа, каштан і клен. Цікаво, що в ньому зростає декілька красивих дубів-велетнів з діаметром стовбура до 1,5 м, які заввишки досягають до 27 м, вік цих дерев – до 300 років. Наявність цих дубів-велетнів у парку підтверджує те, що він був все-таки закладений на місці діброви.

Джерела та література

1. Геренчук К.І. Природа Хмельницької області. Львів: Вища школа. 1980.
2. Говорун В.Д. Тимошук О.О. Антонюк Н.І. Риби, земноводні, плазуни і звірі Хмельниччини. Серія: «Фауна Поділля». Навчальний посібник для педагогів, учнівської та студентської молоді. – Хмельницький, «Поліграфіст-2», 2009. – 140 с.
3. Говорун В. Д. Тимошук О.О. Антонюк Н.І. Птахи Хмельниччини. Навчальний посібник. Хмельницький: «Поліграфіст» 2009. – 192 с. «Фауна Поділля» Випуск 3.
4. Говорун В. Д. Тимошук О.О. Річки Хмельниччини. Навчальний посібник. Видання друге. Хмельницький: Поліграфіст-2, 2010. – 240 с.
5. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича). Навчальний посібник/ упорядник Тимошук О. – Хмельницький: Поліграфіст-2, 2011. – 560 с.
6. Новоселиця // uk.m.wikipedia.org
7. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область /Редакція тому: М.В. Загородний (голова) та ін. – Упорядники: Л.Л. Місінкевич, Р.Ю. Подкур. – Біографічні довідки: Ю.А. Довгань, Л.А. Кривега, О.М. Фандуль. – Кн. 6. – Хмельницький, 2015. – 1174 с.
8. Зима В. Ф. Голод в СРСР 1946-1947 роки. Голод 1946-1947 років в Україні.

*Світлана Гребінська
Ірина Вашеняк
м. Хмельницький*

ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ – БІЛЬШЕ НЕ БУВАТИ!

Охарактеризовано навчальний посібник для вчителів «Голодомор 1932–1933 років – геноцид української нації», де розкрито трагічні сторінки нашого народу у період комуністичного тоталітарного режиму.

Ключові слова: історична пам'ять, громадянська позиція молоді, Голодомор-геноцид, комуністичний тоталітарний режим, Національний музей Голодомору-геноциду, Інститут дослідження Голодомору, ВСП «ХТЕФК КНТЕУ».

В умовах формування сучасного громадянського суспільства принциповим є питання виховання національно свідомого молодого покоління. Знання власної історії, збереження та популяризація історичної пам'яті – ключові засади сучасної вітчизняної освіти. Саме з метою сприяння становленню громадянської позиції молоді і побачив світ навчальний посібник для вчителів «Голодомор 1932–1933 років – геноцид української нації», що вийшов з друку цього річ.

Ініціаторами та ідейними натхненниками видання виступили Національний музей Голодомору-геноциду (директорка Олеся Стасюк) та Інститут дослідження Голодомору (директорка Світлана Маркова).

Навчальний посібник для вчителів «Голодомор 1932–1933 років – геноцид української нації» широкому загалу був представлений 7 вересня 2021 р., на Міжнародному форумі «Масові штучні голоди: пам'ятаємо, вшановуємо» (до 100-х роковин масового штучного голоду 1921–1923 рр., 75-х роковин масового штучного голоду 1946–1947 рр. і пам'яті жертв Голодомору-геноциду 1932–1933 рр.).

Навчальний посібник для вчителів «Голодомор 1932–1933 років – геноцид української нації» ґрунтується на значному масиві наукових досліджень українських і закордонних учених, архівних документах, спогадах тих, хто вижив. У ньому остаточно й переконливо доведено злочинний характер комуністичного тоталітарного режиму. Матеріал посібника охоплює широкий історичний спектр: від початку національно-визвольної боротьби в 1917 р. до масового штучного голоду 1946–1947 рр. Актуальними є теми, присвячені формам опору українців, аналізу моделей поведінки організаторів, виконавців і співучасників злочину проти української

нації. У навчальному посібнику поглиблено аналіз теми Голодомору як злочину геноциду українців, висвітлено його пролонговані наслідки, охарактеризовано реакцію світової спільноти на Голодомор 1932–1933 років тощо [1, с. 4].

Посібник є актуальним навчальним виданням, яке присвячене проблемі Голодомору-геноциду, і розрахований на вчителів, що викладають дисципліну «Історія України». Він складається з 22 тем, додатків та глосарію.

Тематика посібника є логічною та структурованою: авторським колективом проаналізовано сутність національно-визвольних змагань та підведено до висновку, що комуністичний режим, з початком анексії України, взяв курс на знищення генетичної основи української нації та її ідентичності. Тема штучного масового голоду 1921–1923 рр. допомагає висвітлити механізми знищення, які комуністичний режим апробував, а пізніше застосував у значно ширших масштабах на території УСРР. Не випадковими у посібнику є теми «Українське село напередодні Голодомору» та «Українське селянство – як генетична основа української нації». Автори обґрунтовано довели, що саме українське селянство зберігало національну ідентичність та виступало основою української нації на генетичному рівні.

Теми 5–13 присвячені саме Голодомору-геноциду. Тут варто відзначити, що автори детально розкрили механізми та інструменти Голодомору-геноциду, чітко окреслили територію, охоплену Голодомором. Проаналізувавши зміст названих розділів, доречно відмітити концептуальну новизну запропонованого матеріалу. Автори посібника звернули увагу на форми та методи спротиву українського селянства хлібозаготівлям та проаналізували способи порятунку селян від голодної смерті. Підняті питання у запропонованому посібнику мають важливе морально-виховне наповнення.

На сьогодні проблема Голодомору-геноциду та його впливу на сучасне суспільство ще потребує більш детального дослідження.

Апробацію навчального посібника для вчителів «Голодомор 1932-1933 років – геноцид української нації» проведено на засіданнях клубів «Краєзнавчий» (керівник Андрій Матвеев) та «Берегиня» (керівник Микола Дзізінський), що діють у ВСП «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж Київського національного торговельно-економічного університету».

Крім цього, одним із рецензентів розглядуваного посібника є викладач зазначеного коледжу, к. і. н., доцент Андрій Матвеев.

Коледж та Інститут дослідження Голодомору мають тривалий досвід співпраці. 19 жовтня 2020 р. відбулася традиційна щорічна IV Міжнародна науково-практична конференція «Міждисциплінарні підходи у дослідженні Голодомору-геноциду», організована Національним музеєм Голо-

домору-геноциду та Інститутом дослідження Голодомору. Було представлено до обговорення нові дослідження науковців із цієї проблематики. Коледж також виступив одним із співорганізаторів наукового заходу. На розсуд учасників конференції доповідь «Їдло» українських селян у період Голодомору 1932–1933 рр.: страви, що рятували українців» представили Андрій Матвеев та Галина Низенко. Під час онлайн-трансляції конференції були присутні студенти – члени клубів «Краєзнавчий» та «Берегиня». Члени клубу «Господарочка» (керівник Олена Бойчук) приготували «страви», що допомогли вижити в той страшний час нашим предкам: ліпненики з жолудів, паляниці з кропиви і подорожника, галушки з картопляного лушпиння, коржики з лопуха. По закінченні студенти та викладачі коледжу змогли поділитися враженнями щодо почутого [2].

Проведені та презентовані дослідження, тісна співпраця між ВСП «ХТЕФК КНТЕУ» та Національним музеєм Голодомору-геноциду, Інститутом дослідження Голодомору, занурення молоді в трагічні сторінки нашої історії, відтворення «страв», що допомагали вижити в період Голодомору, – все це дало змогу студентській молоді глибше опанувати окремі теми з історії України, пов’язані зі злочином проти українського народу, його глибинні причини, перебіг і наслідки.

Зазначений навчальний посібник – це ще одне потужне джерело інформації для педагогів та здобувачів освіти, яке допоможе успішніше опанувати вивчення однієї з наймасштабніших трагедій в історії українства задля виховання національно свідомих громадян та недопущення подібних трагедій у майбутньому.

Джерела та література:

1. Навчальний посібник для вчителів «Голодомор 1932–1933 років – геноцид української нації». Київ : Видавництво Марка Мельника (ФОРМ Мельник М. Ю.), 2021. 336 с. : іл.
2. Роковини Голодомору-геноциду / URL : <http://www.htek.km.ua/news/3> (дата звернення : 02.11.2021).

Олександр Григоренко
Вадим Григоренко
м.Хмельницький

АКТИВІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ НА РУБЕЖІ 1980-1990-Х РОКІВ

В статті простежено процес розгортання національно-визвольного руху в Україні в умовах приходу до владного керма в СРСР нового керівництва, яке проголосило політику так званої «перебудови» і «гласності». Акцентується увага на тому, що національно-визвольний рух став масовим і призвів до виборення незалежності України. Аналізується діяльність в цей період видатної постаті в новітній історії України, одного із чільних діячів Руху В.М. Чорновола.

Ключові слова: *Національно-визвольний рух, суспільно-політичне життя, громадські організації, неформальні об'єднання, Народний Рух України, Декларація про державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності України, Всеукраїнський референдум, Президент, вибори, В'ячеслав Максимович Чорновіл.*

За прагнення до свободи, незалежності українці століттями переслідувалися владним режимом. В ХХ столітті могутні сили комуністичного тоталітарного режиму завжди були спрямовані проти українського національно-визвольного руху, який виступав основним засобом боротьби українського народу за національно-державну самостійність. Свого часу відомий політичний діяч Л. Троцький зазначав: «Ніде репресії, чистки, придушення і всі інші види бюрократичного хуліганства в цілому не досягли таких страшних розмірів, як на Україні, в боротьбі з могутніми прихованими силами в українських масах, що прагнули більшої свободи і незалежності»[1, с. 7]. На брехні, злочинстві вимощувалося кубло майбутніх злочинств. Знищення цвіту української інтелігенції, Української православної церкви, геноцид голодомором, масові репресії, депортації в Сибір до і після Другої світової війни десяти відсотків західноукраїнського населення – ось стратегічний характер злочинів, що здійснювалися на нашій землі під прапором ленінізму радянською тоталітарною системою.

Після смерті Й. Сталіна в березні 1953 року з'явилися відносно сприятливі можливості для захисту національних прав українського народу. Рішення ХХ з'їзду КПРС помітно вплинули на морально-політичну атмосферу в країні, поклали початок серйозним зрушенням у духовному

житті суспільства. Починаючи від з'їзду розпочався поступовий розклад радянського тоталітаризму. Як зазначає академік НАН України В. Литвин «прискорити цей розклад виявилось неможливим, тому що за попередні десятиліття «соціалістичного будівництва» всі бунтарі були винищені. Разом з тим виявилось неможливим і припинити його»[2, с. 619]. Він поступово переростав в системну кризу суспільства, побудованого партією Леніна-Сталіна. Динамічне «хрущовське» десятиріччя підштовхнуло об'єктивно визрілий процес оновлення суспільної свідомості. Однак після усунення від керівництва державою М. Хрущова до влади прийшли нео-сталіністи на чолі з Л. Брежнєвим. Всі важелі влади були зосереджені в компартійному центрі – політбюро ЦК КПРС. Диктатура політбюро ЦК КПРС проникала в усі верстви суспільства і впливала на кожну людину. Здавалося, що вожді партії створили державу на віки. Брежнєвщина стала об'єктивним наслідком усього попереднього розвитку тоталітарної радянської суспільно-політичної системи. В цей період суспільно-політична активність різних верств населення проявлялася в тому, що в суспільстві не тільки назрівало напруження, а й частіше відбувалися робітничі виступи. Під час цих подій органи КДБ і МВС діяли звичними каральними методами, хоча існуванню радянського політичного ладу робітничі виступи не загрожували. Ставало очевидним, що така політика загрожувала соціальним вибухом величезної сили. У середині 1980-х років навіть вищому політичному керівництву партії і держави стало зрозуміло, що втілення в життя більшовицьких ідей привело країну до кризового стану.

Наприкінці 1980-х років в економіці і соціальній сфері виникла низка гострих проблем, які негативно позначилися на умовах життя людей, їх настроях. В результаті загострення наявних проблем набув розвитку робітничий страйковий рух. Особливість страйкового руху проявлялася у поєднанні соціально-економічних і політичних вимог. На установчому з'їзді Народного Руху України восени 1989 року голова страйкому однієї з шахт Донбасу П. Побережний у виступі заявив: «Це неправда, що шахтарі Донбасу висували тільки економічні вимоги. Вже те, що ми вийшли з протестом на площу біля обкому партії, свідчить про політичне спрямування страйку»[3, с. 13]. Перші масові страйки в УРСР розпочалися влітку 1989 року на вугільних шахтах Донбасу. Спочатку, 15 липня, зупинила роботу шахта «Ясинуватська-Глибока». Через кілька днів цей рух охопив робітників майже половини вугледобувних підприємств регіону – з наявних у республіці 286 шахт страйкували 293 із загальною чисельністю страйкуючих 120 тисяч осіб. Поступово до страйкового руху підключилися три західних області – Волинська, Тернопільська, Львівська, а також трудові колективи Києва.

Страйкарі вимагали поліпшити соціальні умови життя та праці, підвищити заробітну плату, провести націоналізацію майна КПРС, деполіти-

зувати правоохоронні органи та ліквідувати парткоми на підприємствах, забезпечити відставку тодішнього уряду. На Донбасі, як і в західних регіонах України, найактивніше розгорталися антикомуністичні акції, чинився тиск на парткомітети з метою виведення їх за межі підприємств[4, арк. 161]. У регіоні посилювався вихід з рядів Компартії України. Якщо в 1989 році в місті Луганську здали партбілети 380 осіб, то за 8 місяців 1990 року – 1660, в окремих випадках навіть розформувалися партійні організації через вихід комуністів з партії. Національно-демократичні сили демонстрували підтримку робітничих вимог з метою поширення на Схід України національної ідеології. Так, у резолюції одного з мітингів значилося: «Шахтарям Донбасу – нашу солідарність, підтримку їх справедливих вимог»[5, арк. 112, 116]. Активне сприйняття націонал-демократичних ідей в Донбасі на користь української суверенності і врешті української незалежності засвідчували події двох наступних років. Один журналіст-очевидець шахтарського страйку так оцінив зсув суспільної свідомості в регіоні: «Як це не дивно, але сьогодні шахтарські колективи стали головними носіями ідеї нашої незалежності. За кілька тижнів Донбас українізувався так, що львів'яни, на мою думку, ризикують втратити пальму першості у національно-визвольному русі»[6, с. 1].

Масові виступи шахтарів завдали відчутного удару по адміністративно-командній системі, оскільки вперше робітники відкрито продемонстрували, що їхні інтереси розходяться з інтересами радянської держави. Страйки мали гострий, затяжний характер, відзначалися організованістю, чим завдали серйозної економічної, політичної та іміджевої шкоди горбачовській перебудові. На певний час саме страйккоми стали центром опору КПРС.

Проголошення України незалежною державою стало можливим значною мірою тому, що у другій половині 1980-х років суспільство, отримавши під час «перебудови» обмежений дозвіл влади проявляти громадянську активність, скористалося цим шансом для відстоювання своїх інтересів, тривало і послідовно нехтуваним керівництвом держави. Зміни в радянському суспільстві найбільш інтенсивно почали відбуватися з приходом до владного керма в СРСР нового керівника – М. Горбачова. Цей «архітектор перебудови» не раз говорив про те, що він міг би секретарювати і далі, якби не зважився на перебудову[7, с. 10]. Але це лише його суб'єктивна позиція. Історики ж сходяться на тому, що Радянський Союз був створений завдяки силі і репресіям, завдяки ним він і тримався. Вартувало було М. Горбачову трохи послабити залізний тоталітарний кулак, як вся державна машина почала розвалюватися. Правлячий режим під тиском світового співтовариства змушений був відмовитися від насильницьких методів боротьби з інакомисленням, звільнити з тюрем і заслання політич-

них в'язнів, дозволити існування неформальних груп та організацій різноманітних політичних і релігійних напрямків. Лібералізація режиму відразу призвела в Україні до стрімкого наростання національно-визвольного руху. Українська правляча еліта, що впродовж десятиліть вірою і правдою служила імперському центру, спробувала протистояти національно-визвольному руху, але швидко переконалася, що це марна справа. Тоді вона повернулася обличчям до свого власного народу. Спочатку інстинктивно, а потім все більш усвідомлено ця еліта почала засвоювати державотворчу спадщину демократичної Української Народної Республіки.

В березні 1985 року на пленумі ЦК КПРС було проголошено наміри влади здійснити ряд реформ. Зміст курсу, запропонованого енергійним генсеком, виражала формула: через прискорення соціально-економічного розвитку країни – до нового якісного стану радянського суспільства. Паралельно з реформуванням економіки відбувався складний процес суспільно-політичних зрушень. На XXVII з'їзді КПРС в лютому 1986 року було висунуте гасло «широкої демократизації й гласності», яке перетворилось на потужний каталізатор радикальних суспільних змін. «Гласність» означала забезпечення певної відкритості державних установ та існування дозованої інформаційної свободи. Демократизація мала на меті під контролем партії подолати синдром відчуження населення від держави, активізувати його громадянську активність, розширити соціальну базу перебудови [8, с. 919, 920]. Уже влітку 1988 року на XIX партійній конференції було порушене питання про необхідність реформування радянської політичної системи. Проголошувався курс на створення правової держави, розвиток парламентаризму, поглиблення демократичних перетворень.

В Україні до кінця 1980-х років партноменклатура намагалася залишати все по-старому. На противагу наростанню нових суспільно-політичних тенденцій, в республіці проводився жорсткий консервативний курс. Як результат – відсутність серйозних зрушень в економічному та соціальному житті, відставання від загальносоюзних перебудовних процесів, загроза екологічної катастрофи (із головним акцентом на Чорнобилі), негативне ставлення Компартії України до новостворюваних громадських організацій, учасники яких вказували на соціальні, екологічні проблеми, посилення політики русифікації та, відповідно, звужування сфери побутування української мови, штучне обмеження доступу до інформації про сучасне й минуле України, - усе це сколихнуло українське суспільство.

Становище в Україні ускладнювалося в значній мірі ще й тим, що Компартію України очолював В. Щербицький, який свого часу був найближчим сподвижником Л. Брежнєва й служив кремлівському керівництву вірою й правдою. Саме за роки його володарювання випадає найпоширеніша русифікація, жорстоке переслідування всіх інакодумців. М. Горба-

чов не поспішав знімати цього вірного посіпаку з українського владного олімпу, щоб не загострювати ситуацію в Україні, так як вона вже надзвичайно загострилася на той час в республіках Балтії. Крім того, він був переконаний, що команді В. Щербицького вдасться притлумити розгортання національно-визвольного руху в УРСР за допомогою організованої громадськості. Лише коли стало цілком очевидним про провал таких розрахунків, 28 вересня 1989 року пленум ЦК Компартії України у присутності генерального секретаря ЦК КПРС розглянув питання про зміну керівництва республіканської партійної організації і звільнив В. Щербицького від обов'язків першого секретаря і члена політбюро ЦК Компартії України у «зв'язку із заявою про вихід на пенсію».

В Україні, як і повсюдно в СРСР, масовий громадсько-політичний рух в другій половині 1980-х років починався з виникнення численних неформальних груп, об'єднань, організацій, які зароджувалися вже на початковому етапі перебудови. Якщо на кінець 1986 року такі угруповання тільки де-не-де виникали і не мали достатньої сили й ресурсів для розвитку (їх відразу ж виявляли, проводячи з учасниками руху відповідну профілактичну роботу), то з 1987 року кількість неформальних об'єднань, в тому числі й таких, що привертала до себе увагу влади збільшується. Існували різноманітні причини, які спонукали людей до об'єднання: літератори групувалися з метою захисту своїх авторських прав від «редакційно-видавничої мафії», що чинила перешкоди друкуванню їхніх творів; молодь об'єднувалася під впливом ідей пацифізму; громадяни, які усвідомлювали політичну кризу системи, порушення прав людини в СРСР, шукали своїх однодумців серед населення з метою пропаганди ідей про необхідність зміни державного і суспільного устрою на основі запровадження самоуправління трудящих без участі рад і партійних органів; захисники довікли об'єднувалися для збереження екології тощо.

Якщо наприкінці 1988 року кількість таких самодіяльних груп, об'єднань, організацій становила кілька тисяч, то вже в червні 1989 року партійні органи звітували про діяльність більше ніж 47 тисяч самодіяльних об'єднань різної спрямованості: соціально-політичної – 6957, культурно-історичної – 1460, екологічної – 1946, художньо-розважальної – 10 859, фізкультурно-оздоровчої – 612, спортивно-технічної – 4239, - колекційно-збиральницької – 685. Попри пильний контроль з боку партійних і державних органів, активну профілактичну роботу органів КДБ, в Україні сформувався ряд організацій і об'єднань, які твердо відстоювали свої позиції та вели перед у формуванні громадської думки. Їх члени використовували різноманітні заходи, що могли сколихнути населення: проводили мітинги та зібрання, відвідували засідання різноманітних об'єднань, порушуючи на них гострі питання сьогодення. 4 травня 1989 року перший секретар ЦК

Компартії України В. Щербицький інформував ЦК КПРС про те, що в республіці існують 15 самодіяльних формувань «вкрай негативної спрямованості, в програмних документах яких висувуються провокаційні вимоги про проголошення права на існування в нашій країні «демократичної опозиції» і, зокрема, багатопартійної системи, внесення змін в Конституцію СРСР «про добровільність входження в СРСР союзних республік в рамках конфедерації» і т. п.» [9, арк. 22, 23]. Це, насамперед, стосувалося діяльності таких політизованих угруповань як Українського культурологічного клубу, Української Гельсінської спілки, яка нараховувала 9 обласних осередків, Української народно-демократичної ліги, івано-франківського Українського християнсько-демократичного фронту, одеського Народного союзу сприяння перебудові, Комітету за відродження Української Католицької Церкви, «Товариства репресованих політв'язнів», «Спадщини», «Товариства Лева», «Громади», ялтинської «Доброї волі», харківських «Апреля» й «Шани» [10, с. 140, 141]. Влада виходила з того, що мовляв, «спекулюючи на ідеях перебудови, вони робили спроби до вироблення під виглядом обговорення соціально-політичних, екологічних, історичних та інших питань єдиної платформи, об'єднання на її основі і створення в країні політичної опозиції» [11, с. 87]. Більшу можливість для реалізації інтересів і відстоювання своїх позицій отримували громадяни, діяльність яких не суперечила проголошеному курсу КПРС, законам і Конституції УРСР, і спрямовувалася на підтримку «перебудови». Ті ж групи, організації, об'єднання, у середовищі яких лунала відкрита і різка критика влади за безгосподарність та надмірне адміністрування, потрапляли під пильний нагляд із боку системи, а їх учасники підлягали обов'язковій профілактиці та «виховному впливу» за неправомірність поведінки.

Особливе занепокоєння партійних чинів викликало те, що серед учасників неформальних об'єднань і клубів за інтересами відігравали особи, звільнені від подальшого покарання за антирадянську діяльність. Тобто, члени суспільства, засуджені системою протягом 1972-1983 років до кримінальної відповідальності за статтями 62 (антирадянська агітація і пропаганда) і 187 (наклеп на радянський державний і суспільний устрій) Кримінального кодексу УРСР. Повертаючись у Київ та інші міста республіки частина з них, розглядаючи своє дострокове звільнення як вимушену поступку влади, здійснену під тиском Заходу, розгорнули кампанію з реабілітації політв'язнів і продовжили активну громадську діяльність, керуючись переконаннями, що в нових умовах необхідно використовувати для цього всі легальні можливості. Про це доповідав в Москву В. Щербицький: «В останній час при підбурюванні і матеріальній допомозі з-за кордону помітно активізувалась протиправна діяльність т. з. «Української гельсінської спілки» (УГС), ядро якої складають українські націоналісти,

які повернулись з місць позбавлення волі (понад 250 чол.). Лідери УГС ведуть лінію на підрив конституційної законності і правопорядку, створенні опозиційних КПРС структур, розгортанні широкого «національного руху» за вихід України з СРСР, реабілітацію оунівщини»[12, арк. 22, 23].

Під час зібрання представників творчої інтелігенції і молоді міста Львова 23 жовтня 1987 року виникло неформальне об'єднання культурницько-етнографічного характеру «Товариство друзів Лева». Як реакція суспільства на жахливий екологічний стан в республіці, спричинений Чорнобильською катастрофою, у 1987 році зародилася асоціація «Зелений світ». У жовтні 1989 року відбувся її перший установчий з'їзд, на якому було проголошено намір створити Партію зелених України. У січні 1988 року при Будину вчених АН УРСР створено українознавчий клуб «Спадщина», в якому об'єдналися здебільшого співробітники академічних інститутів. Своїм завданням вони ставили просвітницьку роботу, підвищення рівня історичних, соціально-політичних знань, популяризацію української культури, участь в охороні пам'яток історії і культури, захист навколишнього середовища, змістовне проведення дозвілля. Поступово на засіданнях клубу почали порушуватися неоднозначні питання з історії України, про сферу функціонування української мови, відродження національної самосвідомості, стан і перспективи «перебудови» в республіці. Березень 1988 року позначився створенням товариства «Громада» - самодіяльного історико-культурного об'єднання студентської молоді Київського держуніверситету імені Т. Шевченка. Згідно зі статутом, організація ставила за мету збереження і розвиток української культури, відродження національної самосвідомості, поширення української мови, збереження історичних і архітектурних пам'яток, збереження природи.

Однією з форм роботи самодіяльних об'єднань щодо піднесення соціальної активності громадян була підготовка і розповсюдження позацензурної преси. Неформальні видання приділяли особливу увагу відродженню історичної правди, мовно-культурному компоненту, відігравали важливу роль у формуванні самостійництва як національної ідеї. Поряд з машинописними збірками віршів, різними листівками, публіцистичними статтями з'являються самвидавні журнали та газети. Вони виходили нелегально і, з огляду на можливі репресії не подавали спочатку ні адреси редакції, ні списку членів редколегії, а називали імена лише тих авторів, що ще 15 років до М. Горбачова виступали за перебудову держави з тоталітарно-репресивної в демократичну. Ці видання взяли курс на оприлюднення та пропаганду заборонених творів українських авторів, яких офіційні газети та журнали ще не наважувалися друкувати. За них можна було вільно потрапити до в'язниці чи до психлікарні. Можливо саме тому

навколо таких видань відразу ж згрупувалися колишні політв'язні: їм не треба було позичати сміливості, щоб скористатися відносною свободою слова.

1988 рік був прикметним для України – з'являються самвидавчі органи, видавцями та авторами яких стали люди, які вирішили прискорити кардинальні зміни в республіці в цілому і в її регіонах [13, с. 106]. На шпальтах незалежних видань «Кафедра» та «Євшан-зілля» (Львів), «Скарби гір» (Івано-Франківськ), «Пороги» (Дніпропетровськ) оприлюднювалися твори національно-свідомих письменників, поетів, художників, які раніше не мали доступу до офіційних періодичних видань. Видавалися також «Експрес-вісник», тижневі інформаційні бюлетені львівської, тернопільської та харківської філії УГС, «Оповідник», «Голос відродження», «Дзвін» (Київ), «Вільна думка» (Волинь), «Плуг» (Південь України), «Шлях до волі» (Рівне), «Гомін Буковини» (Чернівці), «Неспокій» (Чернігів), «Самостійна Україна» з додатком «Христос з нами» (Кам'янець-Подільський) та інші. Усі ці видання розповсюджувалися як серед членів організацій, так і всіх зацікавлених осіб. Зокрема, тільки завдяки діяльності активістів УГС протягом 1987-1991 років готувалися і розповсюджувалися понад 35 журналів, газет, інформлисток, бюлетенів тощо. Деякі з них вийшли одним випуском, інші з'являлися регулярно. Ці видання стали предтечею сучасної української журналістики, вчасним, професійним і ефективним інструментом для зміни політичного та культурного клімату в УРСР. Дотримуючись чіткої громадсько-політичної концепції, поставивши на порядок денний проблеми, які хвилювали весь український народ, вимагаючи їх негайного вирішення на користь всіх громадян України, чимало самвидавців стали досить популярними в українському суспільстві і внесли суттєвий внесок у виборення незалежності України.

Після звільнення з ув'язнення В. Чорновіл разом з М. Горинем, П. Скочком, В. Барладяну у серпні 1987 року відновив видання «Українського вісника» як першого в Україні опозиційного до влади легального літературно-художнього та суспільно-політичного часопису. Його сьомий випуск розпочинався з відкритого листа В. Чорновола до генсека М. Горбачова. Йшлося в цьому листі про вироблення нового курсу національної політики. Суттю його мало бути: розширення прав союзних республік, повернення національним мовам у повному обсязі державних прав, ліквідація «білих плям» української історії, реабілітація ОУН-УПА і жертв репресивної політики хрущовсько-брежнєвського правління. Був висловлений рішучий протест проти підступної тези про злиття націй як суті політики насильницької русифікації, проти утисків церкви і священнослужителів. Все вищесказане можна віднести до вимог і спроб перебудувати імперію. Щоб запобігти розповсюдженню «Українського вісника»

та зменшити вплив на населення проголошуваних ним ідей, проти авторів було розпочато широку кампанію дискредитації на телебаченні й у пресі.

Істотний вплив на розгортання національно-визвольного руху справили співробітники наукових установ і організацій АН УРСР. Зокрема, із квітня 1988 року при академічному Інституті історії функціонував молодіжний дискусійний клуб. На його засіданнях обговорювалися проблеми історії і культурного процесу в Україні в 1920-1930-х роках, початок і перебіг подій Другої світової війни на території України, актуальні питання суспільно-політичного життя в післявоєнний період. Найбільшу цікавість аудиторія проявляла до обговорення «білих плям» - причини голодомореноциду 1932-1933 років, кількість його жертв, репресії проти інтелігенції («процес СБУ»), національне питання в республіці, творчість М. Грушевського, М. Костомарова, В. Винниченка тощо. Засідання клубу були відкритими і під впливом окремих присутніх із вулиці нерідко набували занадто заполітизованого характеру. Співробітники природничих і гуманітарних інститутів АН УРСР стали проявляти підвищений інтерес та брати активну участь у заходах, організовуваних Спілкою письменників України, а також створюваних із власної ініціативи об'єднаннях «Літописець», «Клуб шанувальників рідної мови». На зібраннях творчої інтелігенції й студентської молоді дуже активно обговорювалося питання відродження національної символіки – тризуба і синьо-жовтого прапора. Обгрунтовувалося, що вони відомі ще з давніх часів. Висловлювалися судження про можливість їх офіційного визнання у конституційному порядку як державних символів України. Протягом 1988 року національні прапори «як символ права України на суверенітет» почали використовуватися під час масових заходів у Хмельницькій, Івано-Франківській, Чернівецькій, Київській, Рівненській, Тернопільській та Львівській областях. У 1989 році синьо-жовті прапори та стрічки стали постійним атрибутом багатьох мітингів.

Діяльність багатьох громадських організацій, різноманітних неформальних об'єднань, клубів за інтересами, що функціонували на теренах УРСР на рубежі 1980-1990-х років, поступово виходила за рамки нечисленних зібрань, набуваючи дедалі більшого розголосу та розмаху. Потужний національно-визвольний рух все більше звертав увагу на суспільно-політичні процеси, що відбувалися в країнах Балтії, де литовський «Саюдіс», Народні Фронти Латвії та Естонії вели свої країни до незалежності, до Польщі, де владу перехоплює «Солідарність» на чолі з Л. Валенсою. В середовищі найбільш патріотично налаштованого українського суспільства виникає ідея створити масовий рух за зразком балтійських народних фронтів. Вперше цю ідею широким колам громадськості було репрезентовано на несанкціонованому зібранні, що відбулося у Львові в червні 1988

року. Коли 4 серпня у цьому місті зібрався ще один мітинг на підтримку ідеї створення народного фронту, влада його брутально розігнала. Ідею об'єднання проголошували в Києві і в інших містах республіки. Створена в липні 1988 року за ініціативою В. Чорновола перша альтернативна до Компартії України політична організація з правозахисною назвою Українська Гельсінська спілка викликала занепокоєння в частини націонал-комуністів, які справедливо побоювалися, що радикальний розвиток подій може зупинити процеси перебудови, спровокувати нову хвилю репресій. Частково такі репресії вже відбувалися: В. Чорновола та інших активістів під різними приводами неодноразово притягали до судової відповідальності. Уважаючи діяльність політв'язнів безперспективною для плавного перетворення тоталітарного СРСР у демократичну федеративну державу, наприкінці 1988 року, коли вже розгорнула активну діяльність УГС, патріотично налаштовані націонал-комуністи в Спілці письменників України разом з такими ж національно свідомими комуністами Інституту літератури АН УРСР прийшли до спільної думки про необхідність створення ініціативної групи сприяння перебудові, невдовзі названої Рухом за перебудову. Початок формування Руху був складним і затяжним, позначений багатьма суперечностями, непрогнозованим розвитком подій.

Була досягнута домовленість про те, що нове громадське об'єднання буде йменуватися Народним Рухом України (НРУ). 31 січня 1989 року на загальних зборах київського відділення СПУ було в цілому схвалено, незважаючи на застереження, зроблені у виступі завідувача ідеологічним відділом ЦК КПУ Л. Кравчука, проект Програми Народного Руху України і відозву його засновників до українського народу. У відповідь на такий крок на бесіду до ЦК Компартії України були запрошені І. Драч, Ю. Мушкетик, Д. Павличко, Б. Олійник та інші представники письменницької організації. Спроба відмовити їх від ідеї створення НРУ виявилася невдалою. Більше того, їх позицію рішуче підтримав розширений пленум Спілки письменників України, який постановив створити НРУ і видрукувати на сторінках «Літературної газети» проект програми Руху. За цих обставин ЦК КПУ був змушений погодитись із публікацією згаданого документу, хоч і констатував присутність в його тексті «ряду націоналістичних, антиконституційних положень»[14, арк. 21].

16 лютого 1989 року на шпальтах «Літературної України» з'явився «Проект Програми Народного Руху України за перебудову». Його публікація мала величезний суспільно-політичний резонанс. Хоч у проекті Програми зазначалося, що основна мета Руху – сприяння Комуністичній партії у створенні такого механізму, який би ґрунтувався на справжньому народовладді та збалансованій економіці і слугував би розвитку суспільства, компартійні структури побачили в НРУ «політичну організацію, яка проти-

стоїть Компартії України» і прагне «розпалити націоналістичні пристрасті», відволікти народ «від вирішення головних завдань перебудови»[15, арк. 16]. Наприкінці березня 1989 року В. Щербицький на цілий світ повторив свою відому в республіці мантру: «Що стосується так званого народного руху України за перебудову, то трудящі республіки в своїй масі ідею його створення не підтримують»[16, арк. 76]. Тодішній завідувач відділу ідеології ЦК КПУ Л. Кравчук заявив, що «швидше йому волосся на долоні виросте, аніж Рух буде взаконено!»[17, с. 56]. Жорсткі, а почасти і навіть жорстокі умови вчинялися партноменклатурою на місцях з метою недопущення створення місцевих осередків НРУ. Перший секретар Хмельницького обкому Компартії України В. Дикусаров у виступі перед студентами Хмельницького технологічного інституту (тепер – Хмельницький національний університет) у вересні 1989 року сказав: «Ходят слухи, что у нас в Хмельницкой области создаются какие-то Рухи... да никогда мы такого не позволим»[18, с. 3]. В цій же області під час закінчення роботи обласної Установчої конференції Руху міліціонери вчинили напад на учасників конференції. Вони змушені проводити подальшу організаційну роботу за межами області[19, арк. 42].

У березні 1989 року виник Тернопільський обласний (крайовий) рух, 7 травня – Львівський. Цікаво, що комітет комсомолу Київського державного університету імені Т. Шевченка, який очолював Микола Томенко (згодом відомий український державний і політичний діяч) вже 19 травня створив в університеті відділи Руху. В червні місяці рухівські осередки діяли вже в семи обласних центрах та в Києві. Процес виникнення осередків Руху відбувався за схемою «знизу – вгору». Географічно вони спочатку з'явилися в західних областях і поширилися на центральні, а згодом виникли на сході й півдні республіки. За таких умов головний партійний ідеолог Л. Кравчук запропонував ЦК КПУ спрямувати головні зусилля в боротьбі проти спроб створення опозиційних КПРС структур перенести на шлях ведення публічних дискусій з представниками НРУ та інших неформальних об'єднань: «зустрічі з ініціаторами НРУ, обговорення проблем за участю партійних, радянських, комсомольських, профспілкових працівників, спеціалістів народного господарства, науковою і творчою інтелігенцією, яка займає виважені, конструктивні позиції. Намічається провести ряд зустрічей з членами координаційної ради НРУ з обговорення форм і методів залучення трудящих у вирішення завдань перебудови. Ця робота буде широко висвітлюватися в засобах масової інформації, що дозволить не допустити формування громадської думки про ніби-то тільки заборонні методи діяльності партійних комітетів, радянських органів. Дискусійні форми роботи з самодіяльними організаціями будуть безперечно поєднуватися з заходами правового впливу до тих, чия поведінка виходить за рамки закону»[20, арк. 68-70].

Однак зазначена тактика Компартії України не мала помітного успіху і не могла підірвати авторитет Руху серед громадськості республіки та загальмувати зростання кількості місцевих організацій НРУ.

1 липня 1989 року відбулася Установча конференція Київської регіональної організації Руху (м. Київ і Київська область). Вона зібрала майже 700 учасників і гостей. Більшість з них становили представники наукової і творчої інтелігенції та студентства. Конференція обрала Координаційну раду Київської регіональної організації НРУ і Організаційний комітет з підготовки Установчого з'їзду Руху. За оцінками партійних функціонерів, загальна атмосфера на Установчій конференції «визначалася особами, сповненими ворожості щодо партії, її керівних органів, радянської федерації, соціалістичного ладу». З цього робився висновок, що «за період з лютого 1989 р. відбулася значна еволюція [Руху] вправо»[21, арк. 90-94]. В листі В. Щербицького до ЦК КПРС «Про роботу партійних організацій республіки у зв'язку з активізацією дій ініціативних груп зі створення НРУ» повідомлялося про прагнення приєднатися до Руху «відверто націоналістичного, екстремістського угруповання – Українська гельсінська спілка (УГС)» і знову наголошувалося на тому, що ініціатори створення НРУ прагнуть «сформувати в дійсності структуру, альтернативну КПРС, яка переслідує сепаратистську мету і закликає до національної організації республіки». ЦК КПРС ставився до відома про заходи щодо протидії НРУ та спорідненими з ним неформальними об'єднаннями, «планомірно боротьбу проти екстремізму і націоналізму», нейтралізацію «антисупільних елементів» тощо. Хоч ЦК КПУ констатував, що «ідея створення НРУ використовується як зручна ширма щодо консолідації діючих в республіці угруповань і формувань антирадянської і націоналістичної спрямованості», проте тішив себе і Москву тим, що «соціальної бази в НРУ поки немає» і, що партійні комітети і органи радянської влади «політичним становищем володіють»[22, арк. 107-112].

До ЦК Компартії України надходили тривожні повідомлення про активну діяльність рухівців у регіонах. І хоч у них ще містилися оптимістичні інтонації, все ж відчувалося, що владі все важче і важче зберігати керівну роль у суспільно-політичному і економічному житті республіки.

Серпень 1989 року був часом останніх шалених спроб Компартії України дискредитувати НРУ в очах широкої громадськості, створити «альтернативні НРУ громадські організації на місцях», відтермінувати проведення Установчого з'їзду. 11 серпня в ідеологічному відділі ЦК КПУ відбулася бесіда з головою Координаційної ради Київської регіональної організації НРУ В. Яворівським і головою оргкомітету з проведення Установчого з'їзду НРУ І. Драчем. Однак вони категорично відмовилися «перенести проведення з'їзду на пізніший строк» і заявили, що цей з'їзд

буде «історичним етапним моментом в житті України»[23, арк. 122]. Напередодні проведення Установчого з'їзду НРУ, у серпні 1989 року, на нараді в ЦК Компартії України з питань суспільно-політичного становища в республіці В.Щербицький поставив питання про зміцнення органів внутрішніх справ та внутрішніх військ, доволі емоційно пояснив потребу у цьому наступним чином: «... у Львові там так розгулялися, розумієте, націоналісти, що міліція і дружинники не в змозі навіть повідбирати у них жовто-блакитні прапори та тризубці, знахабніли!»[24, арк. 11].

Як небезпідставно вважає один із найвідоміших лідерів українського національно-визвольного руху Б. Горинь, владні структури сподівались, що Рух за перебудову повинен був відсунути на узбіччя небезпечні для радянської влади радикальні сили, що діяли під камуфляжною назвою УГС, зіткнути Спілку з Рухом, оскільки для цього були реальні підстави й на їхню дію розраховував КДБ. Адже в той час, коли борці за волю України сиділи в тюрмах і концтаборах, члени ініціативної групи сприяння перебудові були привілейованими членами суспільства. Здавалося б (і на це були розрахунки влади), що конфлікти між виразниками двох політичних позицій, протистояння, взаємні звинувачення й ненависть неминучі, але переміг здоровий глузд і сталося несподіване: радикали-політв'язні – В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, брати Горині та інші, що очолювали УГС і проти яких воювала влада на чолі з КДБ – пішли на свідомий компроміс, влилися в Народний Рух України за перебудову, творили рухівські обласні та районні організації, увійшли в керівництво Руху. Приклад порозуміння й співпраці політиків двох відмінних політичних позицій є доказом, як у складних ситуаціях необхідними бувають мудрі компроміси, що йдуть не на шкоду, а на користь загальній справі.

Організатори створення НРУ прагнули скористатися реформаторським курсом М. Горбачова для внесення змін у національну політику, розширення повноважень маріонеткової УРСР, надання їй статусу держави з усіма атрибутами в «сузір'ї СРСР» (за висловом Д. Павличка), тоді як колишні політв'язні, що становили ядро УГС, від закликів до створення конфедерації перейшли до заяви про повну самостійність України. Не відповідають дійсності твердження деяких авторів про те, що Рух перед Установчим з'їздом і під час його проведення ставив своєю метою побудову Української незалежної держави. Про таку мету не було та й не могло бути мови ні у проекті Програми НРУ, ні під час її прийняття на Установчому з'їзді. Мету, яку ставив Рух, чітко й недвозначно висловив напередодні Установчого з'їзду І. Драч: «Я, за Україну вільну, суверенну в складі оновленої Федерації на основі нового союзного договору. Упевнений, він буде». Такої ж думки дотримувалися на Установчому з'їзді промовці – ініціатори створення Руху. Іншу позицію зайняли колишні політв'язні.

Члени УГС відверто закликали учасників з'їзду до боротьби за незалежну Українську державу. Найчіткіше про це сказав В. Чорновіл: «Єдиним протункам для всіх нас ми вважаємо повну державну незалежність України, здобуту мирними, демократичними, конституційними шляхами»[25, с. 2]. І хоча заклики лідерів УГС, підтримані значною частиною делегатів з'їзду (виступ В. Чорновола кілька разів переривався бурхливими оплесками), були проігноровані при внесенні доповнень до Програми, делегати від УГС (їх була чимала кількість) не робили спроби зірвати з'їзд, а проявили і далекоглядність, і здатність передбачати еволюційний розвиток подій.

8-10 вересня 1989 року відбувся Установчий з'їзд Народного Руху України за перебудову. Установчий з'їзд прийняв Програму і Статут, затвердив друкований орган Руху – «Народну газету», обрав керівні органи. З'їзд продемонстрував, що в рамках Руху об'єдналися дві суспільно-політичні течії – помірковані і ліберали. Вони по-різному формували свою відповідь на основне питання: в якій формі має проявитися реальний суверенітет України? В. Яворівський, І. Драч, Д. Павличко та інші виступали за суверенну Україну в рамках реорганізованої союзної федерації і за лібералізацію порядків в КПРС. В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, М. Горинь, С. Хмара і їх прихильники наполягали на виході України зі складу СРСР, на утвердженні в суспільстві повноцінного плюралізму. Однак різниця у поглядах, як відзначив В. Чорновіл, не мала, на його думку, істотного значення на початковому етапі діяльності Руху. «Від того, зазначав він, що – Лук'яненко чи Чорновіл бачать майбутню Україну незалежною, демократичною державою, а Драч і Яворівський хочуть більшого суверенітету її в реорганізованому Союзі, що перші обстоюють політичний плюралізм, а другі поки що воліють лібералізації партії, до які вони належать, ще не підстава до розз'єднання. Якраз Народний рух і покликаний об'єднати всіх, кому болить доля України, для конкретних щоденних справ» [26, с.282]. Взаємна толерантність сприяла досягненню компромісу між носіями двох протилежних орієнтацій. Зблизившись, вони спільно створили півмільйонну рухівську потугу, здатну ненасильницькими діями боротися за волю України.

За рік після установчого з'їзду Народний Рух України радикалізував свою справу, прибравши з власної назви слова «за перебудову» і зазначивши своєю метою відновлення державної незалежності України [27, с. 10].

За умов лібералізації суспільства та занепаду офіційної ідеології спростерігалось поширення релігійних настроїв. Наприкінці 1989-х – початку 1990-х років агонізуюча радянська імперія прагнула модернізувати економіку великої тоталітарної країни, а з іншого боку – тримати в єдиному російському гуманітарному просторі духовну сферу народів, що входили у склад Радянського Союзу. Людський фактор – це стрижень у

концепції побудови нового суспільства. Людина без Бога, без святощів, без національної гідності, без народних традицій не здатна утворювати добро, творити свою власну національну державу. Тому керівники громадських організацій наголошували на визначальній ролі церкви як в житті окремої людини, так і в функціонуванні всього українського суспільства, необхідності співпрацювати з релігійними громадами та захищати їхні права й інтереси, але рішуче виступати проти засилля тоталітарних сект. Така позиція лідерів національно-визвольного руху стосовно релігії в житті суспільства, рішучі дії за відновлення діяльності заборонених українських національних церков, за неухильне дотримання свободи совісті, про вільне віросповідання для всіх релігій знаходила вагому підтримку широких кіл громадськості. Це дратувало, викликало занепокоєння тодішньої адміністративно-командної системи. В листі під грифом «таємно» В. Щербицького до ЦК КПРС зазначалось, що на рухівських зібраннях надмірно загострюються проблеми церковного життя, надається можливість для виступів представникам нелегальної УГКЦ [28, арк.109-110], яку компартійно-радянський апарат ототожнював з бандерівцями.

Під потужним натиском організованого активістами громадського руху, підтриманого зовнішнім світом, напередодні зустрічі М. Горбачова і Папи Римського у Ватикані 28 листопада 1989 року Рада у справах релігій при Раді міністрів УРСР опублікувала заяву, у якій вказувалося: греко-католики східного обряду можуть утворювати свої релігійні громади і реєструвати їх в установленому порядку. 23 січня 1990 року в Преображенській церкві у Львові відбувся Собор УГКЦ, що був офіційно проголошений «актом легалізації». Успішна боротьба УГКЦ за легалізацію надихнула ще одну знищену радянською владою релігійну структуру, яка раніше існувала в республіці – Українську Автокефальну Православну Церкву. У серпні 1989 року священник і віруючі церкви святих Петра і Павла у Львові відмовилися від підпорядкування Російській православної церкві і стали першою автокефальною громадою в Україні. Восени цього року у Львові на зібранні священників УАПЦ було проголошено відродження в Україні цієї Церкви. В січні 1990 року на Всеукраїнському Соборі було затверджено відновлення УАПЦ.

Темп політичного життя в Україні різко прискорився з осені 1989 року. 18 листопада 1989 року на нараді представників 43 неформальних громадських організацій у Києві було сформовано Демократичний блок України і схвалено його виборчий маніфест. Серед найбільш впливових засновників Демблоку знаходилися НРУ, Товариство української мови, «Зелений світ», «Меморіал», УГС, Всеукраїнське товариство репресованих, Спілка незалежної української молоді, страйкові комітети Донецька, Стаханова, Миколаєва, Львівської області. Проголошення в основних документах

Народного Руху України таких понять як гуманізація, демократизація, справедливість, суверенітет та аналогічні категорії саме в цей історичний час сприяли підвищенню політичної активності українського суспільства. Дана стратегія була політично обґрунтованою та виправданою, тому що дозволила досягти бажаного результату – здобути незалежність не проливши жодної краплі крові. Значний внесок в утвердження незалежності нашої держави зробила національно свідомо інтелігенція України та неординарна постать одного із лідерів національно-визвольного руху – безстрашного В'ячеслава Чорновола. В одній із своїх листівок «Потрібні зміни, відповіді на важливі питання», він стверджував, що «Україну підніме патріотизм. Патріотизм є. Він у серці кожного українця. Треба об'єднати наші серця. Рух України вперед вимагає зусиль усієї нації»[29, с. 103]. Саме патріотизм є важливим чинником розбудови української держави та формування свідомості кожного громадянина. Базовими засадами єдності є духовне єднання, віра в необхідність кардинальної перебудови суспільного життя на засадах честі, добра, справедливості, рівності, демократії. Україна здобула незалежність мирним шляхом на хвилі національного піднесення. Рухівське керівництво не підтримувало ідею збройного захоплення влади, діючи доволі гуманними демократичними методами, приたまними досить розвиненим демократичним суспільствам, а саме: мітинги, демонстрації, акції протесту, страйки.

У першій декаді грудня відбулися великі мітинги, влаштовані Демболоком – у Львові, Тернополі, Запоріжжі, Івано-Франківську, Кам'янці-Подільському. На мітингу у Києві було висунути ідею утворити 21 січня 1990 року «живий ланцюг» між Києвом і Львовом, щоб відзначити Акт Злуки УНР і ЗУНР. Організацією, здатною очолити та провести таку акцію, насамперед став НРУ. Під його керівництвом відбувалися заходи, які мали відверто незалежницький характер. Саме НРУ найактивніше за всіх інших представників неформальних громадських організацій Демократичного блоку України виступав за відновлення вшанування на належному рівні Акта Злуки УНР і ЗУНР від 22 січня 1919 року; організовував масовий виїзд на Нікопольщину та Запоріжжя до 500-ліття запорізького козацтва (07-12.08 1990 року); великі заходи під Берестечком, Батурином, в Лубнах і Хотині; відзначення річниці проголошення 15 березня 1939 року незалежної держави – Карпатської України; організація підняття 24 липня 1990 року на щоглі біля будинку Київської міської ради синьо-жовтого прапора.

Надзвичайне враження і величезний резонанс справив на громадськість «живий ланцюг злуки» за маршрутом Київ-Житомир-Рівне-Тернопіль-Львів-Івано-Франківськ, присвячений 71-й річниці Акта Злуки Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республі-

ки. Організація «живого ланцюга» зустріла різку опозицію влади. Однак керівники УРСР і влада на місцях, аби не загострювати ситуацію, не наважилися на вжиття будь-яких силових методів [30, арк. 1-2]. За інформацією Міністерства внутрішніх справ для ЦК Компартії України, у цій акції взяло участь близько 450 тисяч осіб (згідно з рухівськими даними, близько 1 мільйона осіб). Для доставки учасників за маршрутом використано близько 840 автобусів, виділених екскурсійними бюро та підприємствами, а також 23 тисячі одиниць приватного автотранспорту. Лише одна Тернопільська обласна (крайова) організація НРУ до участі в «живому ланцюгу» мобілізувала 60 тисяч осіб, надавши для цього 163 автобуси та 4,5 тисяч власного транспорту [31, арк. 2]. В столиці мітинг відбувся «при незліченній людності з усіх куточків України», на майдані біля Софіївського собору, де сімдесят один рік тому вперше було проголошено Соборність України і звідкіля починався «живий ланцюг» тепер. На мітингу, який вів Д. Павличко, виступили голова НРУ І. Драч, керівник секретаріату НРУ М. Горинь, народні депутати СРСР В. Яворівський, С. Конев, М. Куценко, письменники Б. Тимошенко, О. Гончар, Ю. Мушкетик, П. Мовчан, представники Української Греко-Католицької та Української Автокефальної Православної Церкви, всього понад 30 осіб. Серед учасників мітингу були представники всіх областей України. На майдані майоріло 550 синьо-жовтих, червоно-чорних та малинових прапорів, люди тримали портрети гетьманів Івана Мазепи та Петра Сагайдачного, першого Президента УНР М. Грушевського, одного з керівників Директорії УНР В. Винниченка. Тут же розповсюджувалися самвидавні газети «Досвітні вогні», «Голос», латвійська «Атмода». Учасники мітингу поклали квіти до пам'ятника Т. Шевченку та на могилу М. Грушевського на Байковому цвинтарі. Мітинг прийняв резолюцію, в якій пропонувалося 22 січня вважати святом Соборності України. В інформації МВС також зазначалося, що в низці міст і населених пунктів більшості областей республіки відбулося 45 багаточисельних мітингів. Основний зміст промовців зводився до питання демократизації суспільства, підтримки української мови, увічнення дати об'єднання УНР і ЗУНР та до закликів боротьби за незалежну самостійну українську державу [32, арк. 2-4].

Вшанування події Акта Злуки виявилось настільки вражаючим, що навіть щедра на чорні фарби комуністична преса змушена була визнати її як значний успіх національно-демократичних сил. Відгуки про свято Соборності, яке всім своїм змістом мало виключно об'єднуючий, гуманний, мирний характер затьмарило інформацію як «про день смерті В.І. Леніна, так і про мітинг, присвячений 72-й річниці повстання арсенальців» [33, с. 84]. Після відзначення дня Соборності до справи відродження української державності долучилися всі області від Галичини до Києва. Укра-

інці дістали урок з історії незалежності. Народ почав усвідомлювати, що українці в центрі Європи, як і наші сусіди, повинні стати господарями на своїй землі. Для Руху зразкове проведення «ланцюга єднання» стало серйозним екзаменом на зрілість як національного лідера, а мільйон його учасників стали армією агітаторів для досягнення мети, котрій присвятили життя багато поколінь борців за волю України. Важливим результатом такої суспільно-політичної акції стала консолідація українського народу навколо спільної мети, можливість ідентифікувати себе як представників українського етносу, а не як представників єдиного радянського народу – міф, який довгі роки насаджувався комуністичною пропагандою представникам всіх етносів, що входили до складу радянської імперії, в тому числі і українському, одному з найбільш чисельних європейських етносів. Зрозуміло, що такі широкомасштабні акції не могли не сколихнути приспану комуністичними балачками країну і привести її до незалежності. Величезна підтримка населення в проведенні зазначеної суспільно-політичної акції сприяла подальшому розгортанню національно-визвольного руху в нових геополітичних умовах.

Попри зростаючий шалений опір активізації Руху з боку занепокоєної Комуністичної партії, НРУ посилював свій вплив на громадян України. 24 березня 1990 року в місті Хусті Закарпатської області відбулось засідання четвертої сесії Великої Ради НРУ присвяченої річниці проголошення 15 березня 1939 року незалежної держави – Карпатської України. Сесія Великої Ради НРУ ухвалила, щоб всі організації Руху проводили широке роз'яснення значення цієї події серед населення України [34, арк. 7-8]. На велелюдному мітингу, присвяченому цій знаменній даті організованому Хустською районною організацією НРУ, основним змістом виступів були заклики до виходу зі складу СРСР. Зокрема, лідер Хустської організації НРУ М. Джанда заявив, що швидко «ми скинемо цей символ колоніальної держави». Загальноживаними ставали заклики «Геть комуністичну імперію – Радянський Союз», «Партія – це злочинна організація», «Ми добили коричневу чуму в Берліні, доб'ємо червону заразу в Москві» [35, с. 7].

Протистояння влади і опозиції все більше загострювалося. У першій декаді лютого 1990 року відбулися багатотисячні мітинги в Києві, Дніпропетровську, Донецьку, Полтаві та інших містах. 9 лютого у Стрию відбувся несанкціонований мітинг з участю 8 тисяч осіб. Мітингуючі захопили радіовузол на заводі з виробництва скла і стали закликати до захоплення влади. Приміщення міськкому і райкому Компартії України вони готові були віддати під дитячі установи, а будинок офіцерів – під народні збори. Якраз в цей день відбулися пленуми Івано-Франківського, Закарпатського, Хмельницького та Донецького обкомів Компартії України, які прийняли рішення про заміну перших секретарів обкому. Однак мітингуючі вже

ставили питання про заміну політичних структур, а не окремих осіб. На 10-тисячному мітингу в Тернополі було поставлене питання про розпуск Компартії України. У Львові пролунали гасла «Україна – без обкомів», «Партію – з підприємств». Демократичний блок почав робити зусилля по синхронізації виступів громадян проти влади. 18 лютого 1990 року у населених пунктах 16 областей і в столиці пройшли мітинги, у яких взяло участь близько 100 тисяч осіб. На цих мітингах обговорювалися конкретні питання: про створення громадських комітетів управління на підприємствах, української національної армії на професійній основі, деполітизація армії, міліції та органів безпеки, затвердження національної символіки як державної. З початку 1989 року до лютого 1990 року опозиція підготувала 1565 масових заходів, у тому числі 732 несанкціонованих, в яких взяла участь понад 2 мільйони осіб [36, с. 677].

Національно-визвольний рух ставав дедалі небезпечною силою для тогочасної однопартійної влади. Якщо раніше у діяльності лідерів руху керівництво ЦК КПУ вбачало лише загрозу втрати цілісності КПУ, то тепер В. Чорновіл, І. Драч, Д. Павличко, В. Яворівський, П. Мовчан, Б. Горинь, І. Юхновський, О. Ємець, В. Філенко, М. Горинь, І. Заєць, М. Поровський, Л. Танюк, Л. Лук'яненко, В. Щербак та інші сприймалися як серйозні конкуренти на майбутніх виборах до Верховної Ради УРСР. На засіданні політбюро ЦК КПУ керівник українських комуністів В. Щербицький зауважив: «Хочу підкреслити, що на нас чекає серйозна боротьба, в якій вже виявилися реальні противники... Мета цих Драчів та інших опозицій... - прийти до влади. Причому вони впевнені, що якщо їм не вдалося на минулих виборах у Верховну Раду пробратися, то вони хочуть взяти реванш в місцеві органи влади» [37, арк. 20].

Перші вільні та демократичні вибори до Верховної Ради УРСР та до місцевих органів влади після 73-літнього панування радянського режиму відбулися в березні 1990 року. Національно-демократичні сили боролися за депутатські місця в складі Демократичного блоку України, який виступав з антикомуністичних позицій, вимагав реального політичного й економічного суверенітету України, прийняття нової Конституції, за її національне відродження. В цілому по Україні Демократичний блок здобув приблизно 25 відсотків депутатських місць, на основі чого було створено досить активну, сконсолідовану парламентську опозицію, що отримала назву – Народна Рада. При цьому у трьох західних областях: Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській патріотичні сили одержали повну перемогу, а Компартія в радах перейшла в опозицію [38, с. 418]. Вплив парламентської опозиції був настільки дієвим, що дозволив націонал-демократам протистояти парламентській більшості із комуністів (групі «239»). Одним із головних досягнень Народної Ради є ухвалення Верхо-

вною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року та Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року.

В цьому доленосному документі, зазначалося:

«Виходячи зі смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною у зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,

- продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,
- виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,
- здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України,
- Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної Української держави – України.

Територія України є неподільною і недоторканою.

Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей Акт набирає чинності з моменту його схвалення»[39, с. 502].

Референдум на підтвердження Акта проголошення незалежності України призначався на 1 грудня 1991 року, одночасно з виборами Президента України. 1 грудня за підтвердження Акта проголошення незалежності України проголосували 90 % громадян, які брали участь у референдумі. А взяли в ньому участь 84 % тих, хто мав таке право. Отже, за незалежність України висловилися 76 % усіх дієздатних її громадян. Результати референдуму американський тижневик «Тайм» прокоментував так: «Росія може існувати без України; Україна може існувати без Росії, але Радянський Союз не може існувати без України. Він закінчився»[40, с. 566]. Головна мета НРУ, що полягала у відродженні української державності, була реалізована двома юридичними актами 1991 року: голосуванням Верховної Ради за «Акт проголошення незалежності України 24 серпня і голосуванням всього народу за цей документ на Всеукраїнському референдумі 1 грудня. Як зазначав В. Чорновіл: «Рух – це та велика політична сила, яка найбільше зробила для того, щоб Україна стала незалежною державою. В кінці 80-х – на початку 90-х років не можна було собі уявити розвитку України без Народного Руху України, без Народної Ради. До наших здобутків можна зарахувати й Декларацію про Державний суверенітет України й Акт незалежності і участь у референдумі – ми тоді доклали всіх зусиль, щоб було 92 відсотки за незалежність [41, с. 33].

Позитивним наслідком референдуму сприяла поряд з потужною пропагандистською кампанією національно-демократичних сил з цією метою і передвиборча президентська кампанія, учасники якої одноставно виступали за незалежність України. НРУ, як лідер національно-визвольної

го руху, завдяки якому у значній мірі Україна здобула державну незалежність, висунув претендентом на президентську посаду В. Чорновола. Для нього боротьба за незалежну Україну була змістом усього свідомого життя, тож участь у виборах підкреслювала не тільки світоглядну позицію, але й потребу реального здобуття країною справжнього державного суверенітету. В. Чорновіл був переконаний у необхідності продовжувати боротьбу за цю стратегічну мету, прагнув перемогти у виборчих змаганнях. Однак опозиція не спромоглася виставити єдиного кандидата у президенти України. Незважаючи на те, що Рух висунув В. Чорновола, однак такі його лідери, як І. Драч і М. Горинь, як і УРП, агітували за Л. Лук'яненка, ПДВУ – за І. Юхновського і за В. Гриньова. Всього до виборчого бюлетеня було включено прізвища шести кандидатів. Базові програмні засади тогочасних конкурентів збіглися, але, як відзначав В. Чорновіл, своє бачення вільної України, на відміну від основного конкурента, представника старої комуністичної номенклатури, новітнього державотворця Л. Кравчука, він виношував упродовж трьох десятиків років. То ж для нього посада президента була інструментом, який мав забезпечити якісні зміни в державі.

Така кількість кандидатів від опозиції дезорієнтувала виборців, викликала гірке розчарування таким станом справ. На президентських виборах першим Президентом незалежної України став Л. Кравчук, за кандидатуру котрого проголосували більше 61% виборців. В. Чорновіл посів друге місце (понад 23 %), одержавши перемогу у трьох західних областях – Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській. Як наголошував сам В. Чорновіл: «У нас був шанс виграти в 1991 році президентські вибори – тоді б розвиток України пішов зовсім іншим шляхом... А ми – як ми, українці, вміємо, - почали між собою буцькатися лобами. У результаті віддали старій комуністичній номенклатурі владу. Якби ми наприкінці 91-го – на початку 92-го року... наполягли на виборах до парламенту, а не тягли три роки, був би абсолютно демократичний парламент й історія України пішла б іншим шляхом, і не було б тих проблем, які існують сьогодні»[42, с. 63].

Президентські вибори 1991 року яскраво засвідчили, як мало чого навчили борців за волю України уроки навіть недавньої історії. За кілька місяців до референдуму та президентських виборів їх об'єднувала ідея незалежності України. Те ж, що сталося після переможних днів серпня 1991 року, можна назвати трагедією молоді української демократії. Україна не пішла шляхом країн Балтії та наших західних сусідів. Формально заборонивши Компартію України, залишили комуністів при владі, не зламали хребта створеній ними радянській системі, на хвилі всенародного піднесення не обрали нового демократичного парламенту. Саме тоді виразно проявилася перша серйозна тріщина серед лідерів національно-ви-

звольного руху. Вони роз'єдналися у змаганнях за президентське крісло, за лідерство в партіях і партійках, за другорядні посади, що їм, як кістку, жбурнула зі свого столу номенклатура, яка, оговтавшись від паніки, звичайнісінько вкрала собі демократичні гасла, чудово опанувала незвичну їй досі фразеологію, залишивши за собою головне – владу, важелі впливу на всі сфери життя держави та суспільства. В. Чорновіл неодноразово наголошував, що ідея єдності для українського народу, для патріотів України у всі часи була не менш важливою, ніж ідея державності.

Не буває абсолютно досконалих і бездоганих у всьому людей. Але ідеї побудови незалежної, вільної, демократичної, сильної і успішної України було підпорядковане все громадське та особисте життя В. Чорновола. Своє бачення шляху побудови незалежної України В. Чорновіл сформував у таборах. Реформи, а не революція, сила закону, а не закон сили, добробут народу, а не загальні злидні, суспільна злагода, а не закореніла ворожнеча, демократія, а не диктатура. Його важко назвати революціонером, а тим більше таким, яким був В. Ленін, що заради захоплення влади готовий був пролити ріки людської крові. Політик В. Чорновіл був несумісний з головним принципом фанатиків – досягнення мети за будь-яку ціну. Завжди, всюди й у всьому він залишався інтелігентом, а його віра і відданість головній ідеї життя не могли змінити його природу, бо вони не були сліпими. Його ідея і його віра були продуктами не запаленого розуму чи хворобливого ентузіазму, не якоїсь манії, а глибокої внутрішньої культури, інтелекту і доброго людського серця.

Давно час знайти в собі мужність зізнатися, що президентські вибори 1991 року й набрані В. Чорноволом 24 % стали для народу добровільно викинутим на смітник історії шансом стати цивілізованою європейською державою. Ні, президент В. Чорновіл не порятував би країну ні від криз, ні від бід, ні від зовнішніх ворогів. Але якби український народ тоді не злякався необхідності якось змінюватися, то сьогодні молода Українська держава знаходилася б в зовсім іншій якійсь площині розвитку. На жаль, лише втративши його, українці змогли по-справжньому оцінити масштаби і роль В. Чорновола в історії України.

Джерела та література

1. Шляхи до цивілізованої державності України: політологи розмірковують, дискутують// Український історичний журнал.- 1992.- № 8.- С. 7.
2. Литвин Володимир. Історія України.- К., 2009.- С. 619.
3. Адамович С.В. Діяльність Народного Руху України в Донбасі в умовах здобуття Україною незалежності// Народний Рух України: місце в історії та політиці. Матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю НРУ. 28-29 травня 2009 р., м.Одеса.- Одеса, 2009.- С. 13.

4. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). Ф.1. Оп.32. Спр.2872. Арк.161.
5. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.32. Спр.2764. Арк.112, 116.
6. Молода Галичина, 1991. 18 квітня. С.1.
7. Кульчицький С.В. Народження Народного Руху України // Український історичний журнал.- 2010.- № 1.- С. 10.
8. Україна: політична історія ХХ-ХХІ століття.- К., 2007.- С. 919, 920.
9. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2555. Арк. 22, 23.
10. Бойко О. Україна 1991-1995 рр.: тіні минулого чи контури майбутнього? К., 1996. С.140, 141.
11. Даниленко В.М., Смольницька М.К. Шлях до незалежності: громадські рухи й суспільні настрої в УРСР другої половини 1980-х рр. // Український історичний журнал. 2011. №4. С.87.
12. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.32. Спр.2555. Арк. 22, 23.
13. Цебенко І.М. Жінка і український самвидав// Жіночий рух в Україні: історія і сучасність.- К., 1994.- С. 106.
14. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.32. Спр. 2658. Арк. 21.
15. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.32. Спр. 2557.- Арк. 16.
16. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.32. Спр. 2642.- Арк. 76.
17. Губа П.І. Народний Рух України – предтеча незалежності. Становлення і розвиток НРУ мовою української періодики. 1989-1999// Народний Рух України: місце в історії та політиці. Матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 20-річчю НРУ.- Одеса, 2009.- С. 56.
18. Ключ Ігор. Народження Народного Руху України на Хмельниччині// Джерело.- 2017.- № 11 (29).- С.3.
19. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.32. Спр. 2556. Арк. 42.
20. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.32. Спр. 2658. Арк. 68-70.
21. Там само.- Арк. 90-94.
22. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.32. Спр. 2558. Арк. 107-112.
23. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.32. Спр. 2656. Арк. 122.
24. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.32. Оп.2. Спр. 1005. Арк. 11.
25. Горинь Б. Народний Рух України: осмислення пройденого шляху// Час Руху.- 2012.- № 18 (195).- С. 2.
26. Три дні вересня вісімдесят дев'ятого. Матеріали Установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову.- К., 2000.- С. 282.
27. Провісники свободи, державності і демократії. Документи і матеріали. До 20-ї річниці створення Народного Руху України.- К., 2009.- С. 10.
28. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.32. Спр. 2558. Арк. 109-110.
29. Дзіндра Л.Ф., Шмирьова В.І., Гусак Ю.А. Формування політичної нації в Україні та її роль в розбудові незалежної держави// Народний Рух України: місце в історії та політиці. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю Незалежності України.- Одеса, 2011.- С. 103.
30. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.32. Спр.2861. Арк.1-2.
31. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.32. Спр. 2767. Арк. 2.

32. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.32. Спр. 2767. Арк. 2-4.
33. Гончарук Г. Народний рух України. Історія.- Одеса, 1997.- С. 84.
34. ЦДАГОУ. Ф.270. Оп.1. Спр.98. Арк.7-8.
35. Бойко О.Д., Литвин В.М. «Нове мислення» // Політична історія України. ХХ століття. У 6 томах.- Т. 6.- К., 2003.- С. 7.
36. Литвин Володимир. Історія України.- К., 2009.- С. 677.
37. ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.11. Спр.2038. Арк.20.
38. Історія України: нове бачення. У двох томах. Том 2.- К., 1996.- С. 418.
39. Акт проголошення незалежності України// Відомості Верховної Ради УРСР.- К., 1991.- № 38.- С. 502.
40. Бойко О.Д. Історія України.- К., 2003.- С. 566.
41. Чорновіл В'ячеслав: біографії, статті, цитати.- К., 2003.- С. 33.
42. Чорновіл В. Пульс української незалежності. Колонка редактора.- К., 2000.- С. 63.

*Катерина Гурська
м. Хмельницький*

**ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ
ВОЛОДИМИРА ДЕНИСОВИЧА КРАСИЦЬКОГО –
МУДРОГО УЧИТЕЛЯ ТА АДМІНІСТРАТОРА
(до 85-річчя з дня народження)**

Публікація актуалізує питання розвитку освіти Хмельниччини в 1977–1993 рр. завдяки діяльності педагога Красицького Володимира Денисовича. Робота містить огляд основних його поглядів на виховання учнів, удосконалення педагогічного рівня області, демократизації управлінської діяльності у закладах освіти. Проаналізовано роботу в напрямку патріотичного та інтернаціонального виховання, питання про відродження рідної мови в закладах освіти.

***Ключові слова.** Хмельниччина, Красицький В. Д., освіта, група продовженого дня, школа, демократизація, педагог, реформи.*

*«Мене дехто називає теоретиком,
але це не прожескти, це необхідно кожному,
щоб знайти, хто він і звідки, щоб повернути національну гордість,
щоб з повним правом говорити: ми виховуємо патріотів»*

В. Красицький

Діяльність Володимира Денисовича Красицького пов'язана з процесами реформування у непростий час становлення українського державотворення кінця 80-х – поч. 90-х рр. ХХ ст. Зміни, які відбулися в освіті Хмельниччини в цей період безпосередньо пов'язані з його управлінською та педагогічною діяльністю [6].

Виходець із мальовничого подільського селища Стара Ушиця, що на Кам'янецьчині, народився 19 вересня 1936 р. у селянській сім'ї Дениса Йосиповича та Антоніни (Мотрини) Климентіївни Красицьких. Після закінчення Староушицької середньої школи хлопець вступав до Чернівецького університету, однак не пройшов за конкурсом і виїхав до Росії. Там влаштувався на роботу лісорубом у Пижимському ліспромгоспі на Алтай. Звідти у 1955 р. його призвали до лав Радянської Армії. Службу проходив в Іркутській області.

По завершенню військової служби Володимир Денисович вступив до Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту. Провчившись рік, перевівся на заочне відділення і переїхав в м. Горький, де працював слюсарем-складальником на заводі фрезерних агрегатів, а згодом – електриком у друкарні видавництва «Горьковская правда». Там його обрали секретарем комітету комсомолу, а згодом – головою профспілкового комітету [1].

Курсова робота
по Новій історії
студента IV курсу
історико-філологічного
ф-та (заог. від.)
Горьковського державного університету
ім. Лобачевського
Красицького Володимира
Денисовича

*Курсова робота студента В. Д. Красицького за 1965 р.
/з сімейної архіву/*

Далі Володимир Денисович вступив на історико-філологічний факультет Горьковського державного університету, по завершенню якого у 1967 р. розпочалася нова – педагогічна – сторінка в його житті. Відтоді він назавжди поєднався з педагогікою. Заглибившись у внутрішкільне життя, почав розробляти методику позаурочного навчально-виховного процесу з учнями, зосередивши увагу на організації роботи груп продовженого дня [5]. Навіть ставши директором школи-інтернату, а згодом – заступником завідувача міським відділом освіти, Володимир Денисович не переставав удосконалювати свою методику. А у 1973 р. її було успішно впроваджено в школах-інтернатах і загальноосвітніх школах м. Горького. Про передовий досвід педагога тоді опублікували декілька статей в педагогічних періодичних виданнях [1].

Але любов до рідного краю була сильніша за стрімкий кар'єрний злет. Врешті, в січні 1974 р. його мрія здійснилася – сім'я переїхала до України, в м. Кам'янець-Подільський, де Володимир Денисович влаштувався на посаду викладача політичної економіки Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту. На батьківщині досить швидко помічають його глибоке розуміння справи та творчий підхід і призначають директором середньої школи №1 [8].

4 листопада 1977 р. в мікрорайоні Черемушки відбулося відкриття середньої школи № 16.

«На той час вона мала 19 класів, працювали 43 педагоги, – розповіла заступник директора з навчально-виховної роботи Надія Ващук. – Першим її директором став Володимир Красицький, і очолював заклад до 1986 року. Він був справжнім лідером, організатором, творцем школи, навколо якого згуртувався колектив педагогів-однодумців» [7].

Директор СШ №16 Красицький В.Д.

Підпис Красицького В. Д. з відомості про успішність учнів СШ № 16 за 1979/1980 навч. рік

Допоки вироблялася стратегія навчально-виховного процесу на перспективу, директор і його педагогічна команда активно взяли за вирішення тактичних завдань. Насамперед був облаштований спортивний майданчик для проведення оздоровчих заходів. За короткий період в школі було створено систему фізичного виховання учнів протягом усього робочого дня. Під особливим контролем директора було узгоджено час роботи груп продовженого дня з режимом підприємств, організацій, установ, господарств, де працювали батьки учнів. Продовжений день школярів приваблював змістовною розумовою і фізичною працею, цікавими розвагами в позаурочний час. Варто зазначити, що в результаті такої роботи груп продовженого дня Кам'янець-Подільська середня школа № 16 стала прикладом не тільки на теренах Хмельниччини, а й України [1].

Найбільшою гордістю директора В. Красицького і усього педагогічного колективу стало трудове виховання школярів на основі їх продуктивної праці на базі автоагрегатного заводу та колгоспів району. Так, у ЗОШ № 16 створилась чітка система трудового навчання та профорієнтація школярів [5]. На базі шкільних навчальних майстерень школи було створено постійно діюче трудове об'єднання школярів «Автодеталь». Воно фактично перетворилося в ще один підрозділ заводу, де працювали учні 5–8 класів, набуваючи навичок робітничих професій токаря, слюсаря, фрезерувальника [1].

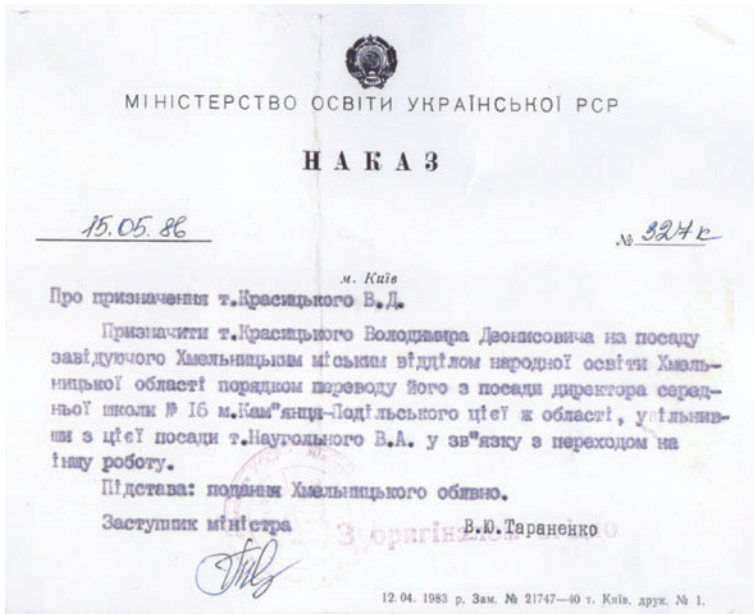
Робочі будні директора школи В. Д. Красицького

Плідна робота Володимира Денисовича у 1986 р. привела його у крісло завідувача Хмельницьким міським відділом освіти. На цій посаді він стає генератором перебудовчих етапів освіти міста Хмельницького. Серед основних пріоритетів вважає роботу в напрямку патріотичного та інтернаціонального виховання, ставить питання про відродження рідної мови в закладах освіти: «Мова – то лише основа і не можна вважати, що повернувши її нашим дітям, ми вже повернемо все. Зовсім, ні. Це тільки маленький крок у пізнанні свого рідного. Національне мистецтво – пісні, щедрівки, колядки, гаївки, народні промисли – вишивання, ткацтво, різьба, гончарство – усе це повинно набувати цінностей в очах молоді. Вони повинні глибше пізнавати свій край, знати історію свого народу... я за красзнавчі музеї в кожній школі, за музеї міста, вулиці, школи. Тільки, щоб це були учнівські і діючі музеї», – казав він.

На цій посаді В. Д. Красицькому вдалось тісніше згуртувати управлінців на пошуки нових форм роботи. Він був ініціатором багатьох починань в удосконаленні навчально-виховного процесу, одним з перших в Україні, особливо після здобуття нею незалежності, розпочав втілювати ідею демократизації управлінської діяльності у відділах та закладах освіти [1].

З 1992 р. Володимира Денисовича призначають на посаду начальника управління освіти Хмельницької обласної державної адміністрації. Захоплений процесами розбудови незалежної України, здійсненням реформ в економічній і соціальній сферах, він одним з перших у закладах освіти

Україні втілював ідею демократизації управлінської діяльності і став одним із розробників Національної державної програми «Освіта», багато працював над питанням демократизації та гуманізації освіти [5, 6].

Важливу роль у демократизації управління, на думку Володимира Денисовича Красицького, повинні були відігравати різного роду демократичні структури. Демократизацію управління в закладах освіти він вбачав у діяльності дитячо-юнацьких братств, які створюються на основі спільних інтересів і родинних засад спілкування, через які найповніше реалізуються потреби особистості на демократичній основі [8].

В інтерв'ю газеті «Майбуття» – першої газети управління освіти, створення якої теж його заслуга, відповідаючи на питання: «Що врятує освіту?», Володимир Денисович відповів: «Освіту врятує вчитель», розуміючи, що сучасна школа потребує нового вчителя, вільного від стереотипів заідеологізованого мислення, ерудованого, культурного, не виконавця інструкцій та розпоряджень, а критично мислячого, котрий відродив у собі почуття гідності та особистої відповідальності [6].

В роки, коли В. Д. Красицький очолював управління освіти (1992–1993) в області було створено 7 шкіл нового типу (гімназії і ліцеї), обласний педагогічний ліцей, відкрито дві школи мистецтв, політехнічний

коледж і комерційний технікум. Майже у всіх районах – гімназії і ліцеї для творчо обдарованих дітей. Розпочала роботу психологічна служба системи освіти [6].

*Відкриття обласного педагогічного ліцею в Кам'янці-Подільському
/1 вересня 1993 р./*

В. Д. Красицький – мудрий наставник, ініціатор реформ для всіх освітян області, адже особливого значення він надавав навчання педагогічних кадрів [8]. Тому поєднував діяльність адміністратора з викладацькою діяльністю на кафедрі педагогіки і психології обласного інституту удосконалення вчителів [6].

Володимир Денисович постійно проводив колеґії управління освіти, на яких розглядались питання планування роботи, звіти про роботу районних відділів освіти, закладів освіти області. Зокрема, доповідаючи на засіданні спільної колеґії управління освіти обласної державної адміністрації і ради обласного інституту удосконалення вчителів 9.10.1992 р., він зауважив, що метою освіти в Україні є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору [3].

На жаль, педагогу-новатору не вдалось втілити в життя усе задумане. Невблаганна смерть забрала Володимира Денисовича в розквіті творчих

сил, вразивши хмельничан. Про таких як він слова: згорів на роботі. Підступна хвороба серця обірвала його життя на 58-му році життя, 24 жовтня 1993 р. [1].

«Тато помер раптово – від серцевого нападу, – розповів син Павло Володимирович Красицький. – Він горів роботою, все пропускав через серце. Ми так зараз не живемо».

Син згадує, що батько практично не бував у відпустках і щоденно довго затримувався на роботі, адже на рубежі 90-х все переживало оновлення, і потрібно було брати на себе відповідальність за реформи.

Крім того В. Д. Красицький вів активну громадську роботу, неодноразово обирався депутатом Кам'янець-Подільської та Хмельницької міських рад. У 1986 р. за сумлінну працю йому було присвоєно почесне звання Заслужений учитель України [2].

Найкращим відпочинком для себе, зі слів рідних, він вважав відвідини батьківської хати в селі, де любив зібрати усю родину, друзів і співати з ними народні пісні.

«Він любив життя, любив роботу, друзів, – каже Павло Красицький, – нам всім зараз так не вистачає цієї любові...» [8].

«А вже ми, твої онучки, дідусю, знайомимось з твоєю діяльністю з архівів та наукових праць і пишаємось тобою»

Приємно відзначити, що уся сім'я Володимира Денисовича Красицького, перейнявши його шлях, є педагогічною.

Красицький В. Д. з сім'єю /фото з родинного архіву/

Ім'я Володимира Денисовича Красицького тепер носить Хмельницька гімназія №1. Біля входу в приміщення прикріплена пам'ятна дошка, на якій зображено портрет педагога і зроблено надпис: «Красицький Володимир Денисович. 19.09.1936–24.10.1993. Заслужений вчитель Української РСР. Ініціатор відкриття першої гімназії в м. Хмельницькому». Для кращих учнів міською радою встановлено стипендії ім. Володимира Красицького [1].

Пам'ятають методику роботи Володимира Денисовича і у Кам'янці-Подільському не лише випускники та вчителі ЗОШ № 16, а й ті педагоги міста, з якими він спілкувався.

Джерела та література:

1. Блажевич Ю, Блажевич О., Ващук Н. Володимир Красицький – талановитий педагог-новатор, реформатор освітянської галузі Хмельниччини : До 80-річчя з дня народження // Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2016 рік. С. 149–155.
2. Група товаришів. Красицький Володимир Деонисович : Некролог // Подільський вісник, 26 жовтня 1993, № 120. С. 3.
3. Державний архів в Хмельницькій області (ДАХМО). Ф. Р.908. Оп. 4. Спр. 759. Арк. 10–16.
4. ДАХМО. Ф. Р.1091. Оп. 5. Спр. 385.
5. Лупійчук А. В. Красицький Володимир Денисович педагог-новатор, реформатор освіти на Хмельниччині, «Заслужений учитель УРСР», «Відмінник народної освіти» // Окрилені мудрістю : біографічні портрети керманів освіти Кам'янця-Подільського / Автори-упорядники Ферманюк Л. С., Ящук М. А., Дутко О. М. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2018. С. 137–138.
6. Морозова Тамара. Володимир Красицький // Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Хмельниччина : роки становлення та поступу (1937–1997). Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет. Хмельницький : Доля, 1997. С.75–78.
7. Пальчиківська Любов. Сценарій фільму напишуть учні. Газета Подільянин, 8 грудня 2017 р.
8. Ратушняк О. Г. Творчий шлях Красицького Володимира Денисовича // Матеріали III науково-краєзнавчої конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». Хмельницький. С. 593-598.

*Микола Дзізінський
Валерій Ячмінь
Вікторія Босак
м. Хмельницький*

**ВТРАТА ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ЧИ НОВІ МОЖЛИВОСТІ ЗДОБУТТЯ КВАЛІФІКОВАНИХ
КАДРІВ: ЧОМУ УКРАЇНСЬКА МОЛОДЬ ОБИРАЄ
ПОЛЬСЬКІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ**

У статті охарактеризовано причини зовнішньої міграції українського населення. Вказано, що одним з можливих шляхів міграції української молоді є навчання за кордоном. Зазначено, що українці для навчання за кордоном найчастіше вибирають Польщу. Висвітлено чинники, які впливають на вибір польської освіти серед українського студентства.

Ключові слова: міграція, молодь, освіта, Польща, університет.

В Україні зовнішня міграція сформувалася в умовах високого рівня безробіття, обмеженої можливості офіційного працевлаштування, вимушеної неповної зайнятості, а також низького рівня оплати праці та, як наслідок, бідності працюючого за наймом населення. Особливо актуальним є еміграція молоді, тобто населення у віці від 14 до 35 років [1, с. 26].

У таких умовах поступово формувався тренд на перспективність роботи поза межами України. І якщо попервах таку роботу розглядали як тимчасову із вкладенням зароблених коштів в Україні, то поступово виїзд для працевлаштування поза межами держави став пріоритетним для майже третини працездатного населення [2, с. 52].

Враховуючи європейську інтеграцію, задекларовану як стратегічний напрям розвитку України, яка є не лише зовнішньоекономічним вектором, але й орієнтиром цінностей для всього українського суспільства. Інтеграцію України до ЄС сьогодні підтримують усі структури влади та більшість українського населення. Однак, процес євроінтеграції нашої держави супроводжується низкою проявів, одним із яких є зростання обсягів освітньої міграції [3, с. 29].

В українському суспільстві отримання освіти за кордоном набуває все більшої популярності, а саме зростає кількість українських студентів, що там навчаються, розширюються можливості доступу до закордонної освіти, все частіше на вітчизняний ринок праці виходять українці із закордонними дипломами [4, с. 85].

Яскравим прикладом використання освітньої міграції для молодих українців є Польща. За даними аналітичного центру CEDOS станом на 2017 р. студентами в інших країнах були понад 77 тис. українців, але найчастіше вирушали вчитися саме до Польщі [5].

Таблиця 1 [6]

Кількість українських студенток та студентів за кордоном, 2016/2017 рік

Популярність польських ВНЗ має кілька пояснень: на території України проводиться «агресивна» рекламна кампанія з їх сторони, а умови вступу є надзвичайно ліберальними. В деяких випадках подача документів не вимагає особистої присутності, а відбувається он-лайн на сторінці навчального закладу [7, с. 116].

Українські студенти виділяють три аспекти, які впливають на їх рішення навчатися за кордоном, зокрема у Польщі. Найпопулярніші – бажання отримати диплом європейського університету з метою подальшого працевлаштування в ЄС; бажання мати більше знань, які допомогли б із працевлаштуванням у ЄС; незадовільні умови життя в Україні (система охорони здоров'я, транспортна інфраструктура, ринок житла тощо).

Якщо іноземець не має права безкоштовно навчатися на програмі повного циклу в польському державному університеті, багатьох заохочують досить низькі ціни на навчання (порівняно із Західною Європою) – зазвичай від 2000 до 6000 євро на рік. До того ж іноземці польського походження, що вступають на платну програму, мають право на знижку (30 %). Вступники, які не розмовляють польською, можуть відвідувати підготовчі мовні курси, що тривають 9 місяців і проводяться багатьма державними університетами.

Багатьох українських громадян мотивує навчатись у Польщі правило, згідно з яким іноземці, що мають право на безкоштовну освіту (наприклад, власники Карти поляка), також мають право на державну стипендію.

Здобувачі польських урядових стипендій можуть навчатись у Польщі безкоштовно. Міжнародні угоди визначають річний ліміт місць для них. Українські студенти, крім цього, мають право на урядові стипендії та гранти, створені для підтримки громадян країн Східного партнерства.

З 1 травня 2015 р. всі студенти, що навчаються на програмах денної форми мають право працювати без дозволу на роботу (це стосується також студентів з візою і без дозволу на проживання). Це правило також заохочує до навчання в Польщі, оскільки вже під час навчання студенти можуть здобувати досвід роботи в польських компаніях.

Також варто згадати, що час проведений у Польщі, під час навчання у польському університеті, потім може частково бути врахований як період перебування в країні для отримання громадянства. Це також є додатковою мотивацією для українців навчатись у Польщі.

Після закінчення навчання на денній формі в Польщі українські студенти можуть отримати дозвіл на перебування в країні на один рік з метою пошуку роботи. І що особливо важливо, вони не потребують окремого дозволу на роботу.

Крім того, в останні роки Польща зазнала суворої демографічної кризи, яку спричинило як природне скорочення населення, так і еміграційні

тенденції серед поляків працездатного віку. Наслідки цієї демографічної ситуації найбільше позначаються на секторі освіти та на ринку праці. Найбільш гострі та суворі наслідки цих тенденцій відчують приватні університети, які перебувають під загрозою закриття чи принаймні серйозних скорочень. У цьому контексті польський уряд розглядає іноземних громадян, як важливе джерело потенційних студентів і, внаслідок цього, кваліфікованої робочої сили, якої бракує на польському ринку праці.

Представники і державних, і приватних польських університетів підкреслюють, що українці легко інтегруються в студентські групи, вивчають польську мову дуже швидко і, зазвичай, не потребують багато допомоги для інтеграції в широке польське суспільство. Саме тому українців бачать, як найкращу групу для процесу інтернаціоналізації польських університетів через їхню культурну та лінгвістичну близькість [8].

Отже, українська молодь воліє навчатися у польських навчальних закладах з метою отримати доступ до ринку праці в країнах ЄС та подальшої еміграції. У зв'язку з цим, Україна втрачає найбільш продуктивне населення, що може призвести до негативних наслідків всередині самої держави. Без проведення глибоких соціально-економічних реформ Україна не зможе втримати молодь на своїх теренах, і тому ця проблема потребує виняткової уваги з боку держави. Адже вибір української молоді не є випадковим: вищі зарплати, кращі умови праці, можливість реалізуватися професійно, спрощеність візового режиму, схожість мов – все це впливає на їх рішення.

Джерела та література:

1. Брензович К. С., Глодан М. П. Аналіз міграційних потоків молоді України / Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. №16. С. 26–29.
2. Ніколаєць К. М., Ожелевська Т. С. Сучасна освітня міграція і Україна / Економіка та держава. 2021. № 9. С.52–56.
3. Сандугей В. В. Освітня міграція в контексті євроінтеграції вітчизняної економіки / Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2018. № 4 (15). С. 29–34.
4. Гнатюк Т. О. Освітня міграція з України: сучасні тенденції / Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету / Серія : Економіка і менеджмент. 2018. № 33. С. 85–89.
5. Трощук С. Між батьківщиною та перспективою : чому українські студенти їдуть за кордон / URL : https://zaxid.net/mizh_batkivshhinouy_i_perspektivoyu_n1488722 (дата звернення 31.10.2021).
6. Українське студентство за кордоном : дані до 2017/18 навчального року / URL : <https://cedos.org.ua/researches/ukrainske-studentstvo-za-kordonom-dani-do-201718-navchalnoho-roku/> (дата звернення 31.10.2021).

7. Українське суспільство : міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 396 с.
8. Українське студентство в Польщі: політики залучення, інтеграції та мотивація і плани студентів / URL : <https://cedos.org.ua/researches/ukrainski-studenty-v-polshchi-polityky-zaluchennia-intehratsii-ta-motyvatsiia-i-planu-studentiv/> (дата звернення 31.10.2021).

Сергій Єсюнін
м. Хмельницький

ДВІ БУДІВЛІ РІЗНИХ ЕПОХ ЗА ОДНІЮ АДРЕСОЮ: ПРИБУТКОВИЙ БУДИНОК КІНЦЯ ХІХ СТ. ТА ГОТЕЛЬ 1930-Х РР. У М. ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ

Досліджено історію двох будівель – прибуткового будинку купця Пінхаса Мозеля кінця ХІХ ст. та готелю 1930-х років, які на сьогодні є пам'ятками архітектури місцевого значення міста Хмельницького.

Ключові слова: *прибутковий будинок, купець, Мозель, готель, музичне училище, Проскурів*

Серед пам'яток архітектури місцевого значення у місті Хмельницькому за адресою вул. Проскурівська, 79 зазначені дві будівлі: прибутковий будинок П. Мозеля кінця ХІХ ст. та готель 1936-1939 рр. [9]. Будівлі, прибудовані одна до одної, розміщені на розі вулиць Проскурівської та Івана Франка.

Забудова ділянки на розі вулиць Проскурівської та Івана Франка простежується з кінця ХІХ ст. Саме в цей час, за перспективним планом забудови міста Проскурова 1888 р. були затверджені нові вулиці та квартали у східному напрямку від центральної частини міста [4]. Зокрема, на перетині вулиці Олександрівської (нині – вул. Проскурівська) та Новобульварної (нині – Івана Франка), був утворений квартал, в якому виокремили 13 ділянок під забудову (див. Іл.1). Більшість з них – ближче до середини кварталу, були заболочені. Ближче до вулиць мали відносно нормальні умови для ведення господарства та будівництва. Цей факт вплинув на подальшу забудову кварталу – ділянки вздовж вулиць Олександрівської та Новобульварної придбали вже на початку 90-х років ХІХ ст., а от інші (в середині кварталу) так і залишились незабудованими до середини ХХ ст.

Оразу після затвердження плану дві ділянки на розі вулиць Олександрівської та Новобульварної придбав проскурівський 1-ї гільдії купець

Пінхас Міхельович Мозель (див. Іл.1.1). У 1890 р. купецька родина Мозелів взяла в оренду на 12 років ще одну ділянку в цьому кварталі – уздовж вул. Олександрівської. Орендну угоду оформили на онука Лейві Мозеля [15, арк.1-3]. Наприкінці XIX ст. купецька родина Мозелів, яка складалась з Пінхаса, його сина Хаїма та онука Лейві була однією з найбагатших. Купець П. Мозель був у місті головним підрядником у мурованому будівництві та постачанні лісоматеріалів, тримав торгівлю посудом та орендував міський Бузький млин [2, с.1647]. За відомостями 1888 р. П. Мозель сплачував з торгових документів у міський бюджет найбільше за всіх інших представників проскурівського бізнесу податків – 111 руб. 25 коп [17, арк.23-63]. Син Хаїм Мозель сплачував набагато менше податку – 6 руб., тим не менш був відомий у місті як благодійник – він утримував власним коштом у власному будинку молитовну єврейську школу [12, арк.7].

Маючи достатні фінансові можливості, у 1892 р. родина Мозелів збудувала на взятій в оренду ділянці парову олійню (див. Іл.2). Кошти вклав дід Пінхас Мозель, управляючим підприємства став син Хаїм, а дозвіл на олійню отримав онук Лейві [15, арк.1-3]. Двір для завозу, сортування та просушки сім'яні, а також одноповерхове дерев'яне виробниче приміщення розмістились по шосе вулиці Олександрівської (нині – вул. Проскурівська, приблизно в районі входу до теперішнього стадіону «Поділля»).

У 90-х рр. XIX ст. П. Мозель завершив ще одне будівництво – була споруджена одноповерхова цегляна будівля для крамниць. Її звели вже на власній ділянці – на розі з вул. Новобульварною (нині – Івана Франка).

Наприкінці XIX ст. до П. Мозель активно вводить до свого бізнесу сина Хаїма Мозеля, заснувавши Торговий дім «Мозель і Син» (контора розмістилась у вищезгаданій будівлі з крамницями). Купець Хаїм Мозель став повноцінним власником родинної олійні, але цей бізнес під його керівництвом доволі скоро зазнав краху – 8 лютого 1900 р. парова олійня вщент згоріла. Як зазначалось у поліцейському рапорті: «В Проскурове, на паровом маслостройном заводе Хаим Мозеля 8 февраля 1900 года, вследствие неосторожности обращения с огнем, произошёл пожар, уничтоживший здание завода, машины, масло, масленичные продукты, а также конторские книги и векселя. Убытков на 93648 руб. 30 коп.» [6, арк.8]. Із подальшої історії відомо, що збитки від пожежі були здебільше компенсовані страхувальниками, проте олійню Мозелі не стали відновлювати. Адже за два роки (1902 р.) закінчувався договір про оренду землі, на якій діяло підприємство.

Тим часом, наприкінці XIX ст. між олійнею та будівлею з крамницями, на вільній ділянці уздовж вул. Олександрівської (нині – вул. Проскурівська), купець П. Мозель закрив двоповерховий прибутковий будинок.

Прибутковий будинок, двоповерховий, цегляний, у плані прямокутний. Виконаний у цегляному стилі із застосуванням романсько-готичних деталей, змодельованих у відкритій цеглі. Загальний об'єм поділений міжповерховим карнизом. На головному симетричному фасаді виокремлюється центральна розкріповка, яка на першому поверсі має парадний вхід, на другому – напівциркульне вікно, фланкована здвоєними напівколонами та увінчана триступеневим трикутним аттиком із круглим віконцем. Симетрично від центральної розкріповки розміщені дві бічні розкріповки з триступеневим карнизом, які завершуються на рівні першого поверху. Бічні фасади мають розкріповки увінчані аттиками, аналогічними головному фасаді. Вікна прямокутні, оздоблені замковими каменями, аттики та карнизи фасадів увінчані типовими для цегляної архітектури зубчиками. Дах чотирьохскатний, спочатку покритий листовою бляхою, яку 1960-х роках змінили на шифер (див. Іл. 7, 9).

Будинок був виконаний у притаманній для забудови Проскурова (нині – Хмельницький) та інших міст Південно-Західного краю (Київська, Волинська та Подільська губернії) кінця XIX – початку XX ст. цегляному стилі.

Цегляний стиль – напрямок, який став повноцінним та самодостатнім стилістичним надбанням архітектури другої половини XIX ст. Це відбулося завдяки індивідуальному авторському баченню передусім київськими архітекторами шляхів розвитку неоренесансного стилю. Вважається, що принцип формування пластики фасаду будівель тільки завдяки використанню нетинькованої цегли саме для оздоблення житлових будинків був впроваджений відомим київським архітектором В.М. Ніколаєвим, котрий запозичив його з європейської архітектури, коли проходив у 1874 р. курс стажування у Австрії та Німеччині. Подібна техніка, коли сама площа стіни та фактурне використання цегляного мурування виконували роль оздоблення фасаду, потребувала дуже якісних будівельних матеріалів та непересічної сміливості автора, адже в Росії XIX ст. «цегляний» стиль використовувався до цього виключно у промисловій та військовій архітектурі для будівництва об'єктів, що не потребували значних капіталовкладень на своє оздоблення і були «невибагливими» до місцевих кліматичних умов. Тому цегляний стиль в XX ст. на теренах Російської імперії відносився до раціоналістичного напрямку еkleктики. Серед особливостей цього напрямку слід виділити: формування структури фасаду за допомогою відкритого декоративного мурування; раціоналістичне поєднання елементів декору необробленого мурування та накладного орнаментального ліплення; візуальне сприйняття площини стіни виключно за рахунок гри світла і тіні необробленого мурування; активне використання елементів оздоблення та форм з готичної та романської архітектури; ви-

користання дуже якісної цегли та наявність великої кількості формують-ючих елементів [19, с.156-158].

До цієї течії архітектури належали збудовані наприкінці XIX – на початку XX ст. у Проскурові (нині – Хмельницький) цілий ряд будинків, більшість яких зберіглась до нашого часу: вул. Проскурівська 2, 5, 17, 18, 47, 83, Грушевського 84, 96, Проскурівського підпілля, 70, 75, 77, Кам'янецька 14, Шевченка 69, Гагаріна, 3, Європейська, 4, комплекси військових містечок по вул. Л. Толстого, Івана Франка, Сіцінського, Козачої, Болбочана та ін.

Найбільш подібними у Проскурові (нині – Хмельницький) до будинку, що збудував наприкінці XIX ст. П. Мозель, були житлові та штабні будівлі комплексу міських казарм 1890-х рр. – у «цегляному» стилі, застосуванням романсько-готичних деталей, з трикутними аттиками на фасаді. Враховуючи те, що П. Мозель почав споруджувати свій будинок майже в один час з військовим будівництвом, є ймовірність, що архітектори та інженери будівництва міських казарм могли виконати проект для купця. Тим більш, що він був одним із підрядників відомства військового будівництва – постачав будівельне каміння та лісоматеріали.

Будівництво прибуткового будинку П. Мозель завершив близько 1899 р. Цеглу та кахлі виготовляв для нього виготовляв один із цегельних заводів Проскурова, лиття та металеві конструкції – Проскурівський чавуноливарний механічний завод Б. Ашкіназі – про це свідчать дві чавунні підпірні колони на першому поверсі будинку, які збереглися до наших днів (див. Іл.3). Відомо, що завод Ашкіназі був заснований 1898 р. у кварталі між вулицями Новобульварною (нині – Івана Франка), Старобульварною (нині – Свободи) та Мільйонної (нині – Героїв Майдану). Виготовляв завод різноманітне чавунне лиття, металеві вироби, механізми для млинів, гуралень, цукрових заводів. Особливою гордістю підприємства були колодязні насоси власної конструкції [10, с.126].

Після спорудження П. Мозелем прибуткового будинку, на розі вул. Олександрівської та Новобульварної на початку XX ст. склалась наступна містобудівна ситуація: ділянки від рогу займали – контора торгового дому «Мозель и Син» (одноповерхова будівля), прибутковий двоповерховий будинок П. Мозеля та територія колишньої олійні (на ній не було забудови), далі уздовж вулиці Олександрівської порожні ділянки, після них – двоповерхова цегляна будівля міського двокласного училища, споруджена 1903 р. (будівля зберіглась, нині – Центр технічної творчості дітей, вул. Проскурівська 83).

У другій половині 1914 р., з початком Першої світової війни та проголошенням у західних повітах Подільської губернії військового стану, купець П. Мозель віддав прибутковий будинок у розпорядження військово-

вого відомства. У будівлі розмістилось ряд служб, підпорядкованих штабу Південно-Західного фронту.

В роки Української революції 1917-1921 рр. будинок використовувався різними військовими підрозділами, в період їх перебування у Проскуріві: армії Української Народної Республіки, Війська Польського, Червоної Армії.

Після встановлення радянської влади (кінець 1920 р.) будівля залишалась у розпорядженні військових. Зокрема, у 1923-1927 рр. тут розташовувався штаб 1-го кінного корпусу Червоного козацтва, яким на той час командував О. Городовиков. Цей факт у радянські роки набув широкого розголосу і Рішенням Виконавчого комітету Хмельницької обласної ради народних депутатів від 19.01.1983 за № 31 будинок був внесений до списку новоспоруджених та нововиявлених пам'ятників історії та мистецтва. Ще до цього рішення, у 1978 р. була встановлена пам'ятна дошка [13, с.31]. З незрозумілих причин пам'ятну дошку на честь перебування штабу 1-го кінного корпусу Червоного козацтва встановили на поруч розташованій будівлі колишнього готелю, збудованого пізніше історичної події.

Готель був збудований у 1936-1939 рр. на розі вул. Проскурівської (на той час – 25-го Жовтня) та Івана Франка (на той час – Речко). Двоповерховий, цегляний, тинькований, у плані Г-подібний, із закругленим наріжжям та двома головними фасадами. Виконаний у неокласичних рисах, прияманних одному з напрямків радянської архітектури довоєнного часу. В симетричній композиції будинку виокремлюється закруглене наріжжя з парадним входом та по два бічні ризаліти на кожному з головних фасадів (див. Іл.6, 8). З торця правого боку (уздовж вул. Проскурівської) прибудований до колишнього прибуткового будинку купця П. Мозеля (див. Іл.7, 8). Дах чотириохскатний, спочатку покритий цементною черепицею, яку 1960-х роках змінили на шифер.

Потреба у спорудженні готелю виникла на початку 1930-х рр. На той час Проскурів був окружним центром, населення складало 33 тисячі мешканців [3, с.1044]. У місті розташовувалось чимало адміністративних установ та військових частин (дивізія Червоного козацтва та ін.), працювали різноманітні заклади освіти (педтехнікум, 14 трудових шкіл), культури та охорони здоров'я, діяло 20 державних підприємств (найбільші – цукровий, механічний, пивоварний, цегельний заводи, деревообробна фабрика). Крім того, Проскурів був важливим транспортним вузлом, який стояв на перетині залізниць (станція Проскурів, станція і паровозне депо у приміських Гречанах) та шосейних шляхів (дороги на Кам'янець-Подільський, Старокостянтинів, Вінницю). Разом з тим, місто мало надзвичайно слаборозвинуте готельне господарство – діяв усього один готель (міськомунгоспу) та гостеві кімнати на вокзалі залізничної станції Про-

скурів. Фактично для більшості, хто прибув до Проскурова у службові відрадженьня або за особистими справами, виникла проблема з ночівлею.

Враховуючи незначні міські бюджети, питання з будівництвом готелю декілька років не брали до виконання. Лише у грудні 1935 р. було затверджене рішення про будівництво триповерхового готелю на 40-45 номерів та відведена земельна ділянка на розі вулиць 25-го Жовтня (нині – Проскурівська) та Держинського (нині – Свободи) [7, арк.1-2]. Проте, вже 1936 р. відмовились від цієї ділянки та обрали інше місце будівництва – ріг вулиць 25-го Жовтня (нині – Проскурівська) та Речка (нині – Івана Франка) (див. Іл.5). До того ж, із-за гострої нестачі будівельних матеріалів та коштів, вирішено було будувати двоповерховий готель. Таким чином, кількість номерів зменшилась. Після переробки проекту, у готелі запланували 35 номерів (16 одномісних, 12 двомісних, 7 тримісних) на 61 людину, а також приміщення для ресторану (110 кв. м) та магазину (106 кв. м) на першому поверсі [1, арк.60-67].

Обрання проектантми для будівництва готелю наріжної ділянки на центральній вулиці міста було не випадковим. Наріжна ділянка – один з найбільш розповсюджених варіантів вибору для забудови ділянки в межах центральних міських кварталів. Місця перетину декількох транспортних магістралей та ділянки на розі площ, отримали пріоритетний статус при будівництві нових готелів. В другій половині XIX – на початку XX ст. ст. до 60–70% від загальної кількості міських готелів, будувалися саме за цією композиційною схемою. Існувало три найпоширеніших варіанти такого розташування: класичний кутовий, трьохсторонній та трапецієподібний [19, с.80-81].

Для готелю в Проскурові обрали класичний кутовий – «найпростіший» та найбільш поширений. Готелі, побудовані за подібною схемою, знаходилися на перетині двох вулиць і відповідно мали два головних фасади. Основна відмінність цієї схеми від наскрізної ділянки, де також існувало два головних фасади, полягала у безперервності площинного сприйняття фасаду як єдиного композиційного та об'єднаного елемента всієї споруди. І якщо раніше вуличні фасади вважалися логічним продовженням єдиного фронту існуючої забудови вулиці та за своїм сприйняттям не відрізнялися від фронтальної забудови вулиці, то кутовий огляд подібних будинків кардинально змінював подібний образ. Площинний фасад перетворювався на об'єднаний елемент двох вулиць з перспективними скороченнями та просторовим відчуттям формують акценту на межі їх перетину [19, с.82]. Слід зазначити, що кутова перспектива за рахунок зорового сприйняття збільшує масштаб будівлі, на що і розраховували проектанти. Адже планувалось будувати не високий, двоповерховий готель, але який завдяки кутовому розташуванню візуально виглядає більш

значущим та «дорогим». Прямокутний головний корпус, який виходить на обидві вулиці, також дозволяє зробити більш компактну функціонально-розпланувальну схему – розташувати у цьому корпусі весь номерний фонд, а також приміщення для сервісного забезпечення приїжджих.

До того ж, обрання наріжної ділянки для будівництва готелю та класичний кутовий тип будівлі, створювали гарні містобудівні перспективи для майбутньої забудови сусідніх кварталів. Це знайшло підтвердження у 1937 р., коли харківським інститутом «Діпромiст» був розроблений Генеральний проект реконструкції Проскурова. За ним планувалось у сусідньому кварталі з готелем організувати центральну площу міста [4]. Будівля готелю мала стати одним із головних елементів у її формуванні (див. Іл.4)

Таким чином, після обрання 1935 р. місця для будівництва готелю та підготовки проектної документації, з 1936 р. розпочались підготовчі роботи та перший етап будівництва. Спочатку знесли одноповерхову будівлю колишньої контори Торгового дому «Мозель і Син». Після того на звільненому місці підсипали ґрунт, адже перехрестя вулиць було проблемним з точки зору гідрології – на весні його часто підтоплювало, разом із сусіднім парком імені Івана Франка.

Основні будівельні роботи розпочато з 1937 р. Готель №2 здано в експлуатацію 1939 р. Під час будівництва були внесені корективи щодо кошторису та кількості номерів, відмовились влаштування на першому поверсі магазину. Остаточна вартість будівництва склала 333 тис. рублів, готель мав 30 кімнат, з них – 27 номерів, розрахованих на 65 ліжок [8, арк.45-46]. Номери розташовувались на другому поверсі та у правому крилі першого корпусу. Ліве крило першого поверху займав заклад громадського харчування ресторанного типу. Дві кімнати при головному вході: ліворуч – адміністратор, праворуч – перукарня. На головному фасаді уздовж вулиці 25-го Жовтня (нині – Проскурівська) – на міжповерховому рівні на кронштейн був закріплений вуличний годинник з двостороннім циферблатом округлої форми (див. Іл.6).

У другій половині 1950-х рр. в Хмельницькому по вул. Гагаріна, 7 завершили спорудження триповерхового готелю «Поділля» з вбудованим рестораном (нині – готель «Центральний»). Також, в районі Центрального продуктового ринку був зданий в експлуатацію Будинок колгоспника, який згодом отримав назву готель «Колос». Таким чином, відбулось значне покращення ситуація у готельному господарстві міста.

Це дозволило міській владі, коли виникла потреба винайти приміщення для створеного 21 січня 1959 р. згідно з постановою №43/9 виконкому Хмельницької обласної ради народних депутатів Хмельницького музич-

ного училища прийняти рішення: ліквідувати Готель №2, а його приміщення передати новоствореному навчальному закладу.

Таким чином, у 1960 р. будівлю Готелю №2 та сусідній колишній прибутковий будинок передали щойно створеному середньому спеціальному навчальному закладу – Хмельницькому музичному училищу. Для потреб навчального процесу були частково переплановані кімнати та з'єднані проходами обидва будинки. Фактично два різночасові у споруджені будинки склали єдиний навчальний корпус, за яким закріпили адресу – вул. 25-го Жовтня, 79 (нині – вул. Проскурівська, 79).

Хмельницьке музичне училище – провідний музичний навчальний заклад області та один із 25 подібних навчальних закладів в Україні (на початок 1960 р.) [16, с.86]. На початку 1960-х рр. в ньому відкрили відділи фортепіанний, струнний, духових, народних інструментів, хормейстерський і музично-теоретичний. Тут розпочали готувати викладачів музики для музичних і загальноосвітніх шкіл, акомпаніаторів, концертмейстерів, солістів-виконавців, артистів оркестру, керівників хорів та ансамблів [11, с.74-75]. У 1962 р. при Хмельницькому музичному училищі засновано дитячу музичну студію, котра є постійною базою практики для студентів училища, у 1963 р. відбувся перший випуск кваліфікованих фахівців – за спеціальності «Музичне мистецтво».

У різні роки роботу колективу училища очолювали директори: Осауленко І.А., Царьов Б.С., Рошін Б.Ф., Клименко А.Й., Бичак В.Л., Супрунов В.І., Мосійчук І.Б., Радченко Л.Г., Стрельникова І.О. Першим директором був Віктор Олексійович Цибульник, випускник Київської консерваторії. До навчального закладу були запрошені випускники Київської, Одеської, Львівської консерваторій, а також викладачі музичної школи м. Хмельницького, молоді, енергійні педагоги: Рязяньска Н.М., Чеський Г.І., Бут С.М., Держирук В.П., Коробова В.М., Коробов І.Л., Струк В.К., Баранов В.Т., Баранова Г.В., Кротенко В.І., Царьов Б.С., Рошін Б.Ф., Рошіна Ж.І., Ханько В.К., Гуляєва Т.Є., Вишневська О.Ф., Островська Н.І., Перова С.О., Козіно Я.В., Стрихуляк А.Д., Варенюк Т.А., Пантелеймончук Н.А., Косєв В.І., Лукін О.П., Константинова Л.Є., Ітін О.Р., Шандор А.С.

За роки свого існування училище випустило понад 5 тисяч фахівців. Серед випускників закладу можна зустріти чимало відомих і визначних імен. Це: народні артисти України: М. Балема (композитор), В. Газінський (хоровий диригент), В. Степова (вокал), М. Дідик (вокал), В. Дідух (вокал), І. Даць (вокал), О. Пономарьов (вокал); заслужені діячі мистецтв України: В. Камінський (композитор), М. Ластовецький (композитор), В. Гронський (композитор), О. Яковчук (композитор), А. Крим (драматург), Г. Курков (органіст, диригент), О. Дудар(баян); – заслужений діяч мистецтв АР Крим – Я. Габак (тромбон); заслужені артисти України: Ю.

Федоров (баян), Ю. Кот (фортепіано), Г. Курков (фортепіано), Є. Кураєв (баян), Р. Пірог (баян), Б. Пірог (баян), В. Пірог (баян), С. Апостол (труба), Ю. Юрист (баян), В. Щур (скрипка), В. Войт (бандура), В. Гулько (тромбон), П. Карпюк (валторна), М. Шумський (баян), А. Ільків (труба), Г. Кротенко (контрабас); лауреати Державної премії ім. Т.Г. Шевченка: В. Гронський, В. Дідух, М. Дідик; – заслужені працівники культури України: П. Німець, М. Горбачов, А. Горпинчук, Г. Сидоренко, О. Дудар, Ц. Зюлковський, Е. Широкова [18].

У 2000 р. Постановою Кабінету Міністрів України від 02.02.2000 р. № 206 Хмельницькому музичному училищу було присвоєне ім'я Владислава Івановича Заремби [16, с.86].

У 2017 р. училище було реорганізоване у Хмельницький музичний коледж імені В. Заремби та переїхало у новозбудований навчальний комплекс на вул. Прибузькій, 8.

Корпус за адресом вул. Проскурівська, 79 після переїзду музичного училища понад рік стояв пустою. У 2019 р. Розпорядженням голови Хмельницької обласної ради від 22.01.2019 р. за №11/2019-0 був переданий Хмельницькому обласному краєзнавчому музею. Проте, обласна рада, як власник приміщення, за два с половиною роки так і не змогла винайти кошти для ремонту та реконструкції приміщень колишнього музичного училища для потреб музею.

15 вересня 2021 р. на шостому пленарному засіданні Хмельницької обласної ради депутати вирішили віддати приміщення по вул. Проскурівська, 79 на приватизацію. 19 листопада 2012 р. відбувся аукціон з приватизації будівель по вул. Проскурівській, 79, які виставили на продаж зі стартовою ціною 8 мільйонів 365 тисяч 673 гривні. Змагалось п'ять учасників. Найгостріша боротьба точилася між двома компаніями: чернігівським ТОВ «Ж.К. Масани» та хмельницьким ТОВ «Проскурівінвестмент», яке належить місцевому колекціонеру Олександру Чернову. Саме останнє змогло перемогти, запропонувавши 25 мільйонів 600 тисяч 100 гривень [20].

* * *

Таким чином два будинки за адресом вул. Проскурівська, 79 мають непересічну історію завдяки установам і закладам, які в них розміщувались протягом ХХ – початку ХХ ст. Крім того, визначною є архітектурна цінність будинків.

Перший – прибутковий будинок купця П. Мозеля, що зберігся дотепер майже без зовнішніх змін (замінено лише у 1960-х рр. покриття даху – бляху на шифер, з торця у 2000 р. прибудовано касу стадіону) та належить до зразків міської житлової забудови кінця ХІХ – початку ХХ ст. (див. Іл. 9).

Другий – готель 1930-х рр., що до наших днів зберігся теж без змін (замінено лише у 60-х роках покриття даху – цементну черепицю на шифер), репрезентує один із напрямків розвитку радянської архітектури довоєнного часу (1933-1941 рр.) (див. Іл. 8).

У 2010 р. за Наказом управління культури, туризму і курортів Хмельницької ОДА від 15.09.2010 № 242 «Готель кін. 1930-х рр.» та «Прибутковий будинок..., кін XIX ст.» включені до переліку об'єктів культурної спадщини як щойно виявлені пам'ятки архітектури місцевого значення.

Крім того, за будинками адресом вул. Проскурівська, 79 залишається діючим статус нововиявленої пам'ятки історії, затвердженої 1983 р. Рішенням Виконавчого комітету Хмельницької обласної ради народних депутатів від 19.01.1983 за № 31 «Про затвердження списків новоспоруджених та нововиявлених пам'ятників історії та мистецтва, розташованих на території області». Того року будівля музичного училища (вул. 25-го Жовтня, 79) була включена до списку новоспоруджених та нововиявлених пам'ятників історії та мистецтва місцевого значення як «Будинок, де знаходився у 1923-1927 рр. штаб 1-го кінного корпусу Червоного козацтва, яким в 1925-1930 рр. командував О.І. Городовиков». Ще до цього рішення, у 1978 р. на фасаді ближчій до рогу будівлі про означену подію була встановлена пам'ятна дошка.

Проте, у 2015 р. на виконання Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09.04.2015 р. №317-VIII та відповідного до нього рішення 50-ї сесії Хмельницької міської ради №10 «Про демонтаж з фасадів будівель міста дошок, що містять інформаційні написи про діячів та події тоталітарного режиму колишнього СРСР» пам'ятну дошку було демонтовано, а до визначення предмету охорони історичної будівлі запропоновано зміни.

Додатки:

Іл. 1. Фрагмент Перспективного плану м. Проскурова, 1888 р.

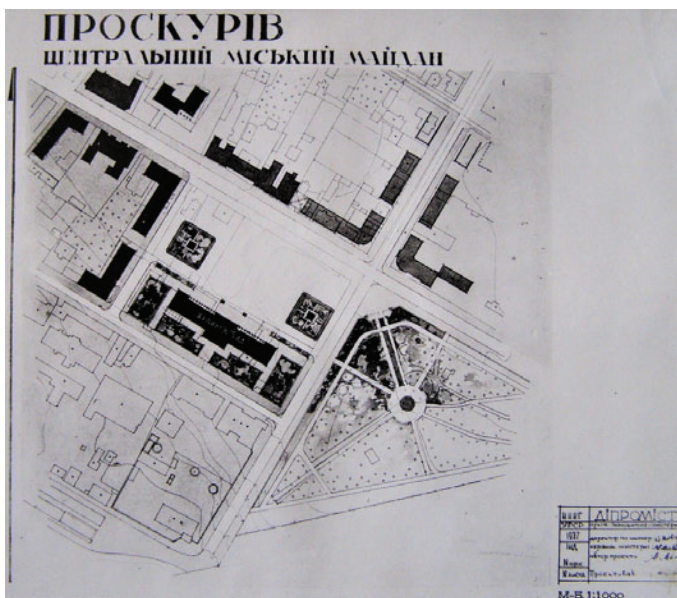
Іл. 1.1. Збільшення плану м. Проскурова 1888 р. Позначки: 1 – земельні ділянки, придбані П. Мозелем, 2 – взята в оренду.

Іл. 2. Фрагмент плану м. Проскурова, 1907 р. У кварталі 81 позначена олійня Мозеля

Іл. 3. Підпiрна чавунна колона, виробництва заводу Ашкiназi, кiн. ХІХ ст.

Іл. 4. План центрального міського майдану (проект), 1937 р.

Іл. 5. Частина м. Проскурова. Аерофотозйомка. 1944 р.

Іл. 6. Готель №2. Фото 1956 р.

Іл. 7. Колишній прибутковий будинок П. Мозеля та готель №2, вид з півночі (під час будівництва стадіону). Фото 1960 р.

Іл. 8. Готель, кін. 1930-х рр., вул. Проскурівська, 79. Фото 1985 р.

Іл. 9. Прибутковий будинок, в якому в 1923-1927 рр. розміщувався штаб 1-го кінного корпусу Червоного козацтва, кін. XIX ст., 1923-1927 рр. вул. Проскурівська, 79. Фото 1985 р.

Джерела та література:

1. Акты обследования и приема строительства городской электростанции, бани..., пояснительная записка к проекту построения гостинницы, 1936-1937 г. // Держархів Хмельницької обл., фр.3491, оп.1, спр.17
2. Вся Россия: русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес-календарь Российской империи. – М.: Изд. А.С. Суворина, 1897. – 3399 с.
3. Вся Україна та АМСРР на 1930 рік. Довідкова й адресова книга. – Одеса, 1930. – 1552 с.
4. Генеральный проект реконструкции г. Проскурова, 1937 г. // Держархів Хмельницької обл., фр.1178, оп.1, спр.403
5. Геометрический специальный план города Проскурова, 1888 р. // Хмельницький обласний краєзнавчий музей. – Дк.7453
6. Дела о случившихся проишествиях по Подольской губернии за 1900 год // Центральний державний історичний архів, ф.442, оп.630, спр.3
7. Документи о строительстве гостинницы в г. Проскурове по ул. 25 Октября, 1935-1938 г. // Держархів Хмельницької обл., фр.1178, оп.1, спр.191
8. Відчит Проскурівської міськради за 1935-1939 роки // Держархів Хмельницької обл., фр.1211, оп.1, спр.5
9. Єсюнін Сергій. Прибутковий будинок П. Мозеля кінця XIX ст. та готель 1936-1939 рр. // Звід пам'яток історії та культури України: Хмельницька область. М. Хмельницький. Книга перша. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2019. – С. 144-145.
10. Єсюнін С.М. Прогулянка Проскуровим. Історичні нариси. – Хмельницький, 2008 – 160 с.
11. Місто Хмельницький. Путівник. – Вінниця, 1963. – 116 с.
12. О приведении в известность зданий еврейских молитвенных школ и синагог по г. Проскурову, 1884 г. // Держархів Хмельницької обл., ф.227, оп.1. т.5, спр.912
13. Пам'ятники історії і культури м. Хмельницького. (Склав С.Гуменюк). – Хмельницький, 1991. – 60 с.
14. План города Проскурова, июнь 1907 г. // Держархів Хмельницької обл., ф.700, оп.1. спр.1
15. По ходатайству купца Мозеля о разрешении постройки в Проскурове паровой маслобойни, 1892 г. // Держархів Хмельницької обл., ф.227, оп.1. т.5, спр.4079, арк.4
16. Походзей І.І. Музичні училища України в системі підготовки мистецьких кадрів: історія, стан, перспективи // Часоп. Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. – 2015. – № 2. – С. 82-95.
17. Список обывателей города Проскурова, имеющих право голоса на выборах в избирательных собраниях по имущественному цензу, 1888 г. // Держархів Хмельницької обл., ф.52, оп.1, спр.60

18. Хмельницьке музичне училище імені В. Заремби. Історія закладу // [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Хмельницький: 2019. – Режим доступу: <http://muz.km.ua/istoriia/istoriia-zakladu>
19. Ширяєв Т.В. Архітектура київських готелів підвищеного комфорту другої половини XIX – початку XX ст.: дис. ... канд. архітектури: 18.00.01 / Ширяєв Тарас Вікторович; Нац. акад. образотвор. мистецтва і архітектури. – Київ, 2017. – 302 с.
20. Яцишен А. У Хмельницькому облрада може продати пам'ятку компанії місцевого колекціонера [Електронний ресурс]: [Веб-сайт]. – Режим доступу: // https://ye.ua/economica/56689_U_Hmelnickomu_oblrada_mozhe_prodati_istorichnu_pam_yatku_kompaniyi_miscevogo_kolekcionera.html

*Олександр Завальнюк
м. Кам'янець-Подільський*

**ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ ІНТЕЛІГЕНТА
ОЛЕКСАНДРА ШУЛЬМІНСЬКОГО
У САМОВРЯДУВАННІ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО
В 1905–1920 рр.: УРОКИ ДЛЯ СЬОГОДЕННЯ
(до 160-річчя від дня народження)**

На основі певного кола джерел та праць українських дослідників розглядається малодосліджена багатогранна діяльність представника кам'янець-подільського самоврядування, Олександра Павловича Шульмінського (1861–1944), римо-католика, поляка-дворянина, випускника Сорбони, педагога, відданого інтересам міської громади, в період 1906–1920 рр., який передував його еміграції. Звернено увагу на виконання ним у різні роки обов'язків гласного міської думи, міського голови, та його заступника, керівника відділу освіти міської управи, обстоювання проекту заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету та участь у роботі структур, пов'язаних з ремонтом університетського будинку та підготовці свята відкриття.

***Ключові слова:** Кам'янець-Подільський, Олександр Шульмінський, міська громада, міська дума, міська управа, національне відродження, Кам'янець-Подільський державний український університет.*

У передвоєнний і революційний періоди (1906–1920) у житті міської громади Кам'янець-Подільського значну роль відігравав Олександр Павлович Шульмінський. Народившись в історичній Польщі, свої дитячі і

юнацькі роки провів в адміністративному центрі Поділля, куди переїхав батько із сім'єю після поразки польського повстання 1863 р. Тим самим доля Олександра, на більш як півстоліття, була пов'язана з Україною, де він сформувався як захисник польських і українських національно-культурних інтересів, талановитий викладач французької мови, популярний трибун, наполегливий захисник громади загалом і її найбідніших прошарків, зокрема. Точної дати його народження не встановлено. Відомо лише, що появився на світ 1861 р.

Метою статті є висвітлення діяльності О. П. Шульмінського в інтересах територіальної громади Кам'янця-Подільського в складний і доленосний для усіх містян період Першої світової війни і Української революції 1917–1920 рр., його внесок у підтримку міського господарства, зменшення соціальної напруги, а також заснування державного українського університету.

Проживаючи до 1905 р. зі своєю сім'єю в Одесі, Олександр Павлович повернувся до улюбленого Кам'янця-Подільського через смерть батька. Схвально сприйняв події першої російської революції, взяв участь у національно-культурному і релігійному житті поляків, які раніше зазнавали сильних утисків від царського режиму. Знайомився з легальними польськими періодичними виданнями, які почали виходити у різних містах Правобережної України, але не у Кам'янці-Подільському. Помітною у житті польської громади було її новостворене місцеве товариство, до якого, крім самого Шульмінського, увійшли відомі діячі, зокрема лікар Нейман, адвокат Квятковський, директор банку Станішевський та ін. Поряд із суспільно-політичними питаннями, які цікавили багатьох представників польської спільноти, вони займалися ще й культурно-освітніми справами [20, с. 177]. Очевидно, саме тоді він увійшов до складу місцевого осередку товариства поширення освіти для поляків «Світло» (1906), сприяв відкриттю і підтримував таємні польські школи на території губернії, а в 1907 р. став одним із організаторів місцевого римо-католицького добродійного товариства, що діяло при костелі Петра і Павла.

26 лютого 1907 р. в залі засідань міської думи польські активісти обрала ревізійну комісію цієї організації. При ній заснували бібліотеку, яка складалася з творів польських письменників. Однією із заслуг товариства стало відкриття притулку для хлопчиків і школи домашньої прислуги (домоводства) для дівчаток. Дім Шульмінських став одним із відомих культурних і релігійних центрів міста [16, с. 66; 29, с. 5, 6]. Як один з найбільш відомих інтелігентів міста, підтримував культурний рух усіх мешканців, дбав про збільшення фонду міської російської публічної бібліотеки імені О. Пушкіна, згодом увійшов до її розпорядчої комісії, як один із 8 авторитетних її членів [22, с. 20]. Фонд бібліотеки, станом на 1911 р., нарахову-

вав 16,5 тис. примірників. Наступного року він збільшився на 300 видань [2, с. 209].

Для дослідників залишається загадкою зближення О. Шульмінського з українським просвітнім рухом. Як встановлено, на основі свідчень сучасників, кілька відомих кам'янець-подільських поляків-інтелектуалів (лікар Тадеуш Заленський, професор Петро Бучинський, правник (педагог) Олександр Шульмінський, адвокат Маковський та ін.) зблизилися з керівництвом подільського товариства «Просвіта», яке займалося поширенням культурних знань серед подільських українців [17]. Утім, як доведено, лише один із них, Шульмінський, став її членом [18, с. 778]. Щоправда, ні у джерелах, ні дослідженнях нічого не повідомляється про його діяльність як просвітянина. Зокрема, Віктор Приходько пише, що «він був і увесь час членом «Просвіти» [27], починаючи з 1906 р. [26, с. 12]. Це підтверджує опублікований 1996 р. список її членів (142 особи), станом на 1 січня 1914 р. [28, с. 108].

Різні джерела засвідчують, що учитель Шульмінський користувався чималим визнанням серед кам'ячан, які на виборах до міської думи раз у раз обирали його членом, умовно кажучи, міського парламенту. Коли він уперше балотувався на виборах до думи – наразі невідомо. Встановлено, що гласні неодноразово делегували його до міської управи – виконавчого органу міської думи (з'ясовано, що у 1908 р. він очолював відділ освіти міської управи [23, с. 347]). За свідчення В. Приходька, «кам'ячани навіть не уявляли собі Кам'янца без члена управи Олександра Павловича, тому на цій посаді він залишався при всіх революційних змінах і владах, аж до опанування Кам'янца більшовиками». Такий високий авторитет діяча пояснюється, з одного боку його непідробною демократичністю, а з іншого, великою відповідальністю за доручену справу і вмінням вирішувати і наявні проблеми. «Він не любив сидіти в кабінеті між папірцями і уважав, що всюди, при різних роботах, він мусить бути особисто і брати безпосередньо участь. <...> З чорною бородою, в довгим чорнім пальті, часто увесь захляпаний болотом, він не раз і в дощ кудись поспішав під парасолою із заклопотаним виглядом» [27].

Під час Першої світової війни Шульмінського обрали міським головою [29, с. 5], утім невідомо, якого року. Науковці стверджують, що саме він, як міський голова попереднього скликання Кам'янець-Подільської думи, після нових виборів до неї, що відбулися восени 1917 р., на першому її засіданні привів до присяги новообраних гласних (сам же очолив у думі польську фракцію, яка нараховувала 9 осіб) [19, с. 27]. Утім, ця ситуація потребує роз'яснення. Річ у тім, що кілька останніх років, щонайменше з 1915-го, міським головою працював К. Турович, і саме йому належало приймати присягу новообраних гласних. Утім сталося непередбачуване –

увечері 17 березня 1917 р. він несподівано зник з дому, після чого живим його вже ніхто не бачив (ймовірно, покінчив життя самогубством у річці). Через два дні, на засідання думи, гласні обрали О. Шульмінського (до того був заступником) на посаду міського голови (за – 21 голос, проти – 8) для керівництва думою [24, с. 61, 89].

Працюючи на цій посаді ще під час першої каденції, Шульмінський завоював великий авторитет серед пересічних громадян і управлінців Кам'янця-Подільського, дбав про зменшення негативного впливу економічної кризи на простих людей, зокрема, турбувався про зниження цін на хліб, створення муніципальної пекарні. Тим більше, що від Головного управління у справах місцевого господарства надійшла директива, датована 6 вересня 1914 р., у якій пропонувалося «утримувати ціни на предмети продовольства першої необхідності, по можливості, на нормальному рівні» [4, с. 200]. Як згадує Віктор Приходько, «це муніципальне підприємство – для міста взагалі дуже корисне і потрібне [продукцію реалізовували по фіксованих цінах, які були нижче спекулятивних. – О. З.] – причиняло Шульмінському багато клопоту й неприємностей» [27]. Приватні пекарі відмовлялися продавати хліб населенню за фіксованими цінами. І в квітні 1915 р. на все місто хліб випікав лише один підприємець, тож дефіцит цього продукту сильно давався взнаки [4, с. 210]. Процвітала нелегальна торгівля. Власники хлібного бізнесу, попри низьку якість їхньої продукції, поширювали в місті різного роду неправдиві чутки про роботу міської хлібопекарні, звинувачуючи міського голову та його заступника О. Шульмінського у нескоеених правопорушеннях. Після падіння самодержавства це питання стало предметом розгляду ради громадських організацій та її виконкому, в результаті чого К. Туровичу і О. Шульмінському висловили недовір'я (обидва вийшли зі складу цих органів і заявили про залишення посад у самоврядуванні). Міська дума, яка зібралася 16 і 19 березня, обговорила це питання. Створений для в'яснення його суті комітет отримав від працівників міської пекарні розлогу письмову заяву, яка була зачитали в залі і тим самим повністю спростувала обвинувачення щодо Шульмінського. Вчинений демарш сприяв поновленню авторитету міського голови [1, с. 262; 24, с. 78, 80, 88]. Зрештою, це призвело до його поновлення і у тих революційних органах, які з'явилися в ході Лютневої революції, зокрема раді громадських організацій (РГО) та її виконкомі, де він представляв, з одного боку, польську громаду, а з іншого – міське самоврядування.

Керівнику міської думи доводилося виконувати різноманітні організаційні обов'язки, дбати про вирішення різноманітних питань, пов'язаних зі складним життям міської громади, а також бути обличчям міста і представляти його на різних важливих офіційних заходах. Так, виконуючи цей обов'язок, він взяв участь у зустрічі делегації, яка складалася з двох

членів Державної думи, військового комісара Києва і представників офіцерських, солдатських, робітничих і студентських організацій, яка 21 березня 1917 р. прибула до Кам'янця-Подільського для зустрічі з військами Південно-Західного фронту, і виголосив вітальне слово від кам'янчан. А 7 квітня міському голові довелося зустрічати вже військового міністра Гучкова, а потім вислухати його промову на засіданні ради громадських організацій. Подібні факти, про які повідомляла преса, сприяли його визнанню як одного з місцевих лідерів. Тож не випадково, що через деякий час Шульмінського обрали до складу трудової комісії виконкому Кам'янець-Подільської міської ради громадських організацій. Утім, після перевиборів ради громадських організацій, які відбулися на початку червня, він залишився поза цієї структурою, і зовсім не через політичні причини (на цей раз міська дума не надіслала своїх представників до неї, не пояснюючи доцільності такого кроку) [24, с. 96, 97, 121–122, 139, 338–341]. На нашу думку, сам міський голова не бажав займатися безплідними розмовами. Однак і без його участі в РГО, роботи у нього вистачало, особливо наприкінці літа – восени 1917 р., коли в країні загострилися політична і економічна кризи, а місцеві більшовики за допомогою деморалізованих російських військових частин почали ще більше розхитувати ситуацію у прифронтовій зоні, губернському місті зокрема. Тож звільнення з посади міського голови після чергових виборів до міської думи, про які вже згадувалося, дещо зменшило обсяг його громадської завантаженості, хоча й залишалися обов'язки гласного думи та члена міської управи, до виконання яких екс-голова ставився надзвичайно відповідально. Не випадково Віктор Приходько писав, що «він [О. Шульмінський. – О. З.] був справжнім громадянином міста і поклав дуже багато праці для Кам'янця» [27].

Наведені слова узагальнюють фактично усю громадську працю цього шанованого діяча – організаційну, господарську, культурно-освітню тощо. Найбільш резонансною і блискуче реалізованою для міста справою стало ініціювання Олександром Шульмінським заснування у адміністративному центрі краю філії університету св. Володимира – філії Київського народного українського університету – Кам'янець-Подільського державного українського університету (так еволюціонувала ця ідея відповідно до політики столичної влади).

Ще 9 жовтня 1917 р. рада університету св. Володимира у Києві ухвалила рішення про створення комісії для заснування в Криму своєї таврійської філії, яка мала складатися спочатку з 3-х, а пізніше – 4-х факультетів. Згодом з'явилася ідея заснувати не філію, а окремий університет (його офіційно відкрили 10 травня 1918 р. [3, с. 327–328]). Коли про рішення університетської ради дізналися відомі інтелігенти-українці у Кам'янці-Подільському, то вирішили запропонувати центральній владі заснувати

подібну філію у їхньому місті. Цей проєкт, попередньо схвалений керівництвом Подільської «Просвіти» (К. Солуха, О. Пашенко, В. Приходько), вирішили запропонувати для розгляду міській думі, яка мала зібратися на своє засідання на початку 1918 р., вже за проголошеної Української Народної Республіки. Доповідати погодився Олександр Шульмінський, якого поважали за освіченість, діловитість і конструктивність. Він добре розумів значення вищої школи для розвитку кожного міста, зокрема й Кам'янця-Подільського, і мав для цього переконливі аргументи [26, с. 29]. Важливо було переконати гласних думи в необхідності розмістити університетську філію саме в губернському центрі, щоб посилити його позитивний імідж і надати перспективи розвитку, як цінному історично-архітектурному осередку.

Текст, за яким виступив доповідач, у протоколі засідання не зберігся, тому скористаємося інформацією про нього, який трохи згодом Олімпіада Пащенко виклала у своїй газетній статті «Як зародився Державний Український Університет у м. Кам'янці на Поділлі», опублікованій 22 жовтня 1918 р. Вона писала: «4-го Січня [1918 р. – О. З.] на засіданню Думи серед обміркування буденних питань член Управи, Гласний Шульмінський попросив слова для позачергової заяви. Здалеку почав викладати свій проєкт гласний Шульмінський про те, яке значіння має Кам'янець за час війни, як прифронтний город, котрому довелося багато пережити, перепустити людей, вкласти й своїх послуг за дні невпинної тяжкої війни. Але ж настав час культурної праці в державі, настав час і будовання нового життя й в Кам'янці. Треба будівничих нового життя й культури, свідомих та вчених, щоб Кам'янець став осередком Поділля не тільки адміністративним, але й культурним. Кам'янець зараз стоїть на найближчому путі до західних держав, на рівній дорозі до південних країв. Це все вимагає, щоб він став значним пунктом не тільки Поділля, але й України. Для торговельного пункту нема багато потрібних засобів, треба зробити його значним осередком культури. Кам'янець-Подільськ[ий] найкраще місто для зародження вищої школи – Державного Університету.

Пан Шульмінський пропонував звернутись з проханням до Центральної Ради закласти Державний Український Університет* в м. Кам'янці. Як один чоловік відгукнулись оплесками всі гласні й всі присутні з публіки. Не було чого доказувати, а ні з'ясовувати, чули всі, що як би тяжко не було досягнути цієї мрії, але треба її здійснити, інакше Кам'янець знов зостанеться Кам'янцем з розвалюючимися старими мурами, з звичайними провінціальними традиціями. Ясно було й те, що зараз же, не покладаючи рук, треба вжити якісь заходи, аби розпочати справу. Дума одноголосно постановила скласти прохання до Центральної Ради і до Міністерства [народної освіти] про відкриття в Кам'янці Державного Українського Уні-

верситету** й вирядить з таким проханням делегацію» [23, с. 340–341]. Після повернення делегації стало відомо, що у столиці підтримують ідею з відкриттям університету (філії) в губернському центрі Поділля. 15 січня 1918 р. міська дума обрала університетську комісію, якій належало зайнятися «справою заснування Університету в Кам'янці». До неї увійшли 8 осіб, зокрема й Олександр Шульмінський, як заступник голови. Керував комісією відставний професор, Петро Бучинський. Секретарем працювала Олімпіада Пашенко [5]. В складі цього органу, який складався з гласних думи і представників громадськості міста, піднімалися різні питання (контингент майбутніх студентів, приміщення для тимчасового розміщення університету, надання уряду субсидії під його відкриття тощо). Шульмінський брав активну участь у їх обговоренні, ухвалі конструктивних рішень.

А коли стало відомо, що до Кам'янця-Подільського має прибути міністерська делегація з метою з'ясування матеріальних умов для відкриття вищої школи, на засіданні міської думи, яке передувало візиту столичних професорів, за дорученням університетської комісії, Шульмінський наголосив на провідній ролі міської громади у цій справі. А ще запропонував надати українській державі для реалізації проєкту позику в розмірі 1 млн. крб., тимчасово забезпечити майбутній заклад необхідними приміщеннями, а також асигнувати із того ж джерела на початкові заходи з реалізації зазначеного проєкту 10 тис. крб. Дума прийняла пропозиції доповідача і проголосувала, по-перше, за відкриття університету, по-друге, за асигнування пропонованої суми, по-третє, за створення комісії із 12 осіб, якій доручили оформити позику в розмірі 1 млн. крб. До її складу та групи діячів, яка мала офіційно зустріти гостей зі столиці, увійшов і Олександр Шульмінський [6]. Він також запропонував думі перенести розгляд питання про виділення під університет приміщень до приїзду київської делегації (щоб почути їхню думку), з чим вона погодилася. Доленосна зустріч відбулася 4 квітня 1918 р. Група просвітян, зокрема й заступник голови університетської комісії, доповіли професорам про те, як зародилася ідея заснувати на Поділлі вищу школу. Він підтримав пропозицію про створення в структурі майбутнього університету правничого факультету [8].

27 червня, під час чергового засідання міської думи, Шульмінський оголосив зміст телеграми, що надійшла від директора департаменту вищої школи Міністерства освіти й мистецтва Феоктиста Сушицького про необхідність вироблення документів на отримання під університет будинку, асигнування 1 млн. крб. та відпуск під будівництво в майбутньому університетських корпусів 50 дес. землі. Присутній на тому засіданні Віктор Приходько згодом писав: «Я пам'ятаю тільки доклад О. П. Шульмінського в земельній справі/ <...> Він до нього ґрунтовно готувався, написав і,

хвилюючись, читав, – так, ніби на іспиті. Засідання Думи було тоді чомусь дуже багатолюдне, – повна зала сторонньої публіки. Доклад був ухвалений: місто давало під університет разом сто*** десятин, про що була негайно послана Огієнкові телеграма. Шульмінський торжествував» [26, с. 71].

6 липня 1918 р. відбулася зустріч в. о. ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету Івана Огієнка з університетською комісією, представниками міської управи, губернської та повітової народних рад, на якій погоджували низку питань щодо майбутнього університету. Олександр Шульмінський поінформував гостей, що місто готове виділити одну із 3-х наявних великих земельних ділянок, погодився на внесення позики частинами, взяв участь у обговоренні питання про будинок під університет, надання міського кам'яного кар'єру під спорудження університетських корпусів, запропонував передбачити в українському університеті кафедру польської історії і літератури (від інших гласних поступила пропозиція відкрити кафедру єврейської історії і літератури). Під час переобрання університетської комісії Шульмінський потрапив до її оновленого складу, схваленого міською думою, а згодом затвердженого міністром освіти Миколою Василенком [9; 30]. Такі інтелектуали і організатори, як він, були вкрай потрібні для вирішення низки питань, особливо ремонту навчальних приміщень. Передусім його увели до складу підкомісії для опису і забезпечення охорони майна технічної школи (там у свій час навчався його син Станіслав), в будинку якої мав розміститися університет, розподіл кабінетів, аудиторій, лабораторій і майстерень між двома навчальними закладами на перший навчальний рік [10]. Враховуючи економічну кризу і відсутність на ринку необхідних товарів, ремонтні роботи відбувалися у дуже складних умовах (довелося купляти необхідні товари в Галичині), але їх вдалося провести, крім окремих видів, у визначені терміни і закінчити до 22 жовтня 1918 р., коли відбулося свято відкриття університету.

Наступного дня ректор Огієнко висловив подяку двом найбільш активним членам університетської комісії – Олімпіаді Пащенко і Олександрові Шульмінському такого змісту: «Ваша невпинна енергія, Ваше щире захоплення працею допомогли дуже багато як прискоренню відкриття університету, так і величності свята. Без впину Ви працювали по всіх комісіях, допомагали у всіх справах. Велика доля і Вашої праці зостанеться назавжди у тому великому новому огнищі української культури, що тепер всі спільно будуємо». Весь склад університетської комісії отримав подяку від присутнього на святі відкриття товариша міністра освіти і мистецтва Петра Холодного за «велику і корисну працю» [7]. Щирі слова, якими обидва керівники високо оцінили їхню величезну діяльність, спрямовану на до-

сягнення шляхетної мети, зігрівали обом діячам душу і серце, були нагадуванням про недаремну трату великих сил і часу для успіху цієї великої громадсько-державної справи. Надалі Шульмінський, який за твердженням Віктора Приходька, «був душею того діла» [11], залишався у складі офіційної «Комісії із збудування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету», на яку держава поклала обов'язок звести будинки для цього вишу. Утім початкові заходи зі створення будівельного майданчику, які запропонував Олександр Шульмінський, виявилися чи не єдиним здобутком цієї комісії. До самого будівництва, якщо не брати до уваги призначення відповідального за це фахівця і вироблення попереднього кошторису витрат, не дійшло через важкі воєнні події.

Про перші і наступні кроки молодого Кам'янець-Подільського державного українського університету, його поступовий ріст і подальшу різносторонню діяльність Шульмінський довідувався з місцевої преси та багатьох усних джерел. Його радувало те, що заклад запрацював і приваблював тисячі молодих людей з різних регіонів України, які хотіли служити національному відродженню. Серед них були і кілька десятків поляків-подолян.

Як і раніше, основну частку часу діяч витрачав на виконання обов'язків гласного міської думи і члена її управи. Добре обізнаний, управлінець-інтелектуал, який набув величезного досвіду у вирішенні різноманітних організаційних, господарських та інших проблем, відповідальний за кожну практичну справу, пов'язану з життям кам'янець-подільської громади, він продовжував віддаватися улюбленій роботі, попри те, що був у літньому віці. Як і раніше, був активним в ході обговорення назрілих питань, вносив раціональні пропозиції, які стосувалися вирішення кожного з них, незалежно від їх складності (наприклад, розселення 300 біженців з Хотинщини у міській зоні та виділення на їх харчування необхідних коштів (спочатку 5 тис. крб., а через якийсь час вже 50 тис. крб.), фінансова підтримка обездоленим учителям міста, збільшення потужності міської електростанції, підвищення зарплати робітникам комунальних підприємств, обґрунтованого прохання для отримання позики від держави в розмірі 2 млн. крб., відселення технічної школи в інше приміщення, оптимізація витрат із міського бюджету і надання грошової допомоги губернській земській лікарні тощо). Його ім'я продовжували пов'язувати з великою порядністю, високою організованістю, відповідальністю та професіоналізмом. Хоча щодо надійної співпраці управи з думою були певні сумніви, про які повідомляла місцева преса [13].

З приходом більшовиків у середині квітня 1919 р. дума і управа, як «буржуазні» органи, поступилися місцем ревкому і раді робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Дворянин Олександр Шуль-

мінський належав, за їх ідеологією, до експлуататорських класів, які нова влада не визнавала і заявляла, що з часом вони будуть ліквідовані. Шульмінському-старшому в умовах «диктатури пролетаріату» довелося виживати практично одному, оскільки дорослі сини були поза Кам'янцем-Подільським, а дружина раптово померла. Допомогали родичі, друзі, приятелі, польські добротинні організації.

Після відновлення на початку червня 1919 р. української влади знову запрацювала міська дума і управа. Повернувся до звичної роботи. Усіляких проблем вистачало. Восени становище УНР серйозно погіршилося. Щоб не допустити захоплення міста та повіту денікінцями, політичне керівництво країни усно домовилося з лідерами Речі Посполитої Другої про перебазування сюди її військ та запровадження на цій території польського цивільного адміністрування. Шульмінський якийсь час залишився при попередній посаді, хоча вже на початку лютого 1920 р. польський староста Юліан Губерт своїм наказом розпустив міську думу і призначив замість неї магістрат, що склався з бурмістра, його заступника і 5 членів. Посаду бурмістра посів Олександр Шульмінський, його заступника – Карл Дунін. Магістрат дістав право збирати з мешканців міста податки [25, с. 376; 21, с. 156]. Щоправда, віднайти факти про діяльність нового керівника Кам'янця-Подільського не вдалося. До того ж, магістрат, як свідчила українська преса, проіснував недовго – 28 лютого міська дума відмовилася підпорядкуватися наказу старости і зібралася на своє засідання, де обрали новий склад міської управи. Її головою став українець І. Кобза, а заступником – поляк Шульмінський. Через складне фінансове становище штат відділів управи довелося скоротити на 43 особи. Міська дума, у якій продовжив свої повноваження гласний Олександр Шульмінський, в міру можливості продовжувала займатися вирішенням важливих питань життя багатонаціональної громади, такими як, наприклад, пошук грошової позики під заставу комунального майна, запровадження платних медичних послуг для спроможної частини населення, продовольче забезпечення містян, водо- і електропостачання, асенізація, прибирання території тощо, а ще змушена була реагувати на найбільш гострі внутрішні політичні виклики. Усі її рішення в обов'язковому порядку затверджував польський комісар міста [14, с. 88–89].

Після поразки польсько-українського війська у війні проти більшовиків, 8 липня 1920 р. польська адміністрація передала владу у місті українцям. Однак, до захоплення його військами Червоної армії залишалися лічені дні. 12 липня відновилася ломка існуючих порядків, яка призвела до усунення міської думи і управи як органів місцевого самоврядування, а замість них запрацював ревком. Більшовицький режим існувала у місті до 18 вересня. Після того відновилася українська влада, яка, проте, протри-

малася тільки до 14 листопада. А через два дні сюди увійшли підрозділи Червоної армії [15, с. 94, 97, 100]. Місто покинули чимало представників місцевих інтелігентів, патріотів. Український уряд, добре розуміючи невтішні перспективи з поверненням на батьківщину, ухвалив рішення про евакуацію центральних установ в ніч на 15 листопада [12, с. 306]. Серед багатьох сотень прихильників УНР, які влітку-восени 1920 р. виїхали з Кам'янця-Подільського, був і Олександр Шульмінський. Свій земний шлях він завершить на Волині наприкінці Другої світової війни.

Отже, на початку ХХ ст., у житті Кам'янця-Подільського, громадський діяч, етнічний поляк Олександр Шульмінський залишив досить яскравий і незабутній, позитивний слід інтелектуала, управлінця, патріота, став одним із ініціаторів заснування у складний революційний час державного українського університету. У різних ситуаціях він цінував довір'я виборців і сповна реалізовував у міській громаді свій потужний діловий потенціал, утверджуючи тим самим високі стандарти управлінської праці, використовуючи всілякі можливі резерви для вирішення існуючих проблем та дбаючи про перспективу розвитку міста, попри існуючі величезні труднощі воєнного, революційного часу. На цьому ґрунтувався його великий заслужений авторитет, зрівнятися з яким було складно іншим місцевим діячам. Зазначена діяльність містить низку уроків, актуальних для сучасних лідерів міського самоврядування, талановитої молоді, яка мріє працювати на користь територіальних громад.

Біографія Шульмінського потребує дальшого дослідження на основі залучення нових джерел польського, українського, аргентинського походження, щоб створити більш ґрунтовне розуміння цієї унікальної особистості та її ролі в керівництві міського самоврядування, розвитку освіти, соціальної сфери, підвищенні культурного рівня кам'янчан. Варто звернути увагу також і на висвітлення його маловідомих київського і одеського періодів життя.

Джерела та література:

1. Адамський Віктор. Часопис «Вестник Каменец-Подольского исполнительного комитета» в інформаційному просторі Поділля (березень – травень 1917 р.) // Сторінки історії Української революції та більшовицьких репресій на Поділлі (1917–1930-ті рр.) / зб. наукових праць / редколегія : О. О. Заремба (голова) та ін. Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О. А., 2016. С.259–272.
2. Айвазян О. Б., Прокопчук В. С. Бібліотеки Поділля (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Монографія. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2016. 256 с.
3. ALMA MATER. Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917–1920 : Матеріали, документи, спогади. У

- трьох книгах / Автори-упорядники В. А. Короткий, В.І. Ульяновський. Київ : Прайм, 2001. Кн. 2. 704 с.
4. Герасимов Т. Ю. Міста Правобережної України і Перша світова війна : повсякденна історія / Монографія. Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2017. 436 с.
 5. Державний архів Хмельницької обл. Ф. 249. Оп. 3. Спр. 47. Арк. 15–16.
 6. Державний архів Хмельницької обл. Ф. 249. Оп. 3. Спр. 174. Арк. 23–24.
 7. Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р. 582. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 13, 20.
 8. Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р. 582. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 3.
 9. Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р.582. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 6–7 зв.
 10. Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р. 582. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 8.
 11. Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р. 582. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 89.
 12. Директорія і Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки Листопад 1918-листопад 1920 рр. : Документи і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та інші. Київ : Вид-во імені Олени Теліги, 2006. Т. 2. 744 с.
 13. Життя Поділля. Кам'янець-Подільський, 1919. 9 квітня. С.3.
 14. Завальнюк О. М. Місто Кам'янець-Подільський як державний і політичний центр УНР у першій половині 1920 року // Хмельницькі краєзнавчі студії : науково-краєзнавчий збірник. Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2018. Випуск 13. С.84–97.
 15. Завальнюк О. М. Місто Кам'янець-Подільський у другій половині 1920 року : зміни у політичному образі, втрата статусу державного центру УНР // Хмельницькі краєзнавчі студії : науково-краєзнавчий збірник. Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2018. Випуск 15. С. 91–105.
 16. Зваричук Е. О. Благодійницька, місіонерська та меценатська діяльність Римо-католицької церкви в Кам'янці-Подільському наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків : матеріали ІV міжнародної науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 17–18 травня 2012 р. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2016. С. 66–67.
 17. Карван С. Л. Участь поляків у діяльності кам'янець-подільської «Просвіти» // Поляки на Хмельниччині : погляд крізь віки : зб. наук. пр. за матеріалами міжн. наук. конференції (23–24 червня 1999 року). Хмельницький : Поділля, 1999. С. 274–275.
 18. Малюта Ольга. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.). Київ : Видавничий центр «Просвіта», 2008. 840 с.
 19. Нестеренко Валерій. Діяльність Кам'янець-Подільської думи в період Центральної Ради та гетьманату Павла Скоропадського (листопад 1917 – грудень 1918 рр.) // Формування та діяльність місцевих державних адміністрацій та самоврядування в період Української революції 1917–1920 рр. : матеріали круглого столу, м. Кам'янець-Подільський, 2 липня 2015 р. / Редкол. : В. Травінський та інші. Кам'янець-Подільський, 2015. С. 25–32.

20. Нестеренко Валерій. Культура та освіта польської спільноти Подільської губернії на початку ХХ ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника : збірник наукових праць / Редколегія : О. О. Заремба (голова) та інші. Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О. А., 2017. Т. 1. С. 174–183.
21. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Рятування України / упоряд., автор передмови і коментарів Микола Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2005. 464 с., іл. вкл.
22. Памятная книжка Подольской губернии на 1911 год / Сост. В. В. Филимонов : изд. Губернского Статистического Комитета. Каменец-Подольск : Типография Подольского Губернского Правления, 1911.
23. Пащенко Олімпіада. Матеріали до життєпису / упоряд., автор перед. В. Адамський. Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. 469 с., іл.
24. Поділля в добу Української революції. Рік 1917 : Документи і матеріали / упоряд. В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2017. 847 с.
25. Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Української революції (1919–1921) і повстанського руху під проводом Я. Гальчевського (1921–1024) : збірник документів і матеріалів. / упорядники : В. Г. Байдич та інші. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2015. 536 с.
26. Приходько В. К. З історії повстання українського університету в Кам'янці на Поділлі / Упорядник та автор передмови В. Р. Адамський. Хмельницький : ПП Заколотний М. І., 2012. 103 с.
27. Приходько В. Під сонцем Поділля // towtry.com/ua/history/statti/pidsoncem-podillja.html
28. Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.) / Кам'янець-Подільське міське тов-во «Просвіта», Історико-культурологічне Подільське братство : упоряд. : М. Мошак, В. Лозовий. Кам'янець-Подільський, 1996. 110 с.
29. Романова А. Слуга Божий отец Станислав Шульминский Sac/ 1894–1941 / науч. ред. о. Чаплицкий. Санкт-Петербург, 2005. 84 с. : ил.
30. ЦДАВО України. Ф. 2201, Оп. 1. Спр. 153. Арк. 10.

* Рукопис статті О. Пащенко було підготовлено у жовтні 1918 р., до свята відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету. Ця назва зафіксована у відповідному законі, прийнятому Радою Міністрів Української Держави 5 серпня 1918 р. (Гетьман затвердив його через 12 днів – 17 серпня). Утім, вона не фігурувала у доповіді О. Шульмінського, адже йшлося про філію російського університету св. Володимира. Один із архівних документів свідчить, що доповідач вів мову про те, аби міська дума домагалася відкриття у Кам'янці-Подільському частини університету св. Володимира, але обов'язково з українським відділом. Щоб зацікавити Генеральне секретарство народної освіти в цьому проєкті, доповідач пропонував виділити державі з міського бюджету позичку в розмірі 1 млн. крб. для облаштування за-

кладу на новому місці. Всі гласні погодилися з цією пропозицією (Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 pp.). С. 126).

Пізніше, в середині 1930-х рр., О. Пащенко подала виступ О. Шульмінського дещо по-іншому: «На початку 1918-го року на зібранні Кам'янецької Міської Думи при дискусії нового складу гласних на тему, як інтенсивніше розпочати працю для поліпшення добробуту міста, для підвищення його культурного стану, для поширення його впливу на околиці, для оздоблення його зовнішнього вигляду, були виголошені різні проекти. Нав'язуючи до тієї дискусії, один із гласних Думи, кол[ишній] міський голова, довголітній заступник голови й член Управи Міської Олександр Павлович Шульмінський – гарячий польський патріот, постійний представник Кам'янецької полонії в Міській Думі й не менш відданий патріот міста Кам'янця – вніс досить сміливу пропозицію: використати намір українського центрального Уряду відкрити філії Київського Університету [на той час у Києві, крім університету св. Володимира, існував ще й народний український університет. – О. З.] на провінції й просити відкрити Університет, або хоча б філію в Кам'янці, що найсильніш відбилося б на житті й добробуті міста: кілька десятків люда з найвищою інтелектуальністю, кілька сот молоді інтелігентної, енергійної – все це відразу переробило б Кам'янець на рухливий цивілізований університетський центр...» (Пащенко О. Матеріали до життєпису / упоряд., автор перед. В. Адамський. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2012. С. 349).

** У Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України виявлено текст звернення делегації Кам'янець-Подільської міської думи до генерального секретаря народної освіти Івана Стешенка, у якому зазначається таке: «Кам'янець-Подільська Міська Дума в засіданні своєму 4-го січня 1918 р. постановила і уповноважила нас звернутися ... до Секретаріату про відкриття в м. Кам'янці філії Київського Університету зо всіма факультетами. Кам'янець – самий старий історичний центр Поділля з яскравим минулим і історичним життям і багатим майбутнім культурним званням для великої країни... Немає таких жертв, на які б не пішов город Кам'янець, аби тільки свої мури та пам'ятники освітить вищою освітою, і найкращі місця, найкращі будинки віддасть під Університет» (ЦДАВО України. Ф. 2201. Оп. 1. Спр. 353. Арк. 19–19 зв.).

*** В. Приходько не помилився – дума 6 липня 1918 р. розщедрилась і ухвалила, на прохання І. Огієнка, рішення про виділення університету ділянку площею не 50, а 100 дес. (Державний архів Хмельницької обл. Ф. Р. 582. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 6; Іван Огієнко (Митрополит) Іларіон. Рятування України / Упорядник, автор передмови і коментарів Микола Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2005. С. 92).

*Володимир Захар'єв / із Ватралів/
м. Хмельницький
Ірина Малюгіна
смт Нова Ушиця*

НОВА УШИЦЯ І ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ – РОВЕСНИКИ

Йдеться про нову дату першої письмової згадки про один з населених пунктів часів Литовського володарювання на Поділлі, передтечу смт Нова Ушиця – с. Літнівці.

Ключові слова: *Поділля, Нова Ушиця, датування, середньовіччя, ювілей.*

Відколи Європа стала близькою Україні, в обіг стали потрапляти нові письмові джерела, що ілюструють історичне минуле нашої держави. заодно, нові – набагато раніші дані про вік населених пунктів сприяють підйому патріотизму наших сучасників.

Так, завдяки доктору історичних наук і киянину, випускникові Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Віталієві Михайловському, більш як на півсторіччя постарішав теперішній обласний центр краю м. Хмельницький [1]. І цього року громадськість колишнього Плоскирова відзначила 590 років першої згадки про рідне місто.

Після детальнішого опрацювання польськими науковцями масиву документів з королівських архівів, їх публікації у книгах та виставлення останніх у Інтернеті, зробили 2021 рік по-своєму ювілейним і для колишнього повітового та районного центру – селища міського типу Нова Ушиця. Адже досі вважалося, що перша письмова згадка про предтечу Нової Ушиці с. Літнівці прив'язана до 1439 р., коли Королівською грамотою це село було надано у володіння якомусь Сеньку з Вербівця [2, с. 902–903]. Саме цю дату зафіксували на гербі селища, коли воно було центром Новоушицького району /іл. 1/.

Іл. 1. Сучасний герб смт Нова Ушиця

Щоправда, нова інформація плила на Поділля ціле десятиліття, бо ще 2011 р. у Кракові побачила світ книга Я. Куртики «Поділля в часи ягелонські. Студії і матеріали» [3]. У ній, серед іншого повідомлено, що у 1431 р. Король Ягайло відписав Миколаю Клоху гербу Корніча за 100 гривень місто Ялтушків і село Літнівці (на Поділлі) «з обов'язком проживання та неможливістю заставити їх іншим людям». Цілком логічним було те, що монарх хотів укріпити пограничні з татарським степом подільські міста, щоб вони стали надійним щитом від набігів кочівників у коронну Польщу. У конкретному випадку своєму дворянину – лицарю з Сілезії, який перейшов на службу до Польщі і за певні заслуги у битвах вже отримав у володінні с. Путятичне біля Рогатина на Галичині [4]. Раніше у такий же спосіб став господарем подільських Ярмолинець і хорват Хотко [5].

1431 р. Літнівці вже були одним з сіл, що засновані за часів володіння литовцями Поділлям над р. Бистринкою /тепер Калюс/. Безпосереднє розташування його на території нинішнього селища поки що не визначено, але логічно, що садиби знаходились на правому пологому схилі неподалік потужних природних джерел і полів, де вирощували зернові. Принаймні, тепер відомо двох з перших володарів Літнівців XV ст. – Миколая Клоха гербу Корніча та Сенька з Вербівця.

Одеська дослідниця Олена Білецька у своїй книзі «Поділля на зламі XIV–XV століть: до витоків формування історичної області» повідомила, що у працях дореволюційного російського історика М. Владимирського-Буданова, серед давніх населених пунктів за 1442 р., згадуються і якісь Літнівці [6, с. 293–294]. Хронологічно це, швидше всього, стосується об'єкта наших вишукувань.

За інформацією з дореволюційного енциклопедичного джерела «Приходи і церкви Подільської губернії», у першій половині XVI ст. Літнівці вже належали магнату Одровонжу. Однак, невдовзі Королева Бона домоглася приєднання цього та ряду інших подільських сіл до Барського староства, чому передувала суперечка і судовий процес [7, с. 902–903].

У праці Олександра Яблоновського «Землі Руські. Волинь з Поділлям» є свідчення і про Літнівці XVI ст. [8, с. 190, 221, 225]. Зокрема, згадано, що у 1565 та 1569 рр. спадкоємці Секержинського там платили податку за 3 плуги. У 1578 р. Секержинські вже платили не тільки за 3 плуги, а й 24 гроші за млин «з одним каменем» та 15 грошів за ступу. Той же автор у іншій книзі писав, що під час люстрації Гумецького 1616 р. село Літнівці було у посесії Якова Куцького. Гумецький «показав суму стару, добру, яка була призначена /записана/ ще за королів Владислава і Казимира, а також право на його пожиттєве володіння селом і жінкою своєю п. Ядвігою Ходцімірською, яка... не підлягала люстрації» [9, с. 63].

Потрапили Літнівці на Спеціальну карту Г. Боплана, що ілюструвала українські землі в середині того ж століття [10, с. 9–17], а згодом і на її поліпшену кольорову репліку Подільського воєводства 1670 р. /Лл. 2/.

Лл. 2. Літнівці на картах Г. Боплана 1650 і 1670 рр.

Описуючи архівні джерела, де можна побачити інформацію про населені пункти Подільського воєводства у XV–XVIII ст., торкнувся Літнівців і сучасний львівський історик Микола Крикун. На його думку, у першому варіанті – це село Letniowce, що згадувалося 1604, 1610, 1618 рр. у Кам'янецькій земській книзі та у Люстрації 1615 р. У другому – як «Letniowce alias Maciejow» 1604 р. воно згадується селом у Кам'янецькій земській книзі, 1618 р. – містечком; або у тій же Кам'янецькій земській

книзі за 1604, 1610, 1618 рр. під назвою містечко Maciejow, і за 1629 р. – у Подимному реєстрі; як містечко Letniowce у Кам'янецькій земській книзі за 1636, 1637, 1639 рр.; село Litniowce – у Боплана; 1681 р. – селом Litnofci, Litnovce – у Кам'янецькому дефтерії [11, с240–241].

Той же Микола Крикун у книзі «Документи Комісарського суду Подільського воєводства 1676–1679 років» повідомив, що дідичі Контські висунули заяву на відшкодування за 70 втрачених димів в м. Мацеїв і стверджував, що мова йде про Нову Ушицю, бо Літнівець у списку претензій не було [12, с. 154].

У 1748 р. Літнівці як королівський маєток одержало від Августа III привілей на право називатись містечком та правом користуватись Магдебурією. Спільно з сусідньою Філянівкою їх об'єднали в окреме староство. У 1761 р., коли його орендарем був Костянтин Голиховський, річний дохід склав 6578 злотих 16 грошів. 1770 р. староством опікувався каштелян Йозеф Попель, а з 1789 р. – Філіція Голиховська з Вишловських. Згідно тарифу за 1776 р. зафіксовано було 172 садиби. Люстрація 1789 р. показала 9865 злотих 10 грошів чистого доходу [13, с. 859].

Катерина II після приєднання Поділля до Російської імперії подарувала на 12 років Літнівці Подільському губернатору Володимиру Чевкіну. А по завершенні того терміну з 1808 р. Літнівецьке староство було віддано Чевкіну в безоплатну оренду.

Ушицький повіт в складі Подільської губернії був створений царським Указом від 6 липня 1795 р. Оскільки містечко Ушиця розташоване у безпосередній близькості до прикордонного Дністра, у нових умовах виявилася невідповідною для виконання адміністративно-господарських функцій повітового центру, то у 1826 р., на прохання дворянства, його перенесено у Літнівці. Проте, назва повіту залишилась без змін, що викликало деяку плутанину в кореспонденції. Отож, це призвело до перейменування Літнівець у 1829 р. на Нову Ушицю, а первинна Ушиця /на Дністрі/ отримала приставку – Стара.

В цілому, Ушицький повіт проіснував майже 130 років – до 1923 р.

Тому остаточно назріло питання проведення історично-краєзнавчої конференції у громаді, що слід зробити спільними зусиллями.

Джерела та література:

1. Михайловський В. Джерельні згадки про Проскурів // Український археологічний щорічник. Вип 8–9. Київ; Нью-Йорк, 2004. С. 771-772.
2. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 9 : Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Ефимия Сецинского. Каменец-Подольск, 1901. С. 902-903.

3. Kurntyka J. Podole w czasach jagellonskich / Studia i materialy. Krakow, 2011. S. 458. Nr. 27.
4. Sperka Jerzy. Zarys migracji rycerstwa slaskiego na ziemie Rusi koronnej w okresie panowania Wladyslawa Jagielly // Княжа доба : історія і культура. Львів, 2011. С. 227.
5. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. Київ, 1971. С. 641.
6. Білецька О. Поділля на зламі XIV–XV століть : до витоків формування історичної області. Одеса : Астропрінт, 2004. С. 293-294.
7. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 9 : Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Ефимия Сецинского. Каменец-Подольск, 1901. С. 902–903.
8. Aleksander Jablonowski. Polska XVI wieku. T. VIII. Ziemie Ruskie. Wolyn s Podole. Warszawa. 1889. S. 190, 221, 225.
9. Aleksander Jablonowski. Lustracye królewsczyzn ziem ruskich Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku. Warszawa. 1877. S. 63.
10. Захар'єв В. Захар'єва З. Давні карти та щоденники про Хмельниччину XVI–XVIII століть. Хмельницький : ФОП Цюпак А. А., 2017. С. 9–17.
11. Микола Крикун. Кількість і структура поселень Подільського воєводства у I половині XVII ст. // Подільське воєводство у XV–XVIII століттях / Статті і матеріали. Львів, 2011. С. 240-241.
12. Микола Крикун. Документи Комісарського суду Подільського воєводства 1676-1679 років. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2015. С. 154.
13. Słownik geograficzny krolestwa polskiego. Tom XII. Warszawa. 1892. S. 859.

Катерина Качуровська

м. Хмельницький

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

У статті, на основі чинного законодавства України, проведено аналіз та порівняння ключових аспектів правового регулювання громадянської освіти в Україні та її роль у формуванні та підвищенні рівня правової свідомості та правової культури громадян України.

Ключові слова: *громадянська освіта, концепція громадянської освіти, правове регулювання, правова свідомість, правова культура.*

В основному законі нашої держави – Конституції України, в статті 1 визначено, що Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Закріплені на найвищому юридичному рівні, вище вказані характеристики української держави слід розглядати не лише як важливі ознаки нашої держави, але й як принципи та напрямки розвитку української державності і суспільства в цілому.

В юридичній теорії, що визначає основні поняття та положення про державу і право, під правовою державою розуміють форму організації державної влади, за якої верховенство в усіх сферах життя належить правовому закону. У правовій державі всі – і державні органи, і громадяни – однаковою мірою відповідальні перед законом.

Концепція правової держави, визнана наразі ідеальною моделлю належного політичного устрою, є певним узагальненням різних традицій, адже, правова держава – держава, де діють справедливі і шляхетні закони, усі люди рівні перед законом і судом, втілюється принцип верховенства права, забезпечуються права і свободи людини, гарантується принцип недопустимості звуження існуючих прав і свобод людини, та відповідальності влади перед людиною, а реалізація принципу розподілу влади забезпечує гармонізацію державного управління, злагоду в суспільстві та створює умови недопустимості зловживань та повороту до гіршого.

Важливою умовою для становлення демократизму та досягнення ідеалів правової держави є розвиток громадянського суспільства, тобто системи взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян держави, їх об'єднань, що добровільно сформувалися та перебувають у відносинах конкуренції і солідарності, поза безпосереднім втручанням держави, покликаної створювати умови для їх вільного розвитку. В юридичній доктрині давно сформована думка, що тільки в демократичному суспільстві може існувати правова держава та розвинуте громадянське суспільство, основою яких є громадяни, які володіють високим рівнем правової свідомості та правової культури.

В різних джерелах юридичної літератури правосвідомість визначають як форму суспільної свідомості, що містить в собі сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій та концепцій, а також уявлень і настанов, які характеризують відношення особи, суспільної групи і суспільства в цілому до чинного чи бажаного права, а також до всього, що охоплюється правовим регулюванням.

Правова культура громадян – це знання ними своїх обов'язків і прав, уміння ними користуватися; поважне відношення до права, що протистоїть «правовому нігілізму».

Розуміючи, що правова свідомість та правова культура – це важливе підґрунтя демократичного громадянського суспільства та правової держави, держава має здійснювати конкретні кроки у напрямку формування високого рівня правосвідомості громадян, їх правової культури.

Україна, здобувши незалежність, обравши основним курсом розвитку саме демократичні принципи, а на сьогодні і європейські цінності, на загальнодержавному рівні запроваджує механізми і заходи становлення та розвитку громадянського суспільства. Зокрема, за тридцять років своєї незалежності, Україною було підписано та ратифіковано важливі міжнародні договори в сфері прав і свобод людини, прийнято низку нормативно-правових актів різної юридичної сили на виконання положень Конституції України, які утверджують нашу державу як демократичну, соціальну та правову державу.

Важливим спеціальним нормативно-правовим актом, який визначив напрямки діяльності державних органів та інших інститутів у розвитку громадянського суспільства є Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03 жовтня 2018 р. № 710-р, яким було схвалено Концепцію розвитку громадянської освіти в Україні.

Дана Концепція визначає, що виклики, пов'язані з формуванням активного та відповідального громадянина з високим почуттям власної гідності, стійкою громадянською позицією, готовністю до виконання громадянських обов'язків, потребують комплексного підходу до вирішення поставлених завдань в умовах модернізації вітчизняної системи освіти.

Громадянська освіта в цій Концепції розуміється, як навчання та громадянське виховання на основі національних та загальнолюдських цінностей.

Концепція розвитку громадянської освіти в Україні базується на необхідності створення сприятливих умов для формування та розвитку громадянських компетентностей людини на всіх рівнях освіти та у всіх складниках освіти, що дасть змогу громадянам краще розуміти та реалізувати свої права в умовах демократії, відповідально ставитися до своїх прав та обов'язків, брати активну участь у суспільно-політичних процесах, а також усвідомлено забезпечувати захист, утвердження та розвиток демократії.

Основними стратегічними напрямками громадянської освіти є:

- правова освіта громадян, зокрема в частині розуміння та вміння реалізовувати власні конституційні права та обов'язки;
- посилення здатності брати участь у суспільному житті та використовувати можливості впливу на процеси прийняття рішень на всеукраїнському та місцевому рівні (реалізація права на участь).

Основними змістовими напрямками громадянської освіти є:

- права людини та громадянина;
- участь громадян та інститутів громадянського суспільства у веденні державних справ;

- участь громадян та інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики, вирішенні питань місцевого значення, процесах прийняття рішень на різних рівнях; відповідальне ставлення до своїх обов'язків;
- національне-патріотичне виховання;
- критичне мислення;
- медіа освіта;
- волонтерська діяльність.

Саме тому, в усіх закладах освіти України, сьогодні вивчаються такі навчальні дисципліни як «Громадянська освіта (правознавство)», «Правознавство», які разом із загальносуспільними дисциплінами («Всесвітня історія», «Історія України», «Соціологія», «Психологія» тощо) та заходами освітньо-виховного характеру покликані підвищити рівень правосвідомості та правової культури громадян, та втілити у життя основи громадянської освіти в Україні, закладені в Конституції України, ЗУ «Про освіту», Концепції розвитку громадянської освіти в Україні та інших стратегічних нормативно-правових актах.

Крім того, можемо спостерігати активізацію у поширенні правових знань серед молоді та інших вікових груп громадян України засобами масової інформації, волонтерськими організаціями та різноманітними об'єднаннями громадян, що звичайно, не можна не розглядати як позитивні зміни у розвитку українського громадянського суспільства.

В той же час, аналізуючи виклики, з якими сьогодні зіштовхується практично кожний громадянин України, а це і політична, і соціально-економічна, і демографічна, і міграційна та інші кризи в державі, військовий конфлікт, високий рівень корупції, стає зрозумілим, що лише декларативних заходів та поодиноких кроків у розповсюдженні правових знань серед населення недостатньо.

Держава має до прийнятої Концепції також затвердити план заходів з чіткою їх конкретизацією на всіх рівнях та у всіх складниках освітньо-виховного процесу, а також в діяльності громадських інституцій. До прикладу, вивчення основ громадянської освіти та правознавства, доцільно запроваджувати не лише для старшокласників, але й для учнів молодших та середніх класів, щоб важливі поняття і принципи вільної особистості, демократичної та правової держави закладались змалечку.

Держава також має стимулювати підприємства, установи, організації не лише бюджетної сфери, але й приватного сектору, у підвищенні рівня правової освіти громадян – безпосередньо працівників та роботодавців, а також сприяти збільшенню кількості громадських організацій та інших об'єднань громадян саме у сфері розповсюдження важливих соціально-правових знань.

Вважаємо, що саме системний підхід за всіма концептуальними напрямками громадянської освіти стане поштовхом у розвитку сильного громадянського суспільства, яке безумовно є основою правопорядку, законності, соціальної безпеки та свободи в державі. В умовах же збройного конфлікту та конфронтації, для українського суспільства – високий рівень правосвідомості та правової культури – це не лише найважливіша передумова у розбудові демократичної та правової держави, а також важливий чинник у зміцненні української ідентичності та національно-патріотичного виховання української молоді, яка є рушійною силою нашого суспільства.

Джерела та література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. Київ : Преса України, 1997. 80 с.
2. Тertiшник В. Правова держава: гострі кути на шляху від концептуальної моделі до реальності / В. М. Тertiшник // Вісник національної академії наук України. 2007. № 3. С. 25–29.
3. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 р. Урядовий кур'єр. 2018. № 211.

*Аліна Клименко
м. Хмельницький*

ДЖЕРЕЛЬНІ КОМПЛЕКСИ ДОКУМЕНТІВ З ІСТОРІЇ БІЖЕНСТВА НА ПОДІЛЛІ У 1917–1918 РОКАХ

У повідомленні аналізуються джерельні комплекси документів з історії біженецького руху на Поділлі періоду Української Центральної Ради та гетьманату П. Скоропадського, які знаходяться на зберіганні в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України.

Ключові слова: *Поділля, біженці, фонди, архів, джерела, губернія, етнічні групи.*

Проблема біженства періоду Першої світової війни національною історіографією вивчається достатньо активно. Дослідники на загальноукраїнських та регіональних матеріалах відтворюють різні аспекти цієї трагедії [1; 2; 3; 4; 5]. Однак для повноцінного відображення усього комплексу біженецької проблематики ще належить зробити чимало евристичної роботи. Зокрема, нові можливості для розуміння багатьох латентних сторін

вимушеного переселенського руху може надати залучення до наукового обігу нових документальних джерельних комплексів, які розпорошені по різних як центральних, так і регіональних архівосховищах.

У запропонованому повідомленні автор ставить за мету зробити побіжний огляд архівних фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, в яких нам вдалося виявити цінні матеріали з перебування біженців на Поділлі окресленого періоду. До сьогодні в українській історіографії практично відсутні праці, в яких би предметно розглядалися різні аспекти заявленої проблематики у розрізі Подільської губернії. Певний виняток становить студія молодого дослідниці А. Семенової, присвячена впровадженню допомогових механізмів біженцям на Кам'янецьчині наприкінці 1917 р. [6].

На різних етапах Першої світової війни Подільська губернія як прикордонний регіон завжди відігравала стратегічну роль. У контексті біженецької теми зазначимо, що у другій половині 1915 р. Поділля набуло перший досвід у вирішенні різних питань переселенців, коли не зовсім організоване населення внаслідок відступу російської армії рухалося краєм вглиб імперії.

Ще складніші виклики довелося долати на місцевому ґрунті, починаючи з осені 1917 р., коли процес повернення біженців до рідних домівок набув масового характеру.

Після формування українських виконавчих структур, що стало наслідком проголошення I Універсалу Центральної Ради, в краї стали поступово формуватися власні органи, до компетенції яких відносилося вирішення біженецької проблематики.

Повноцінно відстежити увесь комплекс заходів, які застосовувався для допомоги потерпілим від війни досить непросто. Принаймні у ЦДА-ВО України відсутній окремий фонд, який містить концентровану інформацію з переселенського руху на Поділлі знакового періоду національної історії. А відтак доводиться проводити інтенсивну пошукову роботу, аби по крихтам відтворити певні зрізи проблеми.

Достатньо інформативними є джерела, які нам вдалося виявити у фонді 799 (Генеральне секретарство внутрішніх справ). Зокрема, у справі 10 містяться кошториси видатків з допомоги біженцям у Подільській губернії за жовтень, листопад та грудень 1917 р. Вони охоплюють Кам'янецький [7], Брацлавський та Гайсинський повіти, розрахунки Центрального Обивательського Комітету губерній Царства Польського, Київського обласного Союзу польських обществ допомоги жертвам війни, Київського єврейського комітету і Комітету Південно-Західного фронту Союзу міст.

Вагомим представництвом вирізнялася Особлива губернська нарада, яка була скликана 15 вересня 1917 р. у м. Вінниці, і на якій розглядалося

багато важливих питань біженецької проблематики. Основними з них вважалися, звісно, фінансові допомоги [8].

У справі є документи, які подають повний список біженців по Брацлавському повіту. Власне тих переселенців, котрі потребували і отримували допомогу від держави. Окремо представлені статистичні дані про дітей біженців, які навчалися у школах Подільської губернії [9].

Не менш репрезентативною на комплекс документальних джерел з біженецької проблематики Подільського регіону є 11 справа даного фонду. Тут також міститься низка кошторисних розрахунків, які відносяться до початку 1918 р. Характерним у цьому контексті є той факт, що практично до кожного з них додається обґрунтована записка, в якій мають пояснення найменші видатки.

У цій справі міститься протокол губернської наради з питань біженства, яка відбулася 12-13 січня 1918 р. Її проводив Подільський губернський комісар В. С. Дудич [10].

Цінним для нашої проблематики є фонд 1792 ЦДАВО України (Подільський губернський комісар Тимчасового уряду). Тут у декількох справах міститься різне листування між державними органами влади, представниками місцевого самоврядування та громадськими інституціями, в яких підіймається біженецька тема. На порядок денний, зокрема, виходить тема реєвакуації населення до рідних місць. Ця проблема вирішувалася поступово. Так, яскравим прикладом слугує відповідь Подільського губернського комісара голові Проскурівської повітової земської управи: «На депешу Вашу від 23 березня повідомляю, що ревакуація біженців можлива лише тоді, коли біженецьким департаментом Міністерства Справ Внутрішніх Української Народньої Республіки по згоді з іншими інституціями і державами буде вироблено плян ревакуації біженців. Для вироблення цього пляну Департаментом збираються відомости на місцях, але відомости ці даються з місць дуже пізно, що затримує взагалі вироблення пляну ревакуації. Такі відомости затребовані мною і від дорученої Вам Управи 3 лютого за № 55, але досі не одержані, а тому прошу Вас розпорядитись, аби відомости ці негайно були доставлені Губернському Комісарові» [11].

Утримання біженців у Проскурівському повіті мало свої складнощі, позаяк на січневій нараді у Вінниці кошторис повіту не був предметом розгляду. Про це можна дізнатися із відповіді губернського комісара місцевому самоврядному органу. У ній, зокрема, зазначалося: «На депешу від 23 березоля повідомляю, що позаяк кошторис Управи на отримання біженців в першій четверті 1918 року поступив до Губернського Свіщання після 12-13 січня, коли розглядалися кошториси біженецьких організацій Подільської губернії, то він не міг бути розглянутим Губернським Сві-

щанням, а тому і не міг бути представлений всіма кошторисами губернії на затвердження до біженецького департаменту. Кошторис управи буде розглянутий Губернським Сівіщанням в найближчій засіданню. До затвердження цього кошторису і асигнування грошей Міністерством Управи належить використовувати позичково на отримання біженців якісь другі кошти. При цьому додаю, що я звернувся до Міністерства з проханням про як найскоріше затвердження кошторисів на 3 і 4 чверті 1917 року і першу чверть 1918 р. і про асигнування грошей недоданих ще по кошторисам за 3 і 4 чверті 1917 року» [12].

Особливу цінність для дослідників має ділове листування місцевих інституцій з центральними органами державної влади, що опікувалися біженецькою проблематикою. Прикладом цього слугує повідомлення Подільського губернського комісара до біженецького департаменту Міністерства внутрішніх справ УНР. У ньому повідомлялося, що «Представляючи при цьому копію протоколу засідання Подільського Губернського Сівіщання, що відбулося у м. Вінниці 12-13 січня 1918 року, а також розглянуті на тім засіданню кошториси в двох примірниках біженецьких організацій Подільської губернії на четверту чверть 1917 року і першу чверть 1918 року, маю честь просити Департаменту: 1) Затвердити ухвалу Губернським Сівіщанням кількість видатків на біженецьку справу по кошторисам Подільської губернії на четверту чверть 1917 року і першу чверть 1918 року; 2) Агітувати згідно протоколу засідання Виконавчого Комітету Краєвої наради від 2 грудня 1917 року, до затвердження кошторисів на першу чверть 1918 року авансом половину тих грошей, що належать по кошторисам, позаяк становище біженців в звязку з відсутністю грошей на їх отримання дуже тяжке; 3) Зробити розпорядження, аби з біженецьких організацій нічого не удержували за одержу, білизну і чоботи, які відпущені для біженців Подільської губернії Києвським губернським сівіщанням о біженцях і 4) Затвердити кошториси по Подільській губернії на третю чверть 1917 року і доасигнувати решту коштів для задоволення усіх передбачених кошторисом потреб» [13].

Не менш цінним для вивчення біженецької теми в Подільській губернії знакового періоду національної історії є фонд 1793 ЦДАВО України (Подільський губернський староста). Тут міститься чимало унікальних документів, які розкривають різні сторони окресленої теми. До таких слід віднести виписку із протоколу засідання виконавчого комітету Краєвої наради від 23 грудня 1917 р., на якому затверджувалися норми до складання кошторисів на першу чверть 1918 р. Вони передбачали:

«1. НОРМИ ХАРЧУВАННЯ.

На 60% всього числа зареєстрованих біженців, виключаючи тих, які знаходяться в захоронках, захистках (убіжищах), спільних мешканнях (об-

щежитіях), захоронках – дитячих садках (пріютах-очагах), інтернатах, учбних майстернях по 7 кар. 50 коп. на місяць на кожного біженця.

2. ПОМІЧ НА ПОМІШКАННЯ.

На 50% всього числа зареєстрованих біженців, виключаючи тих, котрі знаходяться в інтернатах, спільних мешканнях (общезитіях), захистках (убіжищах), захоронках, захоронках – дитячих садках, (пріютах-очагах), учбних майстернях – 2 кар. на місяць на біженця в містах, по 1 кар. 50 коп. на місяць – селах.

3. ПОМІЧ ОДЕЖОЮ.

На 30% всіх зареєстрованих біженців по 5 кар. на 3 місяця на біженця.

4. ПОМІЧ АМБУЛАТОРНА.

На всіх зареєстрованих біженців, виключаючи коєчних слабих 25 коп. на 3 місяця на біженця.

5. БАНЯ І МИЛО.

На всіх зареєстрованих біженців по 30 коп. на місяць на біженця.

6. БОГОДІЛЬНІ.

На богодільні у Києві 45 кар. на місяць на біженця, виключаючи одержу, в провінції 40 кар.

7. ЗАХОРОНКИ З НАВЧАННЯМ І ЗАХОРОНКИ-ДИТЯЧІ САДКИ У КИЄВІ ТА ПРОВІНЦІЇ.

У Києві 60 кар. на місяць, в провінції 45 кар. на місяць.

8. ШКОЛИ ДЛЯ ПРИХОДЯЧИХ.

5 кар. в місяць на дитину.

9. ШКОЛИ З ГАРЯЧИМИ СНІДАНКАМИ.

На школу 5 кар. на місяць, на дитину на сніданок 10 кар. (арк. 10)

10. ЯСЛІ-ДИТЯЧІ САДКИ (ЯСЛІ ОЧАГИ) ДЛЯ ПРИХОДЯЧИХ.

18 кар. на місяць у Києві, 15 кар. в провінції.

11. ІНТЕРНАТИ ДЛЯ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ.

75 кар. на місяць у Києві, 60 кар. в провінції.

12. НА ДІТЕЙ БІЖЕНЦІВ УБОГИХ, ЯКІ ВЧАТЬСЯ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ.

На плату на науку – 25 кар. на 3 місяці (на рік – 100 кар.)

13. КОЄЧНЕ ЛІЧЕННЯ.

3 кар. в день на кожного слабого.

14. ДУХОВНІ ПОТРЕБИ.

По 10 коп. на місяць на всіх зареєстрованих біженців.

15. АДМІНІСТРАЦІЙНІ ВИДАТКИ.

На кожний представлений щомісячний кошторис до 50000 кар. включно – 10%, вище 50000 кар. – 7%» [14].

У цьому ж фонді є дані по окремих повітах Подільської губернії, які фіксують становище біженців напередодні реєвакуації. Наведемо приклад

одного з стретегічних повітів, яким виступав Проскурівський. У відповідь на запит губерньського комісара голова повітрової земської управи Т. Верхола відповідав: «На запитання від 18 квітня біжучого року, за № 116 Проскурівська Повітова Народна Управа надсилає Вам слідуючі відомості до плану ревакуації біженців:

1. В Проскурівськiм Повіті живе біженців душ 1631.
2. Всі вони походять з Галичини і Буковини.
3. Всі ці біженці населені по пунктах Проскурівського повіта, а іменно:

1)	В м. Проскуріві живе душ	858
2)	В м. Черно-Острові	36
3)	В м. Фельштині	34
4)	В м. Тарноруді	330
5)	В м. Сатанові	66
6)	В м. Шарівці	4
7)	В м. Ярмолинцях	2
8)	В с. Пашківцях	2
9)	В с. Грузивіці	36
10)	В с. Ружичні	5
11)	В с. Малиничях	2
12)	В с. Криштофівка	2
13)	В с. Москалівка	22
14)	В с. Зарічу	21
15)	В с. Олешині	19
16)	В с. Соломні	52
17)	В с. і ст. Гречани	46
18)	В с. Гелетинцях	2
19)	В с. Канівці	9
20)	В с. Пашутинцях	7
21)	В с. Мочулинцях	35
22)	В с. Куровці	6
23)	В с. Новий Світ	6
24)	В с. Галетинцях Великих	6
25)	В с. Мартинівцях	23
	Всього	1631

4. Найближші до міст сучасного поселення біженців залізничні станції: Проскурів, Ярмолинці, Чорно-Острів, Гусятин і Волочиськ.

5. Існуючі в Проскурівськiм повіті шляхи залізньо-дорожні (ширококолейні): Проскурів-Волочиськ, Проскурів-Кам'янець-Под.; Шосейні: Проскурів-Волочиськ, Проскурів-Кам'янець-Под.

6. Питательних та санітарних пунктів у Проскурівськiм повіті не має.

7. Про кількість ваги біженецького майна, та кількість живого і мертвого інвентаря відомостей Управа не має.

8. Для перевозу біженців й приналежного їм майна, потрібно приблизно 80 вагонів» [15].

Таким чином, у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України міститься чимало документальних джерел, що висвітлюють біженецьку проблематику на Поділлі у 1917–1918 рр. Вони демонструють вирішення непростих питань інституційними структурами Української Народної Республіки та органами державної влади і місцевого самоврядування Української держави. Ці комплекси дозволяють відтворити об'єктивний зріз проблеми на регіональному рівні та дозволяють з'ясувати чимало раніше латентних з теми питань.

Джерела та література:

1. Жванко Л. М. Біженство Першої світової війни в Україні. Документи і матеріали (1914–1918 рр.). Харків: ХНАМГ, 2010. 360 с.
2. Жванко Л. М. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918 рр.). Харків: Віровець А. П. «Апостроф», 2012. 568 с.
3. Олійник С. В. Галицькі біженці на Поділлі періоду Першої світової війни (1914–1916 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2016. Т. 23: Присвячено 150-річчю від дня народження М. С. Грушевського. С. 270–278.
4. Лозанська Т. І. Становище біженців України в роки Першої світової війни // Проблеми історії України XIX–XX ст. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. Вип. XVI. С. 196–240.
5. Кучера І. В. Добровільна і примусова міграція населення Східної Галичини в роки Першої світової війни // Гілея: Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: зб. наук. праць. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 19. С. 10–16.
6. Семенова А. М. Олімпіада Пащенко та проблема біженців на Кам'янецьчині // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / гол. ред. кол.: Л. В. Баженов. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2019. Вип. 21. С. 138–144.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 799. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 1–3.
8. Там само. Арк. 7–15.
9. Там само. Арк. 37.
10. Там само. Спр. 11. Арк. 86–105.
11. Там само. Ф. 1792. Оп. 1. Спр. 126. Арк. 49–50.
12. Там само. Арк. 54–55 зв.
13. Там само. Спр. 129. Арк. 1–1 зв.
14. Там само. Ф. 1793. Оп. 1. Спр. 237. Арк. 10–10 зв.
15. Там само. Спр. 238. Арк. 5.

**УЧАСТЬ МОЛОДІ ПОДІЛЛЯ В ОБОРОННО-МАСОВОМУ
РУСІ НАПРИКІНЦІ 20-х – НА ПОЧАТКУ 30-х рр. ХХ ст.:
НА МАТЕРІАЛАХ ГАЗЕТ «КОМСОМОЛЕЦЬ
ПРИКОРДОННЯ» І «СТУДЕНТ ПРИКОРДОННЯ»**

У статті, на основі матеріалів газет «Комсомолец Прикордоння» і «Студент Прикордоння», показано участь молоді Кам'янець-Подільського, Могилівського і Проскурівського округів в оборонно-масовій роботі. Автор зазначає, що переважно молоді люди працювали в осередках товариства «Тсоавіахім». Їх зобов'язували брати участь у зборах, на яких вони заслуховували доповіді. З ними проводилися заняття зі стрільби і тактики, а також практичні заняття в польових умовах. Йдеться про те, що осередки оборонних організацій курирували роботу військових гуртків. Підсумки роботи гуртківців, інших членів осередків оборонних товариств підводилися на змаганнях.

Ключові слова: газета, комсомол, товариство, осередок, гурток.

Нині досить актуальною є проблема патріотичного виховання молоді, формування відчуття особистої відповідальності за долю своєї держави. Для проведення цієї роботи варто вивчити позитивний історичний досвід, зокрема, постановку військово-оборонної роботи у радянській Україні в міжвоєнний період.

Добровільні оборонні товариства почали виникати в радянській Росії ще у період громадянської війни. Вони здійснювали доармійську підготовку новобранців, а також поширювали військові знання серед населення. З початку існування більшовицької влади добровільні оборонні товариства виконували ідеологічну та виховну функції. Де-факто, вони були частиною єдиної ідеологічної структури, що виховувала радянських патріотів. Появі цих товариств сприяли ідеї теоретика російського більшовизму В. Леніна, який, пояснюючи важливість оволодіння військовою наукою, закликав робітників і селян готуватися до відсічі можливій агресії зі сторони «імперіалістичних» країн. Він сформулював методологічне положення про те, що у війнах за перемогу бореться не тільки армія, але й народ, і що війни безпосередньо пов'язані зі всіма сферами суспільного життя [1, с. 117; 2].

Наша публікація хронологічно охоплює кінець 20-х – початок 30-х рр. Тоді у містах і селах Поділля діяли осередки Товариства сприяння оборони

й авіаційно-хімічному будівництву СРСР («Тсоавіахім»), яке виникло у січні 1927 р., на базі товариств «Авіахім» і ТСО, що діяли відповідно у 1925 і 1926 рр. [3, с. 12; 4, с. 123]. Новостворене товариство знайомило населення з історією розвитку авіації і повітроплавання, з різновидами систем аеропланів, з елементарною хімією, історією застосування газів, з роллю хімії у майбутній війні [5, с. 223].

Основну рушійну силу осередків «Тсоавіахіму» у містах і селах Подільського регіону становила молодь. Наприклад, у Староушицькому районі створили 19 осередків Тсоавіахіму, які об'єднували понад 500 осіб. У Старій Ушиці організували роту у складі 148 партійців, комсомольців, членів профспілок, позапартійної молоді. Роту поділили на відділення, у кожному з яких навчання відбувалося за окремим графіком. При роті створили санітарну команду з дівчат [6]. У с. Пархомівці Меджибіжського району осередок тсоавіахімівців налічував 40 осіб молоді і дорослих. У роботі допомагала підшефна військова частина. Вдалося придбати рушницю та протигаз. Кожного тижня проводили навчання, вчилися стріляти [7]. У Могилів-Подільському заняття в осередку при «Будинку оборони» теж проходили щотижня [8]. Подібну роботу проводили осередки «Тсоавіахіму» у с. Мала Карабчіївка Купинського району (організація налічувала 30 членів) [9]. У с. Міцівці Солобковецького району організували осередок, який діяв під гаслом «Хочеш миру – готуйся до війни» [10]. Осередки працювали також у с. Рідкодуби, що на Проскурівщині [11], у с. Хренівка Копайгородського району (налічувалося 50 членів) [12], у с. Доброгорща Фельштинського району (20 членів) [13].

У деяких осередках тсоавіахімівці носили уніформу. Так, у Волочиському районі члени «Тсоавіахіму» носили таку форму: штани-напівгаліфе та гімнастерка кольору хаки (зелений) [14]. Уніформу запровадили і в осередку ЛКСМУ «Друкар» Кам'янця-Подільського [15], у двох загонах «Тсоавіахіму» м. Дунаївці, які працювали при профкомах текстильників і металістів (загалом – 200 осіб). Таку кількість учасників забезпечили за рахунок того, що райком комсомолу своєю постановою зобов'язав всіх комсомольців стати тсоавіахімовцями, які, у свою чергу, мали залучити до роботи в осередку позаспілчанську молодь [16]. Водночас, з Довжоцького району повідомляли про низьку охопленість комсомольців членством у «Тсоавіахімі»: із 172 комсомольців в осередках були лише 62 [17].

Частина осередків організовували військові походи, які нерідко переростали у змагання. Так, ярмолинецькі тсоавіахімівці організували військовий похід, конкуренцію яким вирішив скласти Городоцький осередок. До тсоавіахімівців долучилися також робітники Борбухських фосфоритних розробок, представники парторганізації містечка, міліції та робітники цукроварні. За Городком розташували редути, виставили дозори, послали

розвідку. Вранці о 5 год. розпочався наступ біля радгоспу Кошарної за 3–4 версти від містечка. Городоцька команда не витримала натиску і відступила. Через годину навчальний бій завершився, після чого дві сторони у дружній атмосфері обговорили наслідки походу [18]. Бійці с. Коростовці Проскурівського району суперничали із осередком с. Бальківці. У травні–червні 1929 р. перші з них провели 11 практичних занять. Водночас, осередок с. Бальківці збирався лише 4 рази. Завдяки цьому, перші з них відвоювали у бальківчан одну піку і одну гвинтівку [19]. У липні 1929 р. військовий похід провів Смотрицький загін «Тсоавіахіму» у складі 120 осіб. 20 липня у повній бойовій готовності він прибув до Кам'яця-Подільського [20].

У деяких осередках проведена робота була малорезультативною. Так, у роботі осередку ТСО Кам'янець-Подільського сільгоспінституту були виявлені такі недоліки: «1. Недостатня дисципліна, в час навчання хлопці під кулісами товарищескості часто не слухають командира. 2. Недостатня підготовка командирів та їхня недисциплінованість, що особливо розкладаюче впливає на маси «культурників». 3. Іноді марно витрачається час військового навчання, бо керівники, самі не достатньо підготовлені, підбирають невдалі теми на заняття» [21]. Працювали осередки тсоавіахімівців у селах Борівці Бабчинецького, Сокілець Миньковецького, с. Малинівці Проскурівського районів, але їхні секретарі – відповідно Гвоздівський, Яблонський, Демчук, – про роботу не дбали [22; 23; 24]. Проблеми із забезпеченням кваліфікованим керівництвом мали місце у с. Курники Волочиського району [25]. У с. Межигір Жванецького району функціонував гурток «Тсоавіахіму», але його роботі перешкоджав керівник осередку МОДРу Барцулевич, який бігав і переманював молодь на збори свого осередку [26]. Слабкою була робота осередку у Мурованих Курилівцях, який очолював Гольдман. Протягом кількох місяців тут не провели жодного засідання [27]. У Староушицькому районі серед недоліків визначалося слабе залучення до роботи в осередку демобілізованих червоноармійців, не достатня забезпеченість наочним приладдям і літературою [6]. У Могилів-Подільському не вистачало для всіх рушниць [8].

Важливою формою військово-патріотичної роботи серед молоді є їхня участь у роботі військових гуртків. Один з таких гуртків працював у с. Цикинівка Ямпільського району, яким керував інструктор. Його командувала прикордонна застава, з якою у сільській молоді був тісні взаємини. Гуртківці працювали один раз на тиждень. Вони проходили стройову підготовку, вивчали гвинтівку, вчилися влучно стріляти [28]. У Ярмолинцях військовий гурток працював при осередку ЛКСМУ. Тут комсомольці вивчали рушницю, тактику і загалом військову справу [29]. З ініціативи осередку ЛКСМУ у с. Лісоводи Городоцького району створили військово-

во-стрілецький гурток, який у квітні 1928 р. налічував 30 членів. Перше заняття відбулося 25 березня. Того дня гуртківці проходили стройову підготовку. Гурток працював щонеділі з 10⁰⁰ до 12⁰⁰ год. [30]. Щонеділі, але з 8⁰⁰ до 10⁰⁰ год., студіювали члени військового гуртка с. Попівці Копайгородського району [31]. У с. Баговиця Кам'янецького району у гуртку такого ж профілю заняття під керівництвом червоноармійця А. Оськіна відбувалися щосереда [32].

Потужний військовий гурток працював у с. Кадіївці Проскурівського району. Він налічував 85 осіб [33]. У с. Ружичанка того ж району було 83 гуртківці. Регулярно ружичанці влаштовували масові свята («гулянки»), стрілецькі змагання [34]. Гарно працювали військові загони текстильників і металістів у Дунаївцях, яким вдалося поширити свою діяльність поза межі міста і створити у селах регіону 7 військових гуртків, з яких, щоправда, регулярно працювали три [16]. Крім того, у с. Смотрич з травня 1928 р. працював військово-спортивний гурток [35]. У Мурованих Курилівцях при сільбуді організували стрілецький гурток (28 членів) [36]. У с. Клембівка створили військовий гурток [37].

Військову справу опановували студенти та учні подільських закладів освіти. Так, кореспондент Дорохольський розповів про вивчення відповідних навчальних дисциплін студентами Кам'янець-Подільського ІНО. Влітку вони проходили табірні збори. Внаслідок «настирливої учоби юнаки набиралися знань для майбутніх боїв і перемог» [38].

Мали місце інші форми військовизації. Наприклад, з Могилів-Подільського повідомляли про організацію «Будинку оборони», що, на думку дописувача, сприяло поживленню військової роботи [39].

Водночас, фіксуємо приклади слабкої роботи. Так, мало уваги приділяли військовизації у Ярмолинецькому районі [40]. Недостатньою була робота у с. Смотрич. Тут з травня 1928 р. працював військово-спортивний гурток, але, керівники гуртка Скарбовий і Гоголь не з'являлися на його заняття [35].

Проводилася робота з допризовниками. Наприклад, Чемеровецький осередок ЛКСМУ організував роботу серед молоді 1907 р. н. Було проведено декілька зборів допризовників, відбувалися бесіди-вечори, готувалися до товариських проводів «покликанців». В осередку с. Сокиринці організували і працювали групи з вивчення військової справи. Велася широка роз'яснювальна робота про пільги червоноармійцям. 18 серпня 1929 р. відбулися кущові збори (Чемерівці, Кутківці, Сокиринці та ін.), на яких були присутніми бл. 300 новобранців. У резолюції, яка за тогочасною традицією була спущена зверху партійними органами, допризовники запевнили Реввійськраду СРСР і особисто голову цього органу К. Є. Ворошилова, що «нове поповнення армії дійсно гідне буде, не на життя,

а на смерть, з рушницею в руках боронити першу в світі соціалістичну батьківщину трудящих» [41]. Подібну роботу проводили у Барському і Війтовецькому районах [42]. У Могилів-Подільському організували семінар з комсомольців-допризовників 1909 р. н., який мав за мету підготувати хлопців до призову в Червону армію. Учасників семінару розподілили на дві групи. Заняття проходили щотижня [43]. Водночас, з Юринецького району повідомляли, що тут роз'яснювальної роботи не проводили. Допризовники не проходили відповідної підготовки, а про «Тсоавіахім» у районі практично не було чути, слабо організованою була фізкультурна робота. Така робота мала відповідні наслідки: «Покликанці майже в кожному селі нашого району щонеділі поводять себе, як колишні рекрути: пиячать, бешкетують. Серед них чимало зовсім неписьмених. Так само ніхто не витлумачив їм про права і обов'язки покликаного до армії, а також про права сімей червоноармійців» [44].

Таким чином, газети «Комсомолец Прикордоння» і «Студент Прикордоння» є важливим джерелом для вивчення участі молоді Кам'янець-Подільського, Могилівського і Проскурівського округів в оборонно-масовій роботі. Переважно молоді люди працювали в осередках товариства «Тсоавіахім». Їх зобов'язували брати участь у зборах, на яких вони заслуховували доповіді. З ними проводилися заняття зі стрільби і тактики, а також практичні заняття в польових умовах. Осередки оборонних організацій курирували роботу військових гуртків. Підсумки роботи гуртківців, інших членів осередків оборонних товариств підводилися на змаганнях. Всі осередки товариств вважалися «добровільними організаціями», однак насправді вони перебували під жорстким контролем партії, уряду та армії, а відтак стали органічною частиною сталінської політичної і соціальної системи. Крім того, більшовицька влада часто розглядала товариства як інститут мобілізації фінансових і трудових ресурсів.

Джерела та література:

1. Ленин В. И. Оппортунизм и крах II Интернационала // Полное собрание сочинений (август 1915 – июнь 1916). Москва : Издательство политической литературы, 1969. Т. 27. С. 99–128.
2. Пагіря О. Діяльність оборонних організацій в СРСР у 1920–1940-х рр. / URL : <http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=616> (дата звернення : 17.02.2021).
3. Пиха Д. Д. Патріотичні товариства сприяння Червоній армії та обороні СРСР на Україні (До 40-річчя Тсоавіахіму) // Український історичний журнал. Київ, 1967. № 1. С. 122–124.
4. Яшанов А. С. Військово-оборонні громадські об'єднання в Україні (20-ті – 30-ті роки ХХ ст.) : автореф. дис... канд. іст. Наук : 07.00.01 – історія України. Київ, 2012. 20 с.

5. Молоткіна В. К. Культурно-освітня діяльність громадських організацій в умовах НЕПу (1921–1929 рр.) : автореф. дис... канд. іст. Наук : 07.00.01 – історія України. Київ, 2005. 20 с.
6. Бринський А. Наша воєнізація // Комсомолец Прикордоння : Сторінка-газета робітничо-селянської молоді Західного Поділля й Наддністрянщини. Кам'янець-Подільський, 1928. 19 квітня. № 11. С. 2.
7. Хоптинєць. Воєнізуємося // Комсомолец Прикордоння. 1928. 3 липня. № 20. С. 1.
8. Париліс Л. Наша військовизація // Комсомолец Прикордоння. 1928. 14 червня. №17. С.1.
9. Палашевський. Організували осередок // Комсомолец Прикордоння. 1928. 31 липня. №24. С.1.
10. Галл С. Організували осередок ТСО-Авіахему // Комсомолец Прикордоння. 1928. 31 липня. №24. С. 1.
11. Садок. Розгорнули роботу // Комсомолец Прикордоння. 1928. 31 липня. № 24. С. 2.
12. Кім. Нема роботи // Комсомолец Прикордоння. 1928. 31 липня. № 24. С. 2.
13. Селькор. Комсомоле – збуди авіахемовців // Комсомолец Прикордоння. 1928. 31 липня. № 24. С. 2.
14. Б. Єдина форма – бажання самої молоді // Комсомолец Прикордоння. 1928. 14 червня. № 17. С. 1.
15. Г-г. Заказали однакові костюми // Комсомолец Прикордоння. 1928. 14 червня. №17. С.1.
16. Кантор Л. Воєнізація в Дунаївецькому районі // Комсомолец Прикордоння. 1928. 10 липня. № 21. С. 2.
17. К. Погано з членством комсомольців у ТДО-Авіахем // Комсомолец Прикордоння. 1928. 14 червня. № 17. С. 1.
18. Воляник. Перевірили свою бойову підготовку // Комсомолец Прикордоння. 1928. 18 вересня. № 31. С. 2.
19. Поліщук. Самі воєнізуємося і других розбудемо // Комсомолец Прикордоння. 1929. 20 червня. № 19 (60). С.2.
20. Ар. Смотрицький загін напоготові // Комсомолец Прикордоння. 1929. 27 липня. №23 (64). С.1.
21. Ястембський. Покращити роботу «ОСО» // Студент Прикордоння : газета вищих шкіл Кам'янця-Подільського. Кам'янець-Подільський, 1929. 6 червня. Ч. 6. С. 3.
22. О. Т. Завмерла робота по військовизації // Комсомолец Прикордоння. 1929. 31 грудня. №38 (79). С.4.
23. Перець М. Заснув наш осередок // Комсомолец Прикордоння. 1929. 31 грудня. № 38 (79). С. 4.
24. Салюм П. Секретар осередку шкодить роботі // Комсомолец Прикордоння. 1929. 31 грудня. № 38 (79). С. 4.
25. Доля. Дайте керівника гуртка // Комсомолец Прикордоння. 1929. 2 листопада. № 33 (74). С. 3.

26. Каптуцький. Покласти цьому край // Комсомолец Прикордоння. 1928. 3 липня. № 20. С. 1.
27. Око. Не цікавляться авіахімовською роботою // Комсомолец Прикордоння. 1930. 20 лютого. № 4 (84). С. 1.
28. Донченко. Як ми воєнізуємося // Комсомолец Прикордоння. 1928. 10 липня. № 21. С. 2.
29. Р. Вивчаємо рушницю // Комсомолец Прикордоння. 1928. 27 березня. № 7. С. 1.
30. Ковш. Організували військовий гурток // Комсомолец Прикордоння. 1928. 19 квітня. № 11. С. 2.
31. Л. Бракує керівника // Комсомолец Прикордоння. 1928. 10 липня. № 21. С. 2.
32. Ткачук. На практичній роботі кріпимо зв'язок з Червоною армією // Комсомолец Прикордоння. 1929. 20 червня. № 19 (60). С. 2.
33. Хворостовський. Наша відповідь на зростання воєнної небезпеки // Комсомолец Прикордоння. 1929. 27 липня. № 23 (64). С. 2.
34. Гнідий. Бракує виховної роботи // Комсомолец Прикордоння. 1929. 8 січня. № 2 (43). С. 2.
35. Скарбовий і Гоголь – дезертири // Комсомолец Прикордоння. 1928. 26 червня. № 19. С. 1.
36. Сельбудинки – подбайте про воєнізацію // Комсомолец Прикордоння. 1929. 28 лютого. № 7 (48). С. 2.
37. Ант. Вивчаємо «стрії» // Комсомолец Прикордоння. 1929. 13 квітня. № 12 (53). С. 2.
38. Дорохольський. У табір // Комсомолец Прикордоння. 1929. 13 липня. № 21 (62). С. 3.
39. Париліс Л. Наша військовизація // Комсомолец Прикордоння. 1928. 14 червня. № 17. С. 1.
40. Табакман Б. Тут військовизація шкутильгає на всі чотири // Комсомолец Прикордоння. 1928. 14 червня. № 17. С. 1.
41. Скрипник. Нове поповнення гідне буде з рушницею в руках боронити здобутки Жовтня // Комсомолец Прикордоння. 1929. 3 вересня. № 28 (69). С. 2.
42. Хроніка готування до призовів // Комсомолец Прикордоння. 1929. 3 вересня. № 28 (69). С. 1.
43. П. Комсомольці готуються до заклику // Комсомолец Прикордоння. 1928. 17 липня. № 22. С. 2.
44. Гриценевич. Коли б і решту часу не проґавили // Комсомолец Прикордоння. 1929. 3 вересня. № 28 (69). С. 2.

ШКІЛЬНА ОРАНЖЕРЕЯ: ТВОРІННЯ ЛЮДИНИ СВОЄЇ СПРАВИ

Нарис з історії шкільної оранжереї села Ставище Дунаєвецького району Хмельницької області в період з 1949 по 1960-ті рр. ХХ ст.

Ключові слова: *Ставище, шкільна оранжерея, Пец-Ольд Адольф Іванович.*

Після закінчення Другої світової війни на території нашого краю, як і всієї України, проходить відбудова промисловості, господарства, міст, сіл, відновлення довоєнної мережі шкіл, залучення до навчання дітей. Мережа шкіл зростала повільно. Причиною того була відсутність приміщення, обладнання, продуктів харчування, не вистачало і вчителів.

В 1945 р. всі діти села з 1934 по 1938 р. н. пішли до 1 класу Татарської семирічної школи. Директором школи був тоді Яновський Петро Карпович, вчителями працювали Комендант Євгена Іванівна, Вишомірська Євгена Францівна, Більматова Аделя Карлівна. Заняття проходили в чотирьох пристосованих будинках, які знаходилися на одній вулиці. Це були будинки колишніх «куркулів»: Чаплінського Станіслава, Юги Кіпріяна, Юги Івана та Вишомірського Євгена. Підручників і зошитів тоді не було. Писали на будь-якому папері, а шкільне приладдя виготовляли самі. В 1949 р. школу очолив директор Пец-Ольд Адольф Іванович – вчитель біології за фахом. Відомо, що родом він був з Кіровоградщини. Жив у сусідньому селі – Підлісний Мукарів. В той період велика увага зверталася на трудове навчання та виховання школярів. Перед вчителями було поставлено завдання виховати працюовиту молодь, яка по закінченні школи стане за верстати на заводах і фабриках, буде працювати в полі, в колгоспі. Адже головним завданням влади було відбудувати країну, підняти її промисловість та економіку.

Щоб прищепити учням любов до праці, Адольф Іванович вирішив побудувати в школі оранжерею, де діти могли б вирощувати квіти та різні зернові культури. Також при школі розводили тварин, доглядали за ними. Це давало можливість дітям привчатися до праці, бути відповідальними, виховувати в собі почуття обов'язку. Приміщення школи було дуже маленьке, тому директором, спільно з вчителями, було вирішено зробити дерев'яну прибудову до школи і обладнати її під оранжерею. Вона була глибоко вкопана в землю, а зверху накрита склом. Це давало світло для

росту рослин. Оранжерея функціонувала постійно, незалежно від пори року. Тому, всередині було побудовано грубку, яка взимку опалювалася. У вечірній та нічний час оранжерею охороняв сторож – Клим Білий. А відповідальним за все було призначено Матвеева Антона Івановича, який теж, як і Адольф Іванович, був вчителем біології, а згодом викладав ще і працю.

Завдяки наполегливості та старанням Адольфа Івановича та вчителів, які з ним працювали (Матвеев А. І. – вчитель праці, біології, Паскевич М. С. – вчителька математики, Пушкаренко М. С. – вчителька укр. мови та літератури, Житняк Г. Г. – вчителька рос. мови та літератури, завуч школи, Чухрій Т. Ф. – вчителька історії, Комендант М. М. – старша піонервожата, Комендант Є. І. – вчителька молодших класів), для учнів в школі були створені всі умови для праці. Об'єм роботи був такий великий, що забезпечував робочим місцем кожного учня. А директор так захопився цією справою, що іноді майже цілодобово і сам працював в оранжереї, створюючи умови для росту та розвитку рослин та тварин. Кошти зі своєї скромної зарплати він витрачав на закупівлю насіння, обладнання, кормів тощо. І ця справа не була марною, бо про маленьку школу в маленькому селі було відомо в районі, області, Києві і навіть за межами нашої держави. Адже і школа, і сам особисто Адольф Іванович були неодноразовими учасниками Всесоюзної виставки досягнень народного господарства в Москві. Про такого директора можна з впевненістю сказати – це людина своєї справи. Адже він дбав про свою школу, підносив її на все вищі і вищі щаблі розвитку.

Як уже згадувалося, в 1949 р. школу очолив директор Пец-Ольд Адольф Іванович, який за фахом був вчителем біології. В 1952 р. в школі була побудована шкільна оранжерея. Вона була вкопана в землю на 2 метри, а зверху покрита склом. Адольф Іванович налагодив зв'язки з ботанічними садами м. Києва та м. Кам'янця-Подільського. Звідти йому висилали насіння різних рослин, навіть тропічних. Також були квіти завезені з Індії. Квітів було дуже багато. Всі вони були висаджені в горщики різних розмірів. На горщиках були написи (назва рослини та її батьківщина). Взимку оранжерея опалювалась грубкою. Вазони доглядали старші учні школи. Серед них була Баран Галина Михайлівна, яка доглядала за кактусами. За збереженням вазонів наглядав сторож Клим Білий.

Біля школи були дослідні ділянки. За кожним учнем старших класів була закріплена маленька ділянка, де вирощувались овочеві, злакові, бобові культури. Федоров Іван Михайлович мав ділянку, де вирощував рис. Мороз Тетяна Йосипівна набула досвіду по догляду за вазонами, що і зуміла передати своїм вихованцям у школі згодом, бо стала вчителькою молодших класів. Її сестра, Мороз Леоніда Йосипівна у 5-ому класі до-

глядала ділянку цибулі, а у 6-му класі – ділянку буряків. У Баран Надії Іллівни була ділянка цибулі, у Горбатюк Марії Олександрівни – ділянка пшениці. Учень Щупарський Анатолій так захопився цією справою, що в майбутньому закінчив Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут, працював агрономом, потім став начальником управління с/г Кам'янець-Подільського.

Часто учні школи разом із вчителями їздили на екскурсії до великих міст. Звичайно, що поїхати могли ті учні, які гарно навчалися і мали хист до праці в оранжереї. Обов'язковою складовою програми подорожі було відвідування виставок квітів, тварин, екскурсія до Ботанічного саду. Так, у 1957 р. пощастило учням поїхати до Києва на екскурсію і потрапити у Ботанічний сад. Враження були незабутні. Діти з бідних сімей побачили велич і красу Києва, а екскурсія по Ботанічному саду взагалі видавалась загадковою казкою. Дуже вразили дітей розміри латаття білого, яке вони побачили вперше.

Як уже згадувалось, у 50-ті роки школа була учасником Всесоюзної виставки досягнень народного господарства в Москві. В павільйоні України ВДНГ було розміщено портрет Адольфа Івановича у повний зріст, (3x2 м), тай сам він неодноразово був учасником виставки. За успіхи у праці кращі учні школи нагороджувалися медалями і дипломами. У Мороз Леоніди Йосипівни було дві медалі: одного року – за цибулю, другого року – за буряк. Жінка розповідає, що під час будівництва нової хати всі документи було втрачено, в т. ч. і її нагороди. У Баран Надії Іллівни була медаль за цибулю. У Щупарського Анатолія – за картоплю.

У 50-х рр. учні старших класів навчались у двох приміщеннях на одному подвір'ї. Біля будинків росли квіти. Їх було дуже багато, і цвіли вони з ранньої весни до пізньої осені. До школи часто приїжджали на екскурсію учні та вчителі з сусідніх сіл, також із Дунаєвцеь. Адольф Іванович ділився з ними досвідом роботи, роздавав насіння квітів та інших рослин. Поруч з оранжереєю було висаджено багато кущів смородини, порічок, малини, плодкових дерев.

В 1957 р. у школі проводився обласний семінар директорів та біологів шкіл області. Розглядалось питання по вирощуванню різних рослин, зокрема квітів. На семінарі були представники з Києва. З розповідей старших людей дізнаємось, що тоді в селі було справжнє свято. Коли учасники семінару з'їхались машинами і великим автобусом, то до школи прийшли люди зі всього села. Директор школи Адольф Іванович мав гарний настрій, весело усміхався. Він дуже довго і багато розповідав гостям про кожну квіточку, кожну рослинку, адже усі свої знання, усі сили він вкладав у цю справу.

Крім рослин в школі ще займались вирощуванням свійських тварин і птахів. Тут були кролі, індики, качки, гуси, цесарки. Були також акваріуми. За всіма цими тваринами був закріплений вчитель Матвєєв А. І. Багато допомагали директору у цьому питанні вчителі: Комендант Євгена Іванівна, Паскевич Марія Степанівна, Житняк Ганна Григорівна, Пушкаренко Надія Степанівна (нажаль, усіх цих вчителів вже немає).

На початку 60-х років Адольф Іванович залишає нашу школу і переїжджає до дочки в Одесу і справа з оранжереєю замирає.

Провівши опитування жителів села і опрацювавши їхні спогади та окрему літературу, ми змогли дослідити внесок в історію розбудови нашої школи Пец-Ольда Адольфа Івановича – директора та вчителя біології. Завдяки зібраним відомостям та роботі над фотоматеріалами вдалось за-свідчити історію створення шкільної оранжереї в Ставищанській школі, показати здобутки та досягнення школи в середині ХХ ст., показати величезний вклад вчителів і учнів у розбудову та розвиток своєї школи.

Джерела та література:

1. Спогади жителів села Ставище / особистий архів Г. М. Баран.
2. Спогади жителів села Ставище / Особистий архів О. А. Коханюк.
3. Розвиток освіти в повоєнний період / Рукописний збірник сільської бібліотеки з історії села Ставище.

Додатки:

*Пец-Ольд Адольф Іванович, директор Ставищанської школи
з 1949 по 1962 рр.*

Приміщення Ставищанської школи (50-ті рр.)

*Учні старших класів працюють в оранжерей.
На передньому плані Баран Галина Михайлівна*

*Володимир Коцюк
Наталія Коцюк
м. Хмельницький*

ХАРАКТЕРИСТИКА ТУРИЗМУ ЯК ФЕНОМЕНУ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Винятковий вплив сучасного туризму на різні сфери соціуму в суспільстві, що глобалізується, викликає потребу у філософському осмисленні феномена туризму. Спочатку туризм був локальною соціальною практикою, яка застосовувалась обмеженою соціальною спільністю. Однак, починаючи з другої половини ХХ ст., туризм, що досяг глобальних масштабів і залучив у процес свого виробництва та споживання глобальні людські ресурси, зачіпає багато сторін суспільного життя, значно впливаючи на його соціальні аспекти. Становленню масового туризму як одного з феноменів сучасності, що найбільш динамічно розвиваються, сприяла ціла низка факторів, таких, як соціально-демографічні, інституційні, етнокультурні, розвиток неvirробничої сфери економіки, зростання вільного часу, якісна зміна проведення дозвілля.

Зміни в рамках загальносвітової цивілізації, формування інформаційного простору переконують в тому, що основні характеристики сучасного і майбутнього суспільства пов'язані з нарощуванням послугоємкого виробництва. Багато зарубіжних економістів давно говорять про те, що сектор послуг буде грати пріоритетну роль в порівнянні з аграрним та індустріальним секторами економіки.

Туризм став об'єктом дослідження багатьох дисциплін, і в першу чергу таких, як соціологія, психологія, екологія, географія, статистика, економіка. У даній статті ми ставимо перед собою мету розглянути туризм як феномен з позицій філософського та культурологічного аспектів.

Філософія туризму – це, насамперед, філософське розуміння людини, яка перебуває в «обіймах» чи «полоні» туристських подій. Філософський погляд на туризм зумовлює необхідність перегляду традиційного розуміння туризму як суто «індустрії подорожей та відпочинку», надання цьому розумінню ширшого «людського виміру». А це, насамперед, передбачає наголос на світоглядне, культурне, гуманістичне, пізнавальне, етичне, естетичне, комунікативне значення туризму як специфічного соціального інституту і феномену загальнолюдської культури. В цьому аспекті головним об'єктом туризмознавства є не маршрути, готелі, кемпінги, турбюро й агенції, а особистість, що подорожує, світ її інтересів, бажань, прагнень, ціннісних орієнтирів. Насамперед такого із них, як свобода. «Моя потреба

у свободі така велика, – писав М. Монтень, – що якщо б мені заборонили доступ до якогось куточка, що знаходиться де-небудь в індійських землях, я відчув би себе деякою мірою приниженим» [4, с. 3–4].

Філософський погляд на туризм полягає в тому, щоб насамперед визначити його сутність у понятійний спосіб, представити його категоріально, концептуально. Це досить складне завдання, адже туризм настільки багатобічне, мультиструктурне, багатофакторне явище суспільного життя, що його неможливо однозначно охарактеризувати. Це зумовлює його відповідну теоретичну архітектуру. Туризм водночас виступає як одна з найкрупніших і найдинамічніших індустрій світу, розгалужена соціальна служба, що надає робочі місця сотням мільйонів людей. Це й система різноманітних подорожей та екскурсій та форма рекреації, заснованої на антропоекологічній парадигмі. Туризм для багатьох своєрідний спосіб життя, приваблює хобі, засіб одержання насолоди від радощів життя, його можливостей.

Особливо слід підкреслити, що в туризмі загальноприйнятою є суспільна сфера гостинності, яка виразно демонструє його «людиноприймальний», сервісний характер [4, с. 5].

Вже названі ознаки туризму достатні, щоб охарактеризувати його як складний багатоаспектний соціальний феномен. Жодна соціо-гуманітарна наука не здатна вичерпно охарактеризувати його як предмет виключно власних досліджень. Теорія туризму (туризмологія, туризмознавство, туризмометрія, туризмографія) має у системно-структурному вигляді відобразити феномен туризму, всі його складові. Рефлексуєючи в узагальнений спосіб туризм як своєрідну проекцію багатогранного буття людини, вираз її суспільної, духовної та культурної сутності, філософія туризму покликана виконувати методологічну функцію щодо інших наук про туризм. При цьому вона, у свою чергу, збагачується їх конкретними науковими доробками. Не буде перебільшенням стверджувати, що філософія туризму поступово набуває певної дисциплінарної автономії у межах соціальної філософії [4, с. 6].

У філософії туризму важливого значення набуває праксеологічна складова – теоретичне моделювання розвитку туризму, розроблення програм і генеральних планів його вдосконалення. Туризм як найдемократичніша форма людських взаємин сприяє моральному оздоровленню сучасного суспільства, яке потерпає від набутого соціального імунодефіциту – дефіциту ширості і теплоти людського спілкування. Гуманістичнотерапевтичний сенс комунікативної культури і етики обумовлюється такими її ціннісними нормативами: а) принцип самодостатності особистості (визнання гідності людини); б) принцип толерантності (добррозичливе ставлення до альтернативних або несхожих думок, переконань, способів життя). Взає-

модіючи і взаємодоповнюючись, ці принципи (у разі їх дотримання) сприяють утворенню в суспільстві моральної атмосфери щирого спілкування, довіри як основи дружнього єднання, соціальної злагоди і цивілізованої взаємодії. Туризм має плануватися і здійснюватися як привілейований за-сіб індивідуального і колективного вдосконалення. Поєднуючись з духовним розкріпаченням, адже турист – це вільна людина, яка самовизначається – туризм є унікальним засобом самоосвіти і самовиховання (етика, педагогіка і психологія туризму). Історико-філософська частина туризмознавства прагне з'ясувати причини виникнення бажання переміни місць, особливості його здійснення в різні історичні часи. Використовуючи метод порівняння (компаративістика), історичного і хронологічного підходів до феномену подорожі, вона виявляє як загальні закономірності туристичного процесу, незмінні його характеристики, так і особливості його вияву в різних культурах і в різні часи. Але планування і впровадження масштабних туристських заходів, повсякденна туристська практика мають здійснюватися не лише фахівцями й експертами галузі, які зосереджують головну увагу на грошових, матеріальних, статистичних аспектах туризму, а й всіма організаціями, установами і підприємствами, які причетні до туристської справи [6].

Туризм пов'язаний із поняттям «соціальний», оскільки передбачає тісні контакти людей між собою, у різних соціальних групах та організаціях, залежно від місця перебування в часі й просторі та з чітким розподілом соціальних ролей і відповідальності. Власне, поняття «соціальний» і пов'язане із життєдіяльністю людини. Туризм є соціальною реальністю, соціальним фактом і виявляє себе у виконанні певних соціальних функцій, засвідчує про певні соціальні стани, зміни, взаємодію тощо.

В умовах майже повної комерціалізації сфери туризму, на думку Ю. Алексєєвої, набирає актуальності «соціалізація туризму» як комплекс заходів державної політики щодо соціалізації туристичної галузі України. Дослідниця також указує на необхідність удосконалення механізмів державного регулювання розвитку соціального туризму в країні, що спрямовані на підвищення ефективності державної політики соціалізації молоді.

Сучасні прояви феномену туризму відбивають характеристики інформаційного суспільства: віртуалізацію, візуалізацію, мобільність, чіткість споживчих пріоритетів, інформатизацію, глобалізацію і визначають нове філософське осмислення сутності інтернет-туризму та формування принципово нового суб'єкта туризму. У такій системі відносин людина перетворюється на своєрідного «навігатора», який здійснює постійний пошук і проектування туристичного простору [1, с. 22]

У цілому трансформуються моделі туризму і моделі туриста та, відповідно, вносяться зміни у взаємовідносини «людина – суспільство», що

потребує вироблення та реалізації державної політики у сфері туризму. Зокрема, ці явища мають глокальні (прив'язані до території) прояви на локальному, регіональному, національному та глобальному рівнях.

Головним аспектом соціально-філософського розвитку туризму в Україні є інформаційне забезпечення. У епоху панування інформаційного суспільства цей напрям відіграє важливу роль. Інформація стала на сьогоднішній день товаром, невід'ємною частиною нашого життя. Зважаючи на це, формування інформаційного простору про діяльність галузі в країні та за її межами має стати пріоритетним напрямком влади. Це має декілька важливих аспектів: інформування громадян про можливості відпочинку; формування у них культури відпочинку. Туристична інформація має містити демографічні, науково-технічні, політико-правові, соціально-культурні, природні, економічні дані та відомості. Ця інформація повинна бути зосереджена у відповідних інформаційних центрах, об'єднаних в єдину інформаційну систему. Відповідно, вся система має бути повна, зрозуміла у використанні та загальнодоступна. В умовах економічної кризи, коли дуже високим є психологічне навантаження та обмежена кількість сімейного бюджету може бути виділена на відпочинок, дані зміни допоможуть зняти напруження у суспільстві, на мінімальному рівні задовольнити потреби у туризмі, відпочинку, мандрівці, сприяти розвитку економіки країни [5, с. 87].

Результатом подібних змін стане поступова трансформація суспільства, його мислення та способу життя. Мандрівки та постійні культурні контакти сприятимуть збагаченню людських цінностей, виховання у людині толерантності, свободи, гідності, дружелюбності, щирості. Загальнопланетарність цих процесів піднесе нашу цивілізацію на новий рівень. Людина буде змушена відмовитися від деструктивних основ своєї діяльності. Значного поширення в суспільстві отримає «етика спілкування й співжиття». «Комунікативна культура» – основна ланка концепції «нового гуманізму», який є одним із уособлень теоретичної моделі «вселюдських цінностей». Як найдемократичніша форма людських взаємин, туризм здатний сприяти моральній меліорації, та ресоціалізації сучасного суспільства, яке гостро потерпає від браку щирості та теплоти людського спілкування [3]. На думку вчених сучасне суспільство переживаючи процеси глобалізації втрачає ці важливі аспекти. Так польсько-британський соціолог Зігмунд Бауман заявляє, що відкритість сучасного суспільства змушує переглянути самі основи прогресу. Відкритість призвела до появи парадоксальної єдності туризму та бродяжництва. «Верхи» – зазначає соціолог, – насолоджуються тим, що можуть мандрувати куди завгодно та вибирати пункт призначення в залежності від того, які задоволення там можна отримати. «Низи» – часто просто викидаються з рідних міст, які б

вони ніколи не лишили за власною волею. Тому вони бажають одного, що б їм дозволили стати туристами, такими, як всі інші [5, с. 88].

Фундаментальні цінності глобального суспільства сприяли ускладненню просторових структур суспільного буття та складання якісно нової соціальної стратегії пізнання та освоєння простору у вигляді феномену туризму.

Феномен туризму – більш широке поняття, ніж подорож і туризм, він має власну буттєву сутність, ціннісне наповнення, знакову природу, комунікативний і когнітивний потенціал. Феномен туризму представляє всю сукупність явищ, процесів, змін у сфері життєвого світу людини, культури, соціуму, пов'язаних із глобальними соціальними туристичними практиками. Феномен туризму фокусує у собі найбільш значні трансформації та тенденції розвитку сучасного суспільства, а саме – мобільність, акцентування споживчих пріоритетів, віртуалізація, візуалізація, інформатизація, глобалізація. За допомогою комплексного аналізу досліджень різних галузей соціогуманітарного знання виділяється низка аспектів, що конкретизують зміст подорожі та туризму, таких як антропологічний, семіотичний, комунікативний, діяльнісний, просторовий. Крім виділених аспектів найважливіше значення концептуалізації різноманіття феномена туризму грає просторовий аспект.

Феномен туризму є якісною характеристикою глобального суспільства, що концентрує в собі географічний, життєвий, соціальний, культурний рівні простору та задає вектор їхньої взаємодії у полі глобального туризму. Разом з тим, проведене дослідження дозволяє робити висновки про негативні тенденції, пов'язані з функціонуванням феномена туризму, та його ризикогенний потенціал.

Таким чином, філософія туризму призводить до трансформації людини, яка змінює плин нашого повсякдення, способи комунікації і взаємодії, сприяє нечуваним можливостям подорожувати мільярдам людей та їх самореалізації. Технологічні зміни є настільки потужними, що роблять нашу добу найбільш перспективною, і водночас сповненою найсильніших потенційних можливостей для самореалізації людини, що приводять до нечуваних потужних змін парадигми кожної людини. Йдеться не лише про те, «що» і «як» ми робимо, але й те, «ким ми є» чи «ким станемо» [2, с. 32].

Отже, соціально-філософські аспекти розвитку туризму посіли важливе місце в науці та житті сучасної людини. Торкаючись вузлових аспектів людського буття, вони тісно переплітаються з іншими сферами життєдіяльності, трансформуючи підходи та напрямки подальшого розвитку усього суспільства. Дані процеси є закономірним явищем людського розвитку.

Джерела та література:

1. Гаврилук Т. Теоретико-методологічні засади історико-філософського осмислення сутності туризму як соціогуманітарного феномену // Теорія і практика публічного управління. № 2 (2019). С. 17–25.
2. Гарбар Г. Філософія туризму як філософія творчості і креативності в контексті формування конкурентоспроможних орієнтацій гостинності в сучасній Україні // Соціальна філософія та філософія історії. № 5 (82) (2020). С. 23–35.
3. Маєр-Абіх, Клаус Міхаель. Повстання на захист природи. Від довілля до спільносвіту / К. М. Маєр-Абіх ; пер. з нім., післямова, прим. А. Єрмоленка. Київ : Лібра, 2004. 196 с.
4. Пазенок В. С. Філософія туризму в системі філософського знання // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія : філософські науки. Суми, 2010. Вип. 8. С.7–22.
5. Романуха О. М. Соціально-філософські аспекти розвитку туризму в Україні. Інтелект особистість цивілізація. Київ, 2014. 1 (13). С. 84–90.
6. Федорченко В. К. Туризм і народна дипломатія // Філософія і культурологія туризму. Київ, 2001.

Денис Красносілецький
м. Хмельницький

**ЯКІВ ГОЛЬЧЕВСЬКИЙ –
ПРИКЛАД ДЛЯ НАСЛІДУВАННЯ У НАЦІОНАЛЬНО-
ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ**

В статті звернуто увагу на проблему національно-патріотичного виховання серед підростаючого покоління на прикладі життєвого шляху патріота України, земляка подолян Якова Васильовича Гольчевського. Акцентовано увагу на необхідності використання освітянами цього історичного матеріалу, як символу патріотизму. Це вкрай необхідно для підростаючого покоління на шляху до формування всебічно розвиненої особистості в сучасних умовах.

Ключові слова: *Гольчевський, Гальчевський, національно-патріотичне виховання, отаман, повстанський загін.*

30 років незалежності України сприяли активній пошуковій роботі краєзнавців, публіцистів, письменників, науковців у дослідженні досі замовчуваних правдивих сторінок нашої історії, про що в радянські часи, під загрозою смерті, заборонено розповідати, навіть, у колі родини. Так, дослідники знайшли чимало фактів легендарності і героїзму незборимої

нації українців, що спроможні здивувати увесь світ. Переконливим у цьому стало дослідження біографії Якова Васильовича Гольчевського (Гальчевський, «Орел», «Орлик», Базилевич, Орлов, Орловський, Войнаровський, «Правобережець», 1894–1943).

Широке використання біографічного матеріалу Якова Гольчевського вкрай доречне, окрім іншого, через потребу патріотичного збагачення на шляху формування у населення національної свідомості. Патріотизм як піднесене відчуття, незамінна цінність і джерело, найважливіший мотив соціальної значущої діяльності слугує умовою досягнення особистістю чи соціальною групою найвищого духовно-етичного і культурного розвитку.

Дослідники біографії Гольчевського – К. Завальнюк, Р. Коваль, М. Білгорайський, В. Вовкодав, М. Руцький, Л. Філонов, В. Резнік, Б. Демків, С. Бортник, В. Бабицький, В. Борисов, В. Горбатюк, П. Слободянюк, Д. Соловей, В. Мацько, М. Стрельбицький, Б. Теленько, Х. Теленько, В. Покровський, Б. Володимирів, Я. Сторожук, І. Леськів та ін. ставилися опосередковано до проблеми розвитку національно-патріотичного виховання для підростаючого покоління, через що всебічного й детального її висвітлення у сучасній науці не відбулося.

Метою даної статті є висвітлення проблеми національно-патріотичного виховання серед підростаючого покоління через вивчення і дослідження біографії Якова Васильовича Гольчевського. Розв'язання порушених проблем, допоможуть підвищити порівняно низький, на наш погляд, рівень політичної свідомості та культури суспільства, сприятимуть проведенню прозорої, розрахованої на особистість і суспільство, політики. Адже, завжди приємно знайомитися із світоглядом, великим досвідом, щирими переживаннями і розповідями справжнього патріота України Якова Гольчевського.

Мова йде про патріота України, мужню людину, вчителя за фахом, колишнього офіцера царської армії, який опинившись у «лещатах» політики, склав повноцінну опозицію радянській та польській владі в міжвоєнний період ХХ ст.

Активізації дослідження цієї теми сприяла премія імені Якова Васильовича Гальчевського «За одержимість у державотворенні», заснована Хмельницькою обласною організацією Української Республіканської партії (за посередництва товариств «Меморіал», «Просвіта») та редколегією партійної газети «Час» у 1995 р. У 2003 р. вона набула статус загальнонаціональної. Премія вручається напередодні Дня Соборності України літераторам, науковцям, політикам, громадським діячам, журналістам, митцям тощо.

Незабаром життєвий шлях Я. Гольчевського став активно досліджувати й популяризувати президент Історичного Клубу «Холодний Яр»

Р. Коваль. До цього також долучився кандидат історичних наук, доцент кафедри історії слов'ян Київського національного університету імені Тараса Шевченка А. Руккас. У Національній академії СБУ популяризує ім'я Я. В. Гольчевського та його діяльність її ректор, професор, доктор історичних наук В. Сідак.

У Хмельницькій області вирізняється своєю діяльністю культурологічне Товариство імені Я. Гальчевського. У виховних цілях, проблема повстанського руху отамана «Орла», використовується Хмельницькими обласними організаціями ВО «Свобода», «Студентська Свобода», «Сокіл» та ін.

У Вінницькій області причетні до популяризації імені цього діяча Літинська козацька сотня ім. Якова Гальчевського, Літинська районна організація Всеукраїнського об'єднання «Свобода», Вінницький козацький полк імені Івана Богуна, Літинська крайова організація Народного Руху України, громадська організація «Кипорів Яр» тощо.

Його ім'я широко популяризоване на шпальтах газет, у збірниках наукових статей і журналів, у книгах, радіопередачах, презентаціях тощо. До того, ж у видавництві «Медобори-2006» перевидано мемуари Я. Гальчевського-Войнаровського «Проти червоних окупантів» (окрім багатьох інших презентацій, ця книга відзначена на 18-му книжковому форумі у Львові в 2011 р.), у 2018 р. видавництво ФОП Стебеляка О. М. випустило видання Якова «Проти червоних окупантів. З воєнного нотатника». У рамках святкування 125-річчя від дня народження Якова Васильовича Гольчевського Хмельницький обласний літературний музей спільно з Управлінням молоді та спорту Хмельницької обласної державної адміністрації видали довідково-бібліографічний покажчик «Яків Гальчевський – Орел – Герой – Повстанець».

Розпочато справу поширення на його честь пам'ятних знаків, хрестів, меморіальних знаків і дошок (с. Сахни, 2000 р.; при дорозі с. Пиківська Слобідка – Уладівка, 2007 р.; с. Малинівка, 2013 р.; с. Уладівка, 2017 р.; с. Бруслинів, 2019 р.). У травні 2018 р., до Дня Героїв – свята вшанування українських вояків, борців за волю країни, волонтери займалися відновленням повстанської криївки в лісі біля пам'ятного хреста між селами Упадівка і Пиківська Слобідка Вінницької області. Окрім того, проводиться низка конференцій, фестивалів, вечорів пам'яті, молодіжних походів стежками повстанців тощо. У місті Вінниці є вулиця Якова Гальчевського (з 2015 р.), у місті Хмельницькому – вулиця, провулок і проїзд Якова Гальчевського (з 2016 р.).

На сьогодні знято чимало документальних фільмів про Якова Гальчевського. Зокрема, з ініціативи Романа Ковалю у 2016 р. на телеканалі «Культура» знято трисерійний документальний фільм «Яків Орел-Галь-

чевський» (режисер Олександр Домбровський). В 2018 р. у проєкті «Вінничани – нащадки героїв» було знято документальний фільм «Отаман УНР Яків Гальчевський». Фільм створено в рамках програми національно-патріотичного виховання за підтримки Департаменту соціальної та молодіжної політики на замовлення Крайового товариства «Вінницький козацький полк ім. І. Богуна». У 2020 р., в рамках Вінницької обласної програми національно-патріотичного виховання, Вінницький козацький полк імені Івана Богуна презентував патріотичний цикл із десяти короткометражних фільмів «Пантеон героїв Вінниччини». Автори проєкту також створили стрічки про трьох знаменитих Яковів – учасників національно-визвольних змагань ХХ ст. – Гальчевського, Шепеля і Гандзюка.

Незважаючи на збільшення останнім часом кількості публікацій за цією тематикою, багато питань все ж залишаються невисвітленими. А це роздмухує низку суперечок й непорозумінь, формування міфів і легенд тощо. Яскравим прикладом цього стала полеміка між земляками Я. Гольчевського на сторінках Летичівської районної газети на межі ХХ–ХХІ ст. У Вінницькій області простежується возвеличення Я. Гольчевського, як героїчної постаті краю. Яків дійсно народився на Вінниччині. Це сталося 22 жовтня (3 листопада) 1894 р. у селянській родині в с. Гута Літинська (з 1959 р. Малинівка) Літинського повіту Подільської губернії [4, с. 3–7]. Але його діяльність активно проявилася й на Хмельниччині, де він і виплекав свій патріотизм до Батьківщини. Так, восени 1913 р. Якова направили вчителювати у с. Сахни Летичівського повіту Подільської губернії. Там він познайомився із священником Миколою Козаком, який до того ж завідував початковою школою. Батюшка Микола виявився ерудованим, а головне, свідомим українцем. Він став духовним батьком Якова, якого і виплекав українським патріотом. З його настанов і підтримки Я. Гольчевський, всупереч заборонам російського самодержавства, розповідав учням про славне минуле України, читав їм «Кобзаря», вивчав з ними колядки і щедрівки, у клубі Лознянської цукроварні неодноразово ставив п'єси українських класиків, організував церковний і заводський хори [5, с. 17].

Цікаво, що учні пам'ятали це все життя і поділилися своїми спогадами із громадськістю в часи незалежної України. Наприклад, мешканка с. Сахни Тетяна Гончарук стверджувала: «Авжеж, авжеж, мене пан учитель навчав два роки, пам'ятаю як ходили з ним колядувати, щедрувати, навчив нас славних пісень (наприклад, «Засвістали козаченьки»), бо і сам гарно співав. Цікаво розповідав про Байду, Кармалюка...». Її односельчани Параска Сензюк, Василь Чопа, Мотря Верміяш та інші, підкреслювали вихованість, культуру, привітність, щедрість і щирість Якова, його агітацію до навчання [1].

Свою славу Яків здобув, як отаман повстанців Поділля. Про себе та інших повстанців за ідейність українського елемента він висловлювався так: «люди з таким наставленням є святі і страшні» [5, с. 200]. У вересні 1922 р. Яків став командувачем 6-го повстанського комітету, який включав Літинський, Летичівський, Вінницький, Проскурівський, Кам'янець-Подільський та Могилів-Подільський повіти [4, с. 37–38]. Але більшість повстанських загонів (Семена Харченка, Петра Погиби, Івана Кохана, Василя Лісового, Якова Голюка та інші), оперували саме в Західному Поділлі. Хмельниччина давала багато повстанців, які активно і діяли, і гинули, і потрапляли під арешт, і піддавалися терору з боку більшовицької влади.

За настанов Якова, повстанці при виконанні окремих завдань, прагнули приховати наслідки своєї діяльності (задля безпеки мешканців населених пунктів від терору більшовиків). В ніч з 29 на 30 серпня 1922 р. повстанці дізналися від селян, що чи не в усіх населених пунктах Летичівського і Літинського повітів присутні червоноармійці. Гольчевському стало зрозуміло, що більшовики будь-що вирішили його знищити. Тому і вирішено було переходити кордон з Польщею [2, ч. 2, с. 160–161]. Це унеможливило значні людські втрати. А Яків Гольчевський завжди намагався унеможливити безглузду смерть українців.

У ситуації, що склалася, Гольчевський вдався до організації рейдів в Україну з території Польщі [4, с. 87], як командувач всіма повстанськими силами Правобережної України [4, ч. 2, с. 149].

В радянські часи у оперативних зведеннях простежується поряд з вживанням прізвища Гольчевський – Гальчевський. Таких випадків значно більше, хоча справжнє прізвище Гольчевський також не усунуто із вжитку. Тому серед сучасників побутує здебільшого використання правопису «Гальчевський». Але у відповідних документах щодо вінчання батьків Якова, його хрещення, у його заявах про зарахування до закладів освіти тощо вказано – «Гольчевський». Навіть, у витязі тижневого зведення Подільського губернського відділу Державного політичного управління від 16 квітня 1925 р. зазначено прізвище Гольчевський [3, с. 190]. Тобто вживалися обидва варіанти прізвища Якова. Зміна у прізвищі однієї літери з метою відведення уваги радянських силових структур від родичів Якова є малоімовірною. Публікація мемуарів «Проти червоних окупантів» у Кракові (1941) та Львові (1942) за авторством Якова Гальчевського-Войнаровського, наштотує на думку, що Якову було зручно вказувати саме ці варіанти прізвищ, оскільки вони були добре відомими радянській та польській владі. Адже саме у період своєї активної діяльності Яків і отримав прізвища: в часи радянської влади – Гальчевський, польської – Войнаровський. Разом з тим, в період другої половини 1920-х рр., у оперативних зведеннях радянської влади Гольчевський відомий ще й під прізвищами: Базилевич,

№ 167

1922 р. серпня 30. Вінниця. — Витяг з оперативного зведення штабу Подільської губернської дільниці про результати бою з повстанцями біля с. Михайлівці Новоушицького повіту.

Жмеринський-Новоушицький уездучастки. Істреб-отряд тов. Щербакова в 12 час. 29/8 настиг банду Гольчевського численністю около 120 сабель возле леса, что южнее дер. Михайловцы и 5 верст сев.-зап. мест. Сниткова. После полторачасового боя банда потеряла убитыми 20 человек и несколько ранеными, также убито несколько лошадей, ушла в означенный лес. С нашей стороны ранены начистреботряд тов. Щербаков и военком тов. Канеев, которые вышли из строя. Командование отрядом принял комсотни тов. Салько и военком тов. Яновский. [В] означенном бою истреботрядом захвачено несколько лошадей, убитые бандиты все стриженые, с оселедцами. Дальнейших сведений от истреботряда не поступило. По сведениям комэскадрона 3 24 кавполка от 14-ти часов, выступивший из м. Копайгород полуэскадрон (оперсводка Губучастка Подолии нр 1769/гуч) обнаружил банду Гольчевского, время не указано, в лесу, что восточнее дер. Михайловцы, и после стычки с нею, захватив двух лошадей, преследует банду, уходящую [в] направлении д. Берлинцы-Полевые, что 8 верст ю/з Копайгорода.

ДАВіО, ф. Р – 925, оп. 8, спр. 85, арк. 13. Копія.

№ 168

1922 р. вересня 1. Вінниця. — Витяг з доповідної записки Подільського губвідділу ДПУ про перебування повстанців в районі с. Підлісний Ялтушків та про напад на державну економію біля м. Бар.

Жмеринський уезд. [По] сведениям райуполномоченного, 30/8 банда Гольчевского [в] количестве около 100 сабель была [в] лесу [в] районе с. Елтушков-Подлесный (6 в. юг.-вос. м. Елтушково), откуда банда ушла по направлению Радовецких хуторов (12 в. сев.-вост. Бара). Банда

Док. 1. Приклад вживання прізвища Гольчевський у серпні-вересні 1922 р. [3, с. 129]

Орлов, Орловський, хоча вони зустрічаються в поодиноких документах. Заперечувати якусь із етимологій недоречно.

Але як і до, так і після повстанського руху, життя Якова Гольчевського насичене прикладами відповідальності, старанності, звитяги, жертвовності кар'єрним зростом чи сімейним щастям, мужності, любові до Батьківщини, відданості ідеї українського державотворення у такий бурхливий і трагічний для українців час. Навіть загибель Якова Гольчевського героїчна.

Все це завжди матиме вплив на формування патріотичних почуттів в молодіжних колах України, що вкрай необхідно для існування повноцінної української нації. Молодь повинна знати про звитягу справжніх захисників України. Для поширення цього процесу слід оприлюднювати тогочасні події, героїзувати легендарних отаманів, викликати у підростаючого покоління відчуття гордості за своїх пращурів та Батьківщину. На жаль, біографія Якова Гольчевського обмежено використовується педагогами, як символ патріотизму і жертвовності у боротьбі за незалежну Україну. Навіть не в усіх населених пунктах, де проживали науковці і краєзнавці, що займалися даною проблемою, учні або студенти цікавляться цією чи схожими темами. А ось на Вінниччині дещо краще розвинуті освітні процеси з вивчення та популяризації біографії Гольчевського.

У 2024 р. ми маємо відзначити, на належному рівні, урочистості з дня 130-ої річниці від дня народження Я. Гольчевського. Задумаймося, за що вмирили тогочасні герої, чому жертвували своїм сімейним щастям, домашнім затишком чи скарбами, здобутими під час революції. Національно-патріотичне виховання повинно відповідати загальнодержавній політиці, а громадяни країни знати справжніх захисників України, а тим більше, своїх земляків.

У серпні 2021 р. у Департамент освіти, науки, молоді та спорту Хмельницької облдержадміністрації надіслано звернення з проханням рекомендувати закладам загальної середньої освіти, професійної (професійно-технічної) освіти, фахової передвищої та вищої освіти, позашкільної освіти розробити та впровадити низку заходів національно-патріотичного виховання, узагальнювати та поширювати кращий досвід у цьому напрямку роботи, вшановуючи пам'ять, популяризуючи та досліджуючи життєвий шлях нашого земляка, щирого патріота – Якова Васильовича Гольчевського.

У вересні 2021 р. до Хмельницької обласної державної адміністрації надіслано звернення, щоб до регіональної програми Хмельницької області для реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання відповідно до плану дій на 2020 – 2025 рр., затвердженої Указом Президента України від 18 травня 2019 р. № 286/2019, було внесено перелік широкомасштабних заходів на пошану Якова Васильовича Гольчевського.

В сучасних умовах вкрай доречним є необхідність у організації та проведенні серед учнівської та студентської молоді заходів національно-патріотичного спрямування (акцій, конкурсів творчих робіт, диспутів, дебатів, історичних квестів, реконструкцій історичних подій, патріотичних ігор тощо), популяризації, пошуку, охорони, збереження та облаштування пам'ятних місць та речей, пов'язаних з діяльністю повстанського загону отамана Якова Гольчевського.

При цьому, доречною є робота Державного архіву Хмельницької області по підготовці більш ґрунтовнішого збірника документів про повстанський рух Якова Гольчевського; обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників під час роботи на курсах підвищення кваліфікації з питань національно-патріотичного виховання учнівської молоді, розвитку духовності та зміцнення моральних засад у суспільстві на прикладі біографії Якова Гольчевського; органів місцевого самоврядування щодо увічнення пам'яті борців за незалежність України у ХХ ст., які брали участь у захисті суверенітету та територіальної цілісності України, в т. ч., причетних до руху під проводом Якова Гольчевського, шляхом найменування, перейменування в установленому порядку на їх честь об'єктів топоніміки, навчальних закладів; місцевих органів управління молоді та спорту у організації походів, вишколів національно-патріотичного виховання здобувачами освіти місцями славетної діяльності повстанського загону Якова Гольчевського; Департаменту інформаційної діяльності, культури, національностей та релігій Хмельницької облдержадміністрації у висвітленні заходів з національно-патріотичного виховання, пов'язаного з ім'ям Якова Гольчевського через обласні та місцеві аудіовізуальні, електронні, друковані засоби масової інформації, соціальні мережі тощо. Організація відповідного процесу є компетенцією Департаменту освіти, науки, молоді та спорту Хмельницької облдержадміністрації.

Пам'ятаймо, що без збереження національної культури, мови, мистецтва, традицій, дослідження історії, а також любові до своєї Вітчизни та народу, утвердження власної національної ідентичності сучасної особистості не може бути. Національно-патріотичне виховання особистості потребує філософсько-світоглядного осмислення культурної спадщини, духовного насичення національної виховної системи, розробки концептуальних засад виховання та спрямування їх у русло чіткої орієнтації на національні традиції. Прикро, але сьогодні освітяни змушені долати впровадження індивідуалізму, егоцентризму, аморальності, лжепатріотизму, показової принциповості, протиставляючи цьому вічні цінності людського життя. Ім'я Якова Гольчевського, одне із небагатьох, яке здатне видозмінити таку ситуацію. У Якова Васильовича Гольчевського є чому повчитися.

Грунтовне дослідження вказаної проблеми є перспективою подальших пошукових розвідок у заданому напрямку, до яких слід долучатися педагогам та їх вихованцям. Адже українці мають знати свою історію, любити Українську державу, пишатися перед світовою громадськістю її славним, легендарним минулим.

Джерела та література:

1. Вовкодав В. Отаман-полковник і Сахни // Летичівська газета. 1998. 15 квітня. С. 3.
2. Гальчевський-Войнаровський Я. Проти червоних окупантів / Я. Гальчевський-Войнаровський. У 2 ч. Краків : «Українське видавництво», 1941. Ч. 1. 205 с.
3. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Яків Гальчевський у документах епохи. Кам'янець-Подільський : Медобори, 2012. 224 с.
4. Красносілецький Д. П. Життєвий шлях і політична діяльність Я. Гольчевського (1894–1943). Вид. 2-ге, випр. і доповн. Хмельницький : ХНУ, 2020. 138 с.
5. Коваль Р. Отаман святих і страшних. Видавництво «Просвіта», 2000. 288 с.

Світлана Маркова

м. Київ

**ПОДІЛЬСЬКА ГУБЕРНСЬКА ЧК
ЯК КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ВИЗИСКУ
ПОДІЛЬСЬКОГО СЕЛЯНСТВА У 1921–1922 РР.**

Для забезпечення комплексного вивчення головних аспектів досліджуваної теми введено нові архівні матеріали з фондів ЦДАГО, ГДА СБ України, ДАХМО, що підтверджують факти застосування ЧК терору, репресій, конфіскацій, «допомоги» у регулярному та додатковому вилученні й вивезенні зернохліба, зокрема за межі Подільської губернії, контроль цукрової галузі та ін., що мали, зокрема пролонговані наслідки і в подальшому призвели до стагнації аграрного сектору в краї.

Ключові слова: *Україна, масовий штучний голод 1921–1923 рр., ЧК, Подільська губернска ЧК (Подгубчека), економвідділ Подгубчека, «петлюрівці», «бандити».*

Актуальність теми дослідження пояснюється російсько-українською війною ХХІ ст., в якій виявилися «гібридні» методи, використані більшо-

вицькою Росією понад сто років тому. Сьогодні Україна потребує наукового «змивання» совєцьких спотворень сенсів, змістів, понять та системних, комплексних досліджень причин та наслідків більшовицької окупації, мавого штучного голоду 1921–1923 рр.

Станом на 1920 р. (відповідно до перепису) територія Подільської губернії становила 30 097 кв. верст; на одну квадратну версту приходилося 79,4 особи; населення – 2 763,4 млн душ (чоловіків – 1 314,6; жінок – 1 448,8; сільського населення – 2 390,2). Подільська губернія була серед найбільших українських губерній (*Прим. авт.* Наведено відносні показники¹).

Після більшовицької окупації України ті українці, котрі мали оманливі сподівання отримати землю, волю, фабрики і заводи, усвідомили реальну суть комуністичного режиму, зміст нових слів та словосполучень (комуністичний розподіл, продрозкладка, «червоний терор», чекіст, «економічний терор», продзагони та їх бійці, диктатура пролетаріату, комнезами, ізоляції, концентраційні табори, «куркуль», позбавленці, «чорні списки», «червоні списки», «трійки», «нова людина», «стара людина» та ін.).

Варто зауважити, що реєстрації в органах держбезпеки підлягали окремі категорії населення: «ворог народу», «контрреволюціонер» тощо. С. Ляковська зауважує, що «у проекті плану роботи ВНК (ВЧК) на 1921 р. зустрічаємо термін «радянсько благонадійний»... Приблизно у цей час з'являється й термін «політично неблагонадійний»².

У післяокупаційний період у січні 1921 р. більшість українців не мала продовольства, зокрема внаслідок пограбування продзагонями. Вилучення продовольства відбувалося за участю наркомпродівських загонів та регулярної армії. Суспільно-економічна політика комуністичного режиму з кожним роком лише поглиблювала системні кризи в індустріальному та аграрному секторах та мала пролонговані наслідки, зокрема скорочення посівних площ, зменшення врожайності, культивування нетрадиційних для України сільськогосподарських культур, дефіциту хлібного балансу тощо.

У 1922 р. хлібні потяги продовжували регулярно рухатися убік країни-окупанта. Було проаналізовано дані Кам'янецької заготівельної контори про завантажені вагони (пшеницею, житом, гречкою, ячменем, кукурудзою, квасолею, горохом) і відправлені з 14 жовтня 1921 р. до 15 квітня

¹ Природний рух населення України в 1924 році з оглядом природного руху населення перед світовою війною. *Статистика України*. Серія I : Демографія. Т. IV. Вип. 3. Харків, 1927. С. XIII, XXI–XXII; *Народное хозяйство Украины в 1921/22 году*. С. 1–2, 15; *ЦДАВО України*. Ф. 27. Оп. 3. Спр. 863. Арк. 4.

² Ляковська С. Обліки «політично неблагонадійного елемента» органами ВНК–ДПУ–ОДПУ: історичний аспект. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. № 1(34) 2010. Харків: Права людини, 2011. С. 24–25.

1922 р. та з'ясовано, що 7 листопада 1921 р. було відправлено 18 вагонів до Москви (пшениці – 3 488; жита – 5 386; квасолі – 3 498; гороху – 935 та ін.). 23 листопада відправлено 15 вагонів до Архангельська (пшениці – 1 653; жита – 4 203; гречки – 1 496; квасолі – 4 070; гороху – 746 та ін.). 28 листопада відправлено 20 вагонів по маршруту «Цустран» (пшениці – 1 635; жита – 4 700; гречки – 4 616; кукурудзи – 2 097; ячменю – 826; квасолі – 2 847 та ін.). По зазначеному маршруту 9 та 16 грудня знову було відправлено по 16 вагонів. Також були відправлення до Казані (25 лютого 1922 р.), Сімферополя (25 лютого) – по 5 вагонів. Загалом за згаданий період відправлено 521 вагон (включно із відправленнями по Україні)¹. Зернохліб із зсипних пунктів мали відвантажувати регулярно, на початку 1923 р. жито та ячмінь із Кам'янецьких зсипних пунктів мали відвантажувати швидко, щоденно по 10–12 вагонів як «експортне зерно» (у документах зазначалося – «експортний груз»). Додатково Кам'янецька заготконтора мала ще відвантажувати сало.

У Державному архіві Хмельницької області знайдено документи, що також підтверджують надання допомоги «для Запоріжжя» (де голод був масовим) Подільською губернією. У протоколі № 1 засідання Подільської губернської комісії допомоги голодуючим від 5 вересня 1922 р. зазначалося, що «губпродком після виконання насінневого наряду мав відвантажити 25 вагонів зернохліба для Запоріжжя не пізніше 15 вересня». Згаданий зернохліб мали отримати внаслідок вилучень 2 фунтів з пуда платників продподатку, зборів із нетрудового населення, 4 % відрхувань членів профспілок, однофунтових зборів із пуда під час товарообмінних операцій, відсоткового відрхування з грошових податків, добровільних внесків. Заміна муки грішми допускалася у виняткових випадках і за ринковими цінами (Губстатбюро або Біржі). Варто зауважити, що Подільська губернія отримувала наряди й раніше. Так, Вінниця отримала наряд на 1 000 пудів у 1921 р. від Самарського губсоюзу. Наряд ЦК Допголу (створена влітку 1921 р. Комісія допомоги голодуючим ВУЦВК (ЦК Допгол або ЦКДГ ВУЦВК) очолював голова ВУЦВК Г. Петровський) був анульований, Самарський губсоюз отримав відмову². Але так було нечасто. Якби Україна мала право надавати допомогу своїм потерпілим від посухи регіонам, а не Росії, а також якби не примусили українські регіони, що зібрали бодай якийсь урожай, виконувати розкладку за вражені посухою губернії й відправляти хліб у Росію, масового штучного голоду 1921–1923 рр. могли б уникнути.

Відповідно до постанови ЦК Допголу ВУЦВК, від 19 липня 1922 р., з початку промподаткової, помолподаткової, продподаткової кампаній на

¹ ДАХМО. Ф. Р. 1658. Оп. 1. Спр. 337. Арк. 40–43.

² ДАХМО. Ф. Р. 1658. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 17.

Поділлі запроваджувалося обов'язкове одноразове відрахування кожним платником «кожного пуда податку нарахованого в ржаних одиницях» (два фунти зерна тільки житом або пшеницею), котрі потрібно було здавати на приймальні пункти заготконтори, відповідні відмітки ставилися у продподаткових квитанціях, окладних листах податку, відстрочки були заборонені. У 1922 р. відповідальними за збір допомоги були сільдопголи, комдопголи спостерігали за їхньої роботою та звітували кожні десять днів, особисту відповідальність несли преукомголи¹. Для збирання та контролю «засобів для допомоги голодуючим» у 1922 р. створювалися «трійки допголу», що мали контролювати частку відрахування з усіх договорів, рахунків, виплат, зарплат, пайків, добровільні пожертви².

У 1920–1921 рр. ключовою карально-репресивною структурою у системі комуністичної влади була ЧК, що значно пришвидшила насадження комуністичного режиму в Україні. 20 квітня 1920 р., під грифом «таємно», у Харкові було видано «Краткую инструкцию по борьбе с бандитизмом и кулацкими восстаниями», яку підписали голова Раднаркому УСРР Х. Раковський, члени Реввійськради Південно-Західного фронту О. Єгоров та Р. Берзін, начальник тилу фронту Р. Ейдеман, начальник штабу Південно-Західного фронту М. Петін щодо застосування проти цивільного населення військових підрозділів³. Чекісти ділили «банди» на дві категорії: 1) кримінального характеру, після потрапляння агентів чекістів у «банди» вони мали впливати на грабіжницькі інстинкти та розкладати їх зсередини; 2) політичні організації, які після агентурної політроботи лише збільшувалися чисельно та ставали більш згуртованими⁴. Наприкінці 1920-го – на початку 1921 рр. тільки у великих повстанських загонах налічувалося понад 100 тис. осіб. Повстанські загони Поділля чекісти характеризували, як «петлюрівські та такі, що носили масовий характер». У 1921 р. (з 15 серпня до 31 грудня) діяла 21 «банда», чисельністю понад 1 500 осіб, 12 «банд», вбито 257 осіб, затримано 214, амністією отримали – 580⁵. Повстанський загін (у чекістів – «банда петлюрівського забарвлення») Орла-Ольчевського (Гальчевського) наводила жах на «червоних», було вбито понад 200 червоноармійців та радянських працівників. Активно діяли повстанські загони Левченка (Дорошенко Богун), Коваленка (Ворошило) та інш.⁶.

Варто наголосити, що доповідачем з питання по роботі на селі і боротьби з «бандитизмом» на V конференції КП(б)У (Харків, 1920 р.) був

¹ ДАХмО. Ф. Р. 1658. Оп. 1. Спр. 316. Арк. 27.

² ДАХмО. Ф. Р. 1658. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 20.

³ ЦДАВО України. Ф. 3204. Оп. 1. Спр. 3 Арк. 23–27 зв.

⁴ ГДА СБ України. Ф. 16. Спр. 514. Арк. 9–10.

⁵ ГДА СБ України. Ф. 16. Спр. 514. Арк. 31–39.

⁶ ГДА СБ України. Ф. 16. Спр. 514. Арк. 39.

член політбюро і оргбюро ЦК КП(б)У, секретар Харківського губкому російський більшовик Я. Яковлев, майбутній нарком землеробства СРСР (грудень 1929 – квітень 1934 рр.). Свою доповідь він почав із визначення бандитизму: «У нас бандитизм – это не уголовное явление, у нас бандитизм – это не случайный прыщик на прекрасном теле нашей страны, у нас бандитизм является огромной важности социальным явлением, с которым нужно разобраться при определении методов борьбы, с какими нам приходится подходить к вопросу о том, что собой представляет наша деревня... В прошлом году он был восстанием целого села против рабочего и коммуниста города, движением противосоветским. Это не было движением отдельных групп села, а это было крестьянским восстанием. <...> Это было движение, которое трудно было отличить, где начинается бедняк и где кончается кулак, это было массовое крестьянское движение и, конечно, при таких условиях наша борьба в прошлом носила характер налета – налетели, морду набили, банду разогнали и точка. <...> То, что на Правобережьи во главе восстания стояли петлюровские интеллигенты и лозунги этих восстаний были архи революционными, трижды революционными, пожалуй более революционными, чем лозунги коммунистической партии и советской власти, то что во главе движения на Правобережьи стояли откровенные и неоткровенные петлюровцы – незалежники, эс-эры правые и левые и всякие прочие украинские националисты... на Правобережьи и в махновском районе это было восстание нерасслоенного села против рабочего города, в этом нет никакого сомнения. <...> в этом году <...> благодаря тому, что путем усилий партии, усилий армии и всего советского аппарата (окупаційна адміністрація, зміцнена військовою силою – авт.) мы смогли все свое внимание сосредоточить на расслоении села... любое восстание последнего периода (авт. 1920 р.) представляет собой одно и то же. Исчезает прошлогодний всекрестьянский божок и создается кулацкий руководитель, опирающийся на зажиточные элементы села, которые борются с бедняком–крестьянином <...> Восстанцы теперь являются прямым продолжением, хвостом, с одной стороны – Врангеля, с другой – Петлюры, с третьей – Антанты <...>¹. Варто зауважити, що комуністичні очільники часто спотворювали змістове значення вживаних ними слів та словосполучень, зокрема тих, що носили політичне забарвлення «бандитизм», «українські націоналісти», «петлюрівці», «буржуазний відщепенець» та інші.

Втілювати карально-репресивну політику на місцях мали губернські ЧК, зокрема на Харківщині, Київщині, Одещині, Запоріжчині та ін. Крім виявлення «антирадянських осередків» і «нейтралізації підпільних опо-

¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 151–161.

зиційних організацій», чекісти брали участь у придушенні повстанського руху. У звіті Подгубчека (Подільської губернської ЧК) 1921 р. зазначалося, що «в усій Радянській Федерації за всі чотири роки існування не було такої області, де б так бушував та пустив глибоке коріння політично-бандитський рух, як на Поділлі [...] губернія населена найбільш шовіністичною в усій Україні петлюрівською інтелегенцією, котра мала вплив на селян» [9, арк. 4–5] («петлюрівцями» переважно маркували українців, котрі виступали за відновлення Української Народної Республіки). Чекісти називали Поділля «батьківщиною петлюрівщини», «губернією українського шовінізму». Подолян звинувачували у «повному нерозумінні та відсутності бажання усвідомити елементарні вимоги радянської влади», звинувачували і «куркулів», і міську буржуазію, і дрібних міщан, і навіть радслужбовців¹.

У 1921 р. партійні очільники вважали, що ні радянські, ні партійні органи, крім ЧК, впоратися на Поділлі не зможуть. Під час кронштадтських подій з Москви було надіслано секретну телеграму з наказом «заарештовувати усіх есерів, меншовиків на території Поділля». У Немирові мали заарештувати дружин (жінок) знаних петлюрівських діячів, зокрема і дружину міністра Матюшенка. Подільську губЧК чисельно збільшили за рахунок співробітників з Одеси. За рахунок вербування і агітації подільських селян мали збільшити лави секретних співробітників ЧК². Чекісти однією з форм роботи обрали агентурну, їхні агенти були у «Повстанському комітеті правобережжя України», Гайсинській, Вінницькій, Ладиженській, Ольгопільській, Проскурівській, Сатанівській підпільних організаціях, в організації Богуцької у Кам'янці, їхнім завданням було натравити повстанських отаманів один на одного, пересварити, виявити найактивніших і стратити. Так, до Летичівської повітової ЧК із «вещественним доказательством» за амністією принесли відрізану голову отамана Шепеля³. Арешти мали масовий характер (Ладиженська організація – 93 особи, Проскурівська – 70 та ін.). Пріоритетною залишалася каральна діяльність. Очільник відомства Ф. Дзержинський повторював, що більшовикам потрібна не «революційна юстиція», а «революційна розправа». В. Ленін, фундатор «червоного терору», був активним прихильником «позасудових повноважень чекістів», любив повторювати, що «ціль виправдовує засоби». 15 квітня 1921 р. експедиційна трійка по боротьбі з бандитизмом спалила 534 будинки у с. Попова Гребля Ольгопільського повіту Подільської губернії⁴. Такі злочини були непоодинокими. Варто зауважити, що

¹ ГДА СБ України. Ф. 16. Спр. 514. Арк. 43.

² ГДА СБ України. Ф. 16. Спр. 514. Арк. 31.

³ Гальчевський Я. Проти Червоних окупантів. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори–2006», 2011. С. 213.

⁴ Олійник М. П. Трансформаційні процеси на Поділлі в добу непу (1921–1928 рр.). Хмельницький : Поліграфіст-2, 2015. С. 54.

до складу найпершої «трійки» увійшли голова ВЧК РСФРР Ф. Держинський та його заступники. В Україні позасудова розправа з використанням «трійок», зокрема застосовуватися для придушення національно-визвольної боротьби українського народу початку 1920-х рр. «Трійки» склалися з представників місцевого партійного осередку, місцевого осередку ВУЧК і командирів частин Червоної армії. Їхні повноваження регламентувалися інструкцією квітня 1921 р., затвердженою на постійній нараді з боротьби із бандитизмом при РНК УСРР (наділялися правом брати заручників і застосовувати найвищу міру покарання).

Протягом 1921 р. Поділля тероризував 112 батальон військ ВЧК, який разом із 24 Самарською залізною дивізією, 1 корпусом, 29 бригадою прикордонної охорони приймали участь у справі ліквідації бандитизму¹.

У Подгубчека протягом 1921 р. функціонували політвідділ, відділи по боротьбі з бандитизмом, з політпартіями і духовенством, агентурний, секретно-оперативний, економічний. Економічний відділ Подгубчека у 1921 р. мав узяти під контроль організацію артилей, зокрема «якісну здачу харчів радянським господарським органам»; цукрову промисловість і площі посівів; обіг рублів на Поділлі, їхню низьку розцінку та торгівлю на подільських ринках за «керенки» і «ніколаївську валюту»². У чекістських звітах повідомлялося, що радянську валюту не приймали до оплати навіть у губернському центрі. У травні 1921 р. економвідділ Подгубчека «за допомогою засобів карального характеру присікли валютну вакханалію та впровадили радвалюту»³.

У 1922 р. економвідділ поділявся на слідчу та спеціальну спецчастину, що займалася створенням агентурної мережі. Усі подільські господарські організації та установи мали бути під наглядом економвідділу Подгубчека (Губсовнархоз, Опродкомгуб, Подолсахар, Рауспирт, Губтрамот, міжвідомчі і лікувально-санітарні органи). Було «розроблено» низку справ в цукровій промисловості, звинувачено всю адміністрацію Тарасівського цукрового заводу у крадіжках майна, цукру, інвентаря. Активною була участь чекістів у проведенні продподаткової кампанії. Всі адміністративні особи, котрі відряджалися Опродкомгубом і його волосними органами на місця і зсипні пункти попередньо перевірялися економвідділом. Із «надійних і вірних робітничо-селянській владі агентів з продподатку вербувалися секретні співробітники які надавали інформацію про роботу на зсипних пунктах... В якості заступника начальника висилали на зсипні пункти відповідальних секретних співробітників, вони мали вербувати необхідних інформаторів, після чого їх переводили далі. Всі організаційні рішення,

¹ ГДА СБ України. Ф. 16. Спр. 514. Арк. 31.

² Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 16. Спр. 514. Арк.13–23.

³ ГДА СБ України. Ф. 16. Спр. 514. Арк. 43-44.

ініціативи мали узгоджуватися з економічним відділом, наради також відбувалися за присутності або за згодою відділу». На початку 1922 р. «Подгубчека охопило всі сторони господарського і промислового життя губернії»¹.

На початку 1922 р. все продподаткове зерно з Подільської губернії, за постановою Політбюро ЦК РКП, було закріплено за РСФРР. Окрім того, у тому ж напрямку, протягом лютого, вивозили 100 % помолподатку. Для повного виконання вивозу збіжжя до РСФРР, місцева влада просила «зупинити надсилання рядових робітників, яких не потребуємо, нехай надішлють 10 робітників дійсно повітового масштабу». Окрім того, для своєчасного виконання завдань, висловлювалося прохання посилити продподаткові кадри військовими². Це прохання було задоволено.

Направлені в села для вилучення продподатку військові частини відкрито грабували місцеве населення. У Держінфозведенні № 122 від 8 липня повідомлялося: «настрій селян неспокійний внаслідок безчинств, до яких вдаються військові частини. Червоноармійці влаштовують самовільні реквізиції та займаються грабунками». Також військові самовільно викошували селянські луки та потрапили хлібів³.

Залучення військових частин для вилучення єдиного сільськогосподарського податку на Поділлі фіксується восени 1922 р. Зокрема, Новоушицька повітова воєнрада 12 вересня ухвалила «просити Начполітвідільницю виділити одну сотню козаків у Мукарівську волость, яка явно впирається у виконанні продподатку. Назначеній сотні видати мандат згідно інструкції Наркомпроду. Сотні довольствуватися за рахунок платників»⁴.

Отже, більшовики за допомогою ЧК, провадили в Україні конфіскаційну політику, продовольчу диктатуру, проти українців чекістами були застосовані терор, вбивства, залякування, цькування, грабунки, вербування, створення агентурної мережі тощо. На Поділлі чекісти, окрім придушення повстанського руху, також карали за розкрадання на зсипних пунктах, вітряках, транспорті, у цукровій промисловості тощо. Регулярні, додаткові вилучення, вивезення зернохліба за межі Подільської губернії мали пролонговані наслідки, що в подальшому призвели до стагнації аграрного сектору в краї, фактів голодування й опухання від голоду.

¹ ГДА СБ України. Ф. 16. Спр. 514. Арк. 46.

² Голод та голодомор на Поділлі 1920–1940 рр. / *Збірник документів та матеріалів*. Вінниця : ДП «ДКФ», 2007. С. 39–40.

³ Советская деревня глазами ВЧК–ОГПУ–НКВД. 1918–1939. Документы и материалы. В 4-х т. Т. 1. 1918–1922 гг. / Ин-т рос. истории Рос. академии наук, Дом наук о человеке (Франция), Центр. архив ФСБ Российской Федерации, Ин-т истории новейшего времени (Франция), под ред. А. Береловича, В. Данилова. Москва : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1998. С. 658, 669.

⁴ ДАХМО. Ф. Р. 1010. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 32.

НАДМІРНЕ ОПОДАТКУВАННЯ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ТИСКУ НА ЗАМОЖНОГО СЕЛЯНИНА НА ПОДІЛЛІ ТА СХІДНІЙ ВОЛИНІ У ДОКОЛГОСПНИЙ ПЕРІОД

В дослідженні показано політику надмірного оподаткування заможного селянства як один із кроків знищення в майбутньому працюючого селянства як класу на Поділлі та Східній Волині у доколгоспний період.

Ключові слова: *селянське господарство, оподаткування, куркульські господарства, самообкладення, доколгоспний період.*

Нова економічна політика, що була половинчастою і суперечливою, обумовила два шляхи розвитку сільського господарства і в цілому економіки. Перший передбачав врахування досвіду воєнного комунізму, і головна лінія розвитку полягала в переході від капіталістичної економіки до адміністративно-командної, виключаючи будь-яку багатокладність, самостійність підприємств, відкидаючи госпрозрахунок і еквівалентний обмін між промисловістю і сільським господарством, між містом і селом. На цьому шляху передбачалось провести суцільну колективізацію. Тому прибічники такої системи розглядали неп як тимчасовий тактичний хід партії.

Другий міг бути спрямований на багатокладність економіки, поєднання громадських, державних і приватних інтересів, господарську самостійність та госпрозрахунок підприємств, всебічний розвиток різних форм кооперації, спрямування економіки на дійсні, а не на вигадані потреби суспільства, людини.

Але, як відомо, сталінська влада обрала шлях тиску, а згодом і ліквідацію індивідуального та заможного сільського трударя. Робиться це швидко, із використанням ряду методів обмеження можливості вижити та існувати поза колективною (колгоспною) формою господарювання на селі.

Одним із головних напрямів розорення заможних селян стало надмірне оподаткування. Уже в 1926 р. у податковій сфері противники послаблення непу почали відхід від його основоположних засад. У 1926–1927 рр. у порівнянні з попереднім роком сума податку збільшилася пересічно для середняків на 10–30 %, а для заможних селян – на 80–180 % [1, с. 72]. До десятої річниці Жовтня ЦВК СРСР прийняв Маніфест, яким запроваджувався т. зв. індивідуальний принцип сплати єдиного сільськогосподарського податку. Передбачалось звільнити від податку бідняцькі господарства, переклавши податковий тягар на середняцькі, а особливо заможні родини

[2]. В огляді Кам'янець-Подільського окружного партії у 1928 р. відзначено, що «до оподаткування в індивідуальному порядку поставились не уважно економічно, деякі сильні райони: Затонський – оподатковано 30 заможних господарств, Солобковецький – 25, Дунаєвський – 91. Оподатковано в індивідуальному порядку лише 78 % заможних господарств в окрузі. Виявлено факти, коли сільські ради та сільські облікові комісії видають довідки куркулям про їх неплатоспроможність» [3]. Характеризуючи таку роботу, газета «Червоний кордон» зазначала: «Незважаючи на те, що за попередніми даними об'єктів оподаткування значно збільшилось проти 1928 р., все ж спостерігається недооблік приховання овець на 5 %, свиней – на 18,5 %, вуликів рамкових – на 18,5 %, дупляних – на 29,9 %, а також площ під городи [4].

У 1928–1929 рр. запроваджено т. зв. експертний порядок оподаткування заможних «куркульських господарств» [5, с. 77]. Експертне оподаткування дістало таку назву саме через те, що здійснювалось без будь-яких правових актів на основі групи експертів [6, с. 120]. Їх кількість штучно завищувалась. З цього приводу у постанові РНК СРСР про недоліки в обкладанні селян сільгосподатком розтлумачувалась його суть: «Радою Народних Комісарів Союзу РСР при затвердженні закону про сільгосподаток на 1928/29 рр. загальна сума була збільшена в порівнянні з 1927/28 рр. на 90 млн крб. Це збільшення цілком відповідає зростанню сільського господарства, в частині збільшення прибутків заможних селян і куркульських верств.

Головне завдання полягало і полягає в тому, щоб поряд з новим звільненням 35 % бідняцьких господарств, згідно з ювілейною сесією ЦВК СРСР здійснити перехід на прогресивно-оподатковане обкладання, тобто понизити обкладання по сільгосподатку маломісних селянських господарств, дещо підвищити обкладання середняцьких господарств і більшу вагу податку перекласти на заможні й куркульські господарства» [7, с. 390–391]. Усе це спричинило ще більшу «лихоманку» щодо виявлення та пошуку «куркулів». Як вказувалось у звіті Новоушицького райкому партії «у селах Іванківці, Пилипи-Хребтіївські, Куча, Лисець мало місце примусове об'єднання кількох господарств в одне. Накладений податок вони не могли сплатити. За цим ішли штрафи, а далі йшов продаж господарств» [8].

З метою підірвати економічну основу заможних господарств, окрім єдиного сільськогосподарського податку, за постановою ВУЦВК та РНК УСРР, в січні 1928 р. запроваджено податок «Про самообкладення людинності на задоволення її громадських потреб». Він становив до 35 % від загальної суми сільськогосподарського податку. Знову ж було вирішено головний тягар його сплати перекласти на плечі заможного селянства.

З цього приводу Кам'янець-Подільський окрвиконком у 1928 р. інформував: «Бідняки цілком від самообкладення звільняються (50537 господарств), середняки платять самообкладення в середньому 3 крб. 87 к. у рік (60352 господарства), заможна частина селян в середньому з одного двору сплачує 20 крб. 86 к. Принцип добровільності при вирішенні питання про самообкладення щодо куркульської частини села не застосовується, оскільки куркульський елемент позбавлений виборчих прав і до вирішення питання про самообкладення не допускається, а механічно виконує постанову загальних зборів» [9]. Коментарі зайві: податкова політика прибічників тоталітарної системи немов на долоні – надмірне обкладення вело до згорання сільськогосподарського виробництва у заможних господарствах. У підсумку – селяни бідніли та розорювались. Проте це не зупиняло «солдатів партії». Вони енергійно продовжували обкладати працьовитих, хазяйновитих селян, які годували країну. Так, пленум Борецької сільської ради Ганнопільського району Шепетівського округу, обговорюючи питання про самообкладення населення, ухвалив: «Надалі поживавити темпи роботи з оподаткування за рахунок куркулів. Громадянина Матвійчука Тодоська, який вчинив цьому спротив, як заможного і вороже налаштованого щодо Радянської влади, позбавити виборчого права як класово-чужий елемент» [10].

Селянські невдоволення розміром податку поступово переростали у незадоволення радянською владою. Хоча повідомлення про це в середині 20-х років були ще поодинокими, вони були симптоматичними, оскільки це невдоволення все частіше висловлювали не тільки середняки, не кажучи вже про заможне селянство, але й певна частина бідноти (за винятком членів КНС). Так, селяни с. Базалії Старокостянтинівського району Шепетівської округи на сході села заявили: «До тих пір, поки ми будемо під владою Москви, до тих пір селянину-українцю буде погано. Жмуть його податками, поборами. В рахунок сплати податків навіть подушки забирають. Такого не знали в старі часи» [11].

Паралельно із самообкладанням ВУЦВК і РНК УСРР у січні 1928 р. оголосили передплату на 100 млн. крб. державної позики, цинічно названої прибічниками тоталітарної системи «позикою для зміцнення сільського господарства» [12, с. 78]. Тягар непосильних податків та поборів ліг на плечі трудівників села. Змоги їх сплатити фактично не було. Зокрема, у Шепетівському окрузі у 1928 р. планувалося стягти 1 827 557 крб. сільгосподатку, його недоплату за минулі роки – 18 720 крб., накладені штрафи за несвоєчасну сплату податків – 27221 крб., самообкладання – 1 091 264 крб. Фактично надійшло 2 722 590 крб. [13] замість 2 964 762.

На селян, які не справлялися із завданнями сплати податків, позики, накладали важкі економічні стягнення, які підривали їх господарства.

Наприклад, пленум Жванецької сільради Кам'янецького округу 28 липня 1929 р. за нездачу селянином 122 пудів зерна вирішив продати його господарство, зазначивши в майбутньому продовжити практику визначення куркульським господарствам «твердих завдань із хлібозаготівлі і в т. ч. штрафів за її невиконання» [14]. За невиконання плану хлібозаготівлі правління споживчого товариства с. Лисогірка Купинського району Кам'янець-Подільського округу оголосило селянам Івану Савицькому і Антону Родюку бойкот, заборонивши їм продавати навіть сірники у крамниці [15].

В підсумку через неспроможність сплатити податки, відбувалося повне розорення селянських господарств, донедавна економічно спроможних. Про жахливі наслідки непосильного податкового тиску на заможну частину села дізнаємося з інформації Проскурівського окружного партії від 28 грудня 1928 р.: «Продано 146 господарств куркулів та заможників, що становить 5,9 % до всієї кількості, або 0,12 % до кількості індивідуальних господарств» [16]. У наступному році податковий гніт не тільки не послабився, але навпаки, посилювався. Про це свідчать дані по тому ж таки Проскурівському округу за 1929 р. [17].

Таблиця 1

Кількість господарств Проскурівського округу, які зазнали фіскальних репресій внаслідок несплати податків у 1929 р.

Райони	Продано господарств		Накладено штрафів	
	Кількість	Сума (крб.)	Кількість	Сума (крб.)
Чорноострівський	7	2984	1	138
Меджибізький	21	4980	-	-
Юринецький	3	1850	12	3825
Деражнянський	9	2300	-	106111
Проскурівський	23	4658	-	-
Ярмолинецький	7	2829	1	-
Городоцький	3	2745	11	480
Старосинявський	31	19680	15	2055
Летичівський	5	803	9	1558
Волочиський	13	3600	16	7643
Вітвівецький	5	1968	11	4968
Фельштинський	8	2622	14	131140
Вовковинецький	8	2697	-	-
Михалпільський	3	1696	-	-
Всього:	146	55412	90	257918

Таким чином, під тиском завдань різного виду податків місцеві владні структури, сільська компартійна номенклатура ставали на шлях повальних обшуків та арештів селян. Часто у селянських господарствах вилучались не лише хлібні лишки, але насіння, худоба, реманент і навіть хатне майно. Антигуманна практика зумовила розорення селянських індивідуальних господарств в умовах доколгоспного періоду.

Джерела та література:

1. Зеленин И. Е. Осуществление политики «ликвидации кулачества как класса» / Илья Ефимович Зеленин // История СССР. 1990. № 6. С. 31–49.
2. Невідкладні завдання соціалістичного будівництва (передова) / Комуніст. 1927. 16 жовтня.
3. Державний архів Хмельницької обл. (далі ДАХМО). Ф. П. 3. Оп. 1. Спр. 283. Арк. 115.
4. Повністю скористатися сільськогосподарським податком як чинником подальшого наступу на куркуля (допис сількора) / Червоний кордон. 1929. 22 серпня.
5. Два роки роботи уряду УРСР. 1926/27–1927/28 / Матеріали до звіту уряду одинадцятому з'їзду Рад. Харків : Б. В., 1929. 228 арк.
6. Історія українського селянства / нариси в 2-х томах. Т. 2. Київ : Наукова думка, 2006. 653 с.
7. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание 1927–1939 / Документы и материалы. В 5-ти т. Т. 1 : май 1927 – ноябрь 1929. Москва : Росспэн, 1999. 985 с.
8. ДАХМО. Ф. П. 3. Оп. 1. Спр. 312. Арк. 16.
9. ДАХМО. Ф. Р. 337. Оп. 1. Спр. 1147. Арк. 17, 23.
10. ДАХМО. Ф. Р. 659. Оп. 1. Спр. 796. Арк. 25–26.
11. ДАХМО. Ф. П. 458. Оп. 1. Спр. 180. Арк. 17.
12. Калініченко В. В. Селянське господарство України в період непу: історико-економічне дослідження / Володимир Вікторович Калініченко. Харків : Основа, 1997. 399 с.
13. ДАХМО. Ф. П. 458. Оп. 1. Спр. 325. Арк. 17.
14. ДАХМО. Ф. Р. 659. Оп. 1. Спр. 1124. Арк. 1.
15. Бойкотуємо шкідників хлібозаготівлі (допис сількора) / Червоний кордон. 1929. 2 лютого.
16. ДАХМО. Ф. П. 112. Оп. 1. Спр. 33. Арк. 65.
17. ДАХМО. Ф. П. 112. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 66.

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ПРИНАДИ СМТ МЕДЖИБІЖ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (до 430-річниці надання місту магдебурзького права)

Україна багата природними, культурно-історичними й національно-етнографічними ресурсами, які створюють передумови для розвитку багатьох видів туризму. Туристичний бізнес є однією з найбільш динамічно розвинутих галузей національної економіки, в якій готельно-ресторанний сервіс є важливою складовою інфраструктури.

Актуальність завдань щодо формування туристичної інфраструктури України зростає з поглибленням процесів входження нашої країни до розвиненого соціально-економічного, культурного й правового поля Європи і світу.

Україна, особливо західна її частина, є принадою для туристів з точки зору замкового туризму, адже ця територія довгий час оборонялася. Хмельниччина відзначається багатством історичних пам'яток на чолі з «перлинами» замкового туризму – Камянець-Подільською та Меджибізькою фортецями.

Фортеця у Меджибожі – оборонне укріплення, одна з найбільших і найдавніших фортифікаційних споруд України. Тут постійно проводяться фестивалі, лицарські турніри. Протягом ХХ–ХХІ ст., через недбалість, замок на території фортеці поступово дійшов до катастрофічного стану, але з 2015 р. проводиться його реставрація.

Неодноразово відвідуючи смт Меджибіж та аналізуючи туристичну інфраструктуру місцевості, можна зробити висновок про її недостатній розвиток. Зокрема, біля фортеці немає готелів, підприємств харчування, торгівлі, розважальних та інших закладів, в межах яких надаються додаткові послуги туристу.

Приїзжаючи у фортецю, крім пізнавального інтересу, хотілося би підкріпити подорож додатковими враженнями не тільки розважального, але й гастрономічного характеру.

Перспективи розвитку туристичної інфраструктури цього населеного пункту передбачають, на наш погляд, не просто ознайомлення з фортецею, а перетворення мандрівки на подорож у минуле, коли можна себе відчувати жителем епохи Середньовіччя. Візьмемо, до прикладу, період надання Меджибожу Магдебурзького права, коли ремесло і торгівля досягають тут великого розвитку.

У 1593 р., на прохання власника міста Адама Єроніма Синявського (старшого), король Сигізмунд III Ваза надав Меджибожу Магдебурзьке право. Надання містам Магдебурзького права свідчило про їхній значний економічний розвиток загалом та про формування міщанства як стану зокрема.

Жалувальна грамота, крім звільнення від податків, накладала на міщан і певні обов'язки. Зокрема, жителі Меджибожа зобов'язувалися тримати оборонні споруди міста у належному порядку – копати рови, ремонтувати та будувати стіни та утримувати своїм коштом гарнізон. Кожен міщанин також мусив мати у себе зброю та запас куль і пороху. В разі нападу ворога всі чоловіки мали ставати до оборони. Це було пов'язано з тим, що місто стояло на перетині Кучманського та Чорного шляхів, якими регулярно ходили татарські загони під час грабіжницьких нападів на Поділля та Галичину.

Меджибзькі торговиська збирали не лише негоціантів із Поділля, Волині та Київщини, але й італійських, німецьких, польських купців. Тогочасний Меджибж скидався на Вавілон. Його населення, щоправда в різних пропорціях, складали українці, поляки, греки, вірмени, німці, євреї.

Такі славні традиції Меджибожа можна повернути – і в першу чергу це в інтересах місцевого населення.

Перед туристичними підприємствами, зокрема перед працівниками фортеці стоять два основні завдання: отримати більше клієнтів і зробити їх постійними відвідувачами. Розробка конкурентоспроможного туристичного продукту можлива завдяки інноваційному підходу до місцевих туристичних ресурсів.

Для підвищення туристичної привабливості смт. Меджибожа, на наш погляд, можна було би розвинути його інфраструктуру. Це, в першу чергу – по максимуму розмістити біля фортеці заклади туристичної інфраструктури з середньовічною концепцією: концептуальні заклади ресторанного господарства; аптека, де будуть ліки, можливо тільки на рослинній основі; торгові лавки; перукарня та інш. При чому, весь персонал повинен мати одяг (костюми) XVI–XVII ст.

В мальовничому місці, на березі Південного Бугу побудувати – «Готель вихідного дня», де панувала б атмосфера близькості до природи та невимушена атмосфера домашнього вогнища. Пріоритетними напрямками діяльності готелю може бути застосування ультрасучасних технологій та практичних методик використання матеріальних та природних ресурсів з метою мінімізації негативного впливу на навколишнє природне середовище. Готель може мати лікувально-оздоровчий напрям, додаткові послуги, як варіант, для відновлення сил та здоров'я, покращення загального стану організму, набуття гармонії із своїм тілом та злиття з природою: сауна

(баня), кінні прогулянки (іпотерапія), риболовля, проведення спортивного дозвілля, пасіка (апітерапія). В готелі можливе проведення конференцій, обслуговування ділових зустрічей, які зараз проводяться в приміщеннях фортеці.

Можна відбудувати млин в місці перетину річок Бужок і Південний Буг.

Щодо святкування в 2023 р. 430-річчя надання Магдебурзького права Меджибожу можна впровадити наступні заходи:

- організувати Фестиваль рестораторів, де буде представлена місцева кухня, з використанням технологічних процесів обробки продуктів епохи Середньовіччя;

- представити концептуальні сектори харчування: «Сніданок селянина», «Обід монаха», «Вечеря у короля Сігізмунда III Вази», «В гостях у Синявських» та інш.;

- відтворити ярмарок, який проводився в Меджибожі раз на 2 роки, зі спеціалізованими лавками, де буде представлена сільськогосподарська продукція, а також різних промислів: ковальського, гончарного, ткацького, кушнірського, кравецького, ювелірного;

- проводити навчання для бажаючих в «Центрах ремісничого учнівства»: ліплення з глини, ткацтво та прядіння тощо.

Розвиток інфраструктури смт Меджибіж та впровадження інновацій дасть можливість використати туристичний потенціал із чималою користю для економіки краю, розвитку громад, працевлаштування місцевих жителів, що буде стимулом для подальшого розвитку туристичного бізнесу. Проте без допомоги міської громади, без інвестицій зробити це неможливо.

Джерела та література:

1. Мацюк О. Замки і фортеці Західної України: Мандрівки історичні. Львів, 1997.
2. Крамар С. І. Місто Кам'янець на Поділлі у XIV–XVIII століттях: магдебурзьке право, судочинство та самоврядування громад: [історико-правовий нарис] / С. І. Крамар. Кам'янець-Подільський : ПП. «Медобори – 2006», 2010. 336 с. : іл.
3. Моргулець О. Б. Менеджмент у сфері послуг : навч. посіб. / О. Б. Моргулець. Київ : ЦУЛ, 2012. С. 384.
4. Іващенко А. В., Маценко А. А. Сучасний стан та перспективи розвитку замкового туризму в Україні / «Молодий вчений». № 3 (43), березень 2017 р.
5. Мандруємо Україною / URL : <https://ukrmandry.com.ua/index.php?id=182> (дата звернення : 17.11.2021).

ДОСВІД БОРОТЬБИ З ЕПІДЕМІЯМИ НА ПОДІЛЛІ НА ПОЧАТКУ 20-х РОКІВ ХХст.

Спираючись на неопубліковані документи та матеріали Національного архівного фонду України, проаналізовано епідемічну ситуацію на початку 20-х рр. ХХ ст. на Поділлі та з'ясовано, які заходи застосовувала влада для подолання епідемій.

Ключові слова: епідемія, вакцинація, тиф, чума, «венерка».

Світова пандемія коронавірусу, яка з 2020 р. охопила планету, не оминула й Україну. Востаннє такого масштабу небезпека була на теренах України на початку 20-х рр. ХХ ст. З особливим розмахом різноманітні епідемії лютували на Поділлі. Відтак, видається доцільним проаналізувати причини та розмах епідемій, дослідити завдяки чому вдалося їх приборкати.

Окремі аспекти даної проблеми розглядалися в колективній праці «Нариси історії Поділля» [1], роботах С. Єсюніна [2], Н. Кузьминець [3], Л. Трухманової [4], І. Рибак [5] та інш.

Упродовж 1914–1920рр. Поділля було або прифронтовою зоною, або перебувало в епіцентрі бойових дій. Їхнім супутником були антисанітарія та масові епідемії інфекційних хвороб, чому сприяло велике скупчення військ. Восени 1920р. в Літинському, Барському, Брацлавському, Лещинському та Хмельницькому повітах лютувала епідемія висипного та зворотного тифу. Спостерігалися випадки віспи та дифтерії. Масштаби були такі, що в медичних закладах не вистачало місць, і хворі змушені були залишатися вдома [6, арк.9]. Зауважимо, що, коли в березні 1921р. в Кам'янецькому повіті різко зросла захворюваність на висипний і зворотний тиф, то повітздороввідділ (повітовий відділ охорони здоров'я), пояснюючи причини цього, наголошував на тому, що «тифозна епідемія головним чином вразила військові частини в Старій Ушиці. Хворі були евакуйовані в міську лікарню та розповсюдили таким чином захворювання» [7, арк.47]. Епідемія тифів спричинила до того, що фактично вся лікувальна мережа була переведена на обслуговування інфекційних хворих [8, арк. 58]. Враховуючи скрутний матеріальний стан більшості подолян, за рішенням губернського відділу охорони здоров'я (губздороввідділу), найбіднішому населенню ліки видавалися безкоштовно [6, арк. 9].

Аналіз набутого досвіду боротьби з епідеміями, зроблений губздороввідділами та Наркоматом охорони здоров'я, ліг в основу затвердженої 22 серпня 1922р. малим Раднарком УСРР програми боротьби з епідеміями. Визнавалося, що «через важке становище країни протиепідемічні заходи були недостатніми в порівнянні з масштабами епідемії. Тому тиф захопив усю країну та розвивається за законами сезонності та імунітету». Відтак боротьбу з «паразитарними тифами» визнали справою не лише Наркомздорову, а й усього державного апарату. Акцент робився на широкій просвітницькій роботі та профілактиці, а тільки потім на лікувальних заходах. Відповідно до програми на вузлових залізничних станціях у Вапнярці, Вінниці, Жмеринці та Проскуріві роботу ізоляційно-пропускних та санітарно-спостережних пунктів очолили лікарі. Запровадили систематичну очистку та дезінфекцію вокзалів і потягів [9, арк. 71–73].

Враховуючи те, що в'язниці були джерелом поширення інфекційних хвороб, вимагали наявності в кожній з них лазні чи душу з теплою водою та дезінфекційними засобами. Кожен новий ув'язнений зобов'язаний був пройти через лазню, а білизна та одяг – через дезінфекцію. При виявленні тифу заборонялося переведення ув'язнених в інші місця. В кожній в'язниці створювалися ізолятори [9, арк. 74–76].

З огляду на небезпеку в «епідеміологічному плані» міської бездомної бідноти власники лазень зобов'язувалися влаштувати роботу цих закладів таким чином, щоби помити 50% міського населення хоч раз на місяць. Наголошувалося, що плата має бути мінімальною, а найбідніших слід мити за рахунок комунгоспу і видавати їм безкоштовно миючі засоби. До того ж, у кожній лазні коштом власника обов'язково мав бути влаштований і працювати сухоповітряний дезінфектор та обов'язково дезінфікуватися білизна та одяг тих, хто миється безкоштовно [9, арк. 77–79]. Загалом, завдяки дії природних факторів і скоординованій роботі всіх державних та медичних закладів епідемію тифу в усіх його різновидах до початку 1923р. було зупинено. В наступному році кількість захворілих на паразитарний тиф зменшилася втричі [10, арк. 14].

Однак, залишалася потреба подолання ще однієї спадщини війни – венеричних хвороб. Виступаючи на з'їзді повітових венерологів Поділля 17 грудня 1922р., завідувач губздороввідділу Єфімов відзначив зростання цих хвороб, наголосивши при цьому, що, якщо серед цивільного населення такі захворювання становлять в середньому 1,1% від усіх мешканців, то серед червоноармійців – 12% [11, арк.40–41]. Найбільше таких хворих було в містах. Венеричні хвороби також були виявлені в 700 селах. Тут на 10 тис. мешканців припадало 22 захворювання на «венерку», тоді як в містах – 154. Найбільше хворих сифілісом зафіксовано в селах по лінії польського фронту 1920р. та в містах, найбільше охоплених повстан-

ським рухом. Тобто там, де була висока концентрація військ [10, арк.48]. Наприклад, коли в с. Клембівка Ямпільського повіту обстежили 100 хат, де певний час розміщувалася червоноармійська залога, то серед селян виявили 10% венеричних хворих. Крім того, як зазначав завідувач губздороввідділу Єфімов, «приміські села дають більший відсоток хворих» [11, арк.41]. Аналіз ситуації вказував на підвищений рівень захворюваності у військових частинах, дислокованих у прикордонних повітах – до 16 % [12, арк. 102].

Таке становище змусило Наркомат охорони здоров'я 29 вересня 1922р., циркуляром № 137, затвердити план побудови в губерніях противенерологічної організації з центральним вендиспансером на чолі. Його слід було створити на базі шкірно-венерологічної поліклініки. Проте, на Поділлі з реалізацією даного плану не поспішали, на що вказала комісія Наркомату в червні 1923р. Вона зобов'язала губздороввідділ негайно усунути недоліки та звернути особливу увагу на профілактичну роботу [11, арк. 242]. Тим більше, що, коли в травні 1921р. було зареєстровано 935 венеричних хворих [13, арк. 84 зв.], то в жовтні 1923р. на стаціонарі вендиспансерів усіх округових міст і Жмеринки та шести венпунктів перебувало 344 хворих на сифіліс, 156 – гонорею, 17 – м'який шанкр. На амбулаторному обліку було 933 хворих на сифіліс. За соціальним становищем серед них було «застрахованих» – 30,2 %, селян – 13,1 %, військових – 21,2 %, інших – 35,5 %. За статтю: чоловіків – 61,6 %, жінок – 35,7 %, дітей – 2,3 % [10, арк. 48; 16, арк. 14 зв.–15]. Зазначимо, що лише в 1924р. вдалося зупинити ріст венеричних захворювань. Проте, його рівень залишався високим, особливо в прикордонних округах, де базувалося багато військ. Так, за даними Проскурівського окрвиконкому, за 1924–1925 рр., окружний вендиспансер, 2 передвижки та 1 пункт невідкладної венеричної допомоги пролікували понад 15тис. хворих [14, арк. 1].

Ще одним викликом стала епідемія холери, яка вразила регіон в травні 1922р. При перших сигналах про хворобу президія губвиконкому 1 травня 1922р. виділила для боротьби з холерою кредит у розмірі 3 млрд. крб. [15, арк. 6]. Це дозволило організувати холерні бараки в усіх округових містах і Жмеринці загальною місткістю 358 «заразних» ліжок, або 33,8 % від загальної кількості ліжок, що на 172 ліжка, або 16 %, більше, ніж у довоєнному періоді [16, 8; 17, арк. 108]. Активно діяли «щеплювальні загони». Лише за червень вони здійснили 31 425 первинних щеплень, повторних – 24 829, третинних – 16 750 [17, арк. 108; 18, арк. 283 зв.]. У протихолерних діях важливу роль надавали санітарно-гігієнічним заходам. З метою координації даної роботи в травні–червні 1922р. повітвиконкоми призначали «санітарного диктатора в особі заввідділу керування». Його розпорядження щодо санітарної очистки міст і сіл повітів підлягали безумовному

виконанню. Стандартний набір протихолерних заходів передбачав: «Очищення та облаштування криниць і водогонів, очистку від бруду всіх місць, підлеглих комунгоспу, приведення в належний стан бочок асенізаційного обозу». Певний ефект дало обмеження продажу залізничних квитків особам, які не мали посвідки про щеплення від холери [19, арк. 36–37, 57 зв.–59]. Крім того, повсюдно організовувалося відловлювання бродячих собак [18, арк. 263 зв.]. У газетах розпочали протихолерну кампанію, організовувалося читання лекцій, робилися доповіді на з'їздах комнезамів тощо [19, арк. 59].

Показово, що навіть таку біду, як холера, влада намагалася використати в своїх інтересах. У цьому плані характерною є обов'язкова постанова № 99 Кам'янецького повітвиконкому від 15 липня 1922р. Демагогічно звинувативши в епідемії «хіщників західно-європейської буржуазії», він у дванадцяти параграфах раціонально поставив протихолерні завдання. Зокрема – щодо створення відповідної трійки на чолі з головою виконкому, переведення всього медичного персоналу на військовий стан, організації холерних бараків, санітарної очистки території, кип'ятіння води, заборони купівлі-продажу зелені, морозива, ситра. За порушення постанови передбачався штраф до 600 млн. радзнаків. Через шість місяців у постанову внесли доповнення, дозволивши продавати морозиво в закритих приміщеннях. Це ж стосувалося ситра, яке повинні були виготовляти з переваженої води, а посуд мити кип'ятком [20, арк. 21–22].

Оперативно реагуючи на ситуацію, кожних десять днів губздороввідділ на підставі даних з повітів видавав «холерний бюлетень». Їхній аналіз свідчить, що впродовж травня–серпня в губернії захворіло на холеру 447 осіб, з них 104 померло. Характерно, що четверта частина припадала на Вінницю, де хворі прагнули знайти порятунк [17, арк. 176]. Загалом, уже з вересня 1922р бюлетені фіксують лише поодинокі випадки захворювань на холеру, що свідчило про подолання епідемії. Цьому сприяло запровадження липневим 1923р. наказом Подгубвиконкому, по відділу охорони здоров'я, жорстких антихолерних заходів у м. Вінниці. Зокрема, впродовж місяця всі мешканці міста повинні були зробити щеплення та отримати відповідний паспорт. Його робили у всіх амбулаторіях міста та на вимогу групи понад 25 осіб один із 8 щеплювальних загонів. Всі особи та організації, які торгували їжею, мали прищепитися впродовж 2 тижнів і отримати паспорт про це. Жорстко контролювалося прибирання міста [21, арк. 18].

Значну увагу губздороввідділ та його місцеві структури звертали на боротьбу з туберкульозом. Наявність у губернії понад 3-х тис. хворих приймалося за епідемію. На селі переважав туберкульоз кісток, а в містах – легень. Лідером за захворюваністю була Вінниця – 400 хворих на 10 тис.

мешканців, в округових містах – по 280. На селі – 50 осіб [10, арк. 10–11]. Така ситуація змусила провести в квітні 1923р. туберкульозний триденник з метою «а)агітаційно-просвітницькою, б) матеріальною». В рамках першої розповсюджувалися листівки, плакати, брошури, організовувалися лекції. У Вінниці «влаштували вуличний екран, на якому демонструвалися діапозитиви про туберкульоз». Як зазначав губздороввідділ: «Агітаційна частина пройшла успішно. Матеріальна – успіху не мала» [22, арк. 261].

В усіх округах, крім Тульчинської, шляхом виділення зі складу окрлікарень спеціалізованих відділень упродовж 1922–1924рр. було створено туберкульозні диспансери, а в губтубдиспансері відкрили дитяче відділення. На такий крок губздороввідділ змушений був піти після аналізу результатів обстеження, проведеного тубдиспансерами, зокрема Могилів-Подільським, у дитячих будинках впродовж 1923–1924 рр. Вони показали, що 70–75 % їхніх вихованців, через погане харчування, мали схильність до туберкульозу [10, арк. 32]. Крім того, всіх «фавозних дітей» перевели в окремі дитбудинки. Для них організували посилене харчування [23, арк. 501].

Зазвичай тубдиспансери розташовували в окремих будівлях на околицях міст, мотивуючи це необхідністю «створення умов для кращого обслуговування селян». Проте, щоб зробити необхідне рентгенівське обстеження, людина мала їхати до округового чи губерньського центру, оскільки рентгенустановки були лише там – дві у Вінниці та по одній у окружних містах, крім Гайсина [16, арк. 11 зв.].

Відзначимо, що з 1923р. подоляни, хворі на туберкульоз, почали на плановій основі отримувати путівки на санаторне лікування. Впродовж 1923–1924 бюджетного року на таке лікування в Крим поїхало 36 хворих, в Одесу – 94, на Кавказ – 15 та в місцеві санаторії – 198 осіб. Для лікування дітей, хворих на туберкульоз, перепрофілювали Немирівський санаторій Вінницької округи на 136 осіб. Крім того, було налагоджено щорічний профілактичний огляд школярів [10, арк. 32 зв, 38]. Проте, це була швидше агітаційна кампанія, ніж реальна допомога, оскільки лише в Проскурівській окрузі в 1924–1925 рр. на обліку в окртубдиспансері перебувало понад 9,4 тис. хворих [14, арк. 1].

Таким чином, унаслідок здійснення комплексу протиепідемічних заходів, упродовж 1921–1923 рр., на Поділлі було ліквідовано епідемії тифу та холери, локалізовано поширення венеричних хвороб. Було створено систему вакцинавання та боротьби з венеричними хворобами, започатковано дитячу медицину.

Джерела та література:

1. Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю / Авт. кол. Л. В. Баженов, І. С. Винокур, С. К. Гуменюк, О. М. Завальнюк та інш. Хмельницький : Облполіграфвидав, 1990. 327 с.
2. Кузьмінець Н.П. Діяльність місцевих органів радянської влади Подільської губернії у 1920-1925 роках / *наукові записки*. Історія. ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Вип. 6. Вінниця, 2003. С. 150-157.
3. Єсюнін С. М. Незнане Поділля. Городок : «Бедрихів край», 2012. 156 с.
4. Трухманова С. Л. Політика партійно-радянського апарату щодо міської інтелектуальної еліти Поділля у 20–30 рр. ХХ ст. / *Гілея* : науковий вісник : збірн. наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. Київ : ВІР УАН, 2012. Вип. 61 (№ 6). С.51–56.
5. Рибак І. В. Подільський селянин у повсякденному житті в доколгоспний період: гігієна, харчування, праця / *Освіта, наука і культура на Поділлі* : збірн. наук. праць. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2012. Т. 19. С. 351–366.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 342. Оп. 1. Спр. 209.
7. Державний архів Хмельницької обл. (ДАХМО). Ф. 337. Оп. 1. Спр. 71.
8. Державний архів Вінницької обл. (ДАВО). Ф. Р. 925. Оп. 1. Спр. 130.
9. ЦДАВО України. Ф. 342. Оп. 1. Спр. 1238.
10. ДАВО. Ф. Р. 925. Оп. 8. Спр. 68.
11. ДАХМО. Ф. Р. 336. Оп. 1. Спр. 105.
12. ДАВО. Ф. Р. 925. Оп. 1. Спр. 200.
13. ЦДАВО України. Ф. 342. Оп. 1. Спр. 1238.
14. ДАХМО. Ф. Р. 337. Оп. 1. Спр. 71.
15. ДАВО. Ф. Р. 925. Оп. 1. Спр. 440.
16. ДАВО. Ф. Р. 925. Оп. 1. Спр. 404.
17. ДАВО. Ф. Р. 925. Оп. 2. Спр. 804.
18. ДАХМО. Ф. Р. 337. Оп. 1. Спр. 86.
19. ДАХМО. Ф. Р. 336. Оп. 1. Спр. 10.
20. ДАХМО. Ф. Р. 336. Оп. 1. Спр. 7.
21. ДАВО. Ф. Р. 925. Оп. 2. Спр. 202.
22. ДАХМО. Ф. Р. 337. Оп. 1. Спр. 4.
23. ДАВО. Ф. Р. 836. Оп. 2. Спр. 9.

Віктор Прокопчук
м. Дунаївці

ІВАН ТИХОНОВИЧ БУБЯКОВ В ІСТОРІЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

У формі статті оприлюднюється дослідження життя і діяльності Івана Тихоновича Бубякова – росіянина за походженням, учасника Другої світової війни, політичного і громадського діяча, краєзнавця – дослідника історії Хмельниччини, пам'яткознавця, який усе повоєнне життя провів на Хмельниччині.

Ключові слова: *Хмельниччина, Дунаївці, фронтовик, краєзнавець, пам'яткоохоронець, Українське товариство охорони пам'яток історії і культури, Всеукраїнська спілка краєзнавців.*

Про Івана Тихоновича Бубякова нинішнє покоління, на жаль, не знає. А свого часу він був помітною особою в громадсько-політичному і культурному просторі краю. Уродженець Смоленщини, він 60 років жив і працював на Поділлі – у Дунаївцях і Хмельницькому, пройшов типовий для радянської доби шлях талановитої людини. Його прізвище щоразу можна було знайти на сторінках дунаєвецької районної газети «Ленінським шляхом», обласної «Радянське Поділля», а в добу незалежності – в усіх виданнях Хмельницької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

(УТОПШК), яку фактично очолював у статусі заступника голови. Правда, 2012 р. невеликий сюжет про дідуся оприлюднив його онук Андрій Юрійович Матвєєв [27], кандидат історичних наук, доцент, нині відомий дослідник історії рідного краю, передовсім – 30-х років минулого століття – переломної колективізаційної доби в житті подільського селянства з усіма її наслідками. Мета цієї статті – доповнити відомі факти новими, зокрема про участь сімнадцятирічного юнака Івана Бубякова в Другій світовій війні, його пам'яткоохоронну і краєзнавчу діяльність на Хмельниччині.

Якщо звернутись до його біографічної хроніки, то не важко зробити висновок, що дісталось йому не легко на життєвому старті, помотала доля юнака і, на щастя, не зіштовхнула на узбіччя, а навпаки – загартувала й заклала міцний фундамент для подальшого становлення і розвитку. Народився він 29 липня 1926 р. в с. Паньково Демидівського району Смоленської області. Мати померла, коли йому виповнилося ледь чотири роки. З батьком переїхав у передмістя Смоленська – Таборну Гору. До війни встиг здобути семирічну освіту [1].

Смоленськ завжди першим підставляв груди будь-яким нападникам, тому скоро був окупований німецькими військами. Перед їх приходом, під час ворожого авіанальоту, на будівництві оборонних укріплень загинув батько і хлопець залишився круглим сиротою. Плече підставили дідусь з бабусею та добрі люди.

Вже в період окупації, якимось на вулиці зустрів свого шкільного учителя Івана Івановича Шлюпкіна. Той поцікавився, як живеться хлопцеві, і, дізнавшись, що той опинився в нелегкому становищі, взяв його до партизанського загону «За Батьківщину». Так почалася участь п'ятнадцятирічного Івана в русі Опору окупантам. Наступного 1942 р. загін влився у партизанське з'єднання, яким командував Дубровський. Війну Іван Тихонович не любив згадувати, не розповідав і про свою участь у тих кривавих подіях навіть рідним, тому навести конкретні факти не має змоги. Відомо, що успішно виконував функції партизанського зв'язкового, що мало неоціненне значення для командування під час прийняття рішень, брав участь і в бойових операціях.

1943 р. важко захворів, спочатку малярією, а потім добавився і черевний тиф. Невідомо, яким чином був переправлений на Велику землю, але опинився в госпіталі в Ярославлі, де його скоро поставили на ноги. Звідти дорога простелилася до школи фабрично-заводського навчання при суднобудівному заводі в селищі Михайлівське Горьківської області. Навчання і праця на заготівлі лісу, будівництво бараків, життя впроголодь вкрай виснажили хлопця, який перед тим ледь викарабкався з лабет смерті. З таким же фезеушником вирішили покинути школу і пошукати кращого шматка хліба. І – опинилися в міліції. А звідти – у трамвайному депо м. Дзержинська, де кілька місяців займався ремонтними роботами.

Як тільки визволили Смоленськ, повернувся додому і звернувся в Демидівський райвійськкомат, щоб добровільно піти на фронт. Однак хлопцеві ще не було й вісімнадцяти, тому у призові відмовили. Посприяв знайомий партизан, який працював у військкоматі. Так у вересні 1943 р. опинився в діючій армії, став протитанковим артилеристом 1115 стрілецького полку 332 Івановської стрілецької дивізії. А в жовтні вже брав участь у боях. 22

січня 1944 р. рядовий і вже комсомолец Іван Бубяков отримав перше, але легке поранення. Незабаром знову опинився на передовій.

Нагородний лист, 8 січня 1947 р., підписаний дунаєвецьким районним військовим комісаром капітаном Зайцевим, дає нам деяку інформацію про участь І. Т. Бубякова в боях за Вітебськ 5 листопада 1943 р. Прочитуємо: *«Брав безпосередню участь у штурмі Вітебська, у вуличних боях в м. Вітебськ. Осколком снаряда поранений у праве передпліччя і грудну клітку. Внаслідок наскрізногопоранення обох кісток правого передпліччя з проникаючим пораненням грудної клітки отримав обмежену рухливість правої руки. Знаходився на лікуванні в евакогоспіталі №1647 по 29 липня 1944 р. Комісією ВТЕК визнаний інвалідом II групи»* [1, арк. 79].

Евакогоспіталь №1647 знаходився в м. Ульяновську. Лікування тривало майже 8 місяців, виписався в день свого вісімнадцятиріччя. Перед цим не раз віддавався думкам про те, де притулити голову, з чого починати подальше життя. У госпіталі подружився з таким же пораненим бійцем з України Галактіоном Морозовим той, знаючи проблеми Івана, запросив його до себе, у с. Пилипи-Хребтіївські Новоушицького району. Так, 1944 р. І. Т. Бубяков опинився в наших краях.

Гостювання було не довгим, адже Галактіона, на відміну від нього, після госпіталю, зразу ж направили на фронт. Підкріпивши сили, Іван почав шукати роботу. Кілька місяців жив і працював у Миньківцях. А коли дізнався, що облпром організує курси бухгалтерів, а ця робота була б під силу важкопораненому фронтовикові, подався в Дунаївці і став одним з курсантів. На курсах познайомився з Лідією Галицькою із Заставля, з якою згодом разом працювали в промартілі на бухгалтерських посадах, одружилися. У результаті смоленчанин І. Т. Бубяков став на чверть століття дунаївчанином.

На 8 січня 1947 р., день оформлення Дунаєвецьким райвійськкоматом подання про нагородження медаллю «За відвагу», Іван Тихонович був бухгалтером Дунаєвецької артілі імені Чкалова, згодом – головним бухгалтером артілі «Текстиль». До речі, про нагородження. Обласний військовий комісар полковник Нечипоренко підтримав представлення. А ось командуючий військами Прикарпатського військового округу генерал-полковник Галицький не погодився і дав свій висновок: *«Достоин правительственной награды – медали «За боевые заслуги», ордена Славы III ст.»* [1, арк. 12]. Загалом, фронтові заслуги Івана Тихоновича були відзначені вісьмома медалями та двома бойовими орденами – орденом Слави III ст. і Вітчизняної війни I ст.

Він проявляв притаманну йому активність та прагнення здобути належну освіту. Протягом трьох років навчався в Дунаєвецькій вечірній школі робітничої молоді, 1953 р. був обраний секретарем Дунаєвецького

райкому комсомолу і працював на цій посаді до 1955 р. Перспективного молодого чоловіка райком партії взяв у резерв і запропонував посилити освітній рівень шляхом навчання в школі партійно-радянського активу. Починав в Одесі, а з перепрофілювання закладу завершував навчання в такій же школі в Дніпропетровську. По закінченні повернувся в розпорядження Дунаєвцького райкому КП України, обійняв посаду заворга, згодом – секретаря, 1965 р. був обраний другим секретарем райкому партії.

Керівники Дунаєвцького району: П. С. Богач, І. Т. Бубяков, М. О. Кулик, військомом, А. Д. Шевчук, Т. А. Михайловський, 1966 р.

Багато уваги приділяв фронтовикам та учасникам підпільно-партизанського руху на Дунаєвщині. Все це йому було близьким і зрозумілим, адже ще зовсім юним почав партизанити, а згодом, на передовій, відчув запах пороху, двічі пролив кров на білоруській землі. За його підтримки був визнаний партизанський загін імені Ленінського комсомолу, створений 1941 р. в с. Великий Жванчик, та партизанський загін імені Чапаєва з центром у смт. Смотрич, посвідчення учасників партизанського руху отримали Ф. П. Бабінський, М. В. Зборовський, В. Д. Корчовий, Л. М. Красуцький, П. С. Кучеров, І. А. Міносян, І. І. Сварник та ін. На час його секретарювання припадає будівництво і відкриття переважної біль-

шості пам'ятників загиблим воїнам. Він вирішував побутові проблеми інвалідів війни, солдатських вдів, дітей-сиріт. 95-річний ветеран Другої світової війни, дунаївчанин Тадеуш Адамович Михайловський, тодішній редактор районної газети «Ленінським шляхом», відзначає високу відповідальності, з якою свої обов'язки виконував Іван Тихонович: *«До нього йшли жителі Дунаєвецького району з усіх усюд, бо знали, що саме він, другий секретар, уважно вислухає і обов'язково допоможе у вирішенні найбільшого питання»*.

1968 р. Іван Тихонович переїхав до обласного центру і посів посаду уповноваженого в справах релігій Ради Міністрів УРСР по Хмельницькій області і виконував ці обов'язки протягом 20 років. 1971 р. закінчив економічний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Був справедливим, не раз виконував роль третейського судді в конфліктах між представниками місцевої влади і віруючими. Саме в цей час зіткнувся з варварською політикою держави і місцевої влади щодо церковних споруд, захищав від руйнування справжні пам'ятки сакральної архітектури. Це потребувало певної аргументації, а отже – звернення до джерел. Так почався його краснзавчий пошук, з'явилися перші публікації, що незабаром привело його до керма обласної організації охорони пам'яток історії та культури.

1988 р. Іван Тихонович полишив посаду уповноваженого Ради Міністрів УРСР у справах релігій, і в наступні роки ми вже бачимо його на посаді заступника голови Ради Хмельницької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. У грудні 1991 р. УТОПШу та його Хмельницькій обласній організації виповнилося 25 років. У його рядах в Україні було 15 млн. членів, об'єднаних у 69 тис. первинних осередків. Головним об'єктом їх турботи були 121 500 пам'яток історії та культури, у т. ч. 8249 пам'яток архітектури, 52611 – археології, 53500 – історії [23, с.1]. 640 тис. членів налічувала і Хмельницька обласна організація, яка координувала роботу 3340 первинних осередків. У десять разів від початку діяльності зросла кількість колективних членів і на грудень 1991 р. їх вже налічувалося 1565. За цей період на спорудження, реконструкцію та ремонт пам'ятників було витрачено понад півтора мільйона крб., близько 2,5 млн. крб. склала дольова участь обласної організації УТОПШ [23, с. 2–5]. Активісти Товариства встановили імена 6 тис. полеглих визволителів області, з метою популяризації пам'яток прочитали 250 тис. лекцій, провели 3 тис. науково-практичних конференцій, 300 тис. зустрічей та мітингів біля пам'ятників, видали 55 плакатів, 35 буклетів, 28 методичних посібників, 10 книг [23, с. 7]. У цих досягненнях був чималий внесок Івана Тихоновича і як багаторічного члена правління, і як новообраного заступника голови Ради.

З його приходом робота обласної організації УТОПК набула нової динаміки. Він спирався, у першу чергу, на досвід найближчих помічників: відповідального секретаря Ісака Марковича Ломпа, старшого методиста Віри Михайлівни Пажинської, головного бухгалтера Людмили Семенівни Титюк, а також членів правління з 1966 р. – Степана Костянтиновича Гуменюка, на той час головного бібліографа ХОУНБ ім. М. Островського, Іона Срулевича Винокура, доктора історичних наук, професора Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, Петра Івановича Кравця, заступника голови обласної організації товариства «Знання», Олександра Матвійовича Пажимського із Самчиків, Михайла Веремійовича Макухіна з Хмельницького, Олени Оксентіївни Савчук, редакторки та ведучої радіожурналу «Пам'ять» та ін.

Новообраний заступник голови посилив роль секцій обласної організації у пам'яткоохоронній і пам'яткознавчій роботі, зокрема археології – керівник професор І. С. Винокур; пам'яток Великої Вітчизняної війни – М. В. Макухін; архітектури і містобудування – В. Б. Ігнат'єв; пам'яток мистецтва – В. І. Карвасарний; документальних пам'яток – Т. В. Малахова. Їх робота планувалася і час від часу аналізувалася на засіданнях колегії [22, с. 17–23]. Його вплив відчулай Г. І. Фоміних, завідувачка обласного Будинку пропаганди пам'яток історії та культури, що діяв у Кам'янці-Подільському з березня 1987 р. і утримувався коштом обласної організації. Тільки 1990 р. вона, зі своїм активом, організувала низку екскурсій до пам'яток міста, вечорів, зустрічей з акторами кіностудії імені О. Довженка – учасниками зйомки фільму «Яса або Чорна дошка», з учасниками війни, читання на підприємствах, установах і в закладах міста, циклів лекцій «Устим Кармалюк – народний герой Поділля та України», «Скарби народу» та ін., демонстрацію виставки «Шедеври народного мистецтва» із фондів Державного музею образотворчого мистецтва УРСР, «Кам'янець-Подільський в старовинних літографіях, поштових листівках, фотографіях», персональних виставок художника Л. А. Сорокатого, народного умільця А. М. Бедункевича, студійців «Подільських барв», та ін. [21, с. 18–20].

З огляду на фінансову ситуацію, яка почала погіршуватися, та з метою посилення пам'яткознавчої популяризаторської роботи колегія ради обласної організації 26 грудня 1991 р. прийняла рішення, на базі Будинку пропаганди, створити Культурологічний центр обласної організації та Кам'янець-Подільського історико-культурного заповідника на чолі з В. В. Фенцуrom [25, с. 17–18].

Різновекторна пам'яткоохоронна робота в області проводилася на основі підготовки і реалізації актуальних програм, зокрема – «Навіки в пам'яті народній», «Старовинні міста і села Поділля», «Народне здодчество

області», «Шевченкові місця на Хмельниччині». З урахуванням місцевих особливостей свої програми приймали районні та міські організації, зокрема – «Часи козацькі» (Старосинявська районна організація), «Молодь і спадщина» (Славутська міська) та ін. [20, с. 6–13].

У ті роки Іван Тихонович надавав багато уваги вшануванню пам'яті ветеранів Другої світової війни, встановленню імен загиблих визволителів, карбуванню їх на меморіальних плитах, будівництву та реконструкції пам'ятників героям, що віддали своє життя в боротьбі з нацизмом. Він особисто готував проекти заходів обласної організації до 45-річчя Перемоги і до 50-річчя початку Великої Вітчизняної війни, докладав максимум зусиль до їх виконання.

Вже згадуваний редактор дунаєвської районної газети Т. А. Михайловський, який після виходу на пенсію жив у с. Вихрівка, надаючи допомогу хворій матері, деякий час очолював там первинний пам'яткоохоронний осередок. Він пам'ятає, як одного разу в село приїхав І. Т. Бубяков. Напередодні 45-річчя Перемоги він поцікавився станом пам'ятників загиблим односельчанам і визволителям у селах сільради. В області і особливо в Дунаєвському районі, де свого часу Іван Тихонович був одним із чільних керівників, мав високий авторитет, тому оглядали пам'ятники спільно з головами сільради і колгоспу. Вердикт гостя був однозначний: «Не годиться передовому в області господарству мати такі слабкі в мистецькому відношенні пам'ятники!».

Він обіцяв дольову участь обласної організації УТОПІК в оплаті монументів, допоміг розмістити замовлення і, як людина конкретна і відповідальна, слова дотримав. Так у Вихрівці і Пільному Мукарові з'явилися пам'ятники, гідні подвигу фронтовиків.

Багато часу надавав роботі з кадрами, у першу чергу – добору відповідальних секретарів районних і міських організацій, їх підтримці, навчанню, узагальненню і поширенню кращого пам'яткоохоронного досвіду. У першому номері «Інформаційного бюлетеня» за 1990 р. відповідальний секретар Шепетівської районної організації Л. П. Березовська повідала про досвід роботи активіста районної організації директора Грицівської НСШ Івана Степановича Ясенчука, який дослідив і опублікував історію підпільно-партизанського руху на Грицівщині, встановив імена багатьох визволителів смт Грицева, створив музей історії селища [18, с. 2].

У відповідності з планом роботи колегії Ради Іван Тихонович Бубяков та Ісаак Маркович Ломп особисто вивчали, узагальнили і в 3-му номері «Інформаційного вісника» за 1990 р. розповіли про досвід пам'яткоохоронної роботи Полонського фарфорового заводу, де 90 % колективу, включаючи директора А. М. Сурикова, головного інженера Ф. П. Футиму, секретаря парторганізації В. П. Олійника, були членами первинної організації ТОВА-

риства, щороку перераховували у фонд охорони пам'яток тисячу крб., надавали шефську допомогу в утриманні міських пам'ятників, створили музеї на громадських засадах. В «Інформаційних бюлетенях» друкувались й інші матеріали на допомогу охоронцям народних скарбів: тематика лекцій, орієнтовний навчальний план народних університетів [20, с. 4–12], витяг із законодавчих актів про кримінальну відповідальність за шкоду, завдану пам'яткам [18, с. 14–16]. Подібні матеріали та новини з первинних осередків Товариства публікувались у кожному номері бюлетеня і, до певної міри, стимулювали суперництво між районними та міськими організаціями.

Водночас відповідальним секретарям, та і активу Товариства, надавалась всіляка підтримка – і моральна, і матеріальна. Була встановлена оплата праці за результатами виконання планових показників, виплачувались гонорари за прочитані лекції, преміальні. Звання Почесного члена Українського товариства охорони пам'яток історії та культури 1990 р. колегія Головної ради присвоїла Степану Андрійовичу Очеретному, відповідальному секретареві Красилівської районної організації, згодом – Людмилі Степанівні Завалецькій, відповідальному секретареві Кам'янець-Подільської районної організації, Оксані Михайлівні Гурман, відповідальному секретареві Шепетівської міської організації, Ісаку Марковичу Ломпу, відповідальному секретареві обласної організації, Леоніду Костянтинівичу Терещуку, заступнику голови секції пам'яток археології обласної організації, Андрію Дмитровичу Білику, ветерану війни, голові секції пам'яток історії Новоушицької районної організації та багатьом іншим пам'яткоохоронцям області.

Керівники Хмельницької обласної організації УТОПІК користувалися заслуженим авторитетом не тільки серед пам'яткоохоронного активу області, а й республіки. Голова обласної організації заступник голови Хмельницької обласної ради Алла Ананіївна Городецька 27 червня 1990 р. виступала з трибуни VI з'їзду Товариства: до Головної ради були обрані вона, І. Т. Бубяков, О. К. Пажимський, І. Ф. Яловий; до ревізкомісії – Г. Я. Українець [19, с.8]. У березні 1991 р. Іван Тихонович ділився думками з учасниками першого в Україні науково-практичного семінару з некрополістики, який вів заступник голови Головної ради С. З. Заремба [24, с. 2]. Колегія Головної ради званням Почесного члена Українського товариства охорони пам'яток історії та культури відзначила й пам'яткоохоронну роботу Івана Тихоновича.

Важливим напрямом діяльності Товариства та його низових організацій була науково-дослідницька пошукова робота. На той час, та і сьогодні, ще чимало подій та особистостей, які заслуговують народного пошанування, залишалися невідомими. Він чітко усвідомлював: якщо оточення, осо-

бливо молоде покоління, знатиме, які події чи який внесок осіб зафіксовано в пам'ятках історії та культури, це підсвідомо впливатиме на світогляд, спонукатиме до участі в охороні та підтримці пам'яток у належному стані. І сам подавав приклад науково-краєзнавчого пошуку. На сторінках «Інформаційних бюлетенів», обласних та деяких районних газет з'являлися його науково-краєзнавчі публікації, головним чином – пам'яткознавчого характеру [20, с. 15–21]. Досліджували і публікували свої праці активісти обласної організації, зокрема С. К. Гуменюк – «Історичні і пам'ятні місця Хмельниччини від Дністра до Південного Бугу», А. В. Васильєв – «Реликвии славы народной», побачили світ «Нариси історії Поділля», підготовлені авторським колективом під керівництвом професора І. С. Винокура [14; 17; 28] та ін. Без сумніву, у 60–80-і роки минулого століття Українське товариство охорони пам'яток історії і культури, на чолі з академіком Петром Тимофійовичем Троньком, головним редактором двадцятишеститомної «Історії міст і сіл Української РСР», а згодом – Петром Петровичем Толочком, директором Інституту археології АН України, стало координатором не тільки пам'яткоохоронної, а й науково-краєзнавчої діяльності в Україні і за сприятливих умов привело науково-краєзнавчий актив до відновлення репресованого в 1930-і роки Українського комітету краєзнавства, але вже в статусі Всеукраїнської спілки краєзнавців. І цілком логічно, що на обласній установчій конференції 27 квітня 1991 р. першим головою Хмельницької обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців був обраний заступник голови Ради Хмельницької обласної організації УТОПІК Іван Тихонович Бубяков.

У своєму виступі на конференції, згодом під заголовком «Знати і любити свій рідний край» надрукованому в першому номері «Вісника краєзнавця», Іван Тихонович окреслив мету, основні напрями і форми діяльності новоствореної громадської наукової інституції [15, с. 6–10]. За його участі були сформовані пропозиції про склад правління і президії правління обласної організації ВСК, прийняті конференцією. До правління ввійшла 41 особа, зокрема – делегати першого установчого з'їзду Всеукраїнської спілки краєзнавців, що відбувся 27 березня 1990 р. в Києві: І. С. Винокур, Е. Р. Малетін, С. П. Пилявський, В. С. Прокопчук, А. В. Сваричевський; голова заснованого 1964 р. Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства, кандидат історичних наук С. К. Гуменюк; відомі науковці і краєзнавці Л. В. Баженов, С. Е. Баженова, Р. І. Баранова, В. І. Горбатьок, С. Л. Карван, Є. Д. Назаренко, О. М. Пажимський, В. Ю. Романюк, І. А. Стасюк, В. І. Соха, Л. К. Терещук, О. П. Царик, А. М. Ченаш, В. П. Шептицький та інші ентузіасти вивчення і збереження історико-культурної спадщини. Президію правління склали 9 осіб: заступники голови правління – Едуард Рафаїлович Малетін, директор обласного кра-

езнавчого музею, Стефанія Едуардівна Баженова, директор Кам'янець-Подільського історичного музею, відповідальний секретар – Іон Срулевич Винокур, археолог, доктор історичних наук, професор, Раїса Іллівна Баранова, директор обласної Станції юних туристів, Євген Данилович Назаренко, голова Хмельницької міської організації краєзнавців, Сергій Прокопович Пилявський, відповідальний секретар Хмельницької обласної організації Українського фонду культури, Алім Михайлович Поробок, заступник начальника обласного управління освіти, Анатолій Михайлович Ченаш, ст. інспектор обласного управління культури [15, с. 17–23]. Члени президії в основному охоплювали всі важливі ділянки краєзнавчої роботи, як керівники мали свій штат, підпорядковані низові структури і фінанси, що мало велике значення для розгортання видавничої роботи. Іван Тихонович, водночас заступник голови обласної пам'яткоохоронної організації, у своєму слові обіцяв фінансову підтримку заходам, пов'язаним з дослідженням, популяризацією і охороною історико-культурної спадщини. У діях голови новоствореної обласної краєзнавчої інституції в перші роки виразно проглядав досвід, накопичений за роки його правління обласною організацією УТОПСК: 1991 р. побачило світ два випуски «Вісника краєзнавця», 2 жовтня рішенням президії була затверджена редакційна колегія краєзнавчого збірника, яку очолив Л. В. Баженов, декан історичного факультету Кам'янець-Подільського державного педінституту, тоді ще кандидат історичних наук [16, с. 13–14], планувалося створення громадських комісій і лекторської групи, використання засобів масової інформації та ін.

Саме на ці роки припадає активна дослідницька робота Івана Тихоновича. На початку 1992 р. в обласній газеті «Радянське Поділля» він публікує аналітичну статтю «Звертаємось до історії», торкається історії краєзнавчого руху на Хмельниччині, інформує громадськість про створення в області організації Всеукраїнської спілки краєзнавців і перспективи її роботи. 23 квітня того ж року він взяв участь у науково-практичній конференції «Поділля в роки визвольної війни українського народу 1648–1654 рр.» та виступив з доповіддю «Місця козацької слави на Хмельниччині», яка проходила в Дунаївцях за участі голови ВСК академіка П. Т. Тронька і члена-кореспондента АН України, уродженця Дунаївців Ф. П. Шевченка [2]. Він і в наступні 1993, 1997 і 2003 роки підтримував краєзнавців Дунашеччини своєю участю в науково-краєзнавчих конференціях [3; 8; 13]. Тому цілком заслужено став першим лауреатом премії імені Ф. П. Шевченка, встановленої рішенням пленуму районної організації ВСК 2000 р. [30, с. 211].

Основні напрями його краєзнавчих досліджень стосувалися церковної історії, ролі православного духовенства в організації народної осві-

ти, збереження сакральних пам'яток [5; 9], проблем пам'яткознавства і пам'яткоохоронства [2; 12], героїзму земляків, зокрема Йосипа Окинського з Гречан, який повторив подвиг Олександра Матросова, та Олександра Романюка з Красилівщини, зв'язківця дивізіону «Катюш», першого голови Красилівської Ради ветеранів війни і праці [6; 11] та інших історичних подій в краї [7]. Уважно слідкував і підтримував він краєзнавчий пошук онука Андрія Матвеева, у результаті з'явилося кілька спільних статей [4; 10; 12].

Як заступнику голови обласної організації УТОПІК, йому випало працювати в перехідний період, після квітневого 1986 р. пленуму ЦК КПРС здійснювати низку заходів з перебудови пам'яткоохоронної роботи. 20 грудня 1989 р. на засіданні президії була прийнята програма діяльності в умовах перебудови [29], у відповідності з якою «демократизували» назву керівних органів – правління стали називати радою, а президію – колегією, змінили тематику лекцій, бесід, ввели нові напрями науково-краєзнавчого пошуку, запланували увічнення пам'яті жертв голодомору та репресій, посилення співпраці з новими громадськими структурами – «Просвітою», «Меморіалом», ВСК та ін. Однак у головному, на чому трималося Товариство і вся пам'яткоохоронна робота, формуванні грошового фонду, намітилася стійка тенденція до зменшення надходжень. Причини цілком об'єктивні (ліквідація більшості промислових підприємств, колгоспів, безробіття і безгрошів'я колишніх індивідуальних членів Товариства), щось суттєве протиставити їм, аби нейтралізувати згубний вплив, не виявилось можливим. Ще наприкінці 80 – початку 90-х років вдавалось виконувати планові показники, а ближче до середини 90-х ставало зрозуміло, що утримувати навіть обласний апарат не має звідки...

1996 р. Іван Тихонович передав головування в обласній організації Всеукраїнської спілки краєзнавців начальнику обласного управління освіти В. І. Войтенку, залишившись у ній відповідальним секретарем, готував пленуми, засідання президії та інші заходи.

Влітку 2003 р. мені випало в м. Хмільнику проходити курс лікування в санаторії «Хмільник». Зустрів колегу, викладачку кафедри економіки Технологічного університету Поділля Ганну Андріївну Дзюбій. Вона й повідомила, що в липні того року, за 14 днів до 77-річчя Івана Тихоновича не стало. У траурних заходах взяли участь і дунаївчани – колишній редактор районної газети Т. А. Михайловський і колишній заступник голови райвиконкому М. П. Черпіта. Хвилююче слово про друга і соратника по праці мовив Тадеуш Адамович. Закінчилось життя ще однієї відданої своєму краю людини, а з ним відійшли в історію добрі справи, які на відведеному долею часовому відрізку творив він.

Джерела та література:

1. Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации. Ф. 3. Оп. 744808. Д. 89 / Указ Президиума Верховного Совета СССР «О награждении орденами и медалями офицерского, сержантского и рядового состава Вооруженных Сил Союза ССР». 177 л. / URL : www.rodvignaroda.ru/?n=80467967 (дата звернення 16.10.2021).
2. Бубяков І. Т., Пажинська В. М. Місця козацької слави на Хмельниччині // Тези доповідей науково-практичної конференції «Поділля в роки визвольної війни українського народу 1648–1654 рр.». Дунаївці, 1992. С. 28–29.
3. Бубяков І. Т. Проблема людини в історичному краєзнавстві // Тези доповідей республіканської наукової конференції «Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля». Дунаївці, 1993. С. 62–63.
4. Бубяков І. Т., Матвеев А. Ю. Місце оточуючого середовища в історичному краєзнавстві // Там само. С. 99–101.
5. Його. Церковно-парафіяльні школи на Волині // Матеріали міжнародної науково-краєзнавчої конференції «Велика Волинь: минуле й сучасне» (жовт. 1994 р.). Хмельницький; Ізяслав; Шепетівка, 1994. С. 336–338.
6. Його. Слава рядового Окинського // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 1995. С. 32–33.
7. Його. Події 1812 року на сторінках журналу «Волынские епархиальные ведомости» // Південно-Східна Волинь: наука, освіта, культура /Матер. регіон. наук. краєзн. конф. Хмельницький; Шепетівка, 1995. С. 145–147.
8. Його. Живи і пам'ятай // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій / матер. наук. краєзн. конф. Київ : Рідний край, 1997. С. 132–134.
9. Його. Християнство на Поділлі: історія і шляхи мирного існування // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки / зб. наук. пр. за матер. міжнар. наук. конф. (3–24 черв. 1999 р.). Хмельницький : Поділля, 1999. С. 114–115.
10. Бубяков І. Т., Матвеев А. Ю. Живи і пам'ятай // матер. Х-ої Подільської іст.-краєзн. конф. Кам'янець-Подільський : К-ПДПУ, 2000. С. 43–48.
11. Бубяков І. Т. Олександр Федорович Романюк: слово про ветерана // Там само. С. 78–80.
12. Бубяков І. Т., Матвеев А. Ю. Пам'ятки історії та культури як засіб патріотичного виховання молоді та відродження традицій національної культурної спадщини Хмельниччини // Хмельниччина: минуле, сучасне, майбутнє / матер. обл. наук.-практ. конф., приуроченої 65-ій річниці утворення Хмельницької області. Кам'янець-Подільський : Абетка-Нова, 2002. С. 162–169.
13. Бубяков І. Т. Ми є народ. Створимо достойне його величі життя // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій / зб. наук.-краєзн. пр. Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2003. С. 176–178.

14. Васильев А. В. Реликвии славы народной (к 70-летию ленинского плана монументальной пропаганды). Хмельницкий, 1988. 27 с.
15. Вісник краєзнавця / Хмельницька обласна організація Всеукраїнської спілки краєзнавців. Хмельницький, 1991. № 1. 24 с.
16. Вісник краєзнавця / Хмельницька обласна організація Всеукраїнської спілки краєзнавців. Хмельницький, 1991. № 2. 19 с.
17. Гуменюк С. К. Історичні і пам'ятні місця Хмельниччини від Дністра до Південного Бугу / Метод. розроб. Хмельницький, 1979. 45 с.
18. Інформаційний бюлетень Хмельницької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Хмельницький, 1990. № 1. 18 с.
19. Інформаційний бюлетень Хмельницької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Хмельницький, 1990. № 2. 26 с.
20. Інформаційний бюлетень Хмельницької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Хмельницький, 1990. № 5. 24 с.
21. Інформаційний бюлетень Хмельницької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Хмельницький, 1991. № 1. 32 с.
22. Інформаційний бюлетень Хмельницької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Хмельницький, 1991. № 4. 31 с.
23. Інформаційний бюлетень Хмельницької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Хмельницький, 1991. № 6. 20 с.
24. Інформаційний бюлетень Хмельницької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Хмельницький, 1991. № 7. 20 с.
25. Інформаційний бюлетень Хмельницької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Хмельницький, 1992. № 1. 26 с.
26. Інформаційна довідка про виконання закону «Про охорону пам'яток історії та культури» у Хмельницькій області / Н. М. Майнгардт; Хмельницьке обласне управління культури, відділ охорони пам'ятників культури. Хмельницький, 1992. Вип. 3. 15 с.
27. Матвеев А. Ю. Життєвий шлях Смолянина Івана Тихоновича Бубякова на Подільській землі // матер. Всеукр. наук.-краєзн. конф. «Хмельниччина в контексті історії України» / [редкол. : Л. В. Баженов, голова, С. М. Єсюнін, відп. ред. В. С. Прокопчук та ін.]. Хмельницький, 2012. С. 430–431.
28. Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю / автори Л. В. Баженов, І. С. Винокур (відп. за вип.), С. К. Гуменюк, О. М. Завальнюк та ін. Хмельницький : Облполіграфвидав, 1990. 327 с.

29. Програма діяльності Хмельницької обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури в умовах перебудови. Хмельницький, 1989. 16 с.
30. Прокопчук В. С. Федір Павлович Шевченко і Дунаєвеччина // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій / зб. наук.-краєзн. пр. Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2000. С. 205–212.

Анатолій Роздобудько
м. Хмельницький

ПРО БОЙОВІ ПОДВИГИ КОЛИШНІХ ВИКЛАДАЧІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТЕХНІКУМУ РАДЯНСЬКОЇ ТОРГІВЛІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Автор дослідив архівні документи про державні військові нагороди бійців Червоної армії – колишніх працівників Хмельницького технікуму радянської торгівлі, яких вони були удостоєні за бойові подвиги в роки Другої світової війни.

Ключові слова: *Друга світова війна, німецько-радянська війна, фронт, дивізія, полк, наступальна операція, подвиг, нагородний листок, медаль, орден, технікум радянської торгівлі.*

Хмельницький технікум радянської торгівлі бере початок з 1 липня 1965 р., коли він був створений наказом міністерства торгівлі УРСР на базі школи торгово-кулінарного учнівства. Сьогодні це – Відокремлений структурний підрозділ «Хмельницький торговельно-економічного фаховий коледж Київського національного торговельно-економічного університету». У роки становлення навчального закладу контингент студентів, у середньому за навчальний рік, становив 1080 осіб за денною та заочною формами навчання. Щорічно педагогічний колектив технікуму випускав у самостійну виробничу діяльність 350–360 фахівців. Більшість випускників направлялись на роботу в розпорядження Хмельницького обласного управління торгівлі (м. Хмельницький та райони області), а також в розпорядження Укоопспілки республіки, Головлплодоовощторгу.

Якраз у ті роки в технікумі працювало декілька учасників бойових дій Другої світової війни. Автор розшукав імена цих людей, дослідив архівні документи про їх бойові подвиги. Висока мужність та відвага, проявлені ними у боях з ворогом, викликають почуття глибокої поваги й пошани за великий особистий вклад у розгром нацистської Німеччини. Повернув-

шись до мирної праці, вони стали помітними особистостями, здобули визнання й авторитет у колективі технікуму, серед громадськості міста.

Файзрахман Гифанутдинович Гайнутдінов (у колективі технікуму – Федір Григорович) викладав військову справу, а в роки війни він, молодий лейтенант, 1923 р. н., командував саперними підрозділами. У Червону армію його призвали в липні 1941 р., участь у бойових діях брав з травня 1942 р., у вересні був контужений, у серпні 1943 р. під Харковом отримав поранення. За бойові дії під Сталінградом, у січні – лютому 1943 р., при ліквідації оточеного угруповання гітлерівських військ, нагороджений двома медалями «За відвагу», пізніше – ще двома орденами Червоної зірки. Першу медаль «За відвагу» отримав за наказом командира 299-ї стрілецької дивізії (сд) 66-ї армії Донського фронту № 011/Н від 7 лютого 1943 р. У нагородному листку лейтенанта Гайнутдінова, командира саперного взводу 956-го стрілецького полку (сп) 299-ї сд, зазначається, що сапери під його керівництвом під шквальним вогнем противника, ризикуючи життям, встановили мінні поля перед самими траншеями ворога. На зворотному шляху Гайнутдінов організував збір трофейної зброї і майна. Було доставлено 51 гвинтівку, 109 саперних лопат, 65 протигазів і один міномет [1, арк. 1–3, 66, 67].

У наступному нагородному листку йдеться про те, що у ніч на 11 січня 1943 р. Гайнутдінов, під час інженерної розвідки, виявив мінне поле, встановлене противником, і одразу ж приступив до розмінування, незважаючи на ворожий обстріл, зняв 18 мін різних типів і зробив прохід для піхотинців. У ніч на 20 січня лейтенант зі своїм взводом під сильним обстрілом противника обладнав на передньому краї оборони спостережний пункт, а коли німці в кількості 25–30 чоловік атакували їх, Гайнутдінов з бійцями відбив атаку, при цьому сам знищив шістьох ворогів. Командир полку представив хороброго лейтенанта до ордена Червоної зірки, але командир дивізії понизив відзнаку, нагородивши комвзводу медаллю «За відвагу» наказом № 20/Н від 4 березня 1943 р. [2, арк. 4, 5, 41, 42].

Після завершення Сталінградської битви й ліквідації німецького угруповання 66-та армія, а в її складі 299-та сд, де служив Гайнутдінов, була виведена в резерв. Згодом 299-ту сд передали 53-й армії Степового фронту. Війська цього фронту почали бойові дії в липні 1943 р. на курському напрямку, а потім наступали на Харків. У серпні 299-та сд брала участь у Белгородсько-Харківській наступальній операції (3–23 серпня 1943 р.) у ході якої Ф. Г. Гайнутдінов, на той час вже ст. лейтенант, знову відзначився. У його нагородному листку записано, що 16 серпня в боях за села Болибоки та Польова (тепер Дергачівський район Харківської області) він на чолі групи мінерів під кулеметно-мінометним вогнем противника забезпечив прохід піхоти й артилерії в мінних полях, знявши 65 проти-

танкових мін. Наступного дня Гайнутдінов, під інтенсивним вогнем ворога, вдало вибрав й обладнав спостережний пункт командира полка, чим сприяв ефективному керівництву боєм, але при цьому був поранений і направлений на лікування. Наказом командира 299-ї сд № 48/Н від 14 вересня 1943 р. Ф. Г. Гайнутдінов був нагороджений орденом Червоної зірки [3, арк. 13, 14].

Ще один орден Червоної зірки ст. лейтенант Гайнутдінов отримав у березні 1945 р. Він тоді командував 2-ю ротою 279-го інженерно-саперного батальйону (ісапб) 17-ї інженерно-саперної бригади (ісбр) 51-ї армії 1-го Прибалтійського фронту. У нагородному листку, підписаному командиром 279-го ісапб 12 березня 1945 р., йдеться про суттєві заслуги Гайнутдінова перед Батьківщиною під час бойових дій у Прибалтиці. У серпні–вересні 1944 р. він організовував рейди розвідників батальйону в тил противника, у вересні–жовтні вміло керував роботою позаштатного учбового взводу бригади, з яким, паралельно з навчанням, знешкодив в районі Кретинги (місто на північному заході Литви) 1120 німецьких мін нового типу. У листопаді, після призначення командиром роти, організував пересувну лісопильну установку, якою напиляли 3,5 тис. погонних метрів дошок, рота побудувала значну кількість колійних і жердяних доріг. Протягом зими 1944–1945 рр. забезпечувала командний пункт 51-ї армії у місцях її дислокації обладнаними приміщеннями, землянками, бліндажами, під'їзними шляхами. Ротою споруджено 4 спостережних пункти на передньому краї, проводилося розмінування на мінних полях. Командир батальйону вважав, що Гайнутдінов вартий ордена Вітчизняної війни II ступеня. Але командир 17-ї ісбр понизив рівень відзнаки і наказом № 011/н від 25 березня 1945 р. нагородив ст. лейтенанта Гайнутдінова Ф. Г. орденом Червоної зірки [4, арк. 1, 2, 3]. От такими були деякі епізоди військової біографії бойового сапера, знайдені в архівних документах.

Федір Никонович Дериконь, 1917 р. н., у 1973–1979 рр. викладав у технікумі політекономію. У Червону армію був призваний ще в далекому 1938 р., став учасником Зимової війни СРСР проти Фінляндії (30 листопада 1939 р. – 13 березня 1940 р.), а потім – німецько-радянської війни, воював на командно-політичних посадах, нагороджений орденом Червоної зірки, медаллю «За оборону Сталінграду». За працю у мирний час відзначений орденом «Знак Пошани». Його дружина **Наталія Давидівна** працювала у технікумі на посаді лаборанта – теж відважний воїн Червоної армії. У жовтні 1942 р. була зарахована до московської 1-ї спецшколи наркомату оборони СРСР з підготовки кадрів для партизанських загонів. 19 січня 1943 р., у складі опергрупи викинута десантом у тил ворога для організації партизанської боротьби з німецькими окупантами. У травні 1943 р., після з'єднання партизанського загону з частинами Червоної

армії, добровільно вступила до війська і служила в 113-му мінометному полку 2-ї мінометної бригади 6-ї артилерійської дивізії прориву Резерву Головного Командування аж до своєї демобілізації в грудні 1944 р. Наталія Давидівна Дериконь нагороджена медалями «За бойові заслуги», «Партизанові Вітчизняної війни» II ступеня та ін.

Досить цікавою виявилася історія нагородження **Андрія Микитовича Іващенко**, директора технікуму радянської торгівлі у 1969–1986 рр. Він був призваний у Червону армію Лисянським райвійськкоматом (тепер Черкаська область) у січні 1941 р., брав активну участь у бойових діях німецько-радянської війни, у квітні та червні 1943 р. отримав поранення. На його рахунок не один геройський вчинок. Так, 25 липня 1943 р. лейтенанту Іващенко, ад'ютанту командира полку 41-ї сд 63-ї армії Брянського фронту, наказали з'ясувати, чому зупинилося просування 3-го батальйону за 4 км на південний схід від міста Орел (на той час війська фронту проводили Орловську наступальну операцію (12 липня–18 серпня 1943 р.)). На місці лейтенант побачив, що наступу заважає ворожий кулемет. Командир батальйону вже посилав на його знищення три групи бійців, але кулемет діяв, а бійці не повернулися. Тоді Іващенко ще з одним бійцем пробрався в село, виявив кулемет на горіщі будинку й знищив його гранатами. Батальйон пішов вперед і зайняв того дня три населених пункти [5, арк. 191]. Але сміливі воїни залишилися без нагород. А через кілька днів, 29 липня, Іващенко, командуючи кулеметною ротою при відбитті атаки противника на околиці Орла, отримав важке поранення ноги осколком танкового снаряду. Лікувався у шпиталях до грудня 1945 р., визнаний інвалідом непридатним до військової служби. І мав він тоді від роду лише 22 роки. Після лікування Андрій приїхав до батьків в Проскурів і став працювати бухгалтером облспоживспілки. Здавалосьь, що нагороди його обминули назавжди, але втішало те, що залишився живим у тій страшній війні. Та все ж таки його не забули. Ще 22 червня 1945 р., коли ще перебував на лікуванні, Молотовський районний військкомат у Києві представив А. М. Іващенко до ордена Червоної зірки. Але нагородний листок чомусь пролежав без руху майже два роки, і лише 19 травня 1947 р. його погодили у Київському військовому окрузі. А тим часом, 13 квітня 1946 р. комісар Проскурівського міського військкомату представив А. М. Іващенко до ордена Вітчизняної війни II ступеня. І цей нагородний листок «заліг» на рік. Але, врешті-решт, обидва представлення надійшли до Президії Верховної Ради СРСР і за обома А. М. Іващенко був включений в Указ Президії № 223/67 від 6 листопада 1947 р. За першим поданням лейтенант Андрій Іващенко нагороджений медаллю «За бойові заслуги» і в Указі записаний по батькові «Никитович», а за другим – по батькові «Никитич», начебто інша людина, і нагороджений орденом Червоної зірки [5, арк. 1, 90, 102, 191, 192; 6,

арк. 1, 6, 9; 7, арк. 175]. Ось такі накладки траплялися навіть у високому державному органі! Але справедливість таки восторжествувала і Андрій Микитович отримав свої цілком заслужені державні нагороди.

У технікумі радянської торгівлі працював ще один ветеран війни – **Василь Федорович Кришталь**, 1920 р. н., уродженець села Лісові Гринівці. У 1982–1996 рр. він завідував складом, був техніком-механіком, електриком. В армію В. Ф. Криштала призвали 11 жовтня 1939 р. Після закінчення Київського артилерійського училища воював з квітня 1942 р. до листопада 1944 р. на Карельському фронті, а з січня 1945 р. – на 3-му Українському. Гвардії ст. лейтенант Кришталь був командиром вогневого взводу 2-ї батареї 285-го артилерійського полку (ап) 122-ї сд. У першій половині березня 1945 р. дивізія у складі 133-го стрілецького корпусу (ск) 57-ї армії брала участь у Балатонській оборонній операції (6–15 березня). Битва в районі озера Балатон (Угорщина) стала останньою великою наступальною операцією гітлерівських військ у Другій світовій війні. На початку свого наступу південніше озера Балатон німцям вдалося форсувати річку Драва й захопили два плацдарми на її лівому березі кожен шириною до 8 км по фронту і до 5 км в глибину на ділянці оборони частин болгарських і югославських військ у районі населених пунктів Драва–Саболч–Харкань та Валпово. Для посилення оборони на цій ділянці з резерву фронту і був висунутий 133-й ск, до якого входила 122-га сд. 133-й ск мав завдання перейти зранку 8 березня в наступ у напрямку Харкань, Драва–Саболч і під кінець дня ліквідувати плацдарм противника. Однак, повністю виконати поставлене завдання не вдалося, бої з ліквідації плацдарму тривали кілька днів [8, с. 432, 433]. Як зазначається у нагородному листку В. Ф. Криштала, у наступальних боях за населені пункти Драва–Саболч, Драва–Полконя, Драва–Чехи він, рухаючи гармати в бойових порядках піхоти, знищив прямою наводкою 15 кулеметних точок з прислугою, розбив 21 укріплений будинок, чим сприяв просуванню піхоти вперед. При цьому було знищено до 40 солдатів і офіцерів противника. 16 березня в боях за Драва–Полконя знищив мінометну батарею, яка стримувала наступ піхотинців. Командир 122-ї сд, від імені Президії Верховної Ради СРСР, нагородив своїм наказом від 30 квітня 1945 р. Василя Федоровича Криштала орденом Червоної зірки [9, арк. 3, 17, 18].

Михайло Матвійович Матусов, 1923 р. н., колишній заступник директора технікуму з господарської частини, був нагороджений орденом Вітчизняної війни II ступеня 6 листопада 1947 р. тим же самим Указом Президії Верховної Ради СРСР, що й директор Андрій Микитович Іващенко. У Червону армію Матусова призвали у березні 1941 р., воював на Західному й Калінінському фронтах, отримав звання молодший лейтенант. Під час Вітебсько–Оршанської наступальної операції (23–28 червня

1944 р.) командував стрілецькою ротою 1233-го сп 371-ї сд 5-ї армії 3-го Білоруського фронту. Ще до початку наступальної операції полки 371-ї сд вели успішні бої місцевого значення за 45–50 км на північ від Орші і зайняли вигідні позиції перед загальним наступом. 21 червня 1233-му сп, до складу якого входила рота Матусова, теж вдалося зайняти вигідні позиції: після короткої артпідготовки і шаленого гранатно-рукопашного бою в траншеях, полк оволодів укріпленим пунктом Височани (тепер Ліозненський район Вітебської області) і закріпився у трьох траншеях противника. Наступного дня полк відбив усі контратаки німців [10, арк. 169], а 23 червня о 9⁰⁰ годині ранку війська 5-ї армії почали артилерійську підготовку й о 9⁰⁰ передові батальйони пішли у наступ [11, арк. 43]. Полки 371-ї сд теж почали наступальні дії, 1233-й сп, переслідуючи ворога у південно-західному напрямку, форсував річку Лучоса і ввечері підходив до шосе Вітебськ–Орша. У другій половині дня 24 червня полк, у взаємодії з частинами 144-ї сд, перерізав шосе і на 21⁰⁰ зав'язав вуличні бої на південних околицях Богушевська (тепер міське селище Вітебської області) [10, арк. 170, 171]. Того дня Матусов отримав у бою важке поранення, яке призвело до втрати ока. Після лікування молодий інвалід війни приїхав у Проскурів, працював начальником адміністративно-господарського відділу облспоживспілки. 26 лютого 1947 р. проскурівський міськвійськом представив М. М. Матусова до медалі «За відвагу», але обласний військовий комісар змінив подання на орден Вітчизняної війни II ступеня, його підтримав командувач Прикарпатським військовим округом, пропозиція «пройшла» в Президії Верховної Ради СРСР. Ось так Михайло Матвійович Матусов, хоча й із запізненням, але все-таки був відзначений орденом Вітчизняної війни II ступеня за свій бойовий вклад у Перемогу над гітлерівською Німеччиною [12, арк. 1, 3, 9; 13, арк. 122, 123].

А от **Микола Платонович Подволоцький** (працював лаборантом у технікумі радянської торгівлі) у 1945 р. був відзначений такою високою військовою нагородою СРСР як орден Червоного прапора, а також – орденом Червоної зірки. Він брав участь у боях з липня 1943 р., був командиром танка 207-го танкового полку (тп), який з 17 серпня 1943 р., з часу свого формування, входив до 32-ї кавалерійської дивізії (кд) 3-го гвардійського кавалерійського корпусу (гв. кк), двічі поранений. З грудня 1944 року 3-й гв. кк перебував у підпорядкуванні безпосередньо штабу 2-го Білоруського фронту. У лютому–березні 1945 р. фронт наступав на східно-померанське угруповання противника загальним напрямком на північний захід. 3-й гв. кк вів бої на лівому фланзі фронту у напрямку Лоттина, Нойштеттина (тепер м. Щецинек Західнопоморського воєводства, Польща). У цих боях екіпаж танка молодшого лейтенанта Подволоцького діяв сміливо й напористо, що було помічено командуванням частини.

У нагородному листку М. П. Подволоцького, підписаному командиром 207-го тп, відмічається, що 26 лютого 1945 р., під час розвідки в містечку Лоттін, танк був зустрінутий сильним вогнем противника. Командир танка не розгубився, швидко відшукав вогневі точки німців і відкрив по них вогонь. Танкісти знищили два кулемета, протитанкову гармату, п'ять возів з вантажем і до 20 німецьких солдатів й офіцерів. Наступного дня, у важких умовах вуличних боїв, у Нойштеттині танк знищив три кулемета й до 25 гітлерівців, у т. ч. двох солдатів з фаустпатронами, чим забезпечив просування кавалерійських частин вперед. 24 березня 1945 р. молодший лейтенант Подволоцький наказом командира 3-го гв. кк був нагороджений орденом Червоної зірки [14, арк. 1, 8, 10, 212, 213].

Після закінчення Східно-Померанської операції частини 2-го Білоруського фронту були перекинуті на захід для заміни військ 1-го Білоруського фронту на рубежі Кольберг (тепер м. Колобжег Західнопоморського воєводства, Польща), гирла Одера і далі по східному березі цієї річки до Шведта. Звідси війська фронту почали 20 квітня нову наступальну операцію, яка отримала у військовій історичній літературі назву Штеттинско-Ростоцької. 3-й гв. кк знову діяв на самому краю лівого флангу 2-го Білоруського фронту. У ці останні дні війни з нацистською Німеччиною екіпаж танку Т-34 на чолі з 20-річним командиром діяв активно і проявив героїзм. Ось що записано про це в черговому нагородному листку на молодшого лейтенанта Подволоцького: «Тов. Подволоцький хоробрий командир, який на відмінно знає свою справу. Він учасник всіх бойових операцій, проведених полком з 26.4. по 3.5.1945 р. У бою за м. Грюневальде т. Подволоцький, діючи сміливо й холонокровно, показав зразки мужності. Вогнем своєї гармати він знищив 2 гармати, 4 автомашини, 2 вогневі точки й до 15 солдатів противника, а також захопив у полон трьох німців. Завдяки правильній постановці роботи його екіпаж діяв рішуче, а матеріальна частина працювала безвідмовно». Командир полку і на цей раз представив Подволоцького до ордена Червоної зірки. Але командир дивізії змінив нагороду на значно вищу – на орден Червоного прапора, його підтримав командир корпусу. Наказом командувача бронетанкових і механізованих військ 2-го Білоруського фронту від 26 травня 1945 р. Микола Платоновича Подволоцького було нагороджено орденом Червоного прапора [15, арк. 1, 2, 42, 43].

Ось такі нові відомості про непохитну мужність та відвагу колишніх працівників Хмельницького технікуму радянської торгівлі, бойові справи яких прирівнювалися до подвигів, виявлені в архівних документах. Тож пам'ятаймо про їхню самовідданість та жертвність у боротьбі з нацистською Німеччиною в Другій світовій війні – з надією, що народ України й

тепер вистойть проти наскоків новітнього агресора – Росії, масово зараженої ненавистю до гордого духу українців.

Джерела та література:

1. Центральный архив министерства обороны Российской Федерации (далі – ЦАМО РФ). Ф. 33. Оп. 682526. Д. 1327 / URL : www.podvignaroda.ru/?n=17112943 (дата звернення: 22.01.2020).
2. Там само. Оп. 686044. Д. 27 / URL : www.podvignaroda.ru/?n=21465209 (дата звернення: 22.01.2020).
3. Там само. Оп. 686044 Д. 1084 / URL : www.podvignaroda.ru/?n=18557312 (дата звернення: 22.01.2020).
4. Там само. Оп. 686196. Д. 5604 / URL : www.podvignaroda.ru/?n=28628734 (дата звернення: 22.01.2020).
5. Там само. Оп. 744808. Д. 33 / URL : www.podvignaroda.ru/?n=80276230 (дата звернення: 23.01.2020).
6. Там само. Д. 87 / URL : www.podvignaroda.ru/?n=80464576 (дата звернення: 23.01.2020).
7. Там само. Д. 430 / URL : www.podvignaroda.ru/?n=80464576 (дата звернення: 23.01.2020).
8. Освобождение Юго-Восточной и Центральной Европы войсками 2-го и 3-го Украинских фронтов (1944–1945). Москва : Наука, 1970. 675 с.
9. ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 686196. Д. 5081 / URL : www.podvignaroda.ru/?n=28087416 (дата звернення: 27.01.2020).
10. Там само. Ф 876. Оп. 0160808с. Д. 0001. ЖБД 1233-го сп за период с 1.11.1942 по 24.06.1944 р. / URL : pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=451002052 (дата звернення: 1.02.2020).
11. Там само. Ф. 460. Оп. 5047. Д. 545. ЖБД 5-ї армії за червень 1944 р. / URL : pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=111246426 (дата звернення: 1.02.2020).
12. Там само. Ф. 33. Оп. 744808. Д. 89 / URL : www.podvignaroda.ru/?n=80467029 (дата звернення 4.02.2020).
13. Там само. Д. 297 / URL : www.podvignaroda.ru/?n=80467029 (дата звернення 4.02.2020).
14. Там само. Оп. 686196. Д. 5941 / URL : www.podvignaroda.ru/?n=44704119 (дата звернення 6.02.2020).
15. Там само. Д. 6725 / URL : www.podvignaroda.ru/?n=28317544 (дата звернення 6.02.2020).

*Володимир Халайцян
Наталія Стрельбіцька
м. Хмельницький*

МОНІТОРИНГ ЗБЕРЕЖЕНИХ ПАМ'ЯТОК САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА, ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ІСТОРИКО-КРАСЗНАВЧОГО ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУНА ПОДІЛЛІ

Аналіз паркових структур Поділля підказує потребу систематичного, структурованого моніторингу стану справи. Комплексний підхід забезпечить активізацію рушійних чинників для багатьох сфер культурно-мистецького та наукового життя не тільки в масштабах Поділля, а й усієї України. Завдяки вивченню, структуризації, відродженню унікальних паркових структур ми зможемо відтворити, а відтак, збагатившись культурними набутками, зберегти та передати комплекс знань у мистецькій галузі, історії, соціології, біології тощо.

Більшість маєткових парків Поділля – це результат поєднання культурних і мистецьких традицій Заходу й Сходу, у створенні яких були задіяні найкращі професіонали ландшафтного паркобудування з різних країн. Маєткові комплекси, як осередки культури акумулювали кращі культурні надбання світу. Саме тому вважаємо паркові комплекси регіону потужним гомогенним туристичним ресурсом, який має гарні перспективи подальшого розвитку на теренах Подільського краю. Гомогенні туристичні ресурси – це соціальні та природні об'єкти, події, явища, походження яких пов'язані не тільки з територією України (де вони розташовані, або колись були), а й із територією тієї зарубіжної країни, у межах якої такий об'єкт чи подія первісно виникли [1]. Безперечно, інтерес з боку іноземних громадян можуть викликати не тільки паркові комплекси та місця, пов'язані з життєвим і творчим шляхом їхніх видатних земляків: Ю. Словацького, Ю. Крашевського, О. Познанської, В. Потоцького, З. Бзожовського тощо. Відповідно, значна частина паркових комплексів Поділля, при належному стані збереженості, відновлення, а при потребі – реконструкції, має всі шанси привабити потужні туристичні потоки не тільки з усієї України, але й світу. Ряд творів, серед яких «Пан Володівський» Г. Сенкевича, «У лукомор'я дуб зелений» А. Пушкіна, поезії А. Ахматової, байки Л. Глібова, створено на теренах подільських маєтків, (відповідно – Михайлівці, Чернятині, Слобідці-Шелехівській, Чорному Острові). Як взірці особливого сегменту світової культури, а саме синтез мистецтва, архітектури, паркобудування, поезії XVIII – поч. XX ст. – паркові маєтки

неодноразово слугували місцем подій, описаних у кращих зразках світової літератури [2]. Ураховуючи історичні реалії мистецького життя на Поділлі, серйозний вплив «польського складника», паркова спадщина регіону привабить насамперед туристів із сусідньої Польщі – культурологів, архітекторів, митців, нащадків знатних шляхетних родів, родини яких мали маєтності на Поділлі [3]. Але гомогенний туризм вимагає насамперед відповідного рівня інфраструктури, а отже, й серйозних капіталовкладень.

Зокрема, цікавий і для літературознавців, і для краєзнавців й туристів є Шелехівський парк, на теренах України відомий насамперед «Літературним музеєм Анни Ахматової» [4]. Будинок та фрагменти парку ХІХ – поч. ХХ ст. маєтку Вакарів, у садово-парковій зоні якого досі можливо прослідкувати композицію ландшафтного парку, фрагменти алей, елементи французького регулярного стилю та під'їзну каштанову алею щороку відвідувала знаменита поетеса. Також у Слобідці-Шелехівській частково зберігся палацово-парковий комплекс Новицьких початку ХХ ст., який широкому загалу невідомий. Ці об'єкти, безумовно, можуть стати цікавими для складання тематичного туристичного маршруту при наявності зручного під'їзду.

Найкраще збереженими нині з усіх наявних маєтків є Самчики. Це історико-архітектурний музей палацово-паркового мистецтва. «Музей-садиба» в серпні 1997 р. отримав статус Державного історико-культурного заповідника «Самчики» [4]. Завдяки статусу він отримав державне фінансування, штат та програму розвитку. Відбулася масштабна реставрація будівель, проводяться спроби відновлення паркової авторської композиції Д. Макклера. Завдяки фінансуванню та проведеній роботі Самчики поступово стають брендом, що сприяє не тільки туристичному відпочинку, ознайомленню з побутом шляхтичів ХVІІІ–ХІХ ст., а й створенню особливого відчуття співучасті. Ми виявили своєрідний психологічний феномен, пов'язаний із відвідуванням маєтку в знакові моменти. Зокрема, у Самчиках, завдяки популяризації прогулянок парком, відпочинку в альтанках, проведенню весільних обрядів у Дзеркальній залі напрацьовується «обов'язковість» Самчиків у позитивні моменти життя окремої людини. Таким чином бренд «Самчики» активізує приємні відчуття та сприяє їхньому перенесенню на позитивне сприйняття інших подібних утворень. Розробці бренду «Самчики» сприяє проведення семінарів, конференцій, «круглих столів» тощо.

Музейні заклади на базі палацово-паркових комплексів – це швидше виняток, ніж поширена практика. Крім Самчиків, на території Поділля найбільш відомими музеями-садибами є Національний музей-садиба М. І. Пирогова (м. Вінниця), музей П. І. Чайковського і Н. Ф. фон Мекк (м. Браїлів); музей історії авіації та космонавтики України (с. Вороно-

виця), музей-садиба А. Суворова (с. Тиманівка). У цих музейних комплексах, завдяки їхньому статусу, спостережено добрий стан збереженості парків. Водночас вважаємо, що між доглянутим парком та популярністю музею існує прямий зв'язок, оскільки парк, заохочуючи до відвідин, продовжує виконувати свою репрезентаційну функцію навіть після зміни цільового призначення. Зокрема, у музеї-садибі М. І. Пирогова наявні стрижені шпалерні алеї, невеликий партер перед центральним входом та з боку саду, рядові посадки ялин і лип, що є ознаками регулярного стилю, сад і ландшафтні утворення з листяних та хвойних порід дерев. Загалом парк здатний прийняти значну кількість відвідувачів, чим заохочує якомога довше залишитись біля музею [6].

Парк у Браїлові за семантикою значно перевищує будівлю палацу, оскільки, як вважають, враження від озер, каналів і островів на річці Рів надихнули свого часу П. Чайковського на написання «Лебединого озера». Музей історії та авіації (музей А. Можайського) у Вороновиці безпосередньо не пов'язаний із тематикою давнього шляхетського маєтку, парк якого формувався як регулярний, проте велич партерної зони курдонера сприяє налаштуванню на грандіозність звершень, висвітлених експозицією музею [7]. Невеликий парк (швидше сад) у Тиманівці свідчить про скромність у побуті його власника – полководця А. Суворова [8].

Оцінка значення парків, що перебувають у відомчій власності, є неоднозначною, оскільки, формально існуючи як рекреації при відомствах, розташованих у маєтках, парки або позбавлені належного догляду (Голозубинецький, Скаржинецький), або рекультивовані на розсуд користувачів (Виноградівський, Корчунецький, «Куява»). Найбільшим недоліком закритості подібних структур є обмежений доступ громадськості, що унеможливує моніторинг процесу догляду за парком. Зважаючи на закритість лікарень і санаторіїв-профілакторіїв відомчого типу, розташованих посеред парків, останні виведені з кола об'єктів культурного впливу. Безумовно, парк повинен розглядатися в комплексі з об'єктом, навколо якого він розміщений, але, як показують експедиційно-польові розвідки, переважна більшість з них перебуває поза увагою адміністрації відповідних закладів, зазвичай, доглядається та експлуатується територія в безпосередній близькості до будівель, яка завдяки утилітарним підходам втратила первісний вигляд.

Переважно, для істориків і краєзнавців становлять інтерес палацово-паркові комплекси із насиченим минулим, віддалені від міст, районних центрів і туристичних маршрутів. Значна їхня кількість сконцентрована на території районів, що межують із р. Дністер, зокрема Дунаєвецький, Заліщицький, Муровано-Курилівецький, Новоушицький. Із позиції розгляду паркотворення на Поділлі обґрунтовано вважаємо подібний вибір

даниною модним філософсько-світоглядним тенденціям щодо англійсько-пейзажного стилю. Зокрема, на території Новоушицького району зберігся ряд палацово-паркових комплексів. З точки зору дослідників персоналій зацікавлення викликає маєток Путятиних – Львових у с. Глібів. Своєрідні краєвиди Придністровських каньйонів, справивши враження на представників шляхти, привели до появи чи не найщільнішого зосередження палацово-паркових комплексів. Свого часу беззаперечно, через гармонійне поєднання природних і рукотворних ландшафтів, цей регіон називався «Подільською Швейцарією» та рекомендувався знавцями «паркового туризму» для «приємних подорожей» [9]. З таких позицій та перспективних розвідок спеціалістів мають зацікавити: садиба Барановських у с. Любомирівка, зберігся садибний будинок та, частково англійський пейзажний парк (1860 р.); садиба барона П. Местмахера у с. Песець, де частково зберігся парк кін. ХІХ – поч. ХХ ст.

Серед садіб, що перебувають у приватній власності – садиба М. Патона (Собанських) у с. Хребтіїв (кін. ХVІІІ ст. – поч. ХІХ ст.). Але, досить перспективний у історико-культурологічному контексті, туристичний об'єкт поступово руйнується.

Відсутність відповідального користувача є однією із головних проблем збереження парків – пам'яток мистецтва. Її можна вирішити тільки забезпечивши відповідну законодавчу базу, зокрема ввівши до неї поняття «маєток», «садиба», «парк».

Своєрідним взірцем фундації відродження шляхетних звичаїв господарювання є відбудова та популяризація маєтку ХІХ ст. І. Мархоцького в с. Отроків. Тутешнім маєтковим комплексом в Отрокові опікується відомий меценат із Львівщини І. Скальський. Щорічно він влаштовує етнографічні фестивалі «Свято обжинок», «Фестиваль: Отроків», продовжуючи традиції святкування, засновані графом Мархоцьким, І. Скальський не тільки реставрує маєтковий комплекс, а й активно пропагує Отроків серед туристів України, Польщі, Чехії, Словаччини тощо. Потужну роботу в аспекті регіональних досліджень стосовно «Миньковецької держави» проводить створений у 2009 р. науково-дослідницький «Центр мархоцькознавства» (керівник В. Захар'єв). За час роботи Центру вийшли друком дев'ять томів наукових розвідок краєзнавців. Наступним кроком стала музеєфікація. У 2011 р. відкрили «Меморіальний музей графа-реформатора Ігнація-Сцібора Мархоцького» в Миньківцях та виставкові музейні експозиції в маєтку в Отрокові. Також за цей період проведено декілька «круглих столів» стосовно відродження та збереження маєткового комплексу в Отрокові, акцію «Поляк з великим серцем». Відбулися туристичні презентації садиби та паркового комплексу.

Подібні заходи стосовно збереження палацово-паркового комплексу в Маліївцях на Дунаєвеччині проводить культурно-просвітницька організація «Маліївецька спадщина» (керівник А. Донець).

Фрагментарну роботу стосовно окремих паркових комплексів в аспекті регіональних досліджень проводить Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України (керівник Ю. Блажевич) та Центр дослідження історії Поділля (керівник Л. Баженов).

Однією з головних проблем ряду паркових комплексів є відсутність пам'яткоохоронного статусу. Парки, як об'єкти, не внесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток, і, як наслідок, вони не перебувають під охороною відповідних державних структур. Далеко не всі паркові комплекси Вінниччини, Тернопілля й Хмельниччини мають відповідний охоронний статус. За результатами комплексних досліджень, загальна частка парків, що мають статус національного, загальнодержавного значення становить лише приблизно 20 %. «Серед збережених, найкращими на Вінничині є Немирівський парк та цінні та вікові насадження в Антополі, Бронниці, Чернятині» [9, с. 7]; на Тернопіллі це Більче-Золоте, Скала-Подільська, Заліщики; на Хмельниччині – Голозубинці, Маліївці, Михайлівка, Самчики. Значно більше парків (близько 60 %) мають статус пам'ятки місцевого значення і їхній стан збереженості залежить, значною мірою, від діяльності місцевих громад. Приблизно 15 % парків взагалі не мають статусу, тобто не охороняються державними структурами і фактично покинуті напризволяще. Багато маєткових парків «...уже майже зникли або зникають через старіння, перетворення в ліси, нерозумного використання, техногенних процесів, безгосподарності, незнання «користувачів» тощо. Але потрібний пошук найбільш ефективних методів і форм їхнього збереження, реставрації, реконструкції, відновлення, консервації» [10, с. 96]. Відповідні відомості про подібні парки мінімальні, та й ті поступово втрачаються. Під час розвідувальних експедицій, з липня 2013 р. по січень 2018 р., нами були зроблені висновки, що місцеві жителі володіють мінімальною інформацією щодо маєткових парків, власників маєтків та історико-культурних реалій в їхніх же населених пунктах. Практично невідомими для місцевих мешканців залишались паркові комплекси в Покутинцях, Цівківцях, Охрімівцях, Удріївцях, інших місцевостях.

Як показують результати дослідження, значна частина проблем пов'язаних із негативним станом збереженості об'єктів культурної спадщини, виникає від недостатньої інформованості суспільства, широкого кола науковців, краєзнавців, громадських організацій стосовно їхнього існування. Тому насамперед необхідна широка популяризація маєткових паркових комплексів, включення їх до системи туристичних маршрутів, потужна реклама, створення туристичних брендів. Активна участь відпо-

відних організацій, місцевих громад у процесі охорони маєткових комплексів забезпечить належний рівень збереженості об'єктів культурної спадщини. Очолити цей процес мають офіційні структури, які безпосередньо несуть відповідальність за збереження подібних пам'яток перед державою і прийдешніми поколіннями. Це відділи охорони пам'яток історії та культури, управління екології та природних ресурсів, обласні управління культури, туризму і курортів. Фактично, в кожній області створений «Реєстр об'єктів пам'яткоохоронної спадщини», але не розроблений механізм регулювання і контролю, що призводить до непоправних наслідків. Спостережено розповсюджені самочинні дії стосовно парків, що йдуть урозріз із законодавством, де «забороняється така господарська діяльність, яка може шкідливо вплинути на їх стан, призвести до знищення рідкісних і цінних дерев та насаджень, до руйнування або пошкодження архітектурних об'єктів чи художніх пам'яток» [11]. Зокрема, експедиція проведена В. Халайцаном парковими комплексами Новоушицького району (серпень 2016 р.), виявила зруйнованою неоготичну водонапірну вежу на території маєткового комплексу Пуятіних – Львових у Глібові. У реєстрі об'єктів пам'яткоохоронної спадщини вежа значилась як наявна. Дослідницька експедиція територією Дунаєвського та Ярмолинецького районів (січень 2018 р.) виявила вирубку частини дерев паркового комплексу «Куява» (с. Соснівка) [12]. Під час цієї ж поїздки, фотографічним методом було зафіксовано частково зруйнований маловідомий палацово-парковий комплекс Лозинських – Дмоховських в Удріївцях.

Частина паркових комплексів Поділля втрачає мистецьку вартість у зв'язку з безгосподарністю, або, навпаки, із занадто активною господарською діяльністю місцевих мешканців. Яскравим прикладом є нині знищене містечко Червоноград на Тернопіллі, (у наш час с. Нирків). Протягом десятка років, на рівні обласної ради, управління туризму Тернопільської ОДА і відповідних загальнодержавних органів, велася мова про створення в урочищі Червоне, поблизу с. Нирків, «Національного заповідника «Червоноград» [13]. Ця місцевість уже давно відома за межами Подільського регіону як популярний туристичний об'єкт. Від перебування великої кількості туристів, особливо в літній період, страждають насамперед паркові насадження, що активно вирубуються. Майже повністю зруйновано споруди палацу та костелу. Тільки негайне надання паркові відповідного охоронного статусу, та комплексний підхід, стосовно вирішення нагальних потреб, врятують унікальний парковий комплекс Тернопілля. Поки що урочище окремого природоохоронного статусу не має, а входить до складу Національного природного парку «Дністровський каньйон». Подібна ситуація складається в парковому комплексі с. Ягільниця, де поступово втрачаються найбільш цінні екземпляри старих дерев. Значно краща си-

туація в плані збереженості склалася в парках, що мають статус національного значення. Це паркові комплекси в Більче-Золотому, Михайлівці, Макові, Немирові, Печері, Скалі-Подільській, Соколівці. І тільки одиниці з них мають статус історико-культурних заповідників або музеїв загальнодержавного значення.

Для широкого загалу туристівцікавими будуть буквально декілька десятків парків, які перебувають у відносно нормальному стані збереження. Деякі з них під впливом різних чинників, зокрема, часу, людської бездіяльності, опинилися під загрозою повного руйнування та знищення.

Паркові комплекси є цінним дослідницьким полігоном для науковців у низці вузьких галузей. Зокрема, інтродукція деревостану, дослідження раритетних особин, симбіотичні зв'язки штучно утворених біоценозів є пріоритетним напрямком у вивченні дендрології парків. Вплив на стан ґрунтових вод, з огляду на ретроспективний аналіз впливів із часів формування паркових водойм, досліджують меліоратори. Антропогенна географія та ґрунтознавство є науками, що виявляють впливи на формування рельєфів, зміни стану ґрунтів під антропогенним впливом. Рельєфи й ґрунти паркових утворень є неоціненним джерелом відомостей стосовно стану ґрунтів та їхньої розробки двохсотлітньої давнини, оскільки впродовж періоду існування парків рекультивация ґрунтів не проводилася.

Охорона паркових структур вимагає послідовних мір. Для визначення наявності, стану збереженості, потенційних заходів охорони цінним дослідженням є «Реєстр по пам'яткам архітектури і містобудування Хмельницької області», який створили у 1993 р. у відділі пам'яток і містобудування НДІПІАМ (зав. відділом і відповідальний виконавець Е. Тиманович). Однак, нині цей реєстр існує тільки на папері, оскільки відсутній дієвий механізм практики реалізації заходів із збереження пам'яток. В основу Реєстру покладені матеріали архівного фонду НДІПІАМ, особисті матеріали автора реєстру пам'яток архітектури області Е. Тимановича, матеріали, накопичені для «Зводу пам'яток історії та культури», але головний масив даних становить інформація, одержана підчас суцільного обстеження усієї території Хмельницької обл., що проводилося в 1992–1993 рр.

Паспортизація та занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток стали значними кроками в збереженні парків. Теперішній стан більшості з них, що сьогодні знаходяться у занедбаному стані й опинилися під загрозою знищення, вимагає захисту зі сторони держави. Негативні тенденції – будівництво в охоронних зонах пам'яток, відсутність облікової документації (паспортів) та охоронних договорів на об'єкти й пам'ятки культурної спадщини. Більш дбайливе ставлення до паркових комплексів, подальше вивчення та розумне використання надзвичайно збагатять нашу культуру і поновлять призабуті сторінки нашої історії.

Окрім того, першочерговим завданням сьогодення є вирішення низки проблем, пов'язаних з їхнім збереженням (в окремих випадках – уже відродженням) та використанням. На наш погляд, варто негайно провести моніторинг паркової спадщини Поділля, розробити регіональні заходи щодо вирішення цієї актуальної проблеми та включити їх до Державної програми охорони культурної спадщини на 2012–2022 рр., тощо [12].

На нашу думку, статус парків як пам'яток природи, занесених до природоохоронного фонду України, не виправдовує повністю покладених сподівань. У такому контексті парки розглядаються як біоценози, у яких цінними є окремі екземпляри. Звідси, основним є збереження таксонів деревних рослин, що досягли певного віку, чи є нехарактерними для тієї чи іншої місцевості. Відповідно, після втрати цих таксонів (вікових, від хвороб тощо) нівелюється цінність парку. Виведення з природоохоронного фонду й унесення до переліку пам'яток історії та культури (а ще краще паралельне дублювання), на наш погляд, дасть змогу розглядати концепцію збереження парку із позицій мистецької та історичної вартості. Зміна підпорядкування змінить ставлення та забезпечить збереження культурного складника. Це дозволить зберегти авторську концепцію бачення паркової композиції, створити умови для відображення історизму та ментальності епохи періоду створення парку. Водночас, відповідно до концепції, ретельно відновлювати (шляхом підсадження аналогів) композицію, забезпечивши збереження віцілих таксонів. Поряд із цим, забезпечити видалення нехарактерних насаджень (самосіву, загушень, озеленення «на власний розсуд») тощо.

Урегулювання законодавчої й нормативної бази забезпечить комплексний науковий підхід до заходів із вивчення сучасного стану парків. Задля потенційного відновлення паркової композиції слід забезпечити подальші розвідки віцілих частин паркових утворень, а також «археологічних залишків» (пеньки, насипи, вали, рови тощо) для складання карт, схем та формування відповідних дендропланів, планів комунікацій та генеральних планів реконструкцій парків [12; 22].

У ході підготовки масштабних реконструкцій слід забезпечити високий кадровий рівень. Адже відновлення історичних об'єктів потребує від реставратора не тільки різнобічних знань з історії, архітектури, садово-паркового й ландшафтного мистецтва, дендрології, ґрунтознавства, меліорації тощо, а й значної ерудиції та уяви. Відтак, фахівці із достатньою компетенцією зможуть, на основі вивчення сукупності історичних матеріалів, зуміти відновити твір мистецтва із всіма основними особливостями періоду його розквіту [13, с. 93].

Із метою покращення розуміння стану проблеми збереження парків потрібно створити класифікацію об'єктів. Паркові утворення в плані

збереженості класифікуються за такими принципами: цінність (історична, архітектурна, художня, дендрологічна); час створення (старовинний); стиль просторово-композиційного вирішення (регулярний, ландшафтний, еклектичний); збереженість (добра, фрагментарна, погана); характер використання сьогодні тощо [14, с. 95]. На думку фахівців, це сприятиме відродженню видатних зразків паркового мистецтва. Доповненням класифікації слугуватиме ознайомлення з історико-мистецькими особливостями розвитку паркового комплексу протягом усього періоду його існування, установа його художньо-історичної цінності, унікальності, значення в системі національної культури [14, с. 96].

Унікальність важливості відродження паркових структур, на нашу думку, полягає в їхній оригінальності (автентичності), з огляду на особливості існування паркових ценозів із періодами росту, зрілості, старіння, загибелі. Будь-який паркобудівничий бачить кінцевий результат своєї роботи тільки в уяві, передбачаючи її зміни. Відповідно, за умов прогнозу сезонних і вікових змін, урахування лінійної та об'ємно-просторової структури, вивчення деревостану, спираючись на базові положення історичного розвитку культурного процесу, маємо резонні підстави, відтворивши паркову композицію, вважати її оригінальною. Вивчення, збереження, реконструкція ансамблів із широким залученням науковців відповідних галузей і спеціалістів з пам'яткоохоронної справи буде досить ефективною та матиме позитивний вплив на процес відродження культурного життя Поділля. Обстеження паркової спадщини регіону засвідчило її різноманітність і в аспектах архітектурно-мистецької, історичної, біологічної цінності, і стану збереження й перспектив використання.

Інвентаризація, науковий аналіз стану кожного об'єкту історико-культурної спадщини – стратегічне завдання, яке повинне постати серед найбільш нагальних потреб регіонального розвитку. Історико-культурна спадщина є своєрідним скарбом держави, який потрібно пускати в обіг, як будь-який капітал. Відповідно, у ході моніторингу слід розробити науково обґрунтоване використання кожної пам'ятки. Для підвищення ефективності результатів наукових розвідок, делегувати повноваження з координації впливів компетентним структурам. Зокрема, таким є «Товариство виявлення, охорони, збереження історичних маєтків» (скорочено ТВОЗІМ), яке створено у 2007 р. [15]. До товариства увійшли фахівці, громадські організації Поділля. Метою організації стало комплексне вивчення та пропаганда історії, архітектури й культури маєтків, їхньої охорони та збереження [16]. Основним завданням є збереження та примноження історико-культурних та природних багатств краю. Отже, Поділля має всі можливості для розвитку туристичної галузі. Але перетворення регіону на один із центрів історичного туризму потребує зусиль не тільки влади,

а й громадських і комерційних організацій, а також усіх, кому не байдужа подальша доля історико-культурної спадщини краю. Потрібно вирішити багато питань, пов'язаних із водопостачанням, благоустроєм, підвищенням рівня житлово-комунального та культурного обслуговування місцевого населення та гостей. Розвиток туристичної інфраструктури повинен стати одним із пріоритетних напрямків для регіону. Така місцева політика надасть можливість зберегти унікальну культурну та історичну спадщину, підтримувати її на належному рівні, а також забезпечить постійні фінансові надходження до місцевого бюджету і перетворить Поділля на один з основних центрів туризму нашої держави.

Отже, масштабність будівництва подільських паркових утворень, викликана комплексним впливом різнопланових чинників, є унікальною. Серед найвагоміших чинників, що визначають феномен подільських парків є особливий статус Поділля кінця XVIII – поч. XX ст. як території, що визначалася такими факторами: ґрунтові, кліматичні та рельєфні умови. Поділля зазначеного періоду є територією зміни політичних формацій, у ході яких утворився своєрідний культурний сплав західної та східної мистецьких течій, що стали плідним підґрунтям у вигляді місцевих культурних традицій. Особливості їхнього сплаву знайшли відгук у ментальності власників маєтків, здатних до сприйняття новацій, долучаючи їх до традиційних цінностей, заснованих на «сарматизмі» та гонорі шляхти фронтиру.

З огляду на сукупність факторів «подільський парк» є особливим культурним утворенням періоду розвитку мистецької течії романтизму, зовнішнім вираженням сутності власника – місцем обособлення та збереження унікальності його особистості; переважно синтезом, течій та напрямів ландшафтного мистецтва, місцем експериментів власників або ландшафтних архітекторів з поєднання різнопланових структур і насаджень, цінним джерелом відомостей про епоху [17].

Джерела та література:

1. В'їзний туризм: Навч. посіб. / Коваль П. Ф., Алешугіна Н. О., Андрєєва Г. П. Ніжин : Вид. Лук'яненко В. В., 2010. 304 с.
2. Кушнір Б. У головного садівничого «Софіївки» [головний садівничий Г. Ф. Гарбуз]. Молодь України, 1995. 18 квітня.
3. Липа О. Л. Визначні сади і парки України та їх охорона. Київ: Вид-во КДУ, 1960. 185 с.
4. Липа О. Л. Вказана праця.
5. Палацово-парковий ансамбль «Самчики» / URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Палацово-парковий_ансамбль_«Самчики» (дата звернення : 05.02.2019).

6. Przewdziecki A. Podole, Wolyn, Ukraina: Obrazmiejszczasow. Wilno, 1841 / URL : http://www.nibu.kiev.ua/elfond/podole_wolyn_ukraina_vyp_1.pdf (last accessed : 05.02.2019).
7. Липа О. Л. Вказана праця.
8. Пажимський О. Короткі рекомендації щодо реставрації історичних резиденціональних парків / *Маєток*: наук.-краєзн. зб. державного історико-культурного заповідника «Самчики». Самчики–Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. Вип. IV. 192 с.
9. Про охорону культурної спадщини / Закон України : *Офіційний вісник України*. 2000. №27. С.32.
10. Пажимський О. Короткі рекомендації щодо реставрації історичних резиденціональних парків / *Маєток*: наук.-краєзн. зб. державного історико-культурного заповідника «Самчики». Самчики–Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. Вип. IV. 192 с.
11. Пажимський О. Короткі рекомендації щодо реставрації історичних резиденціональних парків / *Маєток*: наук.-краєзн. зб. державного історико-культурного заповідника «Самчики». Самчики–Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. Вип. IV. 192 с.
12. Пажимський О. Короткі рекомендації щодо реставрації історичних резиденціональних парків / *Маєток*: наук.-краєзн. зб. державного історико-культурного заповідника «Самчики». Самчики–Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. Вип. IV. 192 с.
13. Пажимський О. Короткі рекомендації щодо реставрації історичних резиденціональних парків / *Маєток*: наук.-краєзн. зб. державного історико-культурного заповідника «Самчики». Самчики–Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2012. Вип. IV. 192 с.
14. Пажимський Б. О. Антонінський парк / *Південно-Східна Волинь: наука, освіта, культура* : матеріали регіональної наук.-краєзн. конф. Хмельницький–Шепетівка, 1995. С. 250.
15. Стрельбіцька Н. І., Халайцян В. П. Палацово-паркові комплекси Поділля та Південно-Східної Волині – перспективні об'єкти розвитку туризму на Хмельниччині / *Проблеми туристичної галузі України: здобутки, стан, перспективи* : зб. пр. за матеріалами засідання наукового симпозиуму (Кам'янець-Подільський, 3–4 квіт. 2014 р.). Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. С. 67–73.
16. Томілович Л. Історичні садиби Вінницької області. Чернівці : ВАТ «Редакційно-видавничий комплекс «Деснянська правда», 2011. 220 с.
17. Czerwonogród. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa : Filip Sulimierski i Władysław Walewski, 1880. T. I: Aa.–Derenczna. S. 845.

*Андрій Трембіцький,
Анатолій Трембіцький
м. Хмельницький*

УКРАЇНСЬКИЙ ПОЕТ-СЕЛЯНИН – ЯКІВ ДОЛЕНКО

Пріоритетним напрямом сьогоденної української науки є вивчення історико-культурної спадщини українського народу, тому все частіше в незалежній Україні предметом дослідження стають життя, діяльність і творча спадщина українських поетів, які були «дороговказом для рідного народу», її образний світ, тощо.

В українському літературознавстві ХХ – початку ХХІ ст. життєві шляхи та творчі надбання самодіяльного селянського поета Якова Доленка, на жаль, ще не знайшли свого належного відображення. Загальні аспекти життя і творчості поета фрагментарно розкрили в своїх публікаціях: М. Обідний (*Прага*, 1923) [11], М. Малик (*Полтава*, 2007) [7] та Л. Розсоха (*Миргород*, 2015) [12; 14]. Короткі згадки про поета і пісняра з народу та його діяльність подано в енциклопедично-довідкових виданнях: «Українська загальна енциклопедія» (*Львів*, 1930) [5], «Енциклопедія українознавства» (*Париж*, 1955; *Львів*, 1993) [4], «Літературна Полтавщина» (*Київ*, 1965) [2], «Українська літературна енциклопедія» (*Київ*, 1988) [3]. Лише незначні публікації про українського поета-селянина, книгоношу, пропагандиста української книги між селянами зрідка появляються у місцевих періодичних і неперіодичних часописах [1; 13].

Український поет і літературознавець Петро Ротач (*1925 – †2007) записав у 1964 р. спогади про Якова Доленка від його сина І. Я. Доленка, старожила А. Я. Горбенка та ін. Зібрані і, на жаль, не опубліковані спомини знаходилися в архіві П. Ротача, але після його смерті їх доля досі не відома [2]. Декілька віршів українського поета, селянина-бідняка Якова Доленка зберігаються у ЦНБ ім. В. І. Вернадського НАН України [3; 12, с. 148]. Можливо, що в архівних матеріалах Київського видавництва «Грунт», віднайдеться рукопис збірки поезій Якова Доленка «Заборсані струни», яка мала вийти у 1918 р. У 1923 р., поет, етнограф і музеєзнавець Михайло Обідний, уродженець Миргорода, звертався з проханням до колишнього редактора видавництва «Грунт» Михайла Семенка щодо віднайдення рукопису збірки, але безуспішно [11, с. 182]. Зокрема, у цьому ж видавництві у 1918 р. побачила світ поетична збірка Максима Рильського «Під осінніми зорями».

Розбудова української демократичної держави відкрила для сучасних українських дослідників великі можливості щодо об'єктивного вивчення

та висвітлення літературної спадщини поета-селянина Якова Доленка, повернення його із забуття.

Маловідомий український самодіяльний селянський поет Яків Дмитрович Доленко народився 1873 (за іншими даними бл. 1869 [2; 12, с. 146]) року [1; 3–5; 7; 11; 12, с. 146; 14, с. 29] у бідній багатодітній родині дяка в убогій селянській хаті і прожив все своє життя в Миргороді, де на правобережному історичному районі Миргорода на Мочарі, ближче до річки, стояла хата Доленків (нині – вулиця Шевченка). Саме тут, на досить невеликій території від Мочара до Довгоселівки (нині – район вулиць Гоголя, Грекова, Троїцької і Шевченка), яку в народі називають «на Пісках», у другій половині XIX – на початку XX ст. витворився своєрідний центр духовного й мистецького життя міста. Тут розміщувалися громадська бібліотека, дворянське зібрання, Народний дім, недільна школа, повітове та жіноче училища, чоловіча гімназія; стояла хата козака Коробки, у якій в різні роки жили поети Тарас Шевченко і Анатоль Свидницький; поети, що вийшли з простого народу, Яків Доленко і Христина Литвиненко, дружина письменника Степана Васильченка – Килина Дубина, художники Олександр Стельмах, Михайло Химочка і Василь Хитько, родина відомих малярів і різьбярів Кучеренків, багато бандуристів, кобзарів і співаків [13].

У школі Яків вчився «усього-на-всього півтора року, злидні не дали змоги закінчити й початкової школи». Його життя було важким, дитячі й юнацькі роки майбутнього поета пройшли к наймах. «Малого хлопця наймають до дідича Ковалевського пасти телята, де він і перебуває аж до юнацьких років. Нужденний зарібок, батіг, і лайка, і чад неволі недавнього кріпацтва, а одночасно для вражливої душі поетової трава і квітки, чарівний шепіт верб, верболозів, тиха задума річки, шовковий весняний вітер, безмежний простір у глибокому небі і мрійна воля ген-ген поза межами маєтку – в широкому світі...». Батько, бідний дяк, намагався дати своєму синові духовну освіту і Яків вступив у Київську духовну семінарію, однак її не закінчив, оскільки за бунтарську поведінку був виключений. Протягом деякого часу керував церковним хором Троїцької церкви у Миргороді [14], яку в 30-х рр. XX ст. більшовики стерли з лиця землі. Дуже рано юнак Яків Доленко «вибирається на заробітки в чужі краї, вибирається шукати долі», де пізнає «злиденне життя» робітників-заробітчани, які цілими тисячами скупчувалися на Дону, Кубанщині, Поволжі і в Криму. Кривавим потом Якова політі згадані місцевості, оскільки це були нелегкі заробітки «та й саму працю нелегко знайти» [12, с. 147]. «На провесні», коли у полі ще не було роботи, а поліцейські безжально виганяли безробітних із міст, Яків, разом із такими як і він, нещасними робітниками-заробітчанами, «юрбами від села до села, від міста до міста, полями й лісами», блукати у пошуках роботи. Про ці події Яків Доленко згадував у своїх віршах:

*Хліб у полі ще зелений,
До роботи не наймають,
А із міста поліцаї
Нагайками виганяють.*

Досить часто у своїх віршах він писав, як заробітчани зустрічала смерть, зупиняла й валила на чужій холодній землі [11, с. 176]:

*Де не ляжеш, поховують
І тут і усюди,
А землі на наші груди
Всюди, брате, буде.*

Декілька років Яків Доленко, який мав умілі руки й працював муляром, пічником, теслею, ходив на заробітки, «аж доки не стратив своєї сили молодецької». Наприкінці 90-х рр. XIX ст. він одружився у Миргороді з дочкою бідного селянина й розпочав «щітиникувати» та прасолувати. На Миргородщині «щітинником» називали дрібних крамарів, які розносили на плечах дрібний крам (голки, гребінці, книжки, нитки, ножиці, й т. п.) по селах чи продавали на ярмарках, базарах, а самі скуповували від селян роги, щетину та ін. [11, с. 177]; а прасолом – гуртових скупників м'яса, риби, худоби, для перепродажу [12, с. 147]. По крам він їздив до Києва та Полтави, де зустрічався із свідомими українцями, які йому як книгоноші, пропагандисту української книги між селянами, давали поради: «яких книжок накупити, й яке слово гаряче понести до вбогих селянських хат». Яків захопився продажом українських книжок та пропагандою українських ідей і часом навіть забував про родину. Однак не було користі від його «торгівлі», оскільки вона з часом стала для нього «лише засобом того, щоб сховатися від ока поліції». В осінні дощі, в холодні снігові зими, зігнувшись, із важкою ношею на спині, йшов Яків в села, а ще з тяжчою ношею у серці повертався, розпродавши книжки. Селянські злидні, безпорадна доля бідного українського селянина вогнем пекли серце поета: «для чого й чому московська школа в українському селі; чому широченні панські лани позрізувалися мало не в самі призьби селянських хат?» Він шукав відповіді на ці та інші питання, розуміючи, що народу темному треба світла і тих, «які принесли б світло і змили чужу отруйну полуду з пречистих, нерозцвілих очей». Але життя наворачтає Якова, який мав п'ятеро дітей: Івана, Ігоря, Олександра, ще одного сина, який рано помер, і доньку Наталку, до родини, а там так невідрадньо-важко. Заробітків Якова від «торгівлі» й дружини, яка прала жидам білизну, не вистачало для прожиття. З важкою мукою у серці Яків залишає «торгівлю» й почав ходити на поденні роботи у Миргород: бив каміння для мощення шляхів, возив землю, копав рови, рубав дрова та брався до всякої іншої роботи. Про ці часи в одному з віршів писав:

*Ой, бодай ми не діждали
Так трудиться над землею!*

Однак, зароблених 40–50 коп. у день не вистачало багатодітній родині на прожиття, а треба ж було ще «годувати й старих батька-матір». Його охопила страшна розпука, стало бракувати сил для важкої фізичної роботи і сили волі для боротьби з життям. Він, щоб хоча б «часами не відчувати тяжких моральних мук», почав пити, через що попав у ще гірший стан. «Не залишилося й тіні від здорового колись і вродливого парубка», а лише «сухе, пожовкле обличчя, велика, чорна борода, довгі, чорні вуса, й велике, завжди розкуйовджене волосся на голові, з сивиною на висках». У колись «чудових, безмежно глибоких, вічно прозорих і свіжих очах, що горіли з-під широких навислих брів, тепер ховалася якась страшна, кипуча слізьми нерозгадана таємниця». Ходив він завжди «обірваний, без шапки і взуття», часто зі «зшитком» своїх нових віршів, які читав, бувало, зустрінчим й «попросить позичити гривеника на чарку» [11, с. 177].

Важке злиденне життя великої сім'ї, яка дуже бідувала, значно погіршилося, «коли старий батько, що цілковито не мав із чого жити, продав хату». А Яків «так любив цю стару, низеньку, похилену хату, попід вікнами якої в огородинку росли жовтенькі нагідки, гвоздики, любисток, м'ята, слався барвінок, і тихий невеличкий город, де шуміли бересточки». Тут поет-пісняр провів «свої найкращі дитячі роки, тут серцем і душею відпочивав він після тяжкої праці, тут писав свої вірші» [11, с. 178]. Яків із сім'єю вибрався з рідної хати, яка «відтепер упала в його серце новою глибокою раною». В одному із своїх віршів поет згадував, як «він із жінкою й обдертими й голодними дітьми ходив десь у селі Клепачах попід ворітьми, шукаючи роботи. Було це в неділю, люди неголодні, в білих сорочках, веселі, сиділи на колодках, ніби не помічаючи поета». Невимовно боляче стало йому, що «він не має своєї хати й ходить із родиною попід чужими тинами, ніби жебрак» [11, с. 179]:

*А нас ніхто і не спитає,
Куди йдете, і де були,
І на що діточок маленьких
Попід тинами повели...*

Яків Доленко мріяв про свою хату «як про рай і молить Бога дати йому хату де-небудь і яку-небудь, хоча без покрівлі – криту небом» [11, с. 179]:

*Хоч у садочку,
Хоч у гайочку,
Аби спочити
В ріднім куточку.
Дай мені, Боже,
Хоч небом криту,*

*Аби спочило
Серце розбите...*

Багата душа, природний талант штовхали Якова Доленка до пера. Перші поезії миргородського самодіяльного поета були нав'язані народними піснями, зокрема, його улюбленою була українська народна пісня «Ой у полі могила» [12, с. 147]:

ОЙ У ПОЛІ МОГИЛА

*Ой у полі могила
З вітром говорила:
«Повій, вітре буйнесенький,
Щоб я не чорніла!
Щоб я не чорніла,
Щоб я не марніла,
Щоб по мені трава росла,
Та ще й зеленіла!»
І вітер не віє,
І сонце не гріє,
Тільки в степу при дорозі
Трава зеленіє.
Ой у степу річка,
Через річку кладка...
Не покидай, козаченьку,
Рідненького батька!
Як батька покинеш, –
Сам марно загинеш,
Річенькою бистренькою
За Дунай заплинеш.
Бодай тая річка
Риби не плодила, –
Вона ж мого товариша
Навіки втопила!
Бодай тая річка
Куширом заросла, –
Вона ж мого товариша
На той світ занесла!*

Яків Доленко перечитував «кожну книжку, як святе письмо», завжди носив при собі «Кобзаря». Селянський поет-пісняр закохується в поезії й спочатку пише вірші «для себе» про те, що його оточує, що його найбільше вражає. Великий вплив на поета мала творчість Т. Шевченка, оскільки

Яків відчував свою духовну спорідненість із долею і творчістю українського поета-пророка [11, с. 177]. Згодом його талант помітили товариші-однолітки, парубки й він став писати вірші й пісні дівчатам-мочарянкам. Його вірші, як і самого автора, дуже любили селяни й робітники, оскільки лише він розумів їх як слід, відчував і виспівував їх життя. На жаль, численні прихильники його творчості не могли матеріально підтримати поета, оскільки й самі нічого не мали. Сина поета Іван Доленко зауважував, що спочатку вірші батька, за змістом і формою, були близькі до народних пісень, але окремо не видавались. Більшість своїх віршів Я. Доленко, а продуктивність його була велика, розповсюджував у рукописах, оскільки не мав змоги їх надрукувати. Він їх просто роздавав, не залишаючи часом у себе навіть оригіналу. Його нелукаві прості й щирі поезії, довго зберігалися в пам'яті його ровесників і до Другої світової війни, не в одній хаті на Миргородщині за образами, можна було віднайти рукописи його віршів [11, с. 178; 12, с. 147–148].

У душі Яків Доленко був гордий як поет, про це свідчить вірш, написаний ним у відповідь на принизливе ставлення до нього поета Н., що переобував у Миргороді і який «сам вийшов з-під селянської стріхи й колись був бондарем» [11, с. 178].

*Хвались, брате, не хвались
Віршами своїми,
А могутнього орла
Не здолаєш ними.
Ні орла, ні сокола
Ними не «добудеш», –
Бондарь був і бондарь є,
Бондарем і будеш.
Слава, брате, не клепки,
Обручем не стягнеш,
Одним лобом без душі
Її не досягнеш!*

Вірші поета-пісняря були добре відомі у народі й найчастіше поширювалися усно, згодом друкував їх у тодішньому прогресивному журналі «Рідний край» (*Kuiv*), що виходив під редакцією Олени Пчілки, газеті «Рада» (*Kuiv*) та інших українських часописах і календарях [2; 3; 4; 5; 14]. Так, вірш «На Великдень» вперше був надрукований у журналі «Рідний край» (1906), а в газеті «Рада» (1909) під заголовком «З поезій селянина Якова Доленка» поміщені вірші «Гвоздики», «Доля» і «Ячмінь» [6; 11, с. 178; 12, с. 147]. Пізніше вірші «Доля» і «Ячмінь» увійшли до рукописної збірки «Заборсані струни» [11, с. 183].

ГВОЗДИКИ

*На капустаєних грядках
Під тинком низеньким,
Розцвілись як зірочки
Гвоздики жовтенькі.
Против сонечка стоять.
Головками мають,
І як діточки живі
В очі заглядають.*

ДОЛЯ

*Усяк має собі щастя
Усяк долю має,
Тільки де її шукати
Рідко хто вгадає.
Інший ходить поза морем
Там умре й загине,
А щасливу свою долю
На цім боці кине.*

ЯЧМІНЬ

*Уже ниви поорані,
Увесь хліб пожатий,
Тільки зоставсь у долині
Ячмінь зімувати.
Нахилив своє колосся
До землі низенько
І сумує під туманом
Як діти без неньки.*

Кобзарі, яких у Миргороді на початку ХХ ст. було чимало, уподобали його поезії і часто клали їх на музику й співали, розносячи їх по Україні. На бандурі умів грати й син Я. Доленка – Іван. Дуже приязні стосунки поет підтримував із кобзарем Михайлом Кравченком, який складав мелодії до текстів його пісень. Він писав про важке селянське життя, про бідуння трудового селянства, висловлював віру в перемогу правди й справедливості, у кращу долю [2–5; 12, с. 147], звертався до шевченківської тематики. Зокрема, оспівав образ дорогого українця Тараса Шевченка й любов народу до нього у вірші «Де вікує Шевченко» (1918). Пам'яті поета-пророка він присвятив вірш «На високій дуже кручі», який одним із миргородських кобзарів (можливо навіть М. Кравченком) був покладений

на музику і став відомою кобзарською піснею, своєрідним гімном кобзарства Миргородщини [2; 3]. Цією, особливо популярною піснею у 20-х рр. ХХ ст., завжди починала свої виступи Миргородська капела бандуристів та інші кобзарські ансамблі й капели. У часи сталінського терору пісню стали співати рідше, оскільки владі дуже не подобались слова «ще не вмерла») [14, с. 29–30].

НА ВИСОКІЙ ДУЖЕ КРУЧІ

*На високій дуже кручі,
Над самісіньким Дніпром,
Спить Шевченко в домовині
Непробудним вічним сном.
Твоя кобза ще не вмерла,
Струни ще на ній бринять,
І про славу твою вічну
Вітри з полем гомонять.
Не забудь же, Україно,
Де сховала ти його,
Дорогого, золотого
Співця славного свого.
Не забудь, що він вікує
В Київщині на горі,
Біля Канева близенько,
В тихій рідній стороні.
Незабутній наш Тарасе,
Наш Тарасе золотий,
Тебе в світі вже немає,
А в серцях ти дорогий.*

Поданий тут автентичний текст пісні, був записаний від онуки Я. Доленка Олександри Іванівни Корицької (1938 р. н.), жительки Миргорода, співачки, доньки знаного бандуриста Івана Федоровича Корицького і небоги Параски Федорівни Корицької – миргородської бандуристки [13, с. 30]. По світі розійшлося чимало варіантів тексту цієї пісні і деякі з них часто вважають народною піснею, зокрема, так подано у збірці «Українські народні пісні (Київ, 1954) [10, с. 359], так подав її О. Правдюк у збірці «Народні пісні на слова Тараса Шевченка» (Київ, 1961) [9, с. 206–207]. Іноді авторство слів і музику хибно приписують кобзареві Іванові Кучугурі-Кучеренкові [8], який часто виконував цю пісню на власну музику й, либонь, переробив деякі слова Якова Доленка [14, с. 30].

Така ж доля, на думку його онуки Олександри Корицької, спіткала й український народний романс «Я бачив, як вітер берізку зломив», автором слів якого є Яків Доленко. Народний романс, слова якого чомусь приписують етнографу, письменнику, фольклористу, лікарю Володимиріу Александрову (*1825 – †1894), був дуже популярним в 90-х рр. ХХ ст. [12, с. 147].

Я БАЧИВ, ЯК ВІТЕР БЕРІЗКУ ЗЛОМИВ

*Я бачив, як вітер берізку зломив,
Коріння порушив, гілля потрощив.
А листя не в'яло і свіже було,
Аж поки за гору вже сонце зайшло.
Я бачив, як серну застрелив стрілець,
Звалилася бідна, прийшов їй кінець.
Боротись зі смертю було їй не вміч,
Одначе боролась, поки зайшла ніч.
Я бачив – метелик поранений млів,
Крильце перебите на сонечку грів.
Пожити ще трошки на думці було
І, може, пожив би – та сонце зайшло.
На світі у кожного сонце своє...
Любенько живеться, як сонечко є,
А згасне це сонце – і жити шкода,
На світі без сонця усе пропада.
Зо мною росталась дружина моя,
Зостався на світі без сонечка я;
Одначе на себе я смерть не зову,
А з серцем розбитим живу та й живу.*

Ще за життя поета-пісняра, як стверджує О. Корицька, Яків Доленко приятелював із миргородською поетесою і бандуристка Христиною Литвиненко-Волторніст (*1883 – †1978), яка взяла у нього рукопис із його віршами, і деякі з її творів є лише «переспівами або переробками поезій Доленка» [12, с. 148].

На початку ХХ ст. досить заможний миргородський пан Олексій Марковський любив Якова Доленка і забрав до себе на роботи, де він працював декілька років підряд на черепичному заводі чи в городі та садку. Але пан раптово помер (†1913) так і не виконавши своєї обіцянки матеріально допомогти Якову, хоча вмираючи, щось призначив поету [11, с. 179]. Коли ж Яків, по смерті пана, відвідав Марковську і запитав у неї, що «умираючий пан заповідав у спадщині для нього», пані відмовилася виконувати волю небіжчика й «попрохала його, щоб дав їй спокій і вийшов з двору»

та звернулася до поліції, яка заарештувала Я. Доленка, одначе на другий день його випустили. Про «заприязнені відносини» Я. Доленка й О. Марковського залишився лише вірш [11, с. 181]:

*Немає орла вже на світі,
Немає вже пана мого.
Сумують ва паном пожитки,
І плаче дружина його.
Сумна без господаря хата,
І двір невеселий мовчить,
Один тільки берест журливо
В вечірню годину шумить.
В саду його жовті доріжки
Навіки приспали сліди...*

З початком Першої світової війни хтось допоміг Якову Доленкові влаштуватися на посаді завідуючого збіжевою коморою (*продуктовим складом*. – *авт.*) у Миргороді, що відразу призвело до перемін у його житті: поліпшився матеріальний стан його сім'ї; став сам, дружина і діти, що вже підросли, добре одягатися; «цілковито не вживав горілки». Яків часто писав листи до старшого сина Івана, що був на війні, часом віршами, або згадував його у віршах [11, с. 179]:

*У кухлику на вікні,
Радіючи Тройці,
Моя донечка букет
Ставить на віконці.
Обережно поправля
Квіточки для свята,
І згадує на війні
Братіка-салдата.
І задумалась чогось,
На ручку схилилась,
Видно, в серце молоде
Сльоза покотилась.*

У цей період Яків Доленко з великим запалом віддавався літературній роботі, але «було вже запізно, дні його життя кінчалися, він хворів на сучоти» і деякий час лікувався, «але відчував, що наближається його кінець» [12, с. 147]. Проте поет все ж зібрав свої сто вісім віршів у рукописній збірці «Заборсані струни» і намагався підготувати її до друку. Зокрема, виготовив передмову до неї, де коротко подав свою біографію, і пояснив назву збірки. Він писав, що назвав збірку «Заборсані струни», оскільки «переплуталося все до купи, сумне з веселим, веселе з сумним», а також зазначив, що «з віршів він доброї корнети не мав, бо багато пороздавав

даром», а коли за деякі вірші «одержав від редакції дев'ять карбованців, і цим дуже тішився» [6; 11, с. 178].

Поет-пісняр, «як лицар духа», «зустрічав свою смерть цілком спокійно», адже вважав, що кінець життя «є одночасно й початком невідомого нового життя, яке безумовно для нього буде краще, бо не можна ж увянути чогось більше тяжкого, як те, що зустрів поет на землі». Тому «коли нічого не буде – то хоча спокій, вічний одпочинок у “своїй хаті”, якої позбувся на землі, й яку здобуде тепер по дорозі до свого Належного, звідки прийшов і куди відходить» [11, с. 180]. У його віршах особливо посилюються мотиви смутку. Так, донька Наталя, яка знала напам'ять чимало батькових віршів, один із них, напевно, дещо перекручений, переказала своїй доньці Олександрі, а та записала його текст [12, с. 147]:

*На цвинтарі вітер
Траву похилає,
Квіточки гойдає.
Встаньте, мертві,
Подивіться,
Який світ над вами,
Все радіє, все співає...
А як спати під хрестами,
То ніхто не знає.*

Перед смертю Яків Доленко написав декілька віршів, в одному з них просив поховати його на тому цвинтарі, де спочиває «рідна предківщина». Однак по смерті «не вволено й цього його скромного бажання, а поховано поета на Личанському цвинтарі в Миргороді». Свої останні слова перед відходом до іншого світу, як переповідали рідні поета-пісняка, Яків промовив віршем, у якому виявив любов навіть до домовини [11, с. 180]:

*Не дружю з людьми живими,
Ні чужими, ні своїми, –
Мені в думці оті люде,
Що вікують із святими.
Мені в думці домовина,
Хрест, пісок і жовта глина,
І той цвинтар, де вікує
Моя рідна предківщина.*

Поет-селянин Яків Дмитрович Доленко помер †23.03.1917 р. [1; 2; 3; 7; 12, с. 148; 14, с. 29] (за іншими даними 25.03.1918 р. [11, с. 176] чи навіть 1919 р. [4; 5]) на 45-му році життя. «Одійшов тихо й непомітно, як і прийшов, і непомітно загладжується його ім'я». Минуло більше сто років, як він «зійшов із арени життя», однак й досі «не тільки не видано його

творів, але навіть не появилось бодай якої статті, присвяченої розглядові й оцінці його творчості» [11, с. 176].

Вице-директор Київського воєнно-історичного музею Михайло Обідний, довідавшись про смерть Якова Доленка, у вересні 1918 р. поїхав із Києва у Миргород, щоб зібрати деякі матеріали про життя і творчість поета-пісняра. Дружину поета і двох менших дітей (доньку 12 років і сина 16 років) він відшукав «у чужій убогій хаті в вельми тяжкому матеріальному стані – вони не мали навіть чим заплатити за хату, й добрі люде впустили жити даром» [11, с. 180]. А ще старший син Іван, повертаючись із війська, важко захворів у дорозі. Дружину поета «зняла зі сволока» й передала М. Обідному «віготовлену поетом до друку збірку поезій: «Заборсані струни», в якій вмещалося сто вісім віршів». Тому, на його думку, подані у бібліографічному журналі «Книга» (1922, ч. 1) [можливо тут М. Обідний допустив помилку, оскільки місячник літератури, критики і бібліографії «Книга» почав виходити у Харкові лише в 1923 р. – авт.] відомості, начебто по смерті Я. Доленка «залишилося лише вісім віршів», неправдиві [11, с. 179].

Михайло Обідний аналізуючи рукописну збірку поезій «Заборсані струни», звернув увагу на те, що вісімнадцять віршів поет написав «під вражінням проданої батьком хати». У цих віршах Яків прощається з проданою хатою, прохає у Бога дати йому хатину, мріє про життя у своїй хаті. Нещасний поет «залишаючи свою, навіки пограбовану життям, любов хату», прощаючись з кожним кущиком, із кожною квіточкою, прохав їх навіть нікому не хвалитися, що тут він жив [11, с. 178]:

*Не хваліться, мої квіти,
Хто колись над вами,
Сумуючи в тяжкім горі,
Обмивавсь сльозами,
В тихий вечір при місяці
І у темні ночі
Втирав свої заплакані,
Зажурені очі.
.....
І нікому не хваліться,
Хто тут жив нещасний...*

Крім того, у збірці «Заборсані струни» були поміщені ще й такі вірші [11, с. 183]:

ВАСИЛЕЧКИ
*Василечки сивесенькі,
Де то ви росли,*

*А в мою убогу хату
Свято принесли?
Я завітчав вами образ
На білій стіні,
Ви задали мені свято
В чужій стороні...*

МЕТЕЛИК

*Метелику червоненький,
Жаль мені тебе,
Що ти думкою своєю
Зажурив себе.*

Всі вірші М. Обідний переписав з оригіналу рукопису збірки поезій, написав нову передмову й ширшу біографію автора, і все передав у 1918 р. до в-ва «Грунт» у Києві редактору Михайлу Семенку для її видання. Одночасно просив редактора якнайскоріше «вислати родині небіжчика гроші за книжку, на що в-во погодилося, одначе через воєнні події грошей тоді не вислало». Оригінал збірки «Заборсані струни», написаний рукою Якова Доленка, М. Обідний повернув його дружині й порадив «їй пильно хоронити» рукопис [11, с. 182]. Хоча пам'ять про діда-поета у сім'ї трималася міцно й діти знали напам'ять багато його віршів, проте, як стверджував син Іван, рукописна збірка «Заборсані струни» все ж таки загубилася після смерті поета [11, с. 178; 12, с. 147].

Син Якова – Іван Якович Доленко свого часу був досить відомим у Миргороді бандуристом, а в 20-х рр. ХХ ст. грав разом із Павлом Коробкою, Михайлом Склярком. Як і батько, Іван пічникував (ним були складені печі в Гоголівській школі). Нашадки Якова Доленка стверджують, що «Іван був як дві краплі води схожий на свого батька Якова Дмитровича, просто навдивовижу схожий». Донька – Наталя Яківна Доленко (*1906 – †1976) одружилася з відомим миргородським бандуристом, артистом і силачем-борцем Іваном Федоровичем Корицьким, бандура якого нині на чільному місці у Миргородському літературно-меморіальному музеї Д. Гурамівшівілі. До репертуару І. Корицького входили й пісні Якова Доленка. Артистичні й фольклорні традиції роду Доленків і Корицьких продовжувалися в Миргороді й пізніше. Зокрема, онука Якова Доленка – Олександра Іванівна Корицька (1938 р. н.) була активною учасницею художньої самодіяльності [12, с. 147].

На жаль, світлина Якова Доленка відсутня, а всі намагання Михайла Обідного її «добути», або «навіть довідатися, чи він коли й де фотографувався», завершилися безрезультатно. Не було світлини й у пані Марков-

ської, в якій колись працював Яків [11, с. 181]. Також невідомо, чи збереглися в когось із колишніх учнів Миргородської художньо-промислової школи шкідливі малюнки Якова, «бо його деякі учні малювали». Арт.-маляр Павло Пасішніченко (*1994), який дуже добре знав Якова Доленка, намагався, на прохання Михайла Обідного, намалювати портрет поета з пам'яті й навіть показував М. Обідному «ескіз портрета, де дійсно було багато подібности» [11, с. 182]. Але портрет не був закінчений, оскільки арт.-маляр пішов служити у військо Симона Петлюри і був «зарубаний червоними». Подальша доля ескізу портрета поета-пісняра невідома.

Повертаючись із Миргорода, М. Обідний прохав місцевих діячів поставити хреста на могилі Якова Доленка й упорядкувати саму могилу [11, с. 182], яка «ховалася в бур'янах на краю цвинтаря й не мала хреста так, що самому було б трудно відшукати» [11, с. 179]. Крім того, просив «заопікуватися родиною, а поруч проданої Доленкової хати дати дітям безплатно шматок міської землі та допомоги побудувати хату», щоб хоча діти мали свою хату, «про яку так мріяв у віршах» поет-пісняр [11, с. 182].

У сучасній незалежній Україні українські школи чи вулиці українських міст нерідко називають іменами відомих чужинців, проте досі ні однієї школи чи вулиці на Миргородщині, Полтавщині чи, загалом, в Україні, не названо іменем українського поета Якова Доленка. Досі не зібрано й не видано твори поета, зокрема й збірки поезій «Заборсані струни», хоча в історії українського письменства він займає своє чільне місце, як «найяскравіша постать серед тих українських поетів, які приходять із досить помітними ознаками великого таланту, але, не зустрівши в житті сприятливих обставин до культурного виховання, відходять із невикористаним даром Божим». Проте віримо, що поезії самодіяльного селянського поета Якова Доленка знайдуть своє гідне «місце в читанках, календарях та взагалі в шкільній та народній літературі». Маємо добру надію, що «ім'я першого українського книгоноші – проповідника ідей визволення робочого люду з тенет визискувачів-капіталістів, визволення українського села з-під московської школи, залишиться в душах українського народу непогасними вогнями» [11, с. 182].

Якщо не тепер, то колись вдячні нащадки все ж таки виконають й останню волю поета, віднайнуть і перенесуть прах Якова Доленка на той цвинтар, де похована «рідна предківщина». Прийде час і перепоховують його із належною пошаною при великому здвигу українського народу, який вбереться у святкові вишиванки, «щоб поклонитися прахові свого пророка й великого робітника слова» [11, с. 182].

Джерела та література:

1. Бабич Г. Літературна Миргородщина. *Сторінки історії Миргородщини*. Вип. 2. Полтава, 2001. С. 207–237.
2. Доленко Яків Дмитрович. *Ротач П. П. Матеріали до українського біографічного словника. Літературна Полтавщина. Архіви України* (Київ). 1965, № 4. Липень-серпень. С. 102.
3. Доленко Яків Дмитрович. *Українська літературна енциклопедія* [Електронний ресурс]: URL: https://slovyk.me/dict/literary_encyclopedia/
4. Доленко Яків. *Енциклопедія українознавства—II*. Львів: НТШ, 1993. Т. 2. С. 559.
5. Доленко Яків. *Українська загальна енциклопедія «Книга знання»* / під ред. Івана Раковського. Т.1: А–Ж. Львів; Станіслав; Коломия: Рідна школа, 1930. С. 1122.
6. З поезій селянина Якова Доленка. *Рада* (Київ). 1909. № 179. 9 серпня. С. 2.
7. Малик М. 90 років від дня смерті Доленка Якова Дмитровича. *Край* (Полтава). 2007. №35. С.21.
8. На високій дуже кручі (Пісня про Шевченка) /Слова і музика Івана Кучеренко-Кучугури [Електронний ресурс]: URL: <https://www.pisni.org.ua/songs/525141.html>
9. На високій дуже кручі. *Правдюк О. Народні пісні на слова Тараса Шевченка*. додатки. Київ: вид. АН УРСР, 1961.С. 206–207.
10. На високій дуже кручі. *Українські народні пісні / упор. М. Гордійчук, З. Василенко*. В 2-х кн. Київ: Мистецтво, 1954. Кн. 2. С. 359.
11. Обідний Михайло. Яків Доленко. (В п'ять років по смерті поета). *Нова Україна: місячник письменства, мистецтва, науки і громадського життя* (Прага, Берлін). 1923. Ч. 7–8. Липень-серпень. С. 176–183.
12. Розсоха Людмила. Доля Якова Доленка. *Розсоха Людмила. Миргородська старовина. Дослідження. Статті. Нариси. Розвідки*. Кобеляки: Вид-во «Кобеляки». 2002. С. 146–148.
13. Розсоха Людмила. З історії миргородської міської бібліотеки [Електронний ресурс]: URL: http://slavia.do.am/index/z_istoriji_mirgorodskojimiskojibiblioteki_2/0-151
14. Розсоха Людмила. Миргородські кобзарі й бандуристи. ТОВ «Видавництво «Миргород», 2015. 240 с.; іл.

ТОРГІВЛЯ НА ПОДІЛЛІ В ЧАСИ НЕПУ

В статті аналізується діяльність органів радянської влади щодо організації торгівлі на Поділлі в 20-х р. XX ст. Розглядаються постанови, які регламентують діяльність та розвиток торгівлі на Поділлі в період нової економічної політики. Встановлено, що під тиском органів влади сформувалася система з домінуванням кооперативних підприємств в оптовій і оптово-роздрібній торгівлі.

Ключові слова: асортимент, дозвіл, контрабанда, право на торгівлю, штраф.

Впровадження радянською владою в межах нової економічної політики свободи торгівлі як елементу товарно-грошових відносин відіграло позитивну роль у відбудові та розвитку господарського життя зруйнованого в період війни та запровадження воєнного комунізму.

Остаточно встановивши радянську владу на Поділлі в листопаді 1920 р., більшовики взялися втілювати в краї своє бачення нової держави. Серед багатьох ідеологічних постулатів було і заперечення товарно-грошових відносин взагалі та торгівлі зокрема. Існуючі потреби мав задовольняти прямий товарообмін. Однак запропонувати селянам, які склали більшість, промислові товари в обмін на сільськогосподарські продукти для еквівалентного обміну нова влада не могла через гостру економічну кризу та зупинку більшості промислових підприємств. Приватна ж торгівля, з якої жили мешканці містечок, через її заборону новою владою, «зовсім занепала» [1, с. 11]. Суттєво обмежувалося проведення ярмарків. Зокрема, категорично заборонялося продавати на них продукти, які можна було купити в кооперативах, здійснювати купівлю-продаж й обмін худоби, торгувати за іноземну валюту. За недотримання вимог порушників чекав суд, конфіскація майна, трибунал [2]. Проте, на відміну від «внутрішніх» губерній, населення прикордонного Поділля мало можливість дещо покращити становище за рахунок контрабанди. Як зазначали офіційні джерела, нею було «зайнято майже 90 % населення» [3, с.46]. Цьому сприяло й те, що, внаслідок перебування в краї у 1918–1920 рр. іноземних військ, у населення «осіла велика кількість іноземної паперової валюти і дзвінкої монети» [4, с. 5]. Проголошення в березні 1921 р. нової економічної політики суттєво не вплинуло на ситуацію, оскільки продовжувалася політика товарообміну. Постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) від 13 квітня 1921 р. фактично монопольне право на

проведення товарообмінних операцій було надане кооперативним організаціям. Функції контролю за діяльністю кооперації і сприяння їй поклалися на губернську економічну нараду (губекономнараду). Як наголошувалося в телеграмі Української економічної наради від 1 грудня 1921 р., губекономнарада «не повинна втручатися в порядок здійснення кооперацією покладених на неї задач, зокрема, висувати вимоги щодо скасування обміну, продажу, купівлі, видачі цим чи іншим організаціям або прийняття на комісію тих чи інших продуктів або товарів. Не повинна забороняти кооперативним організаціям здійснювати ті чи інші угоди, прямо не заборонені законом» [5, с. 45–46]. Проте, кооперація не мала достатніх сил, щоб конкурувати з контрабандою.

Враховуючи виняткову ситуацію, влада змушена була піти на поступове впровадження вільної торгівлі. Бажаючи займатися такою діяльністю повинні були зареєструватися в міліції та отримати дозвіл на право торгівлі. Умовою його отримання було внесення плати в розмірі від 15 тис. до 1 млн. карбованців радянськими знаками, залежно від категорії (від торгівлі на лотках до ресторанів) [6, с. 18; 7, с. 7]. Документальним підтвердженням отриманого права було «Свідоцтво на право ведення торгівлі», яке видавали відділи управління повітвиконкомів [8, с. 50]. Узагальнивши перший досвід такої реєстрації, ВУЦВК 8 березня 1922 р. ухвалив постанову «Про розряди торгових підприємств». Замість попереднього поділу на чотири категорії запровадили п'ять розрядів – від дрібної роздрібною торгівлі «на базарах одноособово з рук» до оптової торгівлі, тобто «продажу товару великими партіями», і встановили фіксовані розміри оплати за піврічний патент – від 4 до 400 крб., але не в радзнаках, а в дореволюційних золотих рублях, як це практикувалося в 1922 р. [9, с. 187]. Крім отримання патенту, ті, хто торгував на базарах, повинні були сплачувати місцеві разові щоденні збори. Так, Новоушицький повітвиконком своїм наказом № 48/26 від 22 серпня 1922 р. визначив, що «особи які проводять продаж в рознос будь яких товарів або речей на базарах чи вулицях з лотків, корзин, посуду чи з рук повинні сплачувати збір в розмірі 60 000 крб. з кожного торговця і 180 000 крб. з торгуючих означеним з вівів. Від зборів звільняються особи, які проводять випадкову, але у вигляді промислу продажу в рознос потриманих речей свого домашнього вжитку.

В рамках адміністративно-територіальної реформи 1923 р. 12 повітів Подільської губернії були реорганізовані в 6 округ.

Одним з перших розпочав реєструвати торговцями своїх рідних та знайомих керівний склад правоохоронних органів. Владі навіть довелося вживати певних заходів з метою обмежити апетити посадовців. Зокрема, своїм циркуляром № 38 від 22 січня 1922 р. Подільський губвиконком, звернувши увагу на такі факти та «беручи до уваги роль Міліції в боротьбі

з порушеннями торгових норм», рекомендував усім повітовим відділам управління «утриматись від видачі дозволів на право торгівлі дружинам і членам сімей співробітників Міліції, особливо тим, які належать до комскладу» [10, с. 53]. Всіх торговців, які не мали «Свідоцтва на право ведення торгівлі», розглядали як спекулянтів і прирівнювали до ворогів радянської влади, яких слід було знищити.

Упродовж 1922 р. відбувалося становлення торгової мережі. Переважно створювалися приватні торгові підприємства, рідше – кооперативні. Державних закладів торгівлі практично не було. У той же час негативне ставлення до приватника як класово ворожої сили, змушувало владу сприяти поступовому нарощуванню мережі кооперативних торгових підприємств. Таку тенденцію відбиває розвиток торгових підприємств у Кам'янецькій округі.

На початок 1923 р. «питома вага приватника серед торгових підприємств республіки доходила до 96 %. Частка його в роздрібному товарообігу становила 92 %, оптово-роздрібному – 50 %, а в оптовому – 1 %» [11, с. 485]. Разом з тим, як зазначалося в річному звіті про роботу Подільського губернського комітету КП(б)У (губкому) в 1923 р., у краї ще не було губернського об'єднання кооперації, що ускладнювало «керівництво і облік роботи». В губернії були окремі об'єднання споживчої кооперації – «Вінрайсоюз (Вінницька, Могилівська, більша частина Гайсинської округи, тобто половина губернії), Проскурівський райсоюз (одна округа), Кам'янецький (так само), Тульчинський (більша частина Тульчинської та частина Гайсинської округи)». Загалом, до їхнього складу входило 894 низових (сільських) споживчих товариств, але «активно працювала невелика кількість». Окрім того, в усіх великих містах діяв Церобкооп (центральный робітничий кооператив). До того ж цукровики мали власне вертикальне об'єднання в «многоловки», без губернського центру. Самостійними структурами були також військова кооперація та кооперація залізничників, які мали власні губернські об'єднання [12, с. 38–39]. Різко негативно на розвиток системи торгівлі вплинули «ножиці цін» 1923 р., які в звіті про роботу відділу управління губвиконкому називали «ножиці т. Троцького» [13, с. 248]. Восени настала «торгова криза». Спостерігався «повний застій в торгівлі, як наслідок великої різниці між цінами на сільськогосподарську продукти та цінами на фабрикати.

Розходження в цінах особливо було помітним, оскільки губернія була прикордонною. Селяни бачили, що «в польських селах і містечках на кордоні ціни на худобу і хліб вдвоє і троє дорожчі, ціни ж на фабрикати значно дешевші» [14, с. 108]. Щоби зберегти покупців, споживча кооперація «змушена була до 25 % відсотків знизити ціни на свої товари. Однак і споживачів не змогла утримати, і зазнала фінансових збитків. У боротьбі

за покупця застосовувалися всі методи. Зокрема, в Кам'янецькій окрузі магазин «Промсоюзу» до свого відкриття закупив у Москві товари зі значною знижкою (до 50 %), в перший же день роботи створив значну конкуренцію іншим магазинам. Проте, це не допомагало. З огляду на привабливість цін за кордоном селяни прикордонних сіл починають звикати ходити на базари та ярмарки тієї сторони, навіть не з метою контрабанди, а з метою збуту своєї продукції. Так, наприклад, в районі Гусятина селянки йдуть цілими групами купувати керосин, сіль, легку мануфактуру тощо. Крім того, ця причина сприяє переправці робочої худоби, квасолі, жирів за кордон, де селяни обмінюють їх на продукти фабричного виробництва. Стабілізувати ситуацію вдалося на початку 1925 р., коли було введено в готівковий обіг червонець, вжито заходів з посилення охорони кордону тощо. З січня стан ринку почав поступово покращуватися на користь селян. Так, з жовтня 1924-го по січень 1925 року в Могилівській окрузі ціни на жито піднялися з 28–30 коп. до 5 крб. 60 коп. за пуд, на сало – з 6 крб. до 10 крб. Одночасно впали ціни на сіль з 1 крб. 10 коп. до 70 коп., керосин – з 2 крб. 50 коп. до 1 крб. 90 коп. в Проскурівській окрузі – на жито – з 23,5 коп. до 62,5 коп., пшеницю – з 40 коп. до 1 крб. 5 коп., картоплю – з 9 коп. до 30 коп., ситцю – з 34 коп. до 28 коп. за аршин. Такі тенденції сприяли проведенню кампанії добровільного членства в споживчій кооперації та розширенню її мережі [14, с. 61]. Скориставшись із сприятливої ситуації, суттєво активізувалася робітнича кооперація. До літа 1925 р. вона потіснила приватних крамарів у містах Поділля.

В 1924 р. постановою ВУЦВК і Раднаркому від 15 листопада 1923 р. було запроваджено стягнення особливого збору з рахунків понад 5 крб. Власники зобов'язані були вести спеціальні «квитанційні книжки» та заносити в них усі рахунки з продажів. Щоб змусити торговців виконувати дану постанову, регулярно проводилися перевірки магазинів. Додаткові витрати поклада на торговців і постанова президії губвиконкому № 223 від 23 грудня 1924 р. У ній окрвиконкомам рекомендувалося зробити обов'язковими для торгових підприємств усіх форм власності оголошення в торгових залах про роздрібні ціни, згідно затвердженого переліку товарів. Уже 11 січня 1925 р. Вінницький окрвиконком обов'язковою постановою № 5 передбачив такий асортимент: «Мука житня та пшенична; хліб білий пшеничний, житній і пекльований; пшоно; ядриця; масло коров'яче; олія підсонячна; цукор рафінад і пісок; сіль; мило просте; сірники; м'ясо; оселедці; гас; гальоші; обув'я; чай байков. чорний; тютюн кришений; папіроси 1 і 2 сорта; курительна махорка; кофе натуральне; ситець» [15, с. 5]. Ще більше діяльність приватних торгових підприємств ускладнила постанова президії губвиконкому № 68 від 17 лютого 1925 р., якою відділи комунального господарства (комунгоспи) зобов'язані були укладати дого-

вори оренди на торгові приміщення через торги, що призводило до зростання орендної плати. Загалом, на середину 20-х років на Поділлі було завершено формування системи торгівлі на користь кооперації. Державної торгівлі в краї практично не було. Зазначимо, що зміцнення в неприродний спосіб позицій кооперативних торгових підприємств паралельно супроводжувалося зростанням недоліків у роботі кооперації. Необхідно звернути увагу, що незалежно від розвитку мережі торгівлі радянська влада постійно прагнула зберегти монополію на торгівлю стратегічно важливими товарами, в першу чергу сіллю. Подільський губвиконком наказом № 31 від 23 січня 1922 р. категорично забороняв будь-яку вільну торгівлю сіллю й натурпреміювання нею та підкреслював, що відпускати сіль населенню мають право виключно державні продовольчі органи (продоргани) чи інші органи лише в порядку планового державного постачання «по нарядах і нормах продорганів». Також до монополії держави належала торгівля спиртними напоями. Хоч офіційно в країні, аж до 1925 р., діяв «сухий закон», з метою наповнення бюджету було дозволено виготовлення та продаж вина і пива. Цей вид торгової діяльності жорстко регламентувався. Спеціально обумовлювалось, що загальний обсяг на продаж не може «перевищувати 500 відер вина всіх сортів» і що вино повинно зберігатися в тому ж посуді, в якому було доставлене з оптового складу. Заборонялося розбавляти вино водою та будь чим іншим. Звертає на себе увагу заборона продавати вино в готелях, постоялих дворах, мебльованих квартирах і гуртожитках, під заставу або в обмін на речі чи продукти, а також заборона продавати вино підліткам і особам в стані сп'яніння.

Дуже жорстко органи влади ставилися до питань нормування порядку торгівлі. Зокрема, Кам'янецький повітвиконком своєю обов'язковою постановою № 156 від 2 жовтня 1922 р. встановив такий режим торгівлі: «На базарах і ринках: а) для осіб, які торгують у відкритих приміщеннях на ларах, рундуках і столиках, з возів в рознос тощо з 10 годин ранку до 8 год. вечора по офіційному часу безперервно; б) для осіб, які торгують у закритих приміщеннях, м'ясних лавках, магазинах із продуктами тощо з 10 год. ранку до 8 год. вечора з перервою на обід з 2-х до 4-х год. дня. Поза базарів – з 10 год. ранку до 2 год. дня і від 4 год. дня до 8 год. вечора. В ресторанах, столових, кондитерських і кофейнях, а також буфетах від 9 год. ранку до 12 год. ночі, причому робітники та службовці таких підприємств працюють у дві зміни з таким розрахунком, щоб їх робочий день не перевищував нормального восьмигодинного робочого дня». Поза вказаний час, а також по неділях і святкових днях торгівля суворо заборонялася, за винятком базарної та підприємств, які торгують продуктами: м'ясні лавки, ресторани, їдальні тощо». Наголошувалося, що власники зобов'язані забезпечити для робітників і службовців не менше одного вихідного дня в

тиждень. Винні в невиконанні цієї постанови підлягали адміністративній відповідальності – штрафу до 300 карбованців золотом.

Отже, аналіз процесу створення системи торгівлі на Поділлі дозволяє зробити безсумнівний висновок, що органи радянської влади прагнули до встановлення тотального контролю за торгівлею. Це проявилось в жорсткій регламентації всіх сторін торгової діяльності, встановленні монополії на торгівлю сіллю та спиртним. Під тиском органів влади сформувалася система з домінуванням кооперативних підприємств в оптовій і оптово-роздрібній торгівлі. Приватники до кінця 20-х років зберігали помітні позиції в роздрібній торгівлі та домінували на базарах і ринках.

Джерела та література:

1. Державний архів Хмельницької обл. Ф. П. 301. Оп. 1. Спр. 4.
2. Легітимізація більшовицької влади на Поділлі : історія прикордонного містечка Сатанів / URL : [http:// www.dahmo.gov.ua/Books/3.doc](http://www.dahmo.gov.ua/Books/3.doc). (дата звернення : 10.10.2021).
3. ДАХМО. Ф. Р. 337. Оп. 1. Спр. 71.
4. ДАХМО. Ф. П. 3. Оп. 1. Спр. 45.
5. ДАХМО. Ф. Р. 925. Оп. 2. Спр. 34.
6. ДАХМО. Ф. Р. 337. Оп. 1. Спр. 201.
7. ДАХМО. Ф. Р. 925. Оп. 2. Спр. 48.
8. ДАХМО. Ф. Р. 337. Оп. 1. Спр. 140.
9. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского Правительства Украины. 1922. №11.
10. Поділля та Південно-Східна Волинь у перші роки радянської влади (в документах та матеріалах) / Автор-упорядник, передмова, коментарі М.П. Олійник. Хмельницький: ХНУ, 2008. 250 с.
11. Литвин В. М. Історія України : підручник. Київ : Наукова думка, 2010. 829 с.
12. ДАХМО. Ф. П. 3. Оп. 1. Спр. 8.
13. ДАХМО. Ф. Р. 337. Оп. 1. Спр. 4.
14. ДАХМО. Ф. Р. 337. Оп. 1. Спр. 10.
15. ДАХМО. Ф. Р. 337. Оп. 1. Спр. 150.

КРАСЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ

Ігор Бахтин

с. Міцівці Кам'янець-Подільського району

ПРИКЛАД НЕЗЛАМНОЇ ВОЛІ

Спогади ветерана Другої світової війни, військовополоненого, в'язня концтаборів Миколи Павловича Загородного, записані власноручно в квітні 2013 р.

Ключові слова: війна, полон (плен), лагер.

Вкотре гортаю матеріали особистого архіву.

Завжди задумуюся: чи все доведено до кінця, чи все має логічний підсумок? Розповіді, свідчення, спогади – все це частинка людського життя. Іноді миттєвості, а іноді вічність. За кожним списаним листком бачу людину, вираз її обличчя: серйозного, стурбованого, засмученого, з відбитком болю і страждань і дуже рідко радісного і безтурботного. Так, неначе і не було в людей, котрі ділилися зі мною своїм минулим, нічого доброго і світлого в житті. Та ні, звичайно ж було і немало, тільки так і повинно бути, що ж про те говорити. Щастя – воно ж тишину любить. А сум, смуток і біль – це зло: завжди вирватися хоче з тісної тілесної оболонки. І говориться якось ніби само.

.... Ні, не все доведено до кінця. Ось чотири пожовклих листки з учнівського шкільного зошита, знаю, що з зошита правнучки, списаних рівним, досить розбірливим почерком людини похилого віку. Помітно тремтіння руки і мабуть хвилювання чоловіка, який в 90-річному віці згодився власноруч записати окремі спогади свого життя, своєї юності. Ознайомившись зі змістом, були наміри продовжити спілкування, дізнатися більше про все, адже багато чого з написаного справило сильний емоційний вплив.

Чомусь одразу не вийшло.

Потім знову відкладалося.

А потім – людина відійшла у засвіти. Тільки пам'ять і чотири пожовклих листки з учнівського зошита, списаних з обох боків. Знаю, що з зошита правнучки.

Знову перечитую, задумуючись. А хіба не було б справедливим передати людям частинку живої історії такою як вона є. Не перебільшуючи і не применшуючи нічого. Спогади від першої особи. Можливо це саме те, що

стане логічним завершенням справи. Справи доведеної до кінця... Хоча, хто зна?...

«Мене призвали в армію 1940 р. Война застала мене в городі Гродно (Польща). Тут були наші газарми.

1941 р., 22 червня рівно в 4 часа німецька армія нас бомбити почала. Загорівся город загорілися і наші газарми по тривоги вискакували солдати, схвативши одержу і зброю, одягнулися надворі і вели вже бої великі.

В військах перебував в піхоті. Обставини були тяжкі, з перших днів війни несли великі потері, як в живій силі так і в боевій техніці, бо наша зброя була застарілою і не могли затримати гітлерівців і відступали аж до Мінська і тут були жестокі кроваві бої, бо підтримки нам ніякої не було і наша дівізія попала в окруженіє і в тяжких умовах билися.

Прорвати фронта не змогли і залишилися без вищого начальства і без всякої зв'язі і сказано було спасайтися хто як може і залишилися як ціпата без квочки і налетіли яструби німецькі і забрали нас у плен. Будучи раняним штихом німецьким, коли гнали нас за колючу проволоку роздягнули нас і роззули лишили тільки натільну сорочку і штани. Документи всі спалили і загнали нас на ту обору ні їсти ні водички, нічого нема. Сидимо вже три дні голодними бачим їдуть машини з німцями і собаками і грузять пленных на машини і дали по жмені вівса їсти нам і везут і везут в Німеччину. Привезли, загнали на обору за колючу проволоку голодними і з'їли траву на тій оборі. Зимно вже стало листопад 28 число 1941 р. Осми під відкритим небом мерзним. На другий день переганяють на другу обору. Дають дерев'яні колодки взутися і черпак вареної брукви с капуста їсти, а посуду нема ніякої щоби взяти. Підняв сорочку і в подолок рідке витекло, а густе з'їв і нагайки по плечах получив аж синяк став. І вже дали жукет і штани, і номер на шию повішали 4915. Як щось тра то викликають по номерах. Написали на колінах, на грудях і на плечах німецькі букви жовтою фарбою. На цій оборі були бараки поділені на комнати по тридцять пленных в комнаті. Які номери попали в цю комнату тут і живуть і віці беруть на роботу. Німці охороняли цей лагер із собаками огорожений в чотири ради колючов проволочков і пущений ток щоб не втекли плені. Но побіги були но невдалі. Німці поймають і тут в лагері вішають щоби всі бачили щоб не тікали. Тут начали строїти нойштат. На цій стройці було дуже багато людей всякої національності і наших пленных тоже було кілька тисяч. Це був город воєного призначення. Коли почали варити сталь, запрацювали газові печі і пішла продукція незадовго об'являється воздушна тривога і всі тікають в бомбоубижеща і цим моментом хтось виключив рубильники і все остановилося. Ця справа смертельною могла бути для наших пленных. Але чим можим тим поможим.

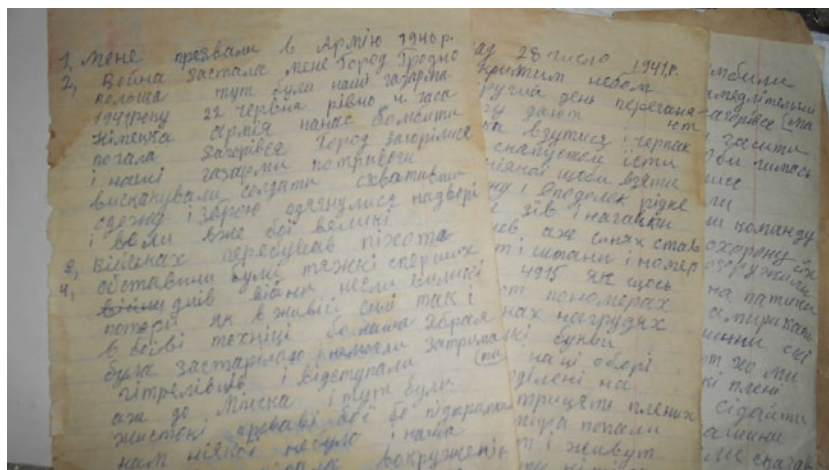
Годували дуже погано бруква і капуста літра на сутки і кави рідкої літра і 200 г хліба і з голоду багато померало не могли вижити в цих харчах. В 1944 р. коли американці бомбили город Фолькінау зажігательними бомбами то як город загорівся і нас плених пригнали гасити ми гляділи коби чимось наїстися і оружилися ножами. Тут були підпільні працівники і дали команду розоружити німецьку охорону і це було зроблено. Розоружили і взяли білі простини на патики і пішли на вистріли американські. Тут під'їхали машини американські, питают хто ми. Ми сказали російські плени. Переводчик сказав сідайте на машини. Сіли на машини, в якісь лагерь привезли. Сказав переводчик ви вже тут вільні, завтра підете в баню помистеся. Прийдут дохтора, обслідуют вас хто слабій будут лічити і передягнуть вас в англійську форму і будете вже солдатами а не плиними. І тут нас скоро відгодували і стали міцними. І ще казали що вас відправляти будемо хто куди хоче і в Америці можна залишитися але ніхто з нас на те не согласився бо в кожного був дім і сім'я. А коли була встрича на ріці Ельба російських і американських то передали нас нашим вооружоним сілам і привели нас в лагерь і там пройшли цензуру. Наша колона прийнята польовим воєнкоматом зачислина в запасний 461 полк і тут видали вже документ і переоділи в свою форму. Но тут приїхали офіцери за пополненієм і я попадаю в 514 полк Богдана Хмельницького. Тут і воював до самої Перемоги дійшов пошти до Берліна» [1].

Автор цих спогадів Микола Павлович Загородний народився в 1921 р. в селі Міцівці, тепер вже Новодунаєвецької ТГ Хмельницької області. Після війни і демобілізації повернувся додому, де і прожив чесне і сумлінне життя. Усі ці роки. Він мріяв дожити до столітнього ювілею, бо мав ще досить гарне і міцне здоров'я, та не судилося. Якось несподівано пішов з життя в січні 1917 р., залишивши по собі велику родину. А ще – пам'ять нащадків та приклад незламної волі.

В роботі стиль мовлення Загородного М. П. подано без змін.

Джерела та література:

1. Спогади жителів села Міцівці / Особистий архів І. В. Бахтина.
2. Фотоматеріали / особистий архів І. В. Бахтина.

Чотири листки з учнівського зошита (спогади М. П. Загородного)

Останнє позиттєве фото міцівчан, учасників війни на заходах присвячених 71-й річниці з Дня Перемоги (справа М. П. Загородний)

З ТУРБОТОЮ ПРО ЗДОРОВ'Я ЗЕМЛЯКІВ

Сергій Батюк родом з села Самчинці, що на Старо-константинівщині у Хмельницькій області. У 1984 році закінчив Ілляшівську середню школу цього ж району і вступив до Київського державного медичного інституту О.О.Богомольця на лікувальний факультет. Ще змалечку юнак засвоїв

від батьків Івана Бенедиктовича – директора школи та матері Світлани Йосипівни – вчительки, істину «Ми вчимося не для школи, а для життя». Перші батьківські уроки – на все життя. То уроки людяності і добра, любові до ближнього.

Так склалося, що після закінчення першого курсу вишу Сергію довелося проходити військову службу, а затим продовжити навчання в медінституті. Швидко, мов весняна повінь, відшуміли студентські роки, прозвучали зворушливі слова клятви Гіпократа і дипломований фахівець прийшов на роботу лікарем ультразвукової діагностики в Хмельницьку міську поліклініку №2. З перших днів роботи наполегливо вчився і вчив інших. Своєю невтомною працею за короткий час завоював повагу і авторитет серед хворих та медичних працівників лікувального закладу. Тому у 2002 році йому запропонували посаду лікаря УЗД в Хмельницькому обласному онкологічному диспансері (нині обласний протипухлинний центр). Скажу без перебільшення, ця професія з нелегких та відповідальних в медицині.

Щоднини, разом з медичною сестрою Оленою Антонівною Павлюк, йому доводиться вести прийом понад 30 хворих з підозрою на онкологічні захворювання з усієї області. Діагноз у яких повинен бути стовідсотко-

во точний, адже від нього залежить в подальшому життя людини. Вони проводять сучасний метод діагностики пухлини еластографія.

Завдячуючи Сергію Івановичу і в протипухлинному центрі з 2008 року проводиться унікальна рання діагностика раку щитоподібної залози з проведенням пункційної біопсії. До речі, в регіоні жоден медичний заклад цього обстеження не проводить. А ще в кабінеті лікаря УЗД для точного підбору хіміотерапії проводиться пункція пухлин печінки. І таких прикладів можна наводити чимало.

Сергій Іванович, також, тісно співпрацює з колегами інших відділень центру, обласної лікарні, онкологами з регіону. За його словами лікування онкохвороб ефективно при виявленні на початкових стадіях.

«Наш колектив, – каже Сергій Батюк, – очолюваний кандидатом медичних наук, заслуженим лікарем України В'ячеславом Анатолійовичем Морозом робить усе, аби вивести людину з недуги. Стоїмо на чатах найдорожчого – здоров'я людей, їхнього життя. Тому й відповідне ставлення до роботи».

Невтомна праця лікаря від Бога високо оцінена. Він нагороджений Грамотою Верховної Ради України, визаний Повноважною радою Фонду Святого Пантелеймона найкращим лікарем в регіоні.

Все сказане про Сергія Івановича – чистої води правда. Але була б вона неповною, якби не згадати про його дружину, берегиню родини Любов Василівну, також лікаря УЗД. Стежкою батьків пішла донька Олеся.

За словами заступника директора Хмельницького обласного протипухлинного центру з медичних питань Миколи Михайловича Таболи для Сергія Івановича і його колег найбільша радість – здолати недугу, аби хворий тішився дітьми, онуками й з оптимізмом дивився у краще завтра.

За що їм земляки щиро дякують.

Любов Сердунич

сmt Стара Синява Хмельницький район

МОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ПОВЕРНІМО РІДНЕ СЛОВО ІЗ ЗАБУТТЯ!

Гадаю, всі вже переконалися, що війна на сході України почалася з мовного питання: путлер прийшов «захищати» москвомовних, хоча їхніх прав ніхто не порушував. Бо Україна закінчується там, де закінчується українська мова. І Консультаційний орган ООН (Постійний форум з пи-

тань корінних народів) уже визнав українство вимираючою нацією [1, с. 3]. *«Поважаючи московську освіту на московській землі, не можу інакше, ніж негативно, поставитися до московської освіти на українській землі»*, – писав Б. Грінченко. *«Не можна ходити по рідній землі, не чаруючись виплеканою народом у віках рідною мовою»*, – зазначає Ю. Мушкетик. Як писав Чингіз Айтматов, найстрашніша нація на землі – нація манкуртів. *«Якщо ти неосвічений і забудеш мову свою, то ймення тобі раб, бо відсутність свідомості – ознака рабства»*, – писав П. Безруч, чех за національністю (1868 – 1957). Тож пожинаємо плоди, що в нас чужі авторитети (І. Фаріон).

На щастя, відновлюється українська мовна норма, повертаються багата українська лексика, яка в советські роки зазнала лінгвоциду. *«І це аж ніяк не слід трактувати як «розхитування мовної норми», а навпаки – як невпинне втілення у життя знищеного сталінським режимом правопису 1929 р.»* (І. Фаріон).

А які ж існують загрози українській мові? Мовознавиця Лариса Масенко зазначає: *«Найбільшу загрозу для української мови становлять процеси змішування її з російською, що відбувається в середовищі тієї частини населення, яке характеризується низьким рівнем освіти й культури. Зміна українського мовного коду на мішаний спричиняє втрату ціннісних орієнтирів у ставленні до своєї мови, відчуття, часто підсвідоме, її меншовартості, бажання пристосуватися до російської, яку носії суржику сприймають як «вищу», престижнішу мову. На виховання саме такого «людського матеріалу», викоріненого з власного культурного ґрунту, позбавленого чіткої національної ідентичності, була спрямована репресивна радянська система»* [2].

Степан Колесник мовить про нинішній стан української мови так: *«За своєю спиною Слово повсякчас відчуває засилля і «вовчий» дух чужоземщини, воно забите по самі вінця улізливим суржиком, засмічене чи пооране убогими заміниками. Мова нагадує чоловіка, який одягнув піджака з чужого плеча. Від того Слово недобре насуплює чорні брови – холодніє, твердіє, кам'яніє в душі. А черствіє Слово – черствіє душа людська. І навпаки! Такий невмолимий закон життя»*.

Письменник Борис Харчук зауважив: *«Рідна мова – це найособистіша і найглибша сфера обстоювання свого «я». Своєї національної гідності. Нещасна і несправедлива людина, що добровільно відмовляється від своєї мови, зрікаючись її. Нещасні і прокляті батько і мати, що сплджують перевертнів, не навчивши дітей їхньої рідної мови. У рідному слові виявляється національна свідомість людини. Над словом може стояти тільки свідомість, а над свідомістю – тільки слово. Вони в крові, що, пульсуючи*

в грудях, живить мозок. Слово – не значок, не символ – це вогонь, а перекладовуючи відоме, – сорочка духу народу».

Поет Євген Сверстюк писав:

*Найперше було Слово. Крізь темряву й хаос
Воно, як вічне диво, над світом піднялось.
І стало Слово світлом посеред ночі й тьми.
У Слові все розквітло, зі Слова вийшли ми.*

Що ж ми повинні робити задля зміцнення позицій нашої мови з метою її і нашої безпеки? Про це міркує й Сергій Колесник: «Зайві, не настояні на думці, необов'язкові Слова розхолоджують людей, привчають їх до сплячки, байдужості. І навпаки, Слово пружне, мускулисте, замашне і запашне піднімає в атаку. Слово, як танк, мусить пробивати дорогу до істинної, а не показної, справедливості в країні, Слово мусить дзвеніти сталлю, аби возносилась і возвишалась, і торжествувала Правда. Слово і свята Правда – синоніми. Підупадає, зубожіє Слово – пустошиться сутність людська. Слово у нашій країні – просто філологічний символ, карлочки літер, знак, тавро на папері, буденний буквенний ряд, наче штахетник. Не заклик, не струна натягнута, не Знамено, не барабан, не грім громовержний. Не золотиста сурма, що в похід кличе!».

Останнім часом невинувдане запозичення не лише московинських, а й англійських слів набуває характеру експансії не тільки у сферах науки, економіки, технологій, а й у повсякденному житті, у побуті. Можна навести чимало англійських назв, якими рясніють міста: Лайф, Бест, Містер, Сіті, Парадіз та інші. А які ж гарні українські слова можна знайти для назв цих забігайлівок чи то пак – ресторанів: *Частунок, Смакота, Смачно, Місто, Чарівник, Чаклун, Перекуска, Частуйся на здоров'я, Чародій, Ворожбит, Характерник, Рай, Тут найкраще, Найсмачніше* й інші. Та власникам цих закладів чомусь і в голову не приходять такі слова.

Нема потреби вживати й іншомовне запозичення «музичний перфоменс», якщо можна сказати *музичний вечір*. Фотографія – це укр.-ю *світлина*: бо грецьке *фото* – це світло, а *графос* – писати; дослівно означає «те, що написано з допомогою світла». Саме цей корінь і присутній у нашому слові *світлина*. Однак вилучене з українських словників у радянські роки, нині слово *світлина* для багатьох іще потребує пояснення. Так само слово *кур'єр*, теж іншомовне. Означає «співробітник установи, який розносить ділові папери». В українській мові є слово *посильний*, яке не потребує додаткового пояснення, бо його корінь має саме таке значення: людина, яку посилають із певним завданням. Зараз у селах, де відсутній телефонний зв'язок, є така людина і її так і називають: *посильна*.

Або слово «*офіс*». Уживання його зростає прямо пропорційно до появи кількості самих офісів. Дехто вважає, що *престиж*, тобто цінність

їхньої установи зросте миттєво, якщо вони вживатимуть саме це іноземне слово, незважаючи навіть на той факт, що часто-густо цей, із дозволу сказати, офіс нагадає мало не курник і за розмірами, і за виглядом. А тим часом для цього значення у нас є і завжди були власні слова, зрозумілі без перекладу: *установа, контора, канцелярія* підприємства. Можна вибрати найбільш вдале до тієї чи іншої установи.

Слово іншомовного походження *модерний* у більшості випадків можна замінити нашим *сучасний* у значенні модний, себто у стилі модерн. А молодіжне (і вже й не лише молодіжне!) «класний», «кльово!»!.. А тим часом в українській мові є такі гарні відповідники, і їх так багато: *чудовий, чудесний, гарний, дивовижний, незрівнянний*... А слово *креативний*, теж нерідко вживане нині, зрозуміле хіба що тим, хто його вживає, та й то, буває, далеко не всім. Тож нагадаю і значення його, й український відповідник. *Креативний* означає *новаторський, творчий*. Чудові українські слова!

А як часто чуємо і самі кажемо *престиж!* А як ще можна сказати? Словник української мови подає синонімічні відповідники до цього слова, з-поміж яких є й українські, й іноземні: *добра слава, репутація, авторитет, вплив*, який має хтось або щось. Використовуймо різні, залежно від мовленнєвої ситуації. Або *дебати* – це обговорення, обмін думками. А що таке *імпозантний*? Чуємо теж нерідко, але не всі знаємо. То чи не краще сказати замість *імпозантний* українське *величний поважний*?! Або слово *нюанс*. Що це? Українською – *відтінок*. *Утрирувати* – це *перебільшувати*. *Аукціон* – це *продаж*. *Дегенерувати* – це *припиняти розвиток*.

Як часто доводиться чути з вуст молоді чужі слова упереміж з українськими. Вважаю, що це ніщо інше, як хизування. Бо якщо ти знаєш іноземну повністю, то заговори нею, здивуй! «Скільки мов ти знаєш, стільки разів ти людина», сказав хтось із відомих. Дуже актуальною є і думка *Бориса Антоненка-Давидовича*: «Недобре, коли людина, не знаючи гаразд української чи російської мови або тої й тої, плутає обидві ці мови, перемішує їхні слова, відміняє слова одної мови за граматичними вимогами другої, бере якийсь притаманний саме цій мові вислів і живосилом тягне його в іншу мову, оминаючи традиції класичної літератури й живу народну мову. Так створюється покруч». А я додаю: так створюються і кальки (неправильні, штучні, слова або вислови, утворені шляхом буквального перекладу чужомовного слова чи вислову).

Багато кальок побутує у медичній галузі. Напр.: «падає в обморок», а правильно – *непритомніє, мліє*. Хворів запаленням легких – *хворів на запалення легенів*; згідно графіка – *згідно з графіком*; слизиста оболонка – *слизова оболонка*; поясниця – *крижі, попереk*; заключення лікаря – *висновок лікаря*. Часто чуємо й самі повторюємо почуте: зробили невірний

діагноз, тоді як правильно – *поставили* неправильний діагноз. «Серечно-сосудисте» захворювання – *серцево-судинне* захворювання. Хворобу легше попередити, ніж лічити – *хворобі легше запобігти, ніж лікувати*. Цей вислів можемо використати і в мовному розумінні: мовленнєвій помилці легше запобігти, ніж її виправляти. Бо ж навчити легше, ніж перевчивати.

«Мова кожного народу – явище давнє, її коріння сягають у доісторичні часи. Вона є найгеніальнішим наслідком матеріальної і духовної діяльності багатьох поколінь, а кожне створене слово – це символ сформованої ідеї, витвореної у великих зусиллях людини проникнути в світ природи, у саму себе. Національна мова – це здобуток культури, духовної діяльності певного народу, а одночасно здобуток культури всього людства, бо кожна мова доповнює іншу, а разом вони – витвір світового колективного людського розуму» (Григорій Нудьга).

«Мова й пісня – дві найважливіші фортеці, які народ повинен оберігати пильніше й відчайдушніше, ніж свої кордони. Бо втративши кордони, державність, народ завжди має можливість їх відновити, а мови не відновить ніколи. Вона втратиться навіки. Цінності її немає з чим порівнювати. Її не можна замінити чужою мовою, бо це означало б, що народові потрібно прищепити чуже серце, вселити чужу душу» (Г. Нудьга).

Мова – живий організм. Різні мови світу постійно взаємодіють між собою. Елементи однієї проникають у систему іншої мови. Як наслідок цього, в українській мові сформувався цілий пласт запозиченої лексики. Однак є і негативний бік цього явища. Наша питома лексика дуже багата, і ми вже знаємо, чому: бо українська мова – одна з найстаріших мов світу, тож мала кілька тисячоліть для витворення власних слів.

Проте під впливом моди ми часто нехтуємо українською лексикою і невинувато використовуємо запозичені слова. І хоча бувають окремі випадки, коли запозиченому слову важко підібрати свій відповідник або ж українське слово на означення якоїсь заморської новинки ще не встигло з'явитись, та у багатьох випадках таки можна замінити слова іншомовного походження власне українськими відповідниками. Напр., слово *резонанс* часто невинувато вживаємо і там, де цілком можна і треба послуговуватися власне українським *відгомін, відгук*, що, власне, воно й означає. І для всіх буде зрозуміло, адже є люди, які не розуміють значення чужого слова або ж ув окремих просто алергія на чужі слова: неприйняття їх або й негативне ставлення. Тож варто зважати на таких слухачів і читачів. Та й ті, хто віддає перевагу словам іншомовного походження, нерідко не знають точного значення або відтінку значення того чи іншого слова, тому послуговуються ним і в недоречних ситуаціях.

Деякі слова побутовали ще в 1930 – 50-их роках, допоки не проникли в нашу мову іншомовні слова, точніше, доки не з'явилося запобігання

тодішньої влади, а відтак і науковців перед усім чужоземним. З-поміж знаків чужого Зодіяку вживають слово Козеріг, правильно ж – *Kozorig*. Та якщо вже бути точнішими щодо українськості, то в українців є власне *звіроколо*, і період Козорога відповідає українському знакові *Золоте Козеня*. *Презентація* – слово теж іншомовного походження, нині занадто часто вживане, навіть у тих випадках, де воно не доречне. Бо *презентація* з латинської означає «*вручення* показного векселя особі, яка згідна здійснити оплату». Це буквальний переклад. Слово *презентація* має франц. відповідник: *презент, подарунок, підношення*. Ми вживаємо слово *презентація* у випадках, коли йдеться про представлення чогось, напр., виходу книги. Тож доречніше вживати саме це слово: *представлення*, бо ж насправді на таких заходах і відбувається представлення чогось нового глядачам, знайомство їх із новою книгою, проектом тощо, а не вручення показного векселя.

Слова іншомовного походження не варто вилучати, можна і вживати у мовленні, проте, послуговуючись ними, треба бути цілком і переконливо впевненими у їхньому значенні й доречності. А якщо вже комусь так хочеться продемонструвати обізнаність ув іншомовній лексиці, то захоплюватися теж не варто, бо так можна забути й рідну лексику. Про національну гідність теж не завадить пам'ятати. Бо, як мовив великий українець І. Огієнко, «*особа, що не зростає на рідній мові, загублена для нації, бо ціле життя буде безбатченком, і справи рідної нації будуть їй чужі*».

«Слово – перше дзеркало духу», – стверджував геніальний Петрарка. В усі часи так звані господарі життя нерідко прагли захопити, «приватизувати» не лише матеріальні багатства, але навіть духовні скарби народу, зокр., слова і навіть звуки рідної мови. Як сталося, напр., з «найукраїннішою» буквою «г», яку в радянські роки вилучили з мовлення українців.

Репресована, себто вилучена, лексика, як і десятки тисяч подібних слів, примусово вилучених зі словників української мови, належать до власне українських слів, що їх «кожний більш-менш культурний нарід має свої, власні», – писав П. Штепа. Він нагадує слушне прислів'я, яке свідчить про надмірне запопадання москвинів перед французькою модою: «*На людях – у французькому фракці, а вдома таргани і блохиці в ласці*». Так українці глузували з московинської моралі і бездумної моди на запровадження всього чужого. Ця мода залишила в московинській мові тисячі французьких слів щоденного вжитку, які в імперські часи були Московією насильно занесені і в Україну.

Часто чуємо, читаємо й самі повторюємо почуте чи прочитане: таблетка – замість *пігулка*; туберкульоз – замість *сухоти*. З вуст лікарів чуємо й іншу лексику. Це, звісно, багаторічна звичка, яку важче виправляти, ніж навчитися зразу говорити правильно. А тому з московинської на україн-

ську мову найуживаніші вислови і загальнозживані слова перекладаймо так: безналичний – *безготівковий*; наличніе деньги – *готівка*; в расрочку – *на виплат, у кредит*; для відимости – *для годиться, про людське око*; вклучатель – *вмикач*.

Рідною мовою освідчуємось у коханні, рідною кожна матуся навчає діток, рідною мовою співає соловейко, своєю тішитися світові жайвір, і ластівонька, і будь-яка инша птаха чи тварина. Так і люди різних народів. І тим ми всі прекрасні на планеті Земля. Одначе багатьом народам загрожує вимирання, та спочатку їхнім мовам. Тож повернімося до птахів. Вимирають вони також. І не лишень вони, самі птахи, а й навіть назви птахів. Як стверджують фахівці, функціонування української мови звужилося настільки, що нині важко сприймати українську спеціальну лексику. Тобто ми не лише не знаємо наукових наймень, напр., птахів, а й забули навіть одвічні народні назви. І так – не лише щодо птахів. А мали ж українці на вустах іздавна такі гарні, невипадкові і влучні назви і птахам, і всьому іншому в природі. Напр., усім відоме слово *рябчик* – московинське, а наше споконвіків – *орябок*. Глухар – це калька з московинської, українська назва – *глушець*, московинському *чибис* відповідає наша назва *чайка*. *Чайка*, стверджує дослідник О. Ільченко, – від московинського кричка, *чибис*. Морська чайка – *мартин*. А вальдшнеп (теж московинське, походить із нім.) – це українське *слуква*; московинському *кроншнеп*, яке теж прийшло від німецької, є наш відповідник: *кульон*. Послугуююся працею наук. співробітника Інституту зоології Національної Академії Наук України Геннадія Фесенка, зокр., публікацією досліджених ним назв. Тож ми й не чули, мабуть, таких слів, а це ж давні наші наймення пернатих друзів, саме українські назви, зживані нашим народом багато віків. А щедрик, родич канарки... А садова *горлиця*, яка селиться навіть біля селянських хат, а нерідко і в містах. Ми називасмо її *диким голубом*. А родич *канарки* – *щедрик*! Хто впізнає його хоча б на малюнку? А слово ж яке гарне, *щедрик*; його, кажуть, щедро повсюди розселено, на щастя. А *припутень*, найбільший голуб, трохи сторожкий, одначе теж тягнеться до людей. А ось люди до нього байдужі. І правильна українська назва не породжує в нас навіть уявлення, який же на вигляд цей *припутень*. Взагалі українські з походження назви птахів, як, очевидно, і в інших мовах, творилися не випадково. *Півень* – від *півти* (співати). *Курка* – від *кура* (д.-укр. *кур* означало *півень, самець*). У назві *качка* відтворено її крик – *ках*. *Косар* названий саме так за спосіб добування їжі: косарик водить голівкою вліво – вправо, наче косить траву. *Шишкар* теж має не випадкову назву, позаяк полюбляє ласувати шишками. А ось *индик* міг би завдячувати своєю назвою латинській мові. На наших теренах индик був завезений, чужий, тому й названий чужим словом, принесеним разом із ним. У слові *яструб*

– д.-український корінь *остр*, який означав *стріла*. Тож назва яструба теж не випадкова. І не чужа, до речі. А ось *орел* у перекладі означає *цар*. Що ж, слово не українське, проте назва виправдана: орла й справді називають пташиним царем. Як дослідив орнітолог Г.Фесенко, деякі птахи в українській мові мають понад 50 синонімів. Яке ж багатство української мови і в царині пташиного світу! Шляхетну справу роблять люди, які не дають зникнути таким словам. А ще більша користь від людей, які сприяють збереженню самих птахів: важливої складової життя на Землі.

Виняткового значення слову надають і поети, як, напр., *Борис Олійник*:

Ти – весь у слові, як у сповиткові.

З колиски до калини при горбі.

І вже коли ти похитнувся у слові,

Вважай, що похитнувся у собі.

А вчитаймось у мудрі вислови Івана Огієнка:

- Кожний свідомий член нації мусить добре розуміти й ширити головне рідномовне гасло: «Для одного народу – одна літературна мова й вимова, один правопис.

- На кожному кроці й кожної хвилини охороняй честь рідної мови як свою власну, більше того – як честь своєї нації.

- Цілий народ мусить пильно дбати, щоб усі його школи були тільки рідномовні, бо тільки вони виховують свідому націю.

- Дитина вважатиме тільки ту мову рідною, якою говоритиме перші 5 років свого життя.

- Хто не говорить рідною мовою й не знає своєї соборної літературної мови, той ніколи не буде правдивим патріотом для свого народу.

- Нарід, що не розуміє сили і значення рідної мови й не працює для збільшення її культури, не скоро стане свідомою нацією й не стоїть на розрі до державності» (То кого звинувачувати? Самих себе!).

- Держава, яка не об'єднує всіх племен свого народу спільною соборною літературною мовою, завжди заражена й на політичне роз'єднання цих племен.

- Мова – серце народу: гине мова – гине нація.

От якби ж то нашим владцям та знання цих, Огієнківських, висловів, їх розуміння! Чинний нині правопис і словники, якими послуговуємося, – це та ж сама радянська версія української мови, лише, як висловились мовознавиця Ірина Фаріон, «із косметичними засобами». Але ж аксіомою є те, що, як вона каже, «країна, в якій панують мова і культура колишнього колонізатора, не розвиватиметься як країна незалежна, а розвиватиметься як країна постколоніальна».

Ось чому так важливо мати свій правопис і свої словники, і щоб писали їх незаангажовані фахівці-мовознавці, без вказівки політиків. І саме

тому давно назріла потреба переглянути принципи нормування української мови, яка дісталася нам у спадок від радянської доби. І саме тому й ця стаття покликана відродити автентичні начала української мови, передусім із просвітницькою метою, аби ми знали, що *у нас є все своє*, і, звісно ж, аби ці відроджені з праджерел, підняті з пилу заборон і забуття власне українські слова впровадити в активне сучасне мовлення українців, аби ми самі переконалися, що наша мова – найбагатша і найкраща, бо світ уже давно визнав це офіційно.

«Маємо знати і мистецтво дзен, і Баха, і культуру та історію ближчих наших сусідів-слов'ян – це цікаво для неледачого. Навчаймося чужого, але ж не наше там засипане, не наше і мелеться» [3].

Петро Панч: «Треба було ще глибоко розуміти, що мова тільки та невичерпно багата й гарна, яка виплекана твоїм рідним народом, яка живиться від народних джерел, що ніколи не замулюються». «Кожна мова позичає слова з інших, але розвинені мови запозичують лише нові наукові та вузькотехнічні слова. А бідна московська мусила позичати звичайні, щоденні, що їх кожний більш-менш культурний нарід має свої власні» (П. Штепа).

Нове (старе) слово запам'ятовується тоді, коли його вживають у мовленні. Щодня активніше вводьмо до власного лексикону хоча б одне давнє слово, хоча б те, що найбільш запам'яталося, яке вважаємо найлегшим для поширення чи найбільш облюбоване на цю мить.

Дбаймо ж усі разом, аби Слово було, як було воно завжди, заклицем, золотистою сурмою, і струною натягнутою, і барабаном, і громом громовержним. Видатний майстер слова Олесь Гончар мовив: *«Зостатися без почуття до свого рідного, до своєї мови, культури – це означало б зостатися з пустою душею»; «По ставленню до рідної мови можна судити про моральний та інтелектуальний рівень людини... Якщо людина не вірить у повноцінність своєї мови, вона не вірить і в свою власну повноцінність, така мусить вважати себе людиною другого сорту»; «Позбавити народ мови – це підірвати в ньому почуття власної гідності. Недорікуватим мусить почувати себе вживач суржику, отже – неповноцінним».*

Ну й не можу не нагадати вислів Великого Пророка української нації, поета Тараса Шевченка: «І чужому научайтесь, Й свого не цурайтесь». Хтось може сказати, що спершу у вірші йдуть слова «чужому научайтесь», однак не забуваймо, що це – вірш, а у вірші, за потреби, допускається перестановка слів і навіть рядків (задля рими, ритміки тощо). Проте для нас першими й головними повинен бути Шевченків заповіт-порада: «свого не цурайтесь». Тоді буде рідна, українська, мова єдиною державною, і буде Україна, й буде мир.

Джерела та література

1. Мітрашевська О.. Україна без українців?! // Слово Просвіти, ч.8, 22-28 лютого 2007. – С.3.
2. Дивослово, 6, 2011, 37.
3. Присяжнюк Н.. Лист до «Літ. України». – 1990, 9. 08.

Ростислав Троян

м. Хмельницький

ГРЕНАДЕР ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ

Ця світлина датована серпнем 1915 року. На ній уродженець містечка Теофіполь Володимир Архипович, який надіслав її з театру бойових дій Першої світової війни з надписом, своїй милій Фані (дружині), Олі (донечці).

Всевишній зберіг його життя у кривавій борні Брусилівського прориву, фронт якого сягнув з Буковини до Ковеля. Хоча наслідком була перемога, але також і сотні тисяч вбитих, особливо на Волині, де мирно спочивають у великих братських могилах, що у поліських лісах. Серед полеглих по обидва боки фронту українці, росіяни, австрійці, угорці, німці та ін. Незважаючи на «успішно» проведену операцію, імператор Микола

II відхилив подання про нагородження генерала О. Брусилова орденом Св. Георгія-II ступеня

Вцілілий Володимир Іллч пережив те світове криваве місиво, дві революції, Другу світову війну. Його столярними виробами «червонодеревника» багато років прикрашали оселі жителі містечка, що на річці Полкवा.

Проте у 1935 році, з початком розгулу репресій, миролюбну, трудову сім'ю спіткала біда. У серпні Феозву Архипович, матір чотирьох дітей заарештували, як церковну активістку і в грудні Вінницький обласний суд за поданням теофіпольських чекістів засудив її до трьох років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах.

Однак за висновками компетентних дослідників-краєзнавців Івана Стасюка, Вадима Шептицького, Архипович Ф.Ф. була покарана за дрібницю, яка не заслуговувала ніякої уваги. Фактично це була розправа за релігійні переконання, щоб легше було закрити і розвалити церкву. Зміст записки, яку вона розповсюдила у 9-ти екземплярах зовсім не підпадав під статтю 51.10 КК УРСР, як антирадянську агітацію на підставі якої її ув'язнили.

Верховний Суд УРСР також на касаційне звернення потерпілої, залишив у силі присуд першої інстанції, наголосивши, що Ф.Ф. Архипович розповсюджувала контрреволюційні чутки, використовуючи релігійні заборони відсталі частини населення.

На другій світлинці 1952 року, з права на ліво, тендітна мама, бабуся Архипович Ф.Ф., їх дочка Галина, і чоловік, дідусь Володимир Ілліч та їх онуки (по центрі моя трирічна дружина Таня). У першому ряду справа її сестра, одинадцятилітня Раїса Сорока, яка проживає нині у прифронтовому Маріуполі. Всі решта досі знайшли вічний спочинок на цвинтарях смт. Теофіполя.

ДІЄВИЙ ПРИКЛАД ПРИВАТНОЇ ІНІЦІАТИВИ ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ МІСТЕЧКОВОЇ АРХІТЕКТУРИ ПОДІЛЛЯ

У статті йдеться про приватну ініціативу зі збереження історичного будинку в колишньому містечку, а тепер с. Миньківці Дунаєвецької ОТГ на Хмельщині, де облаштовано Меморіальний музей Графа-реформатора Ігнація Сцібор Мархоцького.

Ключові слова: *Україна, Поділля, «Миньковецька держава», граф І.Мархоцький, реформи, Захар'єв В.А., музей, Центр Мархоцькознавства.*

З кожним роком у колишніх містечках України залишається все менше архітектурних об'єктів попередніх століть. І мова йде не про поміщицькі палаци, а про звичайну містечкову інфраструктуру, яку теж варто зберегти для майбутніх поколінь. Однак, через об'єктивні обставини, перш за все – відсутність коштів у сільських громад на їхнє утримування, більшість з них відходять у небуття. Тому справжнім везінням для населених пунктів є, якщо такі будівлі дістаються небайдужим людям.

В колишній столиці «Миньковецької держави» – суспільно-економічному феномені кінця XVIII-початку XIX ст.ст., що існував на півдні теперішньої Хмельницької області, про минуле нагадують фрагменти комплексу ринкової площі. Одна з первинно торгових будівель, що на рубежі XIX-XX століть була магазином, після створення у 1923 р. Миньковецького району стала районним відділом міліції, тут же розташовувалося відділення НКВС. Через камери, що містяться у цокольному поверсі та підвалі, пройшли кілька тисяч політрепресованих перед відправкою у Кам'янець-Подільський, Проскурів чи Вінницю, де «трійки» вирішували їхню подальшу долю. У період Другої світової війни це ж приміщення фашисти використовували як управу поліції та гестапо, і місце для утримування партизанів. Після ліквідації Миньковецького району у 1959 р. будівлю віддали під поліклініку, якою вона і залишалася до 90-х років, поки в селі не побудували нову лікарню і поліклініку. Приміщення стало квартирою працівників цього закладу. Згодом воно певний час пустувало і врешті 2007 р. його придбав відомий подільський краєзнавець Володимир Анатолійович Захар'єв /із Ватралів/, який вирішив облаштувати тут Меморіальний музей графа-реформатора Ігнація Сцібор Мархоцького.

Ця людина суттєвими соціальними та економічними реформами у своєму землеволодінні перевернула уяву представників усіх суспільних верств Подільського краю. Заодно графа добре знали і у Варшаві, доки Поділля перебувало у складі Польщі, та у Санкт-Петербурзі, відколи в результаті поділу ослабленого суперечками польського гіганта, що володів українськими землями Правобережжя майже 400 років, вони не відійшла до Російської імперії. Зокрема, і у кабінетах короля Августа Понятовського і царя Олександра І. Останній особисто зустрічався з реформатором під час відвідин Подільської губернії 1818 року, після чого дехто із заздрісників поза очі саркастично називав подолянина «племінником» царя.

Незважаючи на супротив місцевих чиновників, відверте шельмування його церковниками, обріджування лжесвідками, яких найняли сини його постійного візаві і сусіди Ігнація Стадніцького, що призвело до кількарічного перебування бунтаря у кам'янецькій в'язниці, про нього та створений ним феномен не забували писали в тодішній російській пресі і після смерті у 1827 р. Щоправда, в основному, акцентуючи на рефлексіях його характеру і нестандартних вчинках [1-5]. Більше того – після створення Київського університету юридичному факультету цього вишу було передано з царського архіву документи справи Мархоцького з позитивним вирішенням її Олександром І. Тобто: кожен, хто навчався на юридичному факультеті, вже з часу потрапляння у Альмаматер знав прізвище цього неординарного поляка, якого «облагодіяв своєю ласкою» сам монарх. Хоча, насправді, в бурхливому житті та діяльності Ігнація Мархоцького не все було так однозначно, чим він був цікавий для сучасників.

Здавалося, таку особистість, яка запровадила нововведення найвищого суспільно-соціального рівня, а саме відміну кріпацтва у 1804 році, перш за все мали б шанувати у так званому «Миньковецькому ключі», де вони і втілювалися на практиці. Особливо після перемоги пролетаріату рад, висловлюючись пропагандистським штампом радянських часів, «ненависним режимом гнобителів трудового люду». Однак поміщик-доброчинець, який розпочав реформи ще у 1791 р., не вкладався у рамки більшовицької ідеології. Тому найвищі партійці України наклали табу навіть на інформацію про нього, коли 1927 р. в Одесі був віднайдений архів роду Мархоцьких. Його засекретили. Ніхто не перечив нарузі над його з дружиною могилами в Отроківському яру. Більше того, 1955 р. мавзолей остаточно знищили, використавши каміння на будові ремонтної майстерні Миньковецької МТС.

Заради справедливості додамо, що у другій половині ХХ ст. було кілька моментів, коли інформація про Мархоцького виринала на загальне, але частина тих спроб в очах серйозних дослідників виглядали гротескними або повним нонсенсом [6], або фактично продовжувало започатковане ро-

сійськими шовіністами, котрі були противниками реформ поляка на Україні, як і тими одноплемінниками Мархоцького, хто у суперечках з ним відстоював «честь мундиру» і сутани [7-8]. Адже джерелом для новітніх творів були доступні для розуміння статті росіян, тоді як через незнання польської мови ігнорувався нарис А.Ролле «Грабія Редукс» [9], його перевидання 1966 р. у Польщі [10], інші вагомні неупереджені польські публікації [11, 12, 13].

Зрозуміло, що навіть найприскіпливішим жителям колишньої «Миньковецької держави» було складно розібратися у хитросплетіннях долі і діянь свого видатного земляка без архівних документів та інших першоджерел. Тому питання створення музею графа-реформатора, де було б чітко розкладені акценти, висіло у повітрі та було на часі з отриманням Україною незалежності. Момент істини настав на 16-ому році її існування.

Так сталося, що саме Володимиру Анатолійовичу Захар'єву /із Ватралів/, як депутату Дунаєвської районної ради, випало стати ініціатором та каталізатором подальших подій. 2007 р. виповнювалося 600-років першої письмової згадки про с. Миньківці. Тому було висунуто пропозицію відзначити цю подію в загально районному масштабі. Коли через кореспондента парламентської газети «Голос України» В. Шпильову та директора кінофестивалю «Кінолітопис» Л. Єфіменко про це дізналася тодішній заступник міністра культури України Г. Чміль, то вона висловила намір розділити радість свята з миньківчанами. За таких обставин до справи змушена була долучилася і голова РДА Н. Рохова, яка залучила усю інфраструктуру району для підготовки села до святкування.

Володимир Анатолійович Захар'єв мав досвід створення сільських музеїв у сусідніх Залісцях, Сокильці, Міцівцях, відділу археології у Дунаєвському районному музеї, тому за сімейні кошти Захар'євих та банківський кредит придбав в центрі села згаданий вище пустий будинок, а на самому святкуванні оголосив про намір віддати данину шани поміщику-реформатору музеєм. Це знайшло відгук у серцях однодумців Олександра і Наталії Толокових, Анатолія П'янківського, Олександра Мельника, Анатолія Чумаченка, Андрія Пітика, В'ячеслава Шелеста, Володимира Сусяка, які ввійшли у оргкомітет та раду музею. Близько 5 років тривав підготовчий період. Збирали експонати та інші наочні матеріали для експозиції, вишукували засоби на поточний ремонт приміщення, перекриття даху, облаштування експозиції, на що пішли кошти із зарплати ініціатора, жертви Ігоря Скальського, Валерія Островського та інших добродійників.

Меморіальний музей графа-реформатора І.Мархоцького урочисто відкрив двері 15 травня 2012 р. – в день шанованого у «Миньковецькій державі» Гайового свята. Цей історичний будинок якнайкраще підходив для розміщення музею. Чотири з його семи кімнат, які переробили у три

експозиційні зали, поєднані спільним боковим коридором, але заодно і тематично розділені між собою, що дозволяє глядачу налаштуватися на знайомство з різними етапами життя та діяльності Ігнація Сцібор Мархоцького і вшанування його в Незалежній Україні.

Перший зал ілюструє період довжиною майже 40 років – від появи реформатора на світ до другого поділу Польщі у 1793 р. – розповідає про характер, природні таланти, формування особистості, уподобання, становлення як людинолюбця і того, що прагне до змін; перепони, які викристалізовували його життєву позицію, і труднощі, що шліфували переконання; військову службу в Пруссії та перші кроки в іпостасі володаря «Миньковецького ключа». Тут можна побачити: 1) фото тарнорудського костелу, де охрестили Ігнація, інші історичні об'єкти та околиці цього містечка, де його батько Міхал служив превентовим писарем у маєтку магнатів Чарторийських; 2) копію картини з ймовірним зображенням Ігнація у роки дитинства; 3) краєвиди Ярмолинець і Малієвець, де він сиротою жив у маєтках дядька до відправлення в пруську армію; 4) кам'янецькі казарми, якими опікувався як офіцер гарнізону польської армії; 5) копії палітурок найважливіших реформаторських документів, як то «Право міста Миньківці» і «Закони землеробів», що перетворювали Миньківці на самоврядну адміністративну одиницю та відміняли кріпацтво у його володіннях А ще в залі є: 6) збільшені копії картин Наполеона Орди із зображення дітищ багатой уяви реформатора – отроківського замку І.Мархоцького, миньковецької ринкової площі з «Вежею справедливості», де зберігалися еталони ваги та міри; 7) графічні реконструкції хоругв сіл, створені на основі словесних описів з архівів хмельницьким художником Віктором Юрчаком; 8) куточок миньковецького «Лицарського палацу» графа на горі Бельмонт з тогочасним одягом та скрипкою, адже реформатор був обдарований не лише талантом організатора, стратега, господарника і економіста, а й музиканта і поета. І звичайно, головне місце на чільній стіні залу займає копія портрета Ігнація Мархоцького, створеного відомим сучасником графа художником Марчелло Баччереллі. Якщо людина знайомиться з експозицією без екскурсовода, навіть за підписами та уточненнями їй стануть зрозумілими головні віхи життя реформатора та суть його нововведень.

Другий зал музею своїм наповненням демонструє, чим був наповнений період життя Ігнація Мархоцького у Російській імперії. Крім портретів основних дієвих політичних осіб того часу та архітектурних пам'яток краю початку XIX ст. відвідувач, який не поспішає деінде, має змогу долучитися до важливих в історії «Миньковецької держави» подій, прочитавши про їх суть у копіях архівних документів. Час ілюструють оригінальні експонати, копії картин тодішніх і малюнки сучасних митців олівця і пензля. Найемоційніша з них – графічна робота художника з Нової Ушиці Іва-

на Грушка, де зображений І.Мархоцький в час його аскетичного старечого проживання у «хатинці в Притулівському саду».

Остання кімната музею розповідає про відродження пам'яті про графа-реформатора: від перших зусиль, які зробили ще за радянської влади краєзнавці Григорій Гавінчук, Микола Осіпчук, Станіслав Оліневич, журналісти Михайло Грошко, Володимир Сутковецький, письменник Броніслав Гришук, до першого серйозного наукового дослідження на другому десятилітті нашої державності науковцями кам'яничанами Петром і Олександром Білими [14] та їхнім консультантом к.і.н. Сергієм Трубчаніновим, журналістами Михайлом Василевським, Валерієм Грошком, Оксаною Брицькою, Анатолієм Заянчуковським, іншими ентузіастами, що підштовхнули у 2007 р. Володимира Захар'єва до рішення взятися за створення музею, а 2009 р. об'єднати односторонців у науково-дослідницьку структуру – Центр Мархоцькознавства, яка стала філією Центру дослідження історії Поділля, що функціонує в системі Інституту історії НАН України.

Про діяльність Центру Мархоцькознавства свідчать оригінали документів, фото, пізнавальні книги «Миньківці на Ушиці», «Миньківці на Ушиці: віхи біографії та сучасні принади», «Ідея, що стала реальністю», «Буря в стакані», 9 томів «Наукових записок Центру Мархоцькознавства», сувенірна продукція, афіші та програми фестивалів, які щорічно проводяться в Отрокові – про діяльність львівського підприємця-мецената Ігоря Віталійовича Скальського, котрий власним коштом реставрує і підтримує в належному стані архітектурні об'єкти у отроківській резиденції Мархоцького, млини на р.Ушиця в селах Притулівка, Кружківці і Миньківці, тощо. Папка з «Угодою про співпрацю» та ряд експонатів нагадують про спільні заходи Центру Мархоцькознавства з одеського громадською організацією «Берег Овідія», науковці якої займаються вивченням одеської лінії нащадків Ігнація Мархоцького, функціонуванням на причорноморських землях Руффіполісу, яким опікувалася дружина графа Ева Руффо. Є тут і афіша вистави «Трон і корона», постановку якої у обласному драматичному театрі підтримав «Фонд відродження Миньковецької держави», а також вирізки з газет, фірмові футболки та грамоти директора польської громадської організації каменярів «Магурич» Шимона Манжиєвського, котрий у 2011-12 рр. зі своїми друзями реставрував надгробки та упорядковував могили старих православних і єврейських цвинтарів у Притулівці, Отрокові та Тимкові.

Врешті задіяно і коридор музею, де через місцеві етнографічні артефакти представлено середовище, в якому втілювалися у життя нововведення графа.

Проте існуючу сьогодні експозицію музею невдовзі буде суттєво перформатовано і поліпшено. До 10-річниці відкриття закладу заплановано

розширити другий зал, виставити нововиявлені експонати та ілюстративний матеріал, облаштувати підсвічення окремих сегментів експозиції та встановити систему фонових аудіокоментарів, що оглядають музей без екскурсовода.

Зміни торкнуться і тематичної сторінки у Фейсбуці, де крім поточної інформації періодично будуть виставлятися зібрані за час існування Центру Мархоцькознавства відомості, публікації, архівні документи. Використання цього ресурсу значно розширить коло ознайомих з феноменом, що створив на Поділлі, як його називали сучасники-недоброзичливці, «якобінець» Ігнацій Мархоцький.

2010 р. зусиллями директора закладу та його однодумців з боку ринкової площі перед музеєм було встановлено пам'ятний знак пам'яті жертв політрепресій Миньковеччини. Тепер планується музеєфікувати і об'єкти, що залишилися від суворих часів політрепресій та стилізувати під тюремний дворик задне подвір'я, щоб вони були нагадуванням про злочини сталінського режиму.

Все це сприятиме зацікавленості гостей села відвідати і ознайомитися з музеєм.

Так приватна ініціатива лауреата премії «За збереження історичної пам'яті» ім. Л.Танюка за 2020 р. В.А. Захар'єва /із Ватралів/ сприяє збереженню історичного будинку та історії одного з подільських містечок.

Література та джерела

1. Симашкевич М. Римское католичество и его епархии на Подолии. – Каменец-Подольский, 1872. – С. 399-402.
2. А.Г. Борьба местной епархиальной власти с языческим чествованием древней богини Цереры // Прибавление к «Подольским Епархиальным Ведомостям», 1889, №33-43.
3. Копилов А. Миньковецкое государство: исторический очерк. Русский вестник. Санкт-Петербург, №1, 1895, – с.175-195; №5, – с.85-119.
4. Лотоцкий Ю. Воспоминания // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. т. XI. – Каменец-Подольский, 1911. – С.288-289, 296.
5. Евтихий Е. Миньковецкое государство // Новое слово. – 1913, № 3. – С. 34-52.
6. Василь Гарба. Крулевство Миньковецьке // Нові дні. – Торонто, 1968. Вересень/жовтень. – С.3-7.
7. Броніслав Гришук. Поділля – колиско і доле. Роман. – Львів, 1988.
8. Оліневич С. Миньковецька держава. Історичний нарис. – Дунаївці, 1993. – 70 с.
9. Dr. Antoni J. Hrabia Redux // Opowidania. – Warszawa, 1884. – Ser. IV, t. II. – 75 s.

10. Dr. Antoni J. (Rolle). Grabia Redux // Dr. Antoni J. (Rolle). Wybopism. – Krakyw, 1966. – Т. II. – S. 389-449.
11. Kowalski Francishek. Wspomnienia // Pemiktnik. Tom II. – Kijyw. 1859. – S.34-69.
12. Szaszor Bozydar. Ignacy hr. Ścibor Marchocki. Opowiadanie [Wspomnienia z pierwszej éwierci XIX w.]. – Przegląd Europejski, 1863, R1. Т. IV. – s. 362.
13. Dubiecki M. Na kresach i za kresami. – К., 1914. – 178 s.
14. Білий О.П., Білий П.А. Миньковеччина: історичний нарис. – Кам.-Подільський, 2004. – 180 с.

Додатки:

Іл. 1. Меморіальний музей реформатора графа Ігнація Сцібор Мархоцького

Гл.2. Портрет Ігнація Мархоцького. Худ. Марчелло Баччереллі

Іл.3. Доктор історичних наук, професор Л.В. Баженов вручає В.А. Захар'єву документ про створення Центру Мархоцькознавства

Іл.4. Частина експозиційного залу №1

Іл.5. Учасники 5-го «Круглого столу» Центру Мархоцькознавства. 2013 р

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор Романович, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ

Бахтин Ігор Володимирович: вчитель Міцівецької гімназії Новодунаєвської селищної ради Кам'янець-Подільського району Хмельницької області

Берека Віктор Євгенович, доктор педагогічних наук, професор, член НСКУ

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Босак Вікторія, здобувачка вищої освіти ВСП «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж Київського національного торговельно-економічного університету», група ТХ-125

Вашеняк Ірина Богданівна, кандидатка історичних наук, доцентка, проректорка Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Говорун Валентин Давидович, вчитель біології і географії Хмельницького колегіуму імені В. Козубняка, вчитель-методист, член НСКУ, член Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України»

Гребінська Світлана Іванівна, кандидатка економічних наук, викладач-методист, директорка ВСП «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж Київського національного торговельно-економічного університету»

Григоренко Вадим Володимирович, учень Хмельницької гімназії №2

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, член НСКУ, Почесний краєзнавець Хмельниччини

Гурська Катерина Олександрівна, наукова співробітниця відділу охорони пам'яток Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтва

Дзівінський Микола Сергійович, викладач циклової комісії суспільних дисциплін ВСП «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж Київського національного торговельно-економічного університету»

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, учений секретар Хмельницького обласного краєзнавчого музею, заслужений працівник культури України, член НСКУ та НСЖУ, Почесний краєзнавець України

Завальнюк Олександр Михайлович, доктор історичних наук, професор, академік АН ВО України, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, заслужений працівник освіти України, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Захар'єв /із Ватрадів/ Володимир Анатолійович, ст. науковий співробітник Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтва, член НСКУ та Спілки археологів України,

Івахова Катерина Петрівна, кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри інструментально-виконавських дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Качуровська Катерина Андріївна, юрисконсульт, викладачка ВСП «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж Київського національного торговельно-економічного університету»

Клименко Аліна, магістрант Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Комарніцький Олександр Борисович, доктор історичних наук, професор, академік НАНВО України, професор кафедри історії України, заступник декана історичного факультету з наукової роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Коханюк Ольга Анатоліївна, педагог-організатор Міцівецької гімназії Новодунаєвецької селищної ради Кам'янець-Подільського району Хмельницької області

Коцюк Володимир Дмитрович, кандидат історичних наук, член Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму України

Коцюк Наталія Володимирівна, вчитель географії НВК № 2 м. Хмельницького

Красносілецький Денис Павлович, кандидат історичних наук, доцент, доцент соціально-гуманітарної кафедри Університету економіки та підприємництва (м. Хмельницький)

Малюгіна Ірина Володимирівна, директорка Новоушицького історико-краєзнавчого музею

Маркова Світлана Василівна, докторка історичних наук, доцентка, директорка філіалу «Інститут дослідження Голодомору» Національного музею Голодомору-геноциду

Марценюк Валерій Васильович, заступник директора Хмельницького обласного краєзнавчого музею, почесний ветеран України, член НСЖУ

Матвєєв Андрій Юрійович, кандидат історичних наук, доцент, викладач-методист, голова циклової комісії суспільних дисциплін, ВСП «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж КНТЕУ», член НСКУ

Низенко Галина Володимирівна, голова циклової комісії виробництва харчової продукції ВСП «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж КНТЕУ», викладач-методист, краєзнавець

Олійник Микола Петрович, доктор історичних наук, професор кафедри міжнародної комунікації та політології Хмельницького національного університету

Прокопчук Віктор Степанович, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, член-кореспондент Української академії історичних наук, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Роздобудько Анатолій Григорович, краєзнавець, член НСКУ

Семенчук Сергій Олександрович, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ

Сердунич Любов Андріївна, письменниця (сmt. Стара Синява), членкиня ВТ «Просвіта» ім. Т.Г.Шевченка, НСЖУ, НСКУ

Слободянюк Петро Якович, доктор філософії, доцент, заслужений працівник культури України, академік УТА, член НСКУ

Стрельбицька Наталія Іванівна, голова Хмельницької міської організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, член НСКУ, директор туристичної агенції «Ніка-тур-вояж»

Трембіцький Андрій Анатолійович, магістр історії, краєзнавець

Трембіцький Анатолій Михайлович, доктор історичних наук, старший науковий співробітник, член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України

Трішкіна Ніна Іванівна, кандидатка економічних наук, доцентка, голова циклової комісії торгівлі, маркетингу та менеджменту ВСП «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж КНТЕУ»

Троян Ростислав Феліксевич, член ради Хмельницької обласної організації ветеранів, член НСЖУ

Халайцян Володимир Петрович, кандидат мистецтвознавства, доцент ХГПА, член міської організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, член НСКУ та НСДУ

Шпаковський Сергій Михайлович, заступник директора з питань охорони культурної спадщини Хмельницького обласного науково-методичного центру культури і мистецтва, член ICOMOS, НСКУ, Спілки археологів України.

Ячмінь Валерій Іванович, викладач циклової комісії суспільних дисциплін ВСП «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж Київського національного торговельно-економічного університету»

ЗМІСТ

НАШ ЮВІЛЯР	3
ГЕРБ АНДРІЯ ЮРІЙОВИЧА МАТВЄЄВА	4
<i>Семенчук С.О.</i> ПЕДАГОГ І НАУКОВЕЦЬ АНДРІЙ МАТВЄЄВ	6
<i>Гребінська С.І.</i> АНДРІЙ ЮРІЙОВИЧ МАТВЄЄВ – ВИКЛАДАЧ, НАУКОВЕЦЬ, КРАЄЗНАВЕЦЬ	11
<i>Івахова К.П., Слободянюк П.Я.</i> НАУКОВІ ПРІОРИТЕТИ АНДРІЯ ЮРІЙОВИЧА МАТВЄЄВА	14
ФОТОЛІТОПИС ЮВІЛЯРА	21
НАУКОВІ СТАТТІ	28
<i>Адамський В.Р.</i> СОЦІАЛІСТИЧНЕ ЗМАГАННЯ В ДОБУ СТАЛІНІЗМУ: ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНІКУМИ ПОДІЛЛЯ ЯК ЗРАЗОК ДЕМОНСТРАЦІЇ ПРОЦЕСУ	28
<i>Берека В.Є.</i> СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА ПРОБЛЕМУ РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МЕНЕДЖЕРІВ ОСВІТИ	43
<i>Блажевич Ю.І.</i> ВАСИЛЬ МИХАЙЛОВИЧ КОЛЕСНИК – ВІРНИЙ СИН МАЛОЇ БАТЬКІВЩИНИ	51
<i>Говорун В.Д.</i> КОМПЛЕКСНЕ КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ сс. НОВОСЕЛИЦЯ І ДУБОВИЙ ГАЙ НА ПОЛОНЦИНІ	57
<i>Гребінська С.І., Ващенко І.Б.</i> ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ – БІЛЬШЕ НЕ БУВАТИ!	66
<i>Григоренко О.П., Григоренко В.В.</i> АКТИВІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ НА РУБЕЖІ 1980-1990-Х РОКІВ	69
<i>Гурська К.О.</i> ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ВОЛОДИМИРА ДЕНИСОВИЧА КРАСИЦЬКОГО – МУДРОГО УЧИТЕЛЯ ТА АДМІНІСТРАТОРА (до 85-річчя з дня народження)	92
<i>Дзінзінський М.С., Ячмінь В.І., Босак В.</i> ВТРАТА ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЧИ НОВІ МОЖЛИВОСТІ ЗДОБУТТЯ КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ: ЧОМУ УКРАЇНСЬКА МОЛОДЬ ОБИРАЄ ПОЛЬСЬКІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ	101
<i>Єсюнін С.М.</i> ДВІ БУДІВЛІ РІЗНИХ ЕПОХ ЗА ОДНІЮ АДРЕСОЮ: ПРИБУТКОВИЙ БУДИНОК КІНЦЯ ХІХ СТ. ТА ГОТЕЛЬ 1930-Х РР. У М. ХМЕЛЬНИЦЬКОМУ	105
<i>Завальнюк О.М.</i> ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ ІНТЕЛІГЕНТА ОЛЕКСАНДРА ШУЛЬМІНСЬКОГО У САМОВРЯДУВАННІ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО В 1905–1920 рр.: УРОКИ ДЛЯ СЬОГОДЕННЯ (до 160-річчя від дня народження)	121

<i>Захар'єв / із Ватраліє/ В.А., Малюгіна І.В.</i> НОВА УШИЦЯ І ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ – РОВЕСНИКИ.....	135
<i>Качуровська К.А.</i> ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА У ФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ТА ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ	139
<i>Клименко А.</i> ДЖЕРЕЛЬНІ КОМПЛЕКСИ ДОКУМЕНТІВ З ІСТОРІЇ БІЖЕНСТВА НА ПОДІЛЛІ У 1917–1918 РОКАХ.....	143
<i>Комарницький О.Б.</i> УЧАСТЬ МОЛОДІ ПОДІЛЛЯ В ОБОРОННО-МАСОВОМУ РУСІ НАПРИКІНЦІ 20-х – НА ПОЧАТКУ 30-х рр. ХХ ст.: НА МАТЕРІАЛАХ ГАЗЕТ «КОМСОМОЛЕЦЬ ПРИКОРДОННЯ» І «СТУДЕНТ ПРИКОРДОННЯ»	150
<i>Коханюк О.А.</i> ШКІЛЬНА ОРАНЖЕРЕЯ: ТВОРІННЯ ЛЮДИНИ СВОЄЇ СПРАВИ.....	157
<i>Коцюк В.Д., Коцюк Н.В.</i> ХАРАКТЕРИСТИКА ТУРИЗМУ ЯК ФЕНОМЕНУ: ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТИ.....	162
<i>Красносілецький Д.П.</i> ЯКІВ ГОЛЬЧЕВСЬКИЙ – ПРИКЛАД ДЛЯ НАСЛІДУВАННЯ У НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ	167
<i>Маркова С.В.</i> ПОДІЛЬСЬКА ГУБЕРНСЬКА ЧК ЯК КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ВИЗИСКУ ПОДІЛЬСЬКОГО СЕЛЯНСТВА У 1921–1922 РР.....	175
<i>Матвєєв А.Ю.</i> НАДМІРНЕ ОПОДАТКУВАННЯ ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ ТИСКУ НА ЗАМОЖНОГО СЕЛЯНИНА НА ПОДІЛЛІ ТА СХІДНІЙ ВОЛИНІ У ДОКОЛГОСПНИЙ ПЕРІОД ..	183
<i>Низенко Г.В.</i> ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ПРИНАДИ СМТ МЕДЖИБІЖ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (до 430-річчя надання місту магдебурзького права)	188
<i>Олійник. М.П.</i> ДОСВІД БОРОТЬБИ З ЕПІДЕМІЯМИ НА ПОДІЛЛІ НА ПОЧАТКУ 20-х РОКІВ ХХст.	191
<i>Прокопчук В.С.</i> ІВАН ТИХОНОВИЧ БУБЯКОВ В ІСТОРІЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ	197
<i>Роздобудько А.Г.</i> ПРО БОЙОВІ ПОДВИГИ КОЛИШНІХ ВИКЛАДАЧІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ТЕХНІКУМУ РАДЯНСЬКОЇ ТОРГІВЛІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	210
<i>Халайцян В.П., Стрельбицька Н.І.</i> МОНІТОРИНГ ЗБЕРЕЖЕНИХ ПАМ'ЯТОК САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА, ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ІСТОРИКО-КРАСЗНАВЧОГО ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ НА ПОДІЛЛІ	218
<i>Трембицький А.А., Трембицький А.М.</i> УКРАЇНСЬКИЙ ПОЕТ-СЕЛЯНИН – ЯКІВ ДОЛЕНКО	229
<i>Тришкіна Н.І.</i> ТОРГІВЛЯ НА ПОДІЛЛІ В ЧАСИ НЕПУ	244

КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ	250
<i>Бахтин І.В.</i> ПРИКЛАД НЕЗЛАМНОЇ ВОЛІ	250
<i>Марценюк В.В.</i> З ТУРБОТОЮ ПРО ЗДОРОВ'Я ЗЕМЛЯКІВ	254
<i>Сердуніч Л.А.</i> МОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ПОВЕРНІМО РІДНЕ СЛОВО ІЗ ЗАБУТТЯ!.....	255
<i>Троян Р.Ф.</i> ГРЕНАДЕР ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ.....	264
<i>Шпаковський С.М.</i> ДІЄВИЙ ПРИКЛАД ПРИВАТНОЇ ІНІЦІАТИВИ ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ МІСТЕЧКОВОЇ АРХІТЕКТУРИ ПОДІЛЛЯ	266
НАШІ АВТОРИ.....	276

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 34

Підписано до друку 27.12.2021. Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 16,30. Друк цифровий.

Надруковано: ФОП Стрихар А.М.
м. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
тел.: (096) 709-11-10